

# **Kistérségek életereje**

## Délvidéki fejlesztési lehetőségek

Regionális Tudományi Társaság  
Društvo za regionalne nauke  
Szabadka/Subotica, Ivan Gorana Kovačić utca 7/1.

## **Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek**

Szerkesztette

**Dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András**

Szerzők

**Csanádi Attila, Csordás Róbert, Dencs Tünde, Gábrity Molnár Irén, Kajári Karolina,  
Kátay Zita, Kovács Krisztina, Molnár Verona, Sefcsich György, Szlávity Ágnes,  
Ricz András, Takács Zoltán, Víg Zoltán**

Recenzens – szaklektor

**Dr. habil Kocsondi József**

Szöveggondozás

**Mirnics Zsuzsa**

Korrektúra

**Buzás Márta**

Nyomda – tördelés és borítólap

**Realtime, Szabadka**

# Kistérségek életereje

Délvidéki fejlesztési lehetőségek

Szerkesztette

**Dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András**



**Regionális Tudományi Társaság  
Szabadka**

Készült a Szülőföld Alap Gazdasági és Területfejlesztési  
Kollégiuma támogatásával, Budapest

# Tartalom

## **Előszó**

### **Összegező javaslatok Vajdaság fejlesztéséhez**

#### **Vajdaság természet-földrajzi adottságai**

Takács Zoltán: Vajdaság Közép-Európa és a Közel-Kelet találkozásánál – Gazdaságföldrajzi helyzetelemzés

#### **Népesség – a humánerőforrás jellegzetessége a régióban**

Takács Zoltán: Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza

Gábrity Molnár Irén: Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk

Kajári Karolina: Életminőség – humánháttér, kultúra

Szlávitý Ágnes–Kovács Krisztina: Munkaerőpiac

Molnár Verona: Szegénységcsökkentő programok és vállalkozásfejlesztés

Gábrity Molnár Irén: Oktatásügy – a tudás alapú társadalom felé

Molnár Verona–Gábrity Molnár Irén: Civil szerepvállalás a helyi fejlesztési programokban

Dencs Tünde: Mentálhigiéniai állapotok

#### **Gazdasági erőforrások**

Sefcsich György: A gazdasági tevékenység tényezői

Sefcsich György: Ipar és energiagazdaság

Ricz András: Mezőgazdaság – agrobiznisz

#### **Szolgáltató szektor és infrastruktúra**

Sefcsich György: Lakás és közlekedési hálózat

Sefcsich György: Energiaszolgáltatás (áram, gáz, hő, víz, hulladék)

Kátay Zita: Kereskedelem

Csordás Róbert: Környezetvédelem

Csanádi Attila: Távközlés, kommunikáció

Ricz András: Idegenforgalom, turizmus és vendéglátás

Víg Zoltán: Jogi háttér

#### **Tematikus bibliográfia**

# Előszó

A szerbiai-vajdasági magyar etnikum nem csupán számában, identitás-tudatában és emberi, közösségi, politikai jogaiban veszített sokat az elmúlt nehéz években, évtizedekben. Sokkal súlyosabb (talán pótolhatatlan) számára az a veszteség, amelyet abszolút és relatív gazdasági és intellektuális súlya, társadalmi szerepe és jelentősége tekintetében elszenvedett. Félő, hogy ez a folyamat a közeljövőben is folytatódik, hiszen valószínű, hogy Szerbiában a még hátralévő privatizációs és vagyon-visszaszármaztatási folyamat kirekesztettjei és kárvallottjai is épp a kisebbségi közösségek lesznek. Ők nem rendelkeznek azokkal az eszközökkel, erőforrásokkal és hatalmi kapcsolatokkal, amelyeknek esetleges bevetésével e folyamatokat érdemben befolyásolni tudnák, és azoknak egyenrangú, méltányos részesévé válhatnának.

A szerbiai-vajdasági magyarság egyetemes érdekképviselőt és -védelmét felvállaló minden politikai szerepvállalás programcéljai között – az általános ideológiai, politikai és közösségi érdekvédelmi elkötelezettség mellett – egyforma jelentőséggel ott kell, legyen a magyar közösség fenti hátrányainak felszámolása, és a sikeres politikai tevékenység és hatékony érdekvédelem anyagi alapjainak biztosítására irányuló gazdaságpolitikai program és stratégia is. Az identitás-építés, oktatás, kultúra és tájékoztatás területén ugyanis a kétségkívül fundamentális stratégiai célok megvalósításához elengedhetetlenül szükséges anyagi alapot csak egy, az ország gazdasági rendszerén belül és annak szabályai szerint működő, legális gazdasági tevékenység produkálhat. E tekintetben sarkalatos pont a gazdasági tevékenységből eredő forrásokkal (a költségvetésbe befolyó adókkal és járulékokkal, a vállalatokban kimutatott nyereségekkel), valamint a mindenkor politikai hatalomból eredő, tulajdon- és szervezési hierarchiai jogok gyakorlásából származtatható rendelkezési jogalapok kérdése is.

A vajdasági magyarság életterét mindenekelőtt a relatív magyar többségű észak-vajdasági régió és az abszolút magyar többségű Tisza-mellék magyar tömbje alkotja. A 2002. évi népszámlálás szerinti 290 207 vajdasági magyar a 7,5 milliós Szerbia legszámosabb kisebbsége, de az ország összlakosságának csak mindössze 3,9%-a, és a 2 millió körüli vajdasági összlakosságnak is csupán 14,48%-a. Ez nem sokkal több, mint a tartomány területén „ideiglenesen” tartózkodó kb. 200 000 szerb menekült. A magyarság összlétszámának közel fele (kb. 130 000 fő) szórvány- és szigetpopulációban, Vajdaság teljes területén szétszórtan él. Az így gyakorlatilag két, közel azonos lélekszámú részegységre (tömb-, ill. sziget- és szórványpopulációra) osztódó nemzettest identitástudati, közjogi, közoktatási és gazdaságpolitikai státus és körülmények tekintetében is jelentős mértékben eltér egymástól. Ez az életter gazdasági erőforrások, ipari

fejlettség, műszaki és kulturális színvonal szempontjából is igen jelentős belső különbségeket mutat. Ugyanakkor megállapítható, hogy jelenleg a vajdasági magyarság élettere és gazdasági tevékenysége mélyen integrálódott a szerbiai gazdaság szövetébe, és jóformán még nyoma sem lelhető fel e gazdasági tevékenység bármilyen szintű horizontális és vertikális típusú, regionális vagy lokális önszerveződésének.

Mivel ilyen eltérő körülmények között él – még egy jól működő, stabil gazdasági környezetet feltételezve is –, szinte lehetetlen a teljes vajdasági magyarság számára egyetlen egységes gazdaságpolitikai nemzetstratégiát és viselkedési modellt felállítani. A vajdasági magyarság egészének érdekeit és elvárásait megfogalmazó, a mindenkor regionális-lokális erőforrásokra és komparatív előnyökre támaszkodó, és a különböző populációtípusok specifikus körülményeit messzemenően figyelembe vevő, de ugyanakkor a makro-regionális gazdasági környezet irányadó és korlátozó feltételrendszerét is érvényesítő, többváltozatú, propulzív gazdaságfejlesztési stratégiai forgatókönyv létrehozása a vajdasági magyar értelmiségi elit egyik legsürgősebb feladata.

Szerbia gazdasága számára az egyetlen túlélési esélyt az Európai Unióhoz való közeledés és csatlakozás jelenti. Ez az alternatívanélküliség már évekkel ezelőtt tudatosodott az ország csúcsvezetésében, ennek ellenére azonban, úgy tűnik, hogy az ehhez szükséges szerbiai általános politikai közhangulat átforgatása még évekig eltarthat. Másrészt a csatlakozás merev gazdaságpolitikai, kisebbségi és emberjogi feltételei miatt sem várható, hogy Szerbia EU-tagsága hamarosan létrejöjjön.

Ilyen körülmények között keresve megmaradásunk, fejlődésünk és életminőségünk kérdéseinek megoldását, meg kell állapítanunk, hogy politikai hatalommal és döntési jogkörökkel nem rendelkezünk, saját fejlesztési erőforrásaink nincsenek, a privatizációnak is vesztesei vagyunk, és sem a saját országunk, sem pedig az anyaországunk hatékony/kiemelt támogatásával reálisan nem számolhatunk. Ezért a régió gazdasági fejlődésében alapvető prioritás a külföldi tőke gyors/intenzív beáramlása. Ennek lényegbevágó feltételeit előzetesen is a következőkben fogalmazzuk meg:

1. Az ország politikai, etnikai és gazdaságpolitikai stabilitása és biztonsága, és a kiszámíthatóság, ami számunkra kívánatos, de igen kis hatásunk van rá.

2. Az ország teljességigényű – tartományi autonómiák, regionális és helyi önkormányzati szintű – decentralizációja. Ezért ugyan keveset tehetünk, de ezen érdekek mentén kell mindenekelőtt kooperatívan politizálnunk – és nem az együttműködés-képtelenséget kell választanunk.

3. A kiépített, teljességigényű, európai szintű és működőképes infrastruktúra a régió jövőjének alapvető záloga. Számunkra ez prioritás, és politikai, szellemi erőforrásaink nagy részét e terület támogatására kell összpontosítanunk.

4. A teljes magyar népesség iskolai és szakmai képzésének/képesítésének átfogó és gyors feljavítása. Támogatnunk kell az ország egészét érintő, átfogó iskolareformot; ugyanakkor a vajdasági magyarság egészének megnyerésével/mozgósításával, saját erőforrásainkból és az elérhető anyaországi/külföldi támogatások célszerű összpontosításával jelentős és viszonylag gyors eredményt kell elérni a fiatalok továbbtanulási hajlandóságának ösztönzésében és a megvalósításban is. Előtérbe kell helyezni az olyan szakiskolai és egyetemi

képzést, ami nem csak a nemzeti identitás építését szorgalmazza, hanem a sze-biai munkaerőpiacon versenyképes tudást nyújt! A versenyképes tudás a jövőben döntő jelentőségű lesz, s megköveteli a gazdaságpolitikai erőforrások mozgósítását is, mint hatékony és etnikailag szelektív gazdaságpolitikai intézkedést.

E kérdések átfogóbb kezelése érdekében projektumunk felöleli:

- Vajdaság természetföldrajzi adottságait;
- a népességet és a régió humánerőforrásait;
- a régió gazdaságát;
- az infrastruktúra kérdéseit és a szolgáltatásokat;
- kistérségi kutatásokat és a kapcsolódásokat a Magyarországi fejlesztési tervekhez;
- a lehetséges stratégiákat, azok tényezőit, kapcsolódásait, lehetséges következményeit és prioritásait a magyarság érdekeit illetően.

A projektumban a hagyományos statisztikai adatelemzések és empirikus kutatási eredmények másodelemzése mellett, több újszerű megközelítést is alkalmazunk, s ezek:

- életminőség-vizsgálat;
- jövőkép-vizsgálat a SWOT-elemzés alapján;
- a fejlődési tényezők és célok interaktív mátrix elemzése.

Az eddigi projektumeredmények előre vetítik a Regionális Tudományos Tanácskozás távlati céljait, vagyis a projektum dinamizálását, stratégiai programok kidolgozását. Szándékunk szerint az adatsorokat évenként bővítjük, és a döntő jelentőségű elemzéseket szükség szerint megismételjük, gazdagítjuk, a jövőképet az új ismeretek alapján pontosítjuk, korrigáljuk. Célunk, hogy a környezetünk magyarságának az igények szerint minél aktuálisabb viselkedési kereteket ajánljunk, pozitív magatartásformát sugalljunk.

Szabadka, 2006 novembere

A szerkesztők



# Összegző javaslatok Vajdaság fejlesztéséhez

Kivonatok a humánerőforrás és a gazdaság fejleszthetőségének projektumából (2006)

## 1. Kihasználni Vajdaság és egyes kistérségek földrajzi helyzetének előnyeit

**Földrajzi fekvésének** köszönhetően Vajdaság stratégiai pont az európai, ázsiai és közel-keleti piacok felé. A Duna természetes kapcsolatot teremt Németországgal, Ausztriával, Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával. Szerbiával együtt a Délkelet-európai Szabadkereskedelmi Övezet földrajzi középpontjában fekszik, és 55 millió fogyasztót jelentő piachoz biztosít vámmentes hozzáférést. Mivel a régió nem tagja az Európai Uniónak, ezért rugalmasabb a befektetőkkel, exportja kedvezményes elbánásban részesül az EU részéről; egyébként Európában itt a legalacsonyabb a vállalati nyereségadó (10%). A befektetők könnyebb beilleszkedését segítik: a makro-ökonómiai stabilitás megteremtése, a külkereskedelem és a külföldi befektetések szabályozásának egyszerűsítése, a cégalapítás, működtetés (letelepedési engedélyek, cégbejegyzés, vámrendszer) folyamatainak liberalizálása, vagyis a jogi környezet kellő szintű rugalmassága. Az új piacok által kínált dinamikus növekedési potenciálokhoz hozzájárul az olcsó, ugyanakkor szakképzett munkaerő, továbbá a kisvállalkozói magánszektori dominancia, a női foglalkoztatottak számának növekedése, valamint a térség rejtett/kiaknázatlan erőforrásai.

Az időjárási és talajviszonyok kedvezőek a mezőgazdaság fejlődése szempontjából. A jövőben, remélhetőleg, megkezdődik majd a mezőgazdaság mikrorégiókba történő szervezése, amely nem csak a gazdaságosság és termelőképesség növekedését eredményezi, de hozzájárul az ágazat kivitel-orientáltságának az erősítéséhez is. Az élelmiszeripar egyike a legjelentősebb profittermő központoknak; a hagyományos tudományos kutatási intézmények eredményeire alapozza fejlődését. Számos természeti látványosság, vallási és kulturális emlék teszi a térséget vonzó turisztikai célponttá, hozzá magas fokú multikulturalitás, multinacionalitás társul, hidat képezve a szomszédos régiók között. Megfelelő befektetésekkel a tartomány sokrétű és magas színvonalú idegenforgalmi szolgáltatás nyújtására képes. A jó alpinfrastruktúra lehetőségeket kínál a gyógyturizmus, az egészségturizmus, átutazó-turizmus, vadász, vízi, valamint a falusi és ökoturizmus fejlesztésére.

## 2. Régiói imázsépítési feladatok

A regionális fejlesztés területén egyre nagyobb szerepet játszik a régió identitásának kialakítása, **imázsépítése**, amellyel a térség magát az egyre

inkább globalizálódó gazdasági szintéren pozitív értelemben megkülönbözteti, autentikussá teszi és pozicionálja a régiók halmazában. Mindez hozzásegít majd a régióba történő tőkeáramlás növekedéséhez, elősegíti a specializált termő-körzetek, iparnegyedek, idegenforgalmi gócpontok stabilizációját, a helyi gazdaság megerősödését és a jövedelmi viszonyok javulását – vagyis a régió gazdaságának sikeres felzárkózását. A 7 határ menti község 75 települése a mintegy 350 000 lakóval, az eddigi hátrányos periféria-helyzet ellenére, mára dinamikus térséggé nőtte ki magát. A határrégió hagyományos gazdasága és periférikus szerepe ellenére is **eurorégióként esélyes**, hogy **húzóterületként** szerepeljen. és közvetítsen Európa felé. A térség települései, nagyobb közigazgatási egységei gazdasági- és kulturális központi funkciót töltenek be Vajdaságban, ugyanakkor jelentős kapcsolatokat ápolnak a határ túloldalán is, megalapozva ezzel az európai regionalizációs folyamatokat, elhalványítva a politikai, földrajzi határok markáns vonalait. Ami elválaszt két országot, valahol össze is köti őket: azonos nemzet két részre szakadva, de azonos földrajzi fekvés, éghajlati viszonyok, gazdálkodási viszonyok, szokások, történelem.

Vajdaság határ menti térségében a feldolgozóiparral, élelmiszergyártással karöltve a mezőgazdaság jelenti az elsődleges **húzóágot**, amely megfelelő vállal-kozói struktúrát maga köré szervezve jelentős fejlődést tud generálni. A határzóna képezi húzó ágazataival, azt a sajátos vonzáskörzetet, amely képes integrálódni egy gazdaságilag fejlettebb egészbe, a **humán erőforrás versenyképességét, rátermettségét, szorgalmát bocsátva a potenciális befektetők rendelkezésére.**

### 3. Javítani a demográfiai trendeken

A vajdasági régió kedvezőtlen demográfiai folyamatának megállítása érdekében javítani kell az életminőséget, **csökkenteni az elvándorlási készséget**, az egyes kis településeken fejleszteni a közösségi életet, megtartani az (anyanyelvű) oktatást, a beruházási lehetőségeket.

Ismert a kedvezőtlen vajdasági **9 ezrelékes születési arányszám** és ezen belül a **magyarok 20-25%-os asszimilációja** az etnikailag vegyes házasságokban. Az asszimiláció legnagyobb a szórványban Dél- és Közép-Bánátban, Közép- és Nyugat-Bácskában, ezzel egy időben mind kifejezettebb az észak-vajdasági és Tisza-melléki tömbösödés. Ezt a folyamatot a belső vándormozgalmak is erősítik.

A délvidéki magyarság **számbeli csökkenésére** az utóbbi 10–15 évben nem az asszimiláció, hanem az elvándorlás hatott legjobban. A magyarok csökkenése kb. 50 000, ebből kb. 34 000 a népességi fogyás, a többi emigráció. A 2002. évi népszámláláskor azonban sok magyar **vajdaságának vallotta magát** (területi hovatartozásban nyilatkozott), vagy egyáltalán nem nyilatkozott. Etnikai létszámnövekedést okozhatott viszont a magyaroknál az a tény, hogy a magukat **jugoszlávnak vallók száma lecsökkent**, és az egykor magát jugoszlávnak besoroló magyarok újra vállalják magyarságukat.

A hatalmas méretű emigráció és asszimiláció ellenére a magyarság élet-erejét nem kell alulértékelni. Az anyanyelvű oktatás segítségével, a jó minőségű

magyar iskolahálózattal, továbbtanulási szándék serkentésével, több munkahely megnyitásával hatni lehet a magyar nők és férfiak vegyes házasságaiban született gyermekek asszimilációjának részleges leállítására. A tömbben sok magyar anyanyelvű jugoszláv és szerb visszaasszimilálódása a második nemzedék esetében lehetségessé válna. Ezzel a tanköteles gyermekek arányát is növelni lehetne (akár 7%-ra is az összes népesség százalékában). Ez a jelenség egyébként Szabadkán és a tömb kisvárosaiban enyhíti a szerb menekült bevándorlók hatását. Közeli javulás azonban nem várható. Csak a **születések számának** az 1,6 gyermekről legalább 2,1 gyermekre történő **fokozatos emelkedése** és szinten tartása adhat javuló eredményt a következő évtizedekben.

#### 4. Intézkedések az életminőség javítására

Az UNDP által készített *Human Development Report – Serbia 2005* szerint Szerbia HDI indexe 2002-ben 0,772, ami a 178 tagállam között a 74. helyet jelenti, és a közepesen fejlettek felső részéhez tartozik.

- A várható élettartam-index alapján Szerbia a 73., az írástudás- és képzettségindex alapján a 62. helyen, míg a GDP-index alapján 92. helyen van. Ebből következik, hogy **a HDI javítása érdekében elsősorban a gazdasági fejlődés a hangsúlyos probléma.**

- **Vajdaság és szűkebb Szerbia HDI-indexe** közötti eltérés nem szignifikáns és **nem támasztja alá a vélekedést, hogy Vajdaság képezi Szerbia legfejlettebb részét.**

- Szerbia makrogazdasági mutatója: kevesebb, mint **3000 dolláros GDP/capita** szint.

- 1991-ben a nemzeti jövedelem Szerbián belüli relatív arányai azt mutatták, hogy Észak-Bácska nemzeti jövedelme lényegesen meghaladta Szerbia átlagát, de Vajdaságét is 10%-kal, míg 2002-ben Szerbia és Vajdaság átlagához viszonyítva lényegesen **csökkent Észak-Bácska és Észak-Bánát nemzeti jövedelemének előnye.** A gazdasági válság itt erősebben éreztette hatását: jellemző az aktív lakosság számának csökkenése, a nem dolgozó – munkát kereső – aktív lakosság magas száma.

- Az alacsony jövedelemszintre jellemző, hogy magas az élelemiszer-, az alkohol- és a dohányfogyasztás részvételi aránya a kiadásokban (az **élelmiszerfogyasztás elaszticitása viszonylag alacsony**). Az egészségügyi kiadások, rekreációra, kultúrára, oktatásra fordított kiadások is elmaradnak a fejlett országok hasonló mutatóitól.

#### 5. Növelni a foglalkoztatottságot

A régió **foglalkoztatottsági adatai** az országos sinthez hasonlóan alakulnak. A **15 évnél idősebb lakosság egyharmada van munkaviszonyban.** A foglalkoztatottak életkor szerinti megoszlása kedvező, hiszen a munkaerő legnépesebb csoportját a 30–39 év közötti, középszintű végzettségű dolgozók

alkotják. A munkaviszonyban levők csaknem fele nő. Vajdaság még mindig hagyományos gazdasági szerkezettel rendelkezik, hiszen az **ipar foglalkoztatja a munkaerő legszámosabb részét**. A lezajlott gazdaságátalakítási folyamatok eredményeként **nőtt a magánszektorban dolgozók aránya**. A munkanélküliség gondja hasonló arányban sújtja a női és a férfi munkavállalókat, a pályakezdőket, és azokat, akik korábban már munkaviszonyban voltak. Vajdaságban **a munkakeresők többsége középiskolát vagy magasabb iskolát végzett** tartósan munkanélküli egyén. A dolgozók munkavesztésének fő oka a vállalat megszűnése vagy a dolgozók technológia felesleggé válása. Vajdaság kistérségei között a munkanélküliségi helyzet alapján jelentős eltérések tapasztalhatók.

1. A 90-es évek folyamán jelentősen **csökkent az építőiparban, az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók száma, nőtt viszont a foglalkoztatás a kereskedelemben és a vízgazdálkodásban**. A 90-es évekhez viszonyítva Vajdaságban, 2004-ben a foglalkoztatottak száma mintegy 10%-kal (50 000 fővel) csökkent. A 2000. évtől e csökkenő tendencia megszűnt: az utóbbi 4 év alatt 4228 fővel nőtt a foglalkoztatottak száma. A 2004. évben legtöbben az elektromos energia és a gáz előállításában, valamint a vízgazdálkodásban dolgoztak. A 2003. évhez képest jelentősen csökkent a közlekedésben foglalkoztatottak száma, ugyanakkor újra többen kaptak munkát a bányászatban és fémfeldolgozásban.

2. Az ezredfordulón Vajdaságban kb. kétszeresére nőtt a munkanélküliek száma. Nőtt az először munkát keresők száma, de a 2000. évtől arányuk az összes munkát kereső vajdasági között csökkenő tendenciát mutat. A régióban, 2004-ben a **legtöbb munkanélküli a 31–40 év közötti** korcsoportból került ki, de jelentős a 41–50 év közötti munkanélküliek száma is.

4. Míg 2000-ben a munkanélküli vajdaságiak kb. 70%-a középiskolai végzettségű volt, 2004-ben ez csoport a munkára várók 54%-át alkotta. Az egyetemi végzettségű munkakeresők csoportjában is kisebb a munkanélküliség, mert 2000-ben közülük került ki a munkanélküliek 6,01%-a, 2004-ben pedig arányuk 5,2% volt.

6. A gazdasági reformtörekvések során Szerbiában a munkahelyek nagy többsége új **igényeket** fogalmaz meg a **szaktudások** területén. Elsősorban **gyakorlatias és rugalmas tudáselemeket** követel a termelés, ez **multidiszciplináris képzettségek** előtérbe kerülését jelenti. Általánossá válik a folyamatos **átképzési igény**, nem pusztán csak egy praktikus cél miatt, hanem mert nő a tanulási szándék is.

7. A szerbiai fiatalok 15–25 év közötti korosztálya az összes munkanélküli 20–27%-át teszi ki, többségük a nő. A fiatal munkanélküliek túlnyomó többségének életkora 19–25 év között van (kb. 98%), és középiskolai oklevele van. A **15–28 év közötti vajdasági magyar fiatalok többsége még tanul**, egyedülálló, **nem vállalt még gyermeket és szüleinél lakik**, azaz még nem önálló. A munkaerőpiacon belüli változás növelte a diplomások versenyelőnyét. A munkanélküliségi és különösen mobilitási statisztikák egyértelműen a **felsőfokú képzés értékének növekedését** mutatják, ez tovább erősíti a fiatalok képzési igényének növekedését.

## 6. Szegénységfelszámoló programok

Szerbiában az **extrém szegénység** a 90-es években jelent meg a háború kapcsán. A szegénység szempontjából veszélyeztetett kategóriák:

- Alacsony végzettségűek körében kétszer akkora a szegénység;
- A munkanélkülieknél a szegénység az átlagnál 60%-al nagyobb;
- A 65 évnél idősebbek alkotják a szegények majd egy negyedét, a lakosság 17,7%-át, a szegénység magas kockázata különösen a nyugdíj nélküli személyeket sújtja;
- A gyermekek szegénységi kockázattal átlagon felüli: 12,7%-uk tartozik a szegények kategóriájába;
- Az öttagú és annál nagyobb családok 26,3%-a szegény;
- A falusi lakosság szegénysége (14,2%) kétszer nagyobb a városiakénál (Dél-kelet Szerbia lakosai a legszegényebbek, különösen a falun élők).

A szerbiai **Szegénységcsökkentő Stratégiát 2003** októberében fogadta el a kormány, célja, hogy 2010-ig a szegénységi szintet felére csökkentse. Ehhez szükséges:

- A gazdasági szerkezetváltás és az új munkahelyek teremtése;
- Az új termékek és szolgáltatások fejlesztésének támogatása;
- A kis- és középvállalkozások hálózata bővítésének kezdeményezése;
- Új foglalkoztatási lehetőségek teremtése, azzal, hogy a sikeres szegénységcsökkentő stratégia integrálódik a fejlesztési stratégiákba.

A stratégia megvalósítása sok akadályba ütközik: eszközhiány, pénzhiány. Elengedhetetlen a közösségi összefogás is, a közösségi részvétel, külön szerep jut a helyi/lokális területi szervezeteknek és a civil szférának.

## 7. Iskolavégzettségi szint, a továbbtanulási szándék ösztönzése

**Iskolarendszer** reformtendenciái:

1. Az európai tendenciáknak megfelelően Vajdaságban/Szerbiában is tapasztalható az iskolarendszer reformjának köszönhető **expanzió**, de ez még nem csökkentette jelentősen a kisebbségek esélyegyenlőtlenségét. **A magyar anyanyelvű iskolahálózat nem autonóm, hanem része a szerb iskolarendszernek** (programok, tankönyvek fordítása, nincs önálló tanári testület stb.).

2. **Különbségek** vannak Vajdaság keretein belül is egyes **kistérségek**, vagy városok és falusi környezet **között** is az iskolavégzettség és a továbbtanulás terén, ami a magyarok körében megkülönböztetést jelent, a szerint, hogy a tömbben él valaki, vagy pedig a szórványban. Kialakulóban van az egységes **kulturális csoportviselkedési modellben a megkülönböztethető magatartás**: 1. a városi/kisvárosi tömbben, 2. a tömbben élő falusiaknál, 3. a városi szórványmagyarságnál, és végül 4. a falusi szórványnál és a szigetmagyarság körében. Míg a tömbben kisebb az asszimilálódás veszélye, s jobb az anyaországgal tartható kapcsolat, a szórványban mind reménytelenebb a helyzet a magyar szellemiségű oktatási munkára, ami többek között oka az ottani értelmiség elköltözésének is.

3. A vajdasági magyarság őshonos kisebbség, nemzeti megmaradásuk mégis attól függ, hogy mennyire tudnak alkalmazkodni a többségi nemzet által diktált állami intézkedésekhez, illetve van-e azonnali **válaszuk az esetleges diszkriminációra**. A magyarok esetében a továbbtanulás nem csak a szándékon múlik, de a hozzáféréstől és a helybeli versenyképességtől is függ. Sajnos, főleg a peremterületeken, a magyar gyermekek többsége nem tanulhat anyanyelvén, sőt nincs meg a lehetőséget kiharcoló magyar érdek sem, és ezért felerősödött a többségi (szerb) presztízs iskolák iránti igény. Az anyagi boldogulás érdekében gyakran **leszűkül a nemzeti identitáshoz való ragaszkodás**.

4. Általánosságban az asszimiláció nem célja a vajdasági magyar közösség többségének. A jugoszlávság eszméjének megszűnése óta és a délszláv háború keserű tapasztalatai miatt sikeresen **elhatárolódnak a többségi nemzettől** a politikum, a vallási élet, sőt a civil szervezkedés terén is. Az asszimiláció ellen főleg a nemzeti hagyományörzéssel, a művelődési önszerveződéssel és az anyanyelvű oktatás (minden szinten) követelésével harcolnak.

5. Az iskolai expanzió immár nem középfokon, hanem a felsőfokon tapasztalható a **magyar fiatalok** esetében is. **Esélyeik** annnyival **kisebbségek**, hogy tőlük nagyobb erőfeszítést követel hátrányos társadalmi helyzetük, pl. ingázók vagy kollégisták, hogy anyanyelvű tagozaton tanulhassanak, kötelező a kiváló nyelvtudás (anyanyelvén kívül gyerekkorától tudnia kell az államnyelvet is, munkába állásakor legalább három nyelvet).

6. A vajdasági magyarok viszonylagos lemaradása az iskolavégzettségben (főleg az érettségit nyújtó középiskolai és az egyetemi végzettség terén) nem a gyengébb képességeik miatt van, de **esélyegyenlőtlenségük** növekszik az államnyelv gyenge ismerete, és az anyanyelvű iskolai tagozatok, vagy a minőséges tanári kader, tankönyvek hiánya miatt.

Javaslat a vajdasági magyar **oktatás** esélyeinek javításához:

1. A **befektetések növelése** és az életminőség javítása a régióban, munkahelyi/vállalkozási lehetőségek teremtése a szülőföldön;

2. A közoktatásba beiratkozók **anyanyelven tanulásának** serkentése (megfelelő közoktatási hálózat, jól képzett oktatók, fejlett infrastruktúra és szakkönyvellátottság, szakkollégiumi rendszer, utaztatási lehetőség – iskolabuszok); magyar nyelvű **tanítói-tanári kézikönyvek és tankönyvek**; a minőséges munka motiválása fizetés-kiegészítéssel (**ösztöndíjazás** alapon);

3. Növelni kell a magyarság képzettségi szintjét és az oktatás minőségét minden szinten – **továbbtanulási szándék serkentése** új ösztöndíj-támogatásokkal, tehetséggondozó programokkal, munkahelyi kilátásokkal;

4. Színvonalas magyar nyelvű **középiskola-központok** megszervezése (Szabadka, Zenta); **szórvány oktatási program** kidolgozása (a szórványban minden magyar tanuló részesüljön legalább rendszeres anyanyelvápolásban), magyar középiskolai/kollégiumi központok (Újvidéken és Nagybecskerekén);

5. Egy **nemzeti oktatási stratégia kidolgozása** az anyaországi és a határon túli szakemberek közreműködésével az európai iskolareform tendenciáival összhangban;

6. A magyar pedagógusképzés folyamatos **intézménytámogatása** (Tanítóképző Kar Szabadkán és a tanárképzés Újvidéken) – épület-felújítás és a tanárok fizetés-kiegészítése. A szabadkai magyar Tanítóképző Kar rugalmasan



kezelt szakírányaival bölcsője lehet a magyar humántudósok és értelmiségiek kinevelésének.

7. A magyar érdekeltségű **felnőttképzési formák** (átképzések, továbbképzések) ésszerűsítése az állami karok és civil szervezetek kezdeményezésére az egész életen át tartó folyamatos tanulás támogatásával, a magyar oktatók kommunikációs és versenyképességének javításával;

8. Az államalkotó nemzet ellenőrzése alatt tartja a kisebbségeket érintő oktatási intézményeket, a közigazgatási szervekben és fontos posztokon való munkába állást, ami miatt a magyaroknál **alulreprezentáltság** észlelhető a felsőoktatásban és a munkaerőpiac privilegizált szféráiban is.

9. Az oktatás rendszerben való előrelépés és a továbbtanulási szándék a régióban szoros összefüggést mutat a gyerekek származásával, főleg szüleik iskolavégzettségével. Az új generáció elrugaszkodása magasabb iskolai szinttel reményt ad a kisebbségi sors elviselhetőségére, ami miatt a **továbbtanulási szándék nagyobb, mint annak a megvalósulhatósága**.

10. A vajdasági fiatalok továbbtanulási készsége viszonylag emelkedik, többségük magyar nyelven szeretne továbbtanulni egyetemi szinten, Szabadkán, vagy más vajdasági városban. Legtöbbjük a **műszaki, pedagógusi vagy közgazdászti pályát választaná**. A fiatalok számára jelenleg a legfontosabb életcél a továbbtanulás és az elhelyezkedés.

11. Vajdaságban középiskolát frissen végzetteknek nehéz elhelyezkedniük, a gimnázium inkább csak a továbbtanulásnál jelent előnyt. A fiataloknak csak **több szakmával** van esélyük munkára; a továbbtanulásnak csak akkor van értelme, ha javulnak vele a munkaerő-piaci esélyeik. A fiatalok nem értenek egyet azzal, hogy nincs értelme a főiskolai/egyetemi képzésnek, és hogy a karrier korábbi beindulása miatt mielőbb munkába kell állni.

12. A felsőoktatásban és a munkakeresés terén a vajdasági magyar fiatalok a többségi nemzet fiataljaival veszik fel a versenyt, nem pedig a magyarországi vagy európai mintát követik. **Szakma- és munkahelyválasztás terén a szerbiai/régióbeli munkaerőpiaci tényezők a döntőek, nem pedig az európai normafeltételek**. Munkába álláskor legfontosabb szempont a munkahely stabilitása és a fizetés nagysága. A friss diplomások a magántulajdonban levő kisvállalatokat részesítik előnyben.

13. A fiatalok többsége **nem a képzettségének megfelelő munkát végzi**. A fizetésük a szerbiai átlagfizetésnél alacsonyabb, és az elkövetkező 3 évben munkahely-változtatást terveznek, készek szakmai továbbképzéseken részt venni, új készségeket elsajátítani és idegen nyelvet tanulni, de akár külföldre költözni is. Az anyaországban tanuló vajdasági fiatalok ezt az opciót túlélési stratégiaként választották, főleg anyagi és megélhetési okok miatt, de közrejátszott az Európai Unióba tagosodás reménye is, mint húzóerő.

14. A **felsőoktatási reformtörekvések** Szerbiában 2001-ben **erősödtek fel**. A reformtörekvések lassúak és nem zökkenőmentesek, de kiemelhető az eltökélt szándék: mihamarabb alkalmazni az európai felsőoktatási előírásokat, bekapcsolódni a nemzetközi egyetemi gyakorlatba.

15. A felsőoktatás **bizonytalan értékrendszerrel, pénzhiánnyal** küszködik. A beidegződött gyakorlatot nehezen adják fel a konzervatív körök, az idő-

sebb akadémiai generáció. Az egyetemisták többsége támogatja a felsőoktatási reformot.

16. A Szerb Oktatási Minisztérium igyekszik **központosítással és ellenőrzéssel** megszüntetni a kialakult kaotikus helyzetet a meglehetősen erős állami karok és a magánintézmények ellenében is. Az oktatási reform **politikafüggő**, mert az intézkedések gyakran az uralkodó párt vagy a miniszter párthovatartozásától függenek. Cél: az **akkreditációs rendszer** bevezetése, az intézményalapítás, a szakok, programok elismerése, a minőség-ellenőrzés, alkalmazkodás a munkaerő-piaci szükségletekhez (terv szerint 2010-ig). Az akkreditációs szervezetek belső értékelése jelen van az optimizmus: a minőség-ellenőrzésre és ésszerűsítésre törekcszenek.

## 8. Nonprofit és civil szervezetek erősítése, aktivizálása

Az embert, a polgárt a középpontba helyező, felelős társadalom és hatalom kialakítása érdekében szükség van a **civil szervezetek erősítésére**:

- Helyi önkormányzati szinten áttérni a hatalomgyakorlásáról a stratégiai irányításra;
- A helyi, fenntartható fejlesztés melletti őszinte elkötelezettségre van szükség;
- Szükség van az önkormányzati szerepvállalásra (irányító és vezető szerepek) a szakmaiság és a szubszidiaritás elvének alkalmazása mellett;
- A helyi pozitív, közösen ható, együttműködő hatások felderítése és ösztönzése a helyi kezdeményezések támogatása érdekében.

Szükség van egy **civil közösségfejlesztési alapprogram** létrehozására, melynek keretében együttműködő szervezetekké alakulhatnak a régió nonprofit egyesületei az esélyegyenlőség elvének betartását, az alulról jövő, meghatározó kezdeményezések megfogalmazását, a közösségfejlesztés tárgyi és szellemi értékeinek megőrzését figyelembe véve.

A civil szféra együttműködése elősegíthető, pl. egy Civil Út-Mutató (CUM) kiadvány, füzet sorozat, digitális-multimédiás adaptáció és több, gyakorlati jellegű **közösség- és szervezetfejlesztési kurzus** szervezésével. Ez a praktikum-útmutató tartalmazná a szervezetek valamennyi hivatali dokumentációjával és adminisztrációjával összefüggő, magyar-szerb-angol elektronikus sablonokat, intelligens **szervezetmenedzser szolgáltatásokat**, egyedi módon alakítható kezelési felületet, a szervezetek egymásközi kommunikációját kiépítő klienst, belső adatbázis kialakításának lehetőségét, hírújság, kérdezz-felelek- és fórum-modulokat, valamint az interaktív, költségkímélő önképző, internettel frissíthető, oktatási-képzési és tájékoztatási, EU- és magyarországi modulokat. A néhány éves tervszerű, rendszeres munkával a közösségfejlesztési útmutató és tanfolyam végül úgy hasznosulna, hogy átfogó platformot alkotna a vajdasági civil szféra elektronikus ügyintézésre, adminisztrációra, kommunikációra, tájékoztatásra és az interneten keresztül történő együttműködése között. A rendszer 80%-ban helyettesíthetné a költséges és aránytalan PR, reprezentációs, kommunikációs, szervezési, szakértői, előadói, és utazási költségekkel, valamint nagy technikai eszközgigénnyel működtetett kurzusokat, továbbképzéseket. Ugyanakkor esély-



egyenlőséget nyújtana a különböző okok folytán kívül rekedt szervezeteknek az információ, a tapasztalat, az ismeret, pályázási készségek és a tudás megszerzésére.

## 9. Mentálhigiéniai és egészségi állapotok javítása

A vajdasági magyarok **mentális egészsége nem kielégítő**, a bennük rejlő szorongás, kisebbségi érzés egészségkárosító magatartást okozhatnak. Ehhez hozzájárulnak a széthullott családok, a lelki egészséget teljes mértékben mellőző oktatási intézmények. A társadalom *struccpolitikájának* a következményeként olyannemzedékek nőhetnek fel, akik saját bajaikon nem látnak túl, a lelki *betegségeik* oly mértékben visszaszorítják őket, hogy nem tudnak részt venni azokban a fejlődési folyamatokban, melyek létrejötte a régió felemelkedését jelentené.

A lelki egészségvédelem társadalmi feladat – különös tekintettel régióink a hagyományosan öngyilkos-hajlamú történelmére –, nagyon fontos lenne egy **komplex lelki egészségmegőrző program kidolgozása és alkalmazása**. A mentálhigiéné nem csak program, hanem szemlélet, és ezért helyet kell, kapjon minden oktatási intézményben: középiskolákban, a tanítóképzőben, óvóképzőben (be kell vezetni az iskolai mentálhigiénés programokat). A kommunikációs készségek, az önkifejezés, az önértékelés, a személyközi szenszitivitás, a hatékony önreprezentáció, a kapcsolatkezelési készségek elsajátítása is beletartozna a programba, elsősorban prevenciós jelleggel. Külön fontosak a védő (protektív) tényezők fejlesztése a kábítószer-használattal szemben: a társadalmilag elfogadott normák és viselkedési elvárások betartása, biztonságos és támogató személyes kapcsolatrendszer. A lelki egészségvédelem gyakorlatában a tanítás és a fejlesztés mellett, helyet kell, hogy kapjanak a multiplikatív hatások is, azaz a meglévő személyközi kapcsolatokkal, csoportviszonyokkal való munka (az önszorgító csoportok, a párkapcsolatok és a családok segítése, szervezetfejlesztés – szociális intézmények), nemcsak a társadalom peremére szorult szociális esetekkel foglalkozva, hanem a kisebbségekkel is.

## 10. A társadalmi felzárkózási lehetőségek megfelelő jogi szabályozása

Szerbia felismerte, hogy a nem megfelelő **jogi szabályozás** és környezet csökkenti a külföldi befektetési kedvet, és ezért az utóbbi néhány évben **átfogó jogalkotási reform**ba kezdett, melynek során a jól bevált nyugati modelleket követi. Ezek az új törvények jelzésértékűek lehetnek a befektetők számára, mivel egyértelműen az a céljuk, hogy a piacgazdaságot megerősítsék. Szükség van azonban a **jogszabályok gyakorlati végrehajtásának megfelelő biztosítására**, és egy egységes gyakorlat kialakítására a végrehajtó és igazságügyi szerveknél. Fontos, hogy a politikai és gazdasági környezet kezd stabilizálódni, különösen Vajdaságban. A rendszerváltás kezdeti éveire jellemző gazdasági bizonytalanságot lassan felváltja egy kiegyensúlyozott makrogazdasági politika,

kialakulóban van a piacgazdaság és a magánszektor igényeinek megfelelő jogi, szabályozási és intézményi rendszer is. A privatizáció jórészt lezajlott, és a pénzügyi szektor kezd megszilárdulni Szerbiában. **Az új alkotmányhoz és a törvényszintű jogszabályokhoz tartozó részletes végrehajtási rendeletek** azonban némely területen még **hiányoznak**, sőt egy egységes alkalmazási gyakorlatnak is ki kell alakulnia.

## 11. Fejleszthető gazdaságpolitika

A tudatosan folytatott sok évtizedes restriktív gazdaságpolitika és az örökölt szerkezeti hiányosságok ellenére is, mindenekelőtt a lakosság magasabb képzettségi szintje, munkakultúrája és mobilitása eredményeként, Vajdaság, és azon belül a régió – noha az elmúlt időszakban igen sokat veszített viszonylag nagyobb gazdasági súlyából és hatékonyságából – jelenleg is az ország legfejlettebb részének számít. Sajnos, a közelmúltban kidolgozott szerbiai terület- és gazdaságfejlesztési koncepció e tekintetben mit sem változott, mert bár elismeri, és számba veszi Vajdaság – és azon belül mindenekelőtt az Újvidék–Szabadka–Nagybecskerek háromszög – elsőrendű iparfejlesztési potenciáljait, a régiót iparfejlesztési szempontból nem tekinti kiemelt (húzó) területnek.

A társadalmi össztermék belső szerkezeti megoszlása mind a régió, mind Vajdaság területén is viszonylag stabil; igaz ugyan, hogy statisztikailag ugyan csupán alig kimutatható, igen lassú, de egyértelmű pozitív elmozdulást mutat a szolgáltató szféra növekedése és a mezőgazdaság részarányának csökkenése irányába (mindenekelőtt a feldolgozóipar súlyos krízishelyzete miatt), mégis elavultnak, sőt archaikusnak tekinthető. A korábban a régió gazdasági teljesítményének gerincét képező feldolgozóipar – a saját/lokális nyersanyag- és energiaforrások hiánya/szűkössége ellenére – hagyományosan erősen diverzifikált, több lábon álló volt és maradt. Ezért is tudta súlyosabb megrázkódtatások nélkül elviselni a villamossági, gép- és vegyipari nagyvállalatai sorozatos tranzíciós összeomlását: hiszen a kríziskörnyezetben is változatlanul fennálló lakossági igények kielégítése (élelmiszer, könnyűipar, szolgáltatások, ill. az időszakosan igen jelentős teret nyerő árnyékgazdaság is) és a kis- és középvállalati struktúra viszonylag gyors kiépülése bizonyos mértékben mindezt amortizálta, sőt ellensúlyozta is.

## 12. Lezárni a reprivatizációt

Jelenleg a reálisan működő szerbiai gazdaság kb. 75%-át privatizálták, tehát a tranzíció most kerül végső fázisába. A nagy közzállalatok (posta, távközlés, közlekedés, villanygazdaság, vasút, légi közlekedés), valamint a kommunális, közszolgálati tevékenységek privatizációja azonban még csak most kezdődik. A közzállalati szektor küszöbön álló magánosítását a szakértők időzített bombának tekintik, óriási adósságállományuk és munkaerő-feleslegeik ugyanis súlyos szociális terheket rónak majd a privatizációjukat felvállaló kormányzatra. Az államnak át kell majd vállalnia a felhalmozódott adósságállomány túlnyomó részét, a privatizációt pedig igen előnyös feltételekkel, sőt számos esetben csődeljárás

keretében kell majd lefolytatni. Így aztán tovább fog romlani az ország egyébként is igen alacsony foglalkoztatottsági szintje is, ami közvetve újabb szociális feszültségekhez vezethet.

### **13. A régió közép- és hosszú távon fenntartható gazdasági fejlesztésének kulcsterületei:**

- a tradicionális, de alapjaiban újrafogalmazott mezőgazdasági és élelmiszeripari komplexum;
- a hagyományosan diverzifikált, de mindeneke előtt a rugalmas kis- és középvállalati struktúrára támaszkodó feldolgozó-, villamossági, gép-, vegyi és könnyűipar;
- a régió makro- és mikrolokációját, közlekedési és szolgáltatói infrastruktúráját valorizáló makro- és interregionális áruforgalmi és logisztikai tevékenység;
- a régió specifikus erőforrásaira, sajátosságaira és tradíciójára építkező, regionális jelentőségű, tartalmában megújult idegenforgalmi, turisztikai és vendéglátó-ipari szolgáltató szféra.

### **14. Régió n belül tovább kell építeni a kitörési opció helyi gazdasági, politikai feltételeit:**

- meg kell szüntetni a gazdasági életet erősen zavaró politikai és etnikai feszültségeket;
- intenzíven tovább kell építeni az extenzív gazdasági fejlődést meghatározó lokális és regionális infrastruktúra-rendszereket;
- tudatosan és hatékonyan kell működtetni a régió teljes lakosságát involváló képesítési tudásmenedzsment koncepciót;
- intenzíven tovább kell építeni a régió belső és határokon átnyúló kis- és nagyrégiós együttműködési kapcsolatrendszerét;
- hatékony marketingtevékenységet kell folytatni a régió erőforrásainak, sajátosságainak, komparatív előnyeinek és fejlesztési céljainak a lehető leg szélesebb körű ismertetésére.

### **15. Új energiaforrások**

A Vajdaság és azon belül az észak-vajdasági régió számára mindeneke előtt a **biomasszákra épülő megújuló energiaforrások** hasznosítása jelent igen jelentős kitörési lehetőséget – hiszen az

- lehetőség a nyomasztó energiaimport-függőség fokozatos enyhítésére, ill. ugyanakkor
- lehetővé válik a jelenleg még túlnyomórészt főtermék-centrikus primáris mezőgazdaság számára a melléktermékek környezetkárosodás nélküli energiacélú felhasználását, sőt
- a piacon nem eléggé versenyképes hagyományos termények (pl. gabonaféleségek) tömeges termesztése helyett – a termőföldek termőerejének egy

fokozatosan növekvő részét kivonva az élelemtermelési ciklusból – a piac-képesebb energiacélú termelés (bioetanol- és biodízel-alapanyagok, energianövények stb.) felé irányítani.

## 16. Kereskedelem összehangolt fejlesztése

Az elmúlt időszakban a kereskedelem Vajdaságban ugyanúgy, mint Szerbiában, spontánul fejlődött, mindenféle előzetes tervezés nélkül. A jövőben a kereskedelem összehangban kell, hogy legyen Szerbia kereskedelmének stratégiájával és tervével. A fő stratégiai irányzatok a következők lehetnek Vajdaság kereskedelmében:

- **A vajdasági kereskedelemnek aktív szerepet kell vállalnia a régió gazdaságának átforgalmazásában, és alkalmazkodnia kell a hazai és külföldi piac igényeihez.** Az elmúlt időszakra a világpiacon jellemző volt a növekedő kereslet az élelmiszerek iránt.

- **A kereskedelmi hálózat átalakítása és összehangolása a régió piaci adottságaival.** Jelenleg a vajdasági kereskedelmi hálózatra az felaprózottság jellemző, ezért elsődleges cél a kereskedelem koncentrációja kell, hogy legyen, ami nagyobb alapterületű és korszerűen felszerelt üzletek nyitását jelenti. Ez a kis alapterületű üzletek, önálló kereskedők tömeges eltűnéséhez vezet, most ők uralják a piacot.

- **Fejlett disztribúciós hálózat kialakítása, amely biztosítja az áruk és szolgáltatások zavartalan áramlását a termelők és fogyasztók között a vajdasági régióban.** Vajdaságnak szüksége van egy korszerű, jól szervezett elosztási hálózata, mely segítségével nagyobb mennyiségben és folyamatosan tudná lebonyolítani a termékek forgalmát a környező régiókkal is, ami hosszú távon a korszerű marketing-logisztika alapjaira helyezné az elosztást, és ezáltal Szerbia más területein is a klasszikus disztribúciót a korszerű logisztika váltaná fel. Ehhez továbbá szükség van logisztikai parkok kiépítésére a régióban.

- **A kereskedelem helyének és szerepének újraértékelése a mezőgazdaságban Vajdaság területén.** Ebben a régióban a kereskedelemnek aktív résztvevőnek kell lennie a reprodukciós láncban az elsődleges mezőgazdasági termeléstől kezdve a feldolgozáson, raktározáson át, egészen a késztermékek eladásáig, hogy a mezőgazdaság klasszikus termelési funkcióiból mind nagyobb részt vegyen át.

- **A kereskedelem aktív szerepe a külföldi tőke mozgósításában, ami a régió bekapcsolódását jelentené a világpiaci folyamatokba.** A fejlett országok tapasztalatai azt mutatják, hogy az új piacokra való betöréskor a befektetéseknél elsődleges prioritást élvez az élelmiszer-termelés. Ebben Vajdaságnak megvan a komparatív előnye.

## 17. A mezőgazdaság stratégiai céljai közül három szociális, kettő politikai, egy pedig ökológia jellegű:

- versenyző és fenntartható mezőgazdasági szektor kiépítése, amely a világpiacon versenyképes és az állami bevételeket növeli;

- az élelem megtermelése a lakosság számára;
- megfelelő életfeltételek megteremtése a mezőgazdaságból élők számára;
- biztosítani a rurális vidék fenntartható fejlődését;
- a környezet megóvása a mezőgazdasággal járó szennyeződésektől;
- Szerbia mezőgazdaságát felkészíteni az uniós integrációra, amihez a hazai támogatási és kereskedelmi politikát fel kell készíteni az WTO-tagság előírásaihoz.

## **18. A mezőgazdaság lehetőségei**

Diverzifikációs lehetőségek:

- vetésforgó átalakítása;
- biotermelés, hajtatasos zöldségtermelés;
- biomasszára való áttérés;
- magas hozzáadott értékű ágazatok fejlesztése;
- falusi turizmus.

Tevékenységi célok:

- új típusú szövetkezetek létrehozása;
- a feldolgozás és értékesítés saját kézbe vétele;
- az ágazati oktatás fejlesztése;
- piaci információs rendszer kiépítése;
- tesztüzemi hálózat kialakítása.

## **19. A mezőgazdasági támogatás igénylésére alkalmas területek**

1. agrár-környezetgazdálkodás:
  - a. agrár-környezetgazdálkodási alapprogram;
  - b. integrált növénytermesztési célprogram;
  - c. ökológiai gazdálkodási célprogram;
  - d. az érzékeny természeti területekre vonatkozó program;
  - e. kiegészítő agrár-környezetgazdálkodási támogatások.
2. kedvezőtlen adottságú és környezetvédelmi korlátozások alá eső területek támogatása;
3. az EU környezetvédelmi és higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése;
4. mezőgazdasági területek erdősítése;
5. korai nyugdíjaztatás;
6. szerkezetátalakítás alatt álló, félig önellátó gazdaságok támogatása;
7. termelői csoportok létrehozásának és működtetésének támogatása;
8. technikai segítségnyújtás.

## **20. A turizmus fejleszthetősége**

1. Tematikus turistautak szervezése;
2. A közlekedési és a turisztikai fejlesztési tervek egybehangolása, hogy a fő közlekedési útvonalak a turisztikai központokhoz vezessenek;

3. A közbiztonság növelése, valamint a határok állandó, akadálymentes átjárhatósága;
4. Egy törzsvendég kör kialakítása;
5. Az idegen nyelvek elsajátítása a turizmusban dolgozók részéről (hogyan kommunikálni tudjanak a vendégekkel);
6. Az emberek nyitottsága és barátságossága a vendégek iránt;
7. Megfelelő desztináció menedzsment kialakítása, hogy minél többen keressék fel a térséget;
8. Olyan programokkal kell feltölteni a turisztikai portfóliót, amelyekkel a lehető leghosszabb időre meg tudjuk nyújtani a turistaidényt;
9. Átfogó turisztikai programfüzeteket kell megjelentetni, amelyek bárhol és bármikor elérhetők a turisták számára, és amelyek kiterjedt, komplex turisztikai információkat szolgáltatnak (turisztikai potenciálok és programok virtuális bemutatása, online működtetése);
10. A régióknak saját turisztikai imázst kell teremteni;
11. Szükség van a szállás- és férőhelyek számának további bővítésére, s ebbe nem csak az önkormányzati, hanem a vállalkozói tőkét is be kell vonni;
12. Települések közötti együttműködést előirányozó intézkedéseket kell foganatosítani;
13. A terciér szektor általános fejlesztése;
14. A kidolgozott turisztikai koncepcióban a fogadási feltételek javítása mellett az eseményskála szélesítése is cél;
15. Kizárólag minőségi programokat kell szervezni;
16. A műemlékként nyilvántartott látványosságok, és egyéb kulturális jellegű építmények felújítását el kell végezni (pályázati lehetőségekkel);
17. Környezetszépítő versenyeket kell kiírni (pl. *A virágos Vajdaságért*);
18. Folyamatos visszajelzéssel kell javítani idegenforgalmi szolgáltatásainkat;
19. Létre kell hozni egy vonzerőleltárt, amelyben részletes tájékoztatást nyújtunk az érdeklődőknek;
20. Ki kell alakítani egy hitelkártyarendszert, amellyel régióba látogató turista minden turisztikai desztináción vásárolhat.

## **21. Legfontosabb környezetvédelmi teendők**

1. El kell készíteni az ipari szennyezők kataszterét;
2. Átfogó imissziós mintavevő hálózatot, elektromos figyelőszolgálatot kell felállítani;
3. Automatikus, a koncentráció-értékeket azonnal kimutató mintavevő hálózatot kell kiépíteni, melyek rádióhullámok segítségével egy központi számítógépbe küldhetők, ott tárolhatók, és probléma esetén azonnal, hatékonyan cselekednénk;
4. A lebegő szemcsék koncentrációja csökkentése érdekében a településeken és rajtuk kívül is növelni a zöld felületek nagyságát;
5. A gépjárművek műszaki állapotának következetes ellenőrzése, nitrogén-dioxid és széndioxid koncentrációjának figyelemmel kísérése, az emissziós határértékek betartatása;

6. A teherforgalom kiiktatása lakott területekről;
7. A személygépkocsik lakott területen belüli szigorúbb sebességkorlátozása, 30 vagy 40 km/h övezetek kialakítása;
8. Népszerűsíteni kell a kerékpárral való közlekedést;
9. Több kerékpárutat kell építeni;
10. Az autótút mentén a házak, tanyák, települések zajvédelme;
11. A helységek zajtérképének létrehozása;
12. A zajszigetelés ellenőrzése az épületek használati engedélyének kiadásánál;
13. Ellenőrizni és kivitelezni az építkezéseknél a hangszigetelés vastagságát és beépítését.

## **22. Távközlés, kommunikáció, informatika**

E téren a következő intézkedésekre van szükség:

1. Vajdasági szintű felmérést végezni, különös tekintettel magyar intézményeinkre (statisztikák, felmérések, tanulmányok);
2. Növelni a közösségi elérési pontok – az eMagyar pontok – számát; minden magyarlakta településen legyen legalább egy eMagyar pont;
3. Az eMagyar pontok eszközfejlesztése, a számítógépek számának növelése, folyamatos műszaki karbantartása és fejlesztése;
4. Tartalomfejlesztés az eMagyar pontokon;
5. Informatikai képzések és táborok szervezése;
6. IKT szektor befektetéseit ösztönözni; informatikai befektetéseket serkentő üzletember-találkozókat szervezni;
7. A digitális szakadék csökkentése; a számítógép és az internet használatának serkentése különösen a hátrányos helyzetben élő lakosság, illetve az idősebb nemzedék esetében;
8. Megfelelni az információs társadalom kihívásainak.

## **Stratégiai javaslatok**

### **Alapvető programcélok**

A vizsgált – kifejezetten multietnikus szerkezetű, de potenciáljai és gazdasági szerkezete tekintetében egységesnek tekinthető – észak-vajdasági régióra vonatkoztatott, működőképes és célravezető regionális gazdasági program megfogalmazásakor két alapvető elvi érdeket és korlátozó tényezőt is figyelembe kell venni:

- hogy annak kell felvállalnia és szolgálnia a hátrányos gazdasági, politikai megkülönböztetést szenvedő régió teljes többségi és (mind a tömbben, mind a szigetben, szórványban élő) kisebbségi közösségének érdekvédelmét; mégis
- olyan megoldásokat kell benne megfogalmazni és alkalmazni, hogy az eredményes érdekvédelem ne korlátozza a piacgazdaság általánosan elfogadott (kötetlen) versenyszabályait, és ne képviseljen elfogadhatatlan, etnikailag (vagy egyéb módon) megkülönböztető elvárásokat vagy megkötéseket.



Ez a két, elvben egymással ellentétes alapszempont sajnos, igen nehezen (sőt talán teljes egészében nem is) békíthető össze. Csupán a következő alapvető gazdaságpolitikai elvek és célok szolgálhatják eredményesen mindkét elvárást:

- A régió alapvető politikai és gazdasági célja, valamint érdeke is, a területi autonómiák minden lehetséges formájának maximális támogatása! A központi politikai, gazdasági hatalom gyors és hatékony lebontása, és a tartományi, regionális autonómiák és a területi önkormányzatok erősítése az egyetlen lehetőség és járható út a még tömbben élő, az önkormányzati területeken abszolút vagy relatív többséget képező, vagy akár csak megkerülhetetlen számos (szigetben vagy szórványban élő) kisebbségi közösségek eredményes, hatékony szelektív gazdasági támogatására. Az autonóm önkormányzati területek és régiók kiemelt, saját és külső (állami fejlesztési alapok, anyaországi, európai uniós, alapítványi) forrásokra támaszkodó fejlesztése és támogatása kiváló lehetőség a tömbben élő kisebbségi közösségek gazdasági esélyeinek viszonylagosan szelektív javítására, azonban a szigetben, szórványban élők esetében, sajnos, már nem igazán lehet ilyen eredményesen működtethető opciót megfogalmazni.

- A régióban élő kisebbségi közösségek hátrányos helyzetének általános enyhítésére csupán egyetlen célravezető, etnikailag szelektív támogatási lehetőség fogalmazható meg: a teljes (magyar és nem magyar) kisebbségi populációra kiterjedő intenzív, hatékony oktatási, szakképesítési rendszer felállítása és működtetése! Ez kell, hogy legyen a régió másik, sarkalatos gazdasági és politikai célkitűzése, hiszen itt nem védekezési és mások (a többségi közösség és más régiók) ellen irányuló, azokkal szemben álló konvencionális viselkedésformákat kell továbbbővíteni, hanem a közösség saját, rejtett erőforrásainak hatékony, sőt kifejezetten extenzív feltárását kell felvállalni.

A nagypolitikától függetlenül a régióon belül is tovább kell építeni a felvázolt kitörési opció lokális gazdasági, politikai feltételeit:

- meg kell szüntetni a gazdasági életet erősen zavaró, politikai és etnikai feszültségeket;
- intenzíven továbbépíteni az extenzív gazdasági fejlődést meghatározó, lokális és regionális infrastruktúra-rendszereket;
- tudatosan és hatékonyan működtetni a régió teljes lakosságát involváló képesítési tudásmenedzsment-koncepciót;
- intenzíven továbbépíteni a régió belső és határokon átnyúló kis- és nagyrégiós együttműködési kapcsolatrendszerét;
- hatékony marketingtevékenységet kell folytatni a régió erőforrásainak, sajátos, egyedi, megkülönböztető különlegességeinek, komparatív előnyeinek és fejlesztési céljainak a lehető legszélesebb körű ismertetésére.

## Rezümé

A potenciális külföldi befektetőknek nem szabad megfeledezniük arról, hogy Vajdaság igen jó lehetőségeket nyújthat, elsősorban földrajzi fekvése, valamint jól képzett és olcsó munkaereje miatt. A külföldi befektetők szerbiai



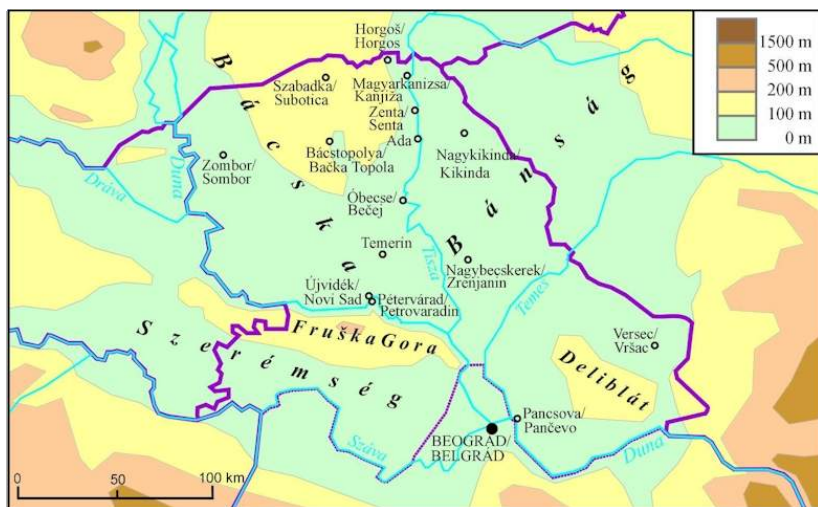
viszonylatban relatív kielégítő infrastruktúrát találnak Vajdaságban, következésképpen a rejtett piaci potenciálok megszerzése is motiválhatja őket. A magyar befektetők növelhetik hatékonyságukat azzal, hogy a munka-intenzív beruházásaikat a határhoz közel, Vajdaságba helyezik át, hiszen számos helyen még nyelvi/kommunikációs akadályok sincsenek. Ezzel az európai piacon kívül is növelhetik eredményességüket és hosszú távú nemzetközi versenyképességüket – így stratégiai előnyhöz juthatnak az európai, illetve a világpiacra.

Vajdaság **Regionális gazdasági fejlesztési programja**, a Tartomány Végrehajtó Tanácsnak és a német Gezellshaft fuer Technische Zusammenarbeit (GTZ), valamint a Centrum fuer Internationale Migration und Entwicklungnak (CIM) a közös munkája (2003). A **cél a nyitás**: a termékek versenyképességének növelése, más európai régiókkal felvett gazdasági kapcsolatok elmélyítése, kiemelt figyelem biztosítása a tudomány számára. Vajdaság gazdasági fejlesztési programjának három **prioritása** van: 1. a **belső tartalékok** felhasználása, 2. a régió gazdasági fejlődését biztosító feltételek fejlesztése (**kommunikációs hálózatok, az energia- és vízellátás, a kutatásfejlesztés, ügyviteli kommunikáció, külföldi beruházások**), és 3. a **régió humán erőforrás minőségének fejlesztése**.

*Jelenleg a vajdasági magyarság élettere és gazdasági tevékenysége mélyen integrálódott a szerbiai gazdaság szövetébe, és szinte még nyomai sem lelhetők fel e gazdasági tevékenység bármilyen szintű horizontális vagy vertikális típusú regionális önszerveződésének. Ilyen eltérő körülmények között (még egy jól működő stabil gazdasági környezetet feltételezve is) szinte lehetetlen a teljes vajdasági magyarság számára egyetlen, egységes gazdaságpolitikai nemzetstratégiát és viselkedési modellt megfogalmazni, ezért a jelen programkoncepció is mindössze a fent körülhatárolt élettér (földrajzi, politikai régió) általános komparatív előnyeinek és hátrányainak teljességigény nélküli számbavételére szorítkozik csupán. Egy, a vajdasági magyarság egészének érdekeit megfogalmazó, a mindenkori regionális erőforrásokra és komparatív előnyökre támaszkodó, és a különböző populációtípusok specifikus körülményeit messzemenően figyelembe vevő – de ugyanakkor a gazdasági környezet irányadó korlátozó feltételrendszerét is érvényesítő –, többváltozatú, propulzív gazdaságfejlesztési stratégiai forgatókönyv-rendszer kialakítása és megfogalmazása a jelen tanulmányban, sajnos, nem lehetséges.*



# I. VAJDASÁG TERMÉSZETFÖLDRAJZI ADOTTSÁGAI



Forrás: [http://www.htmh.hu/021\\_terkepek/text027/doc\\_upload/vajdtaj.jpg](http://www.htmh.hu/021_terkepek/text027/doc_upload/vajdtaj.jpg)

## 1. Vajdaság Közép-Európa és a Közel-Kelet találkozásánál – Gazdaságföldrajzi helyzetelemzés

Vajdaság földrajzi fekvése az elmúlt idők változásainak köszönhetően stratégiai jelentőségűvé vált, s minden természeti, környezeti adottság jelentős mértékben átértékelődik. Egyes eddigi kevésbé lényeges adottságok az új felosztásban jutnak kiemelt szerephez.

E tanulmány a térség gazdaságföldrajzi elemzésének, azon belül pedig a materiális és nem materiális tényezők feltérképezésének szándékával készült, s alapot nyújt a régió fejlesztési prioritásaihoz. A materiális tényezők, mint például: a domborzat, talajszerkezet, klíma, vízrajz, infrastruktúra jelentik magát a *fizikai alapot*, amelyre a gazdasági fejlődés építhető. A nem materiális tényezők: a humán erőforrás és annak képzettségi szintje, vagyis a szellemi tőke, a tradíciók, etnikai háttér, valamint további olyan szubjektív tényezők mint a térség arculata, mentális viszonyok stb. Ezek sokkal rugalmasabbak, és fejlettségükkel gyakran kompenzálhatják azokat a materiális tényezőket, amelyekkel bizonyos esetekben egy régió természeti adottságaiból kifolyólag nem rendelkezik. A jövőben elkerülhetetlen a térség községeinek gazdasági integrációja és a piacon történő

egységes fellépése a térség homogenitásának megőrzése céljából. Magyarország európai uniós csatlakozása újabb kihívásokkal szembesítette a régiót. Kérdés, hogy a schengeni határnak Északnyugat-Magyarországról Dél-Magyarországra történő elmozdítása, milyen irányba indítja el az integrációs folyamatokat, és nem utolsósorban a potenciális beruházásokat? Növeli-e az elszigeteltséget, illetve kikristályosítja-e a térség földrajzi, logisztikai szerepét miközben utat nyit új piacok felé, s hozzájárul a régió sikeres gazdasági felzárkózásához?

### **1.1. Határok, közigazgatási egységek, települések**

Vajdaság Autonóm Tartomány (Szerbia északi tartománya) a Pannon-síkság déli területein fekszik. Területe 21 506 km<sup>2</sup>, területi részesedése Szerbia területéhez viszonyítva 24,9%. Lakosainak száma a 2002. évi népszámlálás szerint 2 031 992. Vajdaság keleten Romániával, északon Magyarországgal, nyugaton Horvátországgal határos, délnyugaton pedig Bosznia-Hercegovina határolja. Vajdaság Autonóm Tartomány tagja az Európai Parlament keretében működő Európai Régiók Szövetségének. Emellett társalapítója a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió tanácsának, amelynek célja a gazdasági, kulturális és környezetvédelmi együttműködés és a fejlődés elősegítése. Vajdaság földrajzat a Duna és a Tisza három régióra osztja: Szerémség a Duna, a Száva és a horvát határ között; Bánát a Duna, a Tisza és a román határ között; Bácska a Duna, a Tisza és a magyar határ között. Szerémség domborzata változatos, Bácska és Bánát sík terület.

Közigazgatási szempontból Vajdaság hét körzetből áll: Észak-Bácska, Nyugat-Bácska, Dél-Bácska, Észak-Bánát, Közép-Bánát, Dél-Bánát, Szerémség. A hét vajdasági körzet összesen 45 községet<sup>1)</sup> ölel fel. A községek a legkisebb közigazgatási egységek, jellemzően egy várost és közvetlen vonzáskörét jelentik, de terület és népesség szempontjából igen eltérőek. A 45 község összesen 467 települést számlál, melyek közül 52 településnek városi státusa van. A lakosság túlnyomó többsége a tartomány városaiban koncentrálódik, viszont a mezőgazdasági népesség továbbra is a kistérségeken van jelen.

(A lakosságnak csak kis százaléka él kistélepüléseken: 0,9% él 500 fő alatti településeken; 2,2% 500–999 között; jelentősebb szám, 8,4% lakik 1000–1999 közötti lélekszámú falvakban, a lakosság e része elsősorban mezőgazdaságból él. Jóval nagyobb számban képviselteti magát Vajdaság lakossága a 2000–4999 lélekszámú településeken: 1/5-e, azaz 20,3%-a; 15,4% lakik 5000–9999 lakosú településen. Az összes településhez viszonyítva a városok Vajdaság településeinek 11,13%-át alkotják, a lakosság túlnyomó többsége viszont éppen ezeken a településeken koncentrálódik. Ennek számos oka van. Elsőként említhető a II. világháború utáni erős iparosodási folyamat, a mezőgazdasággal foglalkozó kistérségek erőteljes leépítése. Ma a lakosság nem egész 2/3-a él városban, s vezetnek a 10 000–49 999 lakosú városok: Vajdaság lakosságának kb. 1/3-a, azaz 28,2% él itt. A lakosság további százalékos

<sup>1)</sup> Statistički godišnjak Srbije 2005. 75. o. (Szerbia statisztikai évkönyve 2005)

megoszlása az 50 000–99 999 lakost számláló városokban 15,2%; a lakosság 1/10-e a tartományi fővárosban, Újvidéken lakik.<sup>2)</sup>

A 100 km<sup>2</sup>-re jutó település-indikátor<sup>3)</sup> Vajdaság esetében 2,2, míg a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégióban<sup>4)</sup> ez a mutató 2,8; ezzel szemben Dél-Alföld megyei még ritkábban lakottak (Csongrád megye, Békés megye): a statisztikai indikátor 1,3 és 1,4 között mozog.

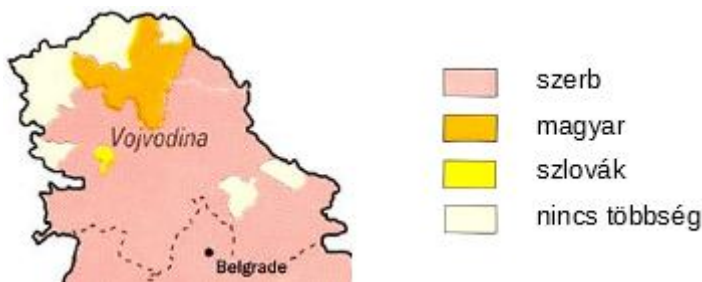
## 1.2. Vajdaság lakossága – demográfiai helyzetkép dióhéjban

Vajdaság lakosságára az etnikai sokszínűség jellemző, amely a népszámlálási adatok szerint folyamatosan csökken (ellentétben a lakosság lélekszámával). A népszámlálási adatok szerint vajdaságnak 1991-ben 2 013 889, 2002-ben pedig 2 031 992 lakosa volt, ez utóbbi adatban 984 942 férfi és 1 047 050 nő. A népsűrűség 94,5 km<sup>2</sup>, mely az 1991. évi népszámlálási adattal összevetve nőtt 93,6-ról. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a tartományban a legmagasabb a bevándorlási ráta.<sup>5)</sup> A 2005. évi statisztikai évkönyv adatai alapján az 1000 lakosra jutó imigrációs ráta évről évre folyamatosan növekedett, 2002-ben 19,17 volt. Összehasonlítva viszont Vajdaság adatait Közép-Szerbiáéval, ahol a bevándorlási ráta 4,9 az említett évben, a különbség jelentős. Vajdaságban történtek a legszembetűnőbb szerkezetbeli változások a lakosságot illetően.

A lakosság több mint a fele szerb nemzetiségű, majd magyarok, horvátok, szlovákok, montenegróiak, románok és ruszinok következnek, de élnek itt muzulmánok, ukránok, macedónok, albánok, szlovének, németek, romák és mások is. A szerb nyelvvel együtt hivatalos használatban van a magyar, a horvát, a szlovák, a román és a ruszin nyelv is. A következő térkép ábrázolja e nációk területi megoszlását, koncentrációját.

### 1. ábra

Az etnikumok földrajzi megoszlása az 1991-es népszámlálás alapján



Forrás: <http://www.lib.utexas.edu/maps/europe.html>

<sup>2)</sup> Uo. 73. o.

<sup>3)</sup> Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió kiadványa, 2002, 12. o.

<sup>4)</sup> A DKMT Eurorégiót Magyarország és Románia négy-négy megyéje (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, illetve Arad, Hunyad, Krassó-Szörény, Temes) és Vajdaság alkotják. Az integráció célja a határokon átnyúló és regionális együttműködés erősítése. A földrajzi és természeti homogenitás az alapja a régiók gazdasági összeköttetésének és nélkülözhetetlen belső gazdasági együttműködésének, célja pedig, hogy előirányozza az európai integrációs folyamatok fejlődését.

<sup>5)</sup> Statistički godišnjak Srbije 2005. Stanovništvo. 65–98. o.

Vajdaságban a 2002. évi népszámlálás adatai szerint 709 957 háztartás volt, az egy háztartásra jutó személyek száma 2,9. Mind több az előregedő háztartás.<sup>6)</sup> A születések számának csökkenése komoly probléma: a természetes szaporulat kritikus fázisba jutott; a lakosság csak betelepedés által gyarapodik. 2003-ban Vajdaság minden községében negatív természetes szaporulatot jegyeztek.<sup>7)</sup> 1993-ban a településeknek csak 75,8%-a mutatott negatív változásokat, 2003-ra viszont már a vajdasági települések 88%-ában volt negatív az irányzat. A negatív természetes szaporulat egyformán jellemzi mind a falusi, mind a városi populációt: napjainkra az 52 város közül 50 várost.

A lakosság életkor szerinti megoszlása: 14 éves és annál fiatalabb a lakosság 15,9%, 62,3% tartozik a 15–60 éves korcsoportba, 21,4%-a 60 évesnél idősebb (0,4% ismeretlen). Az aktív lakosság 912 800 fő, azaz az összlakosság 44,9%-a. A saját bevétellel rendelkezik a lakosság 20,13%-a (408 999 fő). Az eltartottak száma 706 843, azaz az össznépesség 34,8%-a.<sup>8)</sup>

Az aktív lakosság korcsoportonkénti megoszlásánál a legtokegeesebb a 30–39 éves munkaerő (32%), őket követik a 40–49 évesek (25,2%). Érdemes összehasonlítani ezeket az adatokat a szomszédos DKMT régiók korcsoportonkénti foglalkoztatottjainak arányával. Magyarország és Románia esetében is jóval magasabb a 15–29 évesek részaránya a foglalkoztatottak csoportjában: szinte minden megyében 30 és 30 százalékon felüli, ugyanakkor Vajdaságban nem éri el a 20%-ot sem.<sup>9)</sup> Az ágazatonkénti megoszlás tekintetében a legjelentősebb a részvételi arány a feldolgozóiparban: 26,05%, ez megközelíti Magyarország DKMT megyéinek részarányát (27 és 35%-os megoszlás). Romániában a feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya jóval kisebb. A mezőgazdasággal (vadgazdálkodással, erdőgazdálkodással, halászattal) foglalkozók aránya még mindig kifejezetten magas, 22,8%. A régió romániai részén ez a mutató néhol eléri a 45%-ot is. Magyarországon a 10% alatt van. Vajdaságban jelentős a kereskedelemmel foglalkozók aránya 12,86%, majd a szállításban, raktározásban, postán, távközlésben, továbbá az építőiparban dolgozók következnek. A foglalkoztatottak nem egész 1/5-e (17,8%) a közzsférában tevékenykedik (közigazgatás, oktatás, egészségügy).<sup>10)</sup>

### **1.3. Természeti adottságok: domborzat, éghajlat, vízrajz**

A tartomány domborzata igen változatos. A síkság egyhangúságát Szerémségben a Fruška gora (legmagasabb pontja 539 m), Bánátban a Verseci-hegység (641 méter, a tartomány legmagasabb pontja) bontja meg. A Néra dunai

<sup>6)</sup> Különösen szembetűnő ez a tendencia az átlagéletkor etnikumok szerinti elemzések: a szerb nemzetiségű lakosság esetében az átlagéletkor 39,4 év, a magyar lakoságnál 43,1, a kis lélekszámú német kisebbség esetében 52,1, a roma népességnél 27,2 év. Popis 2002. Stanovništvo. Knjiga br. 3, 20–21. o. (Népszámlálás 2002. Lakosság)

<sup>7)</sup> Statistički godišnjak Srbije 2005. 70–71. o.

<sup>8)</sup> Uo. 77. o.

<sup>9)</sup> Az aktív keresők megoszlására vonatkozó adatok forrása: Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió. 2002, 22–23. o.

<sup>10)</sup> Uo. 18–19. o. A kiadvány Vajdaságra vonatkozó adatait kiigazították a 2002. évi népszámlálás foglalkoztatottsági adataival. Popis 2002. Aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje. Knjiga br. 6, 12–13. o.

torkolatánál van Vajdaság legalacsonyabb pontja. A legmarkánsabb domborzati formát, ezenkívül pedig a térség legjelentősebb természeti kincsét a folyók menti – a Duna, a Száva, a Tisza, a Temes és a Bega menti – alluvialis síkság képezi. A Bánáti- és a Bácskai-homokpuszta, továbbá a tágas löszhátságok Vajdaság jellemző domborzati egységei.

Vajdaság éghajlata sztyeppei kontinentális. A nyár meleg, gyakran aszályos, a homok és a lösz ilyenkor 30-40 fokra is felhevül. A tél viszonylag rövid és hideg. Az évi középhőmérséklet 11,2°C (2004-es évre vonatkozó adat)<sup>11)</sup>. Az éghajlati adottságok lehetővé teszik minden gabonafajta, gyümölcs, zöldség-növény, szőlő, ipari és takarmánynövény eredményes termesztését. Az évi csapadékmennyiség alacsony (2003-ban 491,3 mm, 2004-ben 722,9 mm) és elégtelen, periodikus eloszlása viszont (tavasz és nyár eleje) kedvez a növényi kultúrák fejlődésének.

Vízrajzi szempontból Vajdaság igen változatos, számos folyó szeli át. Ezek: a Duna, Tisza, Száva, Aranka, Bega, Temes, Karas és a Néra. Több tava is van: a Palicsi- és a Ludasi-tó Bácskában, melyek a turizmus, főleg a falusi turizmus fejlődésével egyre nagyobb szerepet kapnak a határ menti régió gazdaságában, valamint az Écskai-tó és Ruzsanda-tó Bánátban, és az Obedi-láp Szerémségben.

Külön említést érdemelnek az ásvány- és gyógyvízforrások. Vegyi tulajdonságuk és hőmérsékletük eltérő. A termálvizeket az emberi szervezetre gyakorolt kedvező hatásuk miatt, illetve a különböző betegségek gyógyítására használják (Magyarkanizsa, Vrdnik, Ruzsanda-tó, Szalánkemén, Junaković).

#### ***1.4. A termőföld mint a mezőgazdaságot megalapozó és meghatározó materiális tényező***

A legkorábbi ipari létesítmények a térség mezőgazdasági jellegének megfelelően a mezőgazdasági termékek feldolgozásához kapcsolódtak, és kapcsolódnak ma is. Vajdaság a térség meghatározó és legfejlettebb régiója. A két világháború közti Jugoszlávia régióinak gazdasági fejlettségét elemezve Vajdaság gazdasági dominanciáját tapasztaljuk a többi térséghez viszonyítva a mezőgazdaságban, az iparban ill. a kereskedelemben.<sup>12)</sup> A mezőgazdaság vezető

<sup>11)</sup> Az éghajlatra vonatkozó adatok forrása: Statistički godišnjak Srbije 2005. 32–33. o. A kimutatás elkészítéséhez a palicsi meteorológiai állomás nyújtott adatokat.

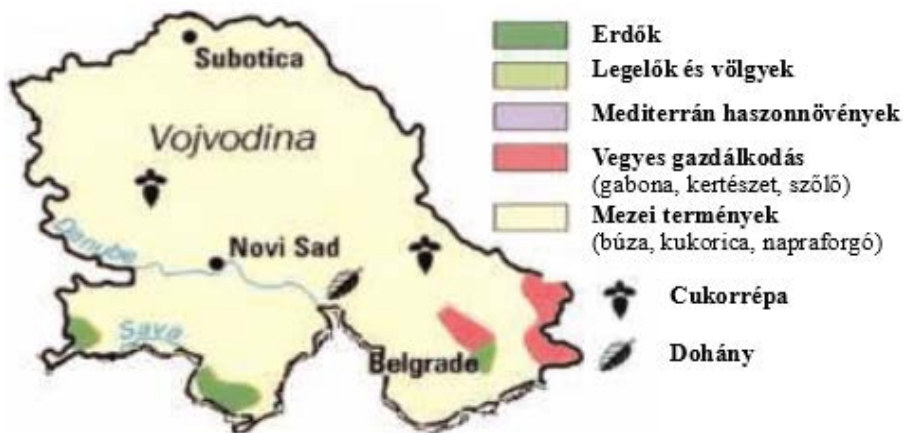
<sup>12)</sup> „A két világháború közti Jugoszlávia régióit – Vaska Géza felosztását kiindulási pontként felhasználva – a gazdaság fejlettsége szempontjából két csoportba sorolhatjuk: A közép-európai csoport: Szlovénia, Horvátország, Dalmácia és a Vajdaság”, valamint „a balkáni csoport: Ó-Szerbia ('Szűkebb Szerbia', azaz Vajdaság nélkül), Montenegró, Macedónia, Bosznia-Hercegovina.” Leesgyszerűsítve, az egykori magyar és osztrák területek alkották a fejlett régiókat (a szerző kutatásaira hagyatkozva). A háború utáni változásokat követően Vajdaság fejlődése megtorpanni látszott. A szerző kutatásában a gazdasági élet három legfontosabb szféráját emeli ki, mégpedig az ipart, mezőgazdaságot és pénzügyeket, és ezek példáján keresztül elemzi a régió fejlődésének hanyatlását. Az magyarság és nemetség addigi gazdasági dominanciáját gazdaságpolitikai eszközökkel, tudatosan redukálták, és szinte teljesen megsemmisítették. A vállalatokra kimért diszkriminatív adóterhek, igazságtalan pénzügyi politika, föld-visszaszolgáltatás és a lakosság földigénylésből történő kizárása többszörösen hátrányos helyzetbe sodorta Vajdaságot, továbbá hátráltatta a jugoszláv államon belüli fejlődését. A mezőgazdasági nagybirtokok feldarabolása, és újrafelosztása például a termelékenység nagymértékű csökkenéséhez vezetett.

Gulyás László: A Vajdaság gazdasági életének jellemzői az első Jugoszláv Állam keretei között. Határok és az Európai Unió. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2002. 177–181. o.



szerepe a gazdasági átalakulás során is megmaradt, a termelés, feldolgozás és értékesítés szerkezete azonban átrendeződött.

2. ábra  
Vajdaság mezőgazdasági térképe



Forrás: <http://www.lib.utexas.edu/maps/europe.html>

Vajdaság Szerbia iparilag legfejlettebb részévé nőtte ki magát. Elsősorban a mezőgazdaság, az élelmiszer-, a fém- és vegyipar, továbbá az építő- és a textilipar a jelentősebb. A tartomány területén 1,78 millió hektár kitűnő minőségű termőföld van. A löszfennsíkokon a feketeföld (csernozjom), Európa legtermékenyebb talajfélése dominál. A folyóvölgyek talaja termékeny hordalékos réti feketeföld. A termőföldnek mint a térség kimagasló természeti kincsének racionális kihasználásával, megfelelő agrotechnikai megművelésével, öntözéssel, helyes fajtaválasztással, Vajdaság jelentősen megalapozhatja gazdasági fejlődését a jövőben is, ugyanis mindenfajta haszonnövény európai szinten termesztethető. Az összes területből, beleértve a mezőgazdasági területeket is, 165 759 hektár erdő. Az alluviális síkságokon fűz- és nyárfa dominál, a folyók mentén ugyancsak, s elsősorban ipari feldolgozásuk lehetséges. A szikes talaj sajátosságai kedveznek a gyógynövénytermesztésnek, bár igazán nagy expanzió a gyógynövénytermesztésben nem volt tapasztalható, elsősorban a szűkös tőke- és beruházási feltételek miatt.

A mezőgazdasági terület, a művelési ágakat tekintve, a következő: szántó és kert 1,58 millió hektár, gyümölcsös 18 ezer hektár, szőlő 11 ezer hektár, gyepek (rét és legelő együtt) 146 ezer hektár. A megművelhető földterületeken – az összterület 57,3%-án –, elsősorban gabonaféléket termelnek: itt jelentős a kukorica és búza. Kukoricát a mezőgazdasági földterületek 34,8%-án, búzát 18,6%-án vetnek. Jelentős még a napraforgó részaránya: 7,4%, valamint a lucerna: 3,3% és a cukorrépa: 2,3%. Termesztlenek továbbá zöldségféléket: 3,4%, burgonyát: 1,3%, kisebb mennyiségben pedig vörös herét, silókukoricát, repcét, dohányt, ipari paprikát. Vajdaságban a gabonaféléken, ipari növényeken és zöldségféléken kívül, borszló és különböző gyümölcsfélék is ismertek, előfordulásuk a talajszerkezettől és környezeti viszonyoktól függ.

A gabonafélék hektáronkénti termesztése évről évre csökken. Az árpa, szója, dohány, burgonya, lucerna termesztésének indexe 2000 és 2004 között



szintén csökkenő tendenciát mutat. Ez elsősorban a termények kedvezőtlen áralakulását tükrözi, de számos más tényező is közrejátszhat. Pozitív elmozdulás a cukorrépa, napraforgó és vöröshere hektáronkénti termesztése esetében észlelhető.<sup>13)</sup> A fontosabb mezőgazdasági növények hektáronkénti termésátlaga közül a DKMT Eurorégió térségei között messzemenően kimagaslik Vajdaság a megtermesztett vörös hereszéna hektáronkénti termésátlagával: a DKMT régióban 3150 kg, míg Románia és Magyarország eurorégióhoz tartozó térségeiben 1420 és 3380 kg között van, ezzel szemben Vajdaságban a here termésátlaga 4450 kg/ha. Hasonló a helyzet a lucerna és repcemag esetében is, a növények termésátlaga magasabb, mint a régió többi térségében. A napraforgómag, cukorrépa, és természetesen a gabonafélék hektáronkénti termésátlaga szintén *versenyképesnek* mondható. Ezzel szemben pl. a burgonya nem csak a DKMT régió átlagától marad el, de jelentős a hozamhátrány a romániai és magyarországi szomszédok termeléséhez viszonyítva is.<sup>14)</sup> A gyümölcstermesztésben is – Közép-Szerbiát és Vajdaságot összehasonlítva – vannak jelentős minőségbeli eltérések. Magasabb hozamú Vajdaságban az alma, birsalma, szilva, cseresznye, meggy és kajszibarack, mint Közép-Szerbiában. Vajdaság adja az évente kitermelt alma 40, kajszit 27, őszibarack 26 és a birs 20%-át.<sup>15)</sup> A tartomány talajszerkezetének sokfélesége lehetővé teszi borszőlőtermesztést is. A szőlő hozama a tartomány térségében jóval magasabb, mint pl. a szerbiai, illetve a közép-szerbiai átlaghozam.<sup>16)</sup> Jó minőségű borszőlő terem a Bácskai-homokpusztán, a Verseci-hegységben és a Fruška gora déli lankáin, Szerémségben.

A földművelést kiegészítő tevékenységként jelentkezik az állattenyésztés. Szinte minden mezőgazdasággal foglalkozó családnak van egy jelentősebb jószágállománya. Vajdaságra elsősorban a szarvasmarha- és sertésenyésztés jellemző. A DKMT régió állatsűrűség-statisztikája szerint Vajdaság elmarad a vele szomszédos magyarországi megyék egységnyi mezőgazdasági területre jutó szarvasmarha- és sertésállományát illetően. (Legjelentősebb a különbség Csongrád és Békés megye esetében.) A romániai állattenyésztési adatokkal összehasonlítva viszont, főleg a sertésenyésztésre vonatkozóan, régióinkban jelentősen jobbak a mutatók.<sup>17)</sup>

A további fejlődésben jelentős a Duna-Tisza-Duna csatornarendszer, amelynek 930 kilométeréből 591 kilométer hajózható. A csatornának köszönhetően félmillió hektárnyi területet öntöznek. A vajdasági vízgyűjtőterületek egyértelműen az egyik legjelentősebb természeti kincsek közé sorolhatók.

### **1.5. Vajdasági vállalkozói kör kirajzolódása a természeti adottságok tükrében**

Vajdaság gazdaságának legjelentősebb szereplői a kis-és középvállalkozások. Ezek a vállalkozások 2002-ben, a tartományban működő vállalkozói

<sup>13)</sup> Statistički godišnjak Srbije 2005. Opšti pregled razvoja poljoprivrede 2000–2004. 248. o.

<sup>14)</sup> Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió, 2002, 30–31. o.

<sup>15)</sup> Statistički godišnjak Srbije 2005. 255–256. o.

<sup>16)</sup> Uo. 256. o.

<sup>17)</sup> Bővebben: A Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács megbízásából készült Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió, 30–31. o.

kör 98,8%-át képezték, az aktív lakosság 56,3%-át foglalkoztatták, és az össz-jövedelem 40,1%-át termelték meg.<sup>18)</sup>

A térség működő vállalkozásainak száma 61 829<sup>19)</sup>. A működő jogi személyiségű vállalkozások döntő többsége a kereskedelmi ágazatban tevékenykedik. Kereskedelmi tevékenységek végzésére bejegyzett jogi személyek száma a 2005. évi statisztikai évkönyv adatai szerint 27 418. Jelentős hányadot képeznek a mezőgazdaságban és az iparban működő jogi személyiségű vállalkozások. Ez utóbbi tevékenységben 6615<sup>20)</sup>, míg a mező-és erdőgazdaságban, halászatban 2860 bejegyzett vállalkozás működik; az építőiparban (2005. évi adatok) 732 vállalat. A térség gazdaságszerkezetében hangsúlyt érdemelne a vendéglátás és a turizmus, mivel a térség természeti és történeti hagyományai, multiethnikus jellege adottak hozzá. Ennek ellenére e gazdasági ágazat – talán a szolgáltatások fejletlensége miatt – eddig még nem tudott jelentősebb fejlődést felmutatni. A szolgáltatások esetében a bruttó hozzáadott érték<sup>21)</sup>, a DKMT Eurorégió többi térségéhez viszonyítva, igen alacsony. A hazai 33% jóval elmarad pl. a Csongrád megyei 61,9% mögött – ez utóbbi már megközelíti a világviszonylatban is kitűnő 70%-os részvételt. A bruttó hozzáadott érték kialakításában, a legnagyobb százalékban az ipar vesz részt (34%), valamint a tágabb értelemben vett mezőgazdaság, 29%-kal. Az építőipar nem jelentős (4%). A fenti adatokból levonható a következtetés, hogy a szolgáltatóipar (tercier szféra) még fejletlen, s a potenciális befektetőknek itt még számos lehetőségük van.

A kereskedelem, de főleg a szolgáltató szféra a helyi igények kielégítésére korlátozódik. A kiskereskedelmi üzletek száma a 2005. évi statisztikai adatok szerint 29 103, vagyis az 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi egység 14,33; ez fejlettségben nem marad el a DKMT régió magyar megyéitől.

Vajdaság külkereskedelmi produktivitása statisztikai mutatók hiányában nehezen mérhető. A 2005. évi statisztikai évkönyv azonban adatokat szolgáltat a 2004. évi kivittelt illetően (308. o.); a kivitel értéke 1 096 millió USD volt, s ez a szerbiai export 31,2%-a. Vajdaság kivitelből származó jövedelmének 94,2%-a az ipar és bányászat, kereskedelem, mezőgazdaság és halászat ágazataiban valósul meg (ebből az iparra és bányászatra eső rész 82,5%). Az ipari kivitelből származó jövedelem 67,8%-a hat ipari ágazat eredménye. Itt egyértelműen vezet az élelmiszeripar (30,4%), majd a kőolaj- és földgázkitermelés (10,9%). A vegyi anyag földolgozása (8,9%), a vegyi termékek gyártása (6,7%), a fémfeldolgozó ipar (5,8%) és a textilkésztermékek gyártása pedig (5,1%) ugyancsak hozzájárul a kivitelből származó jövedelmek megteremtéséhez. Vajdaság számos termékével aktívan részt vesz a szerbiai külkereskedelmi mérleg alakításában.<sup>22)</sup>

<sup>18)</sup> Projekat regionalnog plana razvoja AP Vojvodine. Novi Sad, 2003, 8. o.

<sup>19)</sup> Statistički godišnjak Srbije 2005. 59–60. o.

<sup>20)</sup> Az ipari termelési ágazatok közül kiemelt szerep jut Vajdaság iparában a feldolgozóiparnak: 95,4%-os aránnyal. A helyzet hasonló a határon túli, DKMT Eurorégió többi megyéiben is. Egyedül Csongrád megye marad el 73,6%-kal a többi magyar régió mögött. Vajdaság esetében a bányászat részaránya 4%, míg a villamos energia-, gáz-, gőz- és vízellátás 0,6%-ot tesz ki az ipari termelés ágazatok szerinti megoszlásában. (Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió, 2002, 32–33. o.)

<sup>21)</sup> Uo. 26–27. o.

<sup>22)</sup> Projekat regionalnog plana razvoja AP Vojvodine. Novi Sad, 2003, 114. o.

### 3. ábra Vajdaság ipara



Forrás: <http://www.lib.utexas.edu/maps/europe.html>

Az ipari vállalkozások a feldolgozóiparban, így a mezőgazdasági termékfeldolgozás, élelmiszeripar és a könnyűipar területén működnek. Az élelmiszeripar feldolgozó-képessége igen nagy: a tartományban mintegy ötven malom, tésztagyár, mészárszék, tejüzem, gyümölcs- és zöldségfeldolgozó gyár, valamint több cukorgyár, olajfeldolgozó és édességet előállító vállalat működik.

Gazdasági jelentőséggel bír a vegyipar, gyógyszergyártás, műtrágyatermelés, petrokémiai ipar, majd textil-, bőr-, készruha- és cipőipar. Jelentős továbbá a térség fém- és építőipara, valamint a bútorgyártás. Jelentős kőolaj- és földgázlelőhelyek vannak főleg Bánátban, ez a tény bővíti a tartomány természeti kincseinek skáláját, illetve az azokhoz kapcsolódó vállalkozói lehetőségeket.

#### 1.6. Természeti adottságok mint Vajdaság idegenforgalmi vonzáskörzete

A tartomány idegenforgalmi kínálatának alapja a terület természeti és kulturális kincsei. A természeti és antropogén kincsek elegendő attraktivitást tartogatnak ahhoz, hogy térségünkbe turistákat csalogassanak. A városok a megőrzött belső óvárosi központjaikkal (Szabadka, Zombor, Újvidék), a nagyszámú műemlékkel, a térség a templomaival, erődítményeivel (Pétervárad, Bácsai vár, Aracs) várja a tartományunkba látogatókat. A rurális térségek, érintetlen természet, a bácskai és bánati tanyák, szállások mellett kétféle hektárnyi vadászterület, 1700 kilométernyi horgászásra alkalmas vízpart, termálfűző források, természetvédelmi területek<sup>23)</sup>, nemzeti parkok, rezervátumok, valamint a vendéglátó-ipari létesítmények és fejlett infrastruktúra fogadják az látogatókat. Vajdaság egyes települései kiemelkednek a különböző idegenforgalmi rendezvények

<sup>23)</sup> Vajdaságban a védett területek száma 132, mely 109 246 ha területet ölel fel, ez a tartomány területének 5,1%-a. Duna-Körös-Tisza-Maros Regionális Együttműködés. Eurorégió, 48-49. o.

szervezésében. Ezek nagyon kreatív és komplex, programokkal tűzdelt kulturális, társadalomgazdasági, művészeti rendezvények, melyek hozzájárulnak Vajdaság idegenforgalmi vonzásának kialakításához.

Az idegenforgalom, vendéglátóipar és turizmus, a meglévő természet-környezeti adottságok ellenére sem mutatott jelentősebb előrehaladást az elmúlt években. A vendéglátóhelyek száma 2000-ben 4481,<sup>24)</sup> az 1000 lakosra jutó vendéglátóhelyek száma 2,3. Ez sokkal magasabb, kétszerese pl. a szomszédos magyar térségekben meglévőknél (4,4–5,3-ig terjed, megyétől függően). Idegenforgalmi egységeink többsége elsősorban szállodákra korlátozódik, mert nincs például turistaszállásunk, jelentős számú kempingünk. A DKMT Eurorégió román és magyar térségeiben sokkal fejlettebb, kiterjedtebb idegenforgalmi egység-hálózat. Vajdaságban a szálláshelyi kapacitásokat illetően némi pozitív változást tapasztalhatunk.<sup>25)</sup> A DKMT egységesített adatai alapján 2000-ben az 1000 lakosra jutó férőhelyek száma 3,8 volt, 2004-re ez a szám 4,33-ra nőtt. A régió többi térségétől viszont Vajdaság e téren jóval lemarad. A DKMT esetében 11,2 férőhelyről beszélhetünk 1000 lakosra vonatkoztatva, Magyarország megyéiben 13,9–27,7-ig, Romániában ennél valamivel nagyobb különbségek vannak: 6–24,5 férőhely jut 1000 romániai lakosra, szélsőértékeket elemezve.<sup>2</sup>

A Vajdaságba érkező külföldi vendégek száma a 2000. évtől kezdve, kismértékben ugyan, de állandóan növekszik.<sup>26)</sup> Ezzel arányosan a külföldi vendégéjszakák száma is évről évre több. A legtöbb külföldi vendég Magyarországról keresi fel Vajdaságot, majd Olaszországból és Romániából. Szép számban érkeznek vendégek az egykori Jugoszlávia tagköztársaságaiból (Horvátországból és Szlovéniából), valamint Oroszországból, Bulgáriából, Németországból, Csehországból, Szlovákiából és Ausztriából. Kevés vendég látogat meg bennünket Amerikából, Kanadából, Svájc-ból, Belgiumból, Franciaországból, Hollandiából.<sup>28)</sup> A hazai vendégek száma egyre csökken. Az átlagos itt-tartózkodás 2,9 éjszaka. Az idegenforgalom komplex, és fejlettsége más ágazati tényezők fejlettségének függvénye. A gazdasági, kulturális és társadalmi élet számos szféráját érinti, s tudatos fejlesztést és egyetértést igényel a gazdaság élet szereplőinek részéről, a közös cél érdekében.

A gazdasági fejlődés egyik meghatározó feltétele az infrastrukturális ellátottság. Térségünkben a szilárd burkolatú utak, a villamos energia, az ivóvíz-, gáz- és telefonhálózat kiépítettsége jelentős. Az országos közutak hossza 6005 kilométer, ebből főút 1650 km, regionális 1797 km és lokális út 2558 km. A közúti gépjármű-állomány helyzete is kielégítőnek mondható, összehasonlítva azt a szomszédos országok megyéivel. A 2005. évi statisztika szerint Vajdaságban az 1000 lakosra 200 személygépkocsi jut. Az 1000 lakosra jutó távbeszélő fővonalak (előfizetők) száma 285, ez viszonylag fejlett távközlést jelent.

<sup>24)</sup> Uo. 34–35. o.

<sup>25)</sup> A vendégszobák száma 2003-ban 3558 volt, 2004-ben 3942-re nőtt. A fekvőhelyek száma 7689-ről 8788-ra nőtt. Statistički godišnjak Srbije 2005. 340. o.

<sup>26)</sup> Duna-Körös-Tisza-Maros Regionális Együttműködés. Eurorégió, 2002, 36–37. o.

<sup>27)</sup> Bővebben: Statistički godišnjak Srbije 2005. 345–346. o.

<sup>28)</sup> Duna-Körös-Tisza-Maros Regionális Együttműködés. Eurorégió, 2002, 38–39. o.

## II. NÉPESSÉG – A HUMÁNERŐFORRÁS JELLEGZETESSÉGE A RÉGIÓBAN

### 1. Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza

*„A tudásalapú társadalomban a legfontosabb termelési tényező maga az ember, ezért a gazdasági versenyképesség már elsősorban a humánerőforrás minőségétől függ.”<sup>29)</sup>*

A nem materiális, szubjektív tényezők közül kiemelt fontossággal bír Vajdaság esetében – az ember. Olyan erőforrásról, fejlesztési potenciálról van szó, mely szellemi és fizikai értékképző képességével, a lehető legrugalmasabb módon, alkalmazkodik a változásokhoz, és megfelel az elvárásoknak. Azoknak az elvárásoknak, melyeket egy közös cél elérése érdekében a munkáltatók, vállalkozók, befektetők és potenciális befektetők, ill. közvetve a piac állít eléjük.

Mobil, a változásokra gyorsan és hatékonyan reagálni tudó munkaerő képzése szükséges a peremre szorulás megakadályozására. A szakképzés piaci igényekhez való igazítása (mezőgazdasági, élelmiszeripari, feldolgozóipari, vendéglátási gyakorlat-orientált képzés fejlesztése), üzemek, vállalkozások, kamarák és szakiskolák közötti szoros együttműködés szorgalmazása (tantervet egyeztetve), a szakiskolák egységes rendszerbe szervezése, a mai technikai színvonalnak megfelelő oktatás megszervezése, valamint az iskolarendszerű képzés kompetencia alapúvá tétele elengedhetetlen előfeltételei a humánerőforrás tudatos, célirányú fejlesztésének.

A fejlett szellemi tőkével, képzett humánerőforrással rendelkező térségben speciális fejlesztési lehetőségek adódnak. Tudományos eredmények alkalmazásával Vajdaság minden előnyét ésszerűen ki lehet használni. Jelentős fejlesztési és kutatási központok működnek Újvidéken. Ilyen például az élelmiszeripari kutatóközpont: a humánerőforrás tekintetében, hazánkban itt koncentrálódik a legjelentősebb tudás, tapasztalat és tradíció. A kutatások főbb területei a biotechnológia, agráripár, energiahatékonyság stb. Jelentős továbbá a mezőgazdasági mechanikával foglalkozó kutatási központ, valamint az ipari standardizálással, minőség- és környezetvédelmi rendszerekkel foglalkozó újvidéki intézmény. A napraforgóból és szójából történő olajsajtolás fejlesztése visszamenőleg is az egyik legjelentősebb, és külföldi viszonylatban is figyelem-

---

<sup>29)</sup> Az egész élethosszon át tartó tanulás és az info-kommunikációs technológiák együttes alkalmazásának a nemzetközi, a magyarországi helyzete és a jövőbeli fejlődés lehetőségei. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 2004, 6. o.

reméltó eredményeket ért el. Ezzel az újvidéki Földművelési és Zöldség-termesztési Tudományos Intézmény foglalkozott. Kutatják továbbá a kukorica, cukorrépa, kalászos növények, takarmánynövények, zöldségfélék, komló, cirok és a gyógynövények termesztését. Az intézmény törekszik a termelési technológiák fejlesztésére, a magas hozamú növényfajták és hibridek kitenyésztésére, amellyel hozzájárul a mezőgazdaság, azon belül pedig a növénytermesztés fellendítéséhez.

Nem szabad szem elől téveszteni ezen nem materiális erőforrás anyagi vonzatát sem. Mind a külföldi, mind a hazai tőke „megválogatja” magának az olcsó munkaerőt. Természetesen, éppen ez a jellegzetessége teszi erőforrássunkat versenyképessé. Versenyképességét segítheti továbbá az egész életen át tartó tanulást lehetővé tevő intézményrendszer fejlesztése, az egyén alkalmazkodóképességének, megújulásának és innovációs képességének javítása, a munkaerő-piaci aktivitás ösztönzése. A munkanélküliség szempontjából is fontos a munkaerő-piaci aktivitás növelése az inaktívak képzésével. A lakosság aktivitási mutatója a 2004 októberével bezárólag begyűjtött adatok szerint 53,4% (az aktív lakosok száma viszonyítva a 15 éves és annál idősebb személyek számához). A vajdasági lakosság foglalkoztatottsági rátája 43,4%, míg a tartomány munkanélküliségi mutatója 8,8% volt 2004 októberében.<sup>30)</sup>

### **1.1. Vajdaság imázs – szubjektív és mentális terek**

Napjaink egyik fontos feladata a régió egységes megjelenítése, imázsának építése, fenntartása, mert az egyes hazai és szomszédos országbeli régiók már most is versenytársak. A jövőben arra lehet számítani, hogy ez a régiók közötti verseny egyrészt növekedni fog, másrészt specializálódik. A hazai és nemzetközi versenybe történő sikeres bekapcsolódáshoz Vajdaságnak tudatosan, célirányosan kell építeni saját arculatát. Vajdaságnak pozitívan kell magát *megkülönböztetni*, s megfelelő kommunikációval, üzenetek megfogalmazásával kell helyzetbe hoznia magát. Mindez által növelhető a régióba történő tőkeáramlás, elősegíthető a specializált termőközetek, iparnegyedek, idegenforgalmi gócpontok stabilizációja, a helyi gazdaság megerősödése és a jövedelmi viszonyok javulása.

Cél a régióknak, a régióban található településeknek, gazdasági, természetvédelmi övezeteknek, tájaknak a bemutatása. Ennek részeként képet kell nyújtani egyrészt a regionális gazdasági, beruházási, turisztikai adottságokról, lehetőségekről, a vállalkozási környezetről, vállalkozásokról, másrészt az életlehetőségekről, a kultúráról, hagyományokról. Alapvető szükséglet az egyszerű kapcsolódási lehetőség a régió településeinek hivatalos és más, tematikus (pl. turisztikai, hír, gazdasági, stb.), ill. területi jellegű portáljaihoz. Az ilyen funkciókat biztosító regionális portálról kiindulva, bárki átfogó képet kaphat a régió gazdasági adottságairól, egy beruházás tervezéséhez szükséges legfontosabb mutatókról

---

<sup>30)</sup> A 15 évnél idősebbek száma 1 727 225; az aktív lakosság száma 922 597; a foglalkoztatottak száma 748 809, ebből a mezőgazdaságban dolgozik 131 379. 2004 októberében, Vajdaságban 173 788 személy volt a munkanélküli nyilvántartásban. Szerbiai statisztikai évkönyv 2005, 106. o.



(megközelítés, szállítási feltételek, munkaerőpiac, vásárlóerő, szabályozás, helyi piaci szereplők stb.).<sup>31)</sup>

A társadalmi kommunikáció segít a térség arculatának formálásában és kiépítésében. Sem társadalom, sem gazdaság nem létezik kommunikáció nélkül. Az emberek közötti kapcsolatteremtést, információcsere, közlés jelen van a gazdasági és társadalmi élet minden mozzanatában. E kommunikáció milyensége fogja meghatározni a gazdaság fejlettségét is. A meglévő erőforrások kihasználása is csak akkor lesz okos, eredményes, ha egy egészséges társadalmi kommunikáció áll a tevékenységek háttérében. A társadalmi kommunikációban rejlő lehetőségeket, annak szükségességét maguk az emberek, a gazdasági szubjektumok ismerték fel. Egyre többen tartják sürgetőnek az egymás felé fordulást, az emberibb viszonyok megteremtését, szervezkedést és szerveződést, összefogást, a közös célok kialakítását. „*A helyi és a külső környezet által képviselt 'piacon' – mintegy áruként – a jellegzetességét, sajátosságát kiemelve igyekeznek 'eladni' közösen az önkormányzatokkal a régiót, a településeket és az ott élő embereket, szellemi és anyagi értékeikkel együtt.*”<sup>32)</sup>

## 1.2. Vajdaság-identitás kialakítása – régiómarketing

A Vajdaság-identitás, illetve régiótudat, beleértve a Vajdaság-imázs fogalmat is – olyan nem materiális erőforrás, amely – alapozva a meglévő társadalom-gazdasági adottságokra – megfelelő politikával *megteremthető*. Ehhez azonban részletesen fel kell tárnai a régió adottságait, a homogenitás legfontosabb elemeit, a területi identitás erősödését és az *eladhatóságot* egyaránt segítő értékeket s a szolidaritást igénylő belső egyenlőtlenségi viszonyokat. A térség elmara-dottságának hangsúlyozása helyett a 21. század embere számára is fontos általános értékeket (emberléptékű környezet, *befogadó* társadalom, mentális rugalmasság), a város és térség által kínált lehetőségeket, valamint az itt élők aktivitását, *tenni akarását* mint szubjektív és mentális teret kell a társadalmi kommunikáció középpontjába állítani.

A közösségi marketing egy új lehetőség a piaci siker felé a régiókban élők, dolgozók számára. Egyre sürgetőbben vetődött fel elsősorban a kis- és közép-vállalatok, cégek, vállalkozások részéről a kooperáció, a marketing-együttműködés igénye. Ennek révén alakultak meg a különféle társult, közösségi (integrált) formációk a régiókon belül. Az együttműködés általában azonos kiemelt részfeladatok elvégzésére irányul, amely a résztvevők önálló tevékenységét nem befolyásolja.”<sup>33)</sup> Az együttműködés formái sokfélék. Megjelenhetnek a piacku-

<sup>31)</sup> A [www.vojvodina.com](http://www.vojvodina.com), továbbá a [www.vojvodina.sr.gov.yu](http://www.vojvodina.sr.gov.yu), a [www.fondnps.org.yu](http://www.fondnps.org.yu), ill. a [www.vajdasag.lap.hu](http://www.vajdasag.lap.hu) weboldalak ezt a célt hivatottak szolgálni, hogy hasznos információkat nyújtsanak minden érdeklődőnek. A régió-imázs formálásánál ki kell használni az internet által nyújtott lehetőségeket. Ösztönözni kell a még be nem kapcsolódott településeket, kistérségeket, gazdasági szereplőket a hálózaton való megjelenésre és használatára, s a felhalmozódott ismeretanyagból célszerű az ilyen és hasonló, jól strukturált, átlátható, küllemében és tartalmában is vonzó rendszerek, portálok kialakítása, folyamatos aktualizálása, bővítése.

<sup>32)</sup> <http://www.pointernet.pds.hu>; Dr. Katona Edit: A társadalmi kommunikáció és marketing lehetőségek a régiókban. Agrár- és Élelmiszeripari Marketing Klub, 2002.

<sup>33)</sup> Uo.

tatás területein – a fogyasztói szokások, lakossági elégedettség vizsgálata során, azután a termékpolitika és termékmenedzselés során – az áruválaszték összehangolásánál, közös márkák létrehozásánál, közös árpolitika kialakításánál, értékesítési lehetőségek közös feltárásánál egy integrált, egységesített disztribúciós politika keretein belül. Az együttműködés alapfeltétele, hogy az együttműködő tagok a közös célnak alárendelik magukat, és önállóságuk egy részét feladják, viszont az együttműködés minden partnernek előnyt kell, hogy jelentsen.

Számos közösségi marketingeszköz, módszer segít a régiótudat erősítésében. Kiállítások (Topolya Expo Általános Kiállítás, Bácska – LAND agrárkiállítás) vásárok, megjelenés bemutatókon (bel- és külföldön egyaránt), közösségfejlesztő, hagyományőrző és -teremtő rendezvények, azok regionális hálózattá szervezése, továbbá regionális tudományos tanácskozások, szakmai találkozók. Az ismeretterjesztést jól szolgálhatják a hagyományos és újabb keletű rendezvények (pl. város- és falunapok, zenei és népi táncfesztiválok, az ott rendezett kiállítások).

Mind a régióban szervezett, mind a hazai és külföldi fórumokon, kiállításokon, vásárokon és más rendezvényeken, s ugyanígy a különböző propaganda-anyagokban célszerű megjeleníteni a régió nevét, *logót*, a külvilág felé küldött *üzenetét*. Az imázs kialakításának ez elmaradhatatlan eleme. Lehet egy rövid – de vonzó képzettársításokra alkalmat adó – jelmondat, szlogen megformálása és terjesztése. Vajdaság esetében ez lehetne: a kulturális és gazdasági sokszínűségek régiója; vagy: multikulturális kohézió Kelet-Európa szívében; vagy csak egyszerűen, kevésbé cizelláltan: Szerbia éléskamrája – ahogyan Vajdaság a köztudatba már bekerült. Fontos kiemelni, hogy Vajdaság esete az identitásformálásban speciális jellegű. Nem olyan régióról van szó, amely a XXI. század *regionalizálódási nyomása* alatt jött létre. Számos történelmi előzmény járult hozzá a régió identitásának bizonyos szintű kiforrásához, ezért nem új keletű dologról beszélünk.<sup>34)</sup> Tudjuk, hogy a térség mezőgazdasági termelésének kiemelt szerepe miatt, valóban Szerbia legkiterjedtebb mezőgazdasági ill. élelmiszer-termőközpontjáról van szó. Vajdaságot méltán nevezhetnénk akár etnikai forrasztótégelynek is, a térségben lejátszódott etnikai változásoknak-változtatásoknak köszönhetően.

Komoly előrelépést jelentene a helyismereti, monográfia-készítési tevékenységek eredményeit is felhasználó földrajzi, történelmi, ökológiai-környezetvédelmi, néprajzi vonatkozású tananyagok szakszerű, folyamatos helyi oktatása. Biztosítani kell a televíziózás és rádiózás hatékony együttműködését a régió belül. Az írott sajtó az eddigieknél lényegesen többet tehet a régióról szóló

---

<sup>34)</sup> Milan Trivković tanulmányában részletesen bemutatja a Szerbiában végbement regionalizálódási folyamatokat, s döntő tényezőként kiemeli a térség multikulturális jellegét: „a regionalizációnak ebben a térségben hagyományai vannak... Bár ezt a folyamatot akkor nem regionalizációnak hívták, de mai szemmel nézve felfogható a régióképződés kezdeti szakaszának is, és mint ilyen, abban a korban, a kelet-közép-európai térségben haladó lépés volt.” A szerző a mai helyzetet a szerbiai regionalizáció ötödik fázisaként említi, és kiemeli a 2000. évi októberi „forradalom” szerepét. Szerinte megérett a felismerés arra, hogy csak a regionalizációval lehet a centralizáció káros következményeit felszámolni. Vajdaság az EU közvetlen szomszédja lett, és ebből a helyzetből kiindulva szeretne bekapcsolódni az európai regionalizációs folyamatokba. (Milan Trivković: Regionalizálódás Szerbiában különös tekintettel a Vajdaság helyzetére. Tér és Társadalom, XVII. évf., Győr, 2003. 117–125. o.)



ismeretek közvetítésében, a fejlesztési elképzelések, programok bemutatásában. A városi valamint községi befektetési és kereskedelmi lehetőségekről részletes és színvonalas kiadvány összeállítása és terjesztése ajánlatos. A vajdasági Befektetési kézikönyv, mint regionális üzleti kalauz működik, precízen bemutatja, hogy ki kicsoda a vajdasági társadalom-gazdasági szintén.<sup>35)</sup>

A régiómarketing formálásában kiemelten kell építeni a régió kívüli szoros, már meglévő kapcsolatokra, így különösen a szomszédos országok megyéivel, régióikkal való gazdasági, kulturális együttműködésekre, valamint a Vajdaság más társulásaira is (Duna–Tisza–Körös–Maros Eurorégió; Magyarország–Szerbia–Montenegró Interreg), ez hozzásegít a sikeresebb felzárkózáshoz fejlődésben lévő területek esetében.

Rechnitzer János szerint „A régiómarketing célja, hogy az adott régió, településeivel együtt sikeres legyen. A régiómarketing olyan vezetési, irányítási, szervezési megoldás, s egyben gondolkodási mód, amely képes érvényesíteni és koordinálni a régió egyes célcsoportjainak akaratát a működésben és a fejlesztésben, miközben ennek a komplex társadalmi, gazdasági, környezeti és szociális rendszernek az értékei, adottságai egyre szélesebb körben kerülnek megismerésre.” A régiók kommunikációs és marketing eszközrendszerükkel javítani tudják versenyképességüket és piaci pozícióikat. A társadalmi kommunikáció és marketing új irányt és szemléletet hozott a régiókban folyó vidékfejlesztés gyakorlatában. Ez új feladatot jelent az önkormányzatoknak is. Olyan hatékonyan kell gazdálkodniuk a rendelkezésükre álló szellemi és anyagi erőforrásokkal, hogy képesek legyenek kielégíteni minél magasabb szinten a helyi választók, a lakosság, a gazdasági szubjektumok igényeit, elvárásait. Így tudják azonosulásra és együttműködésre készíteni őket különféle kommunikációs eszközök alkalmazásával. Erre pedig csak úgy lehetnek képesek, ha partnerüknek tekintik a lakosságot és az őket képviselő civil szervezeteket.”<sup>36)</sup>

## Konklúzió

Vajdaság, földrajzi fekvésének köszönhetően, stratégiai pontot képez az európai, ázsiai és közel-keleti piacok felé. A Duna természetes kapcsolatot teremt Németországgal, Ausztriával, Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával.

A tartomány kitűnő földrajzi elhelyezkedés mellett, más potenciális befektetői szempontok is előtérbe kerülnek: Szerbiával együtt a Délkelet-európai Szabadkereskedelmi Övezet földrajzi középpontjában fekszik, és 55 millió fogyasztót képviselő piachoz biztosít vámmentes hozzáférést. Olyan régióról van szó, amely nem tagja az Európai Uniónak, ezért rugalmasabb a befektetőkkel szemben, exportja kedvezményes elbánásban részesül az EU részéről, valamint Európában itt a legalacsonyabb a vállalati nyereségadó (10%). A befektetők könnyebb *beilleszkedését* segítheti továbbá: a makro-ökonómiai stabilitás megteremtése, a külkereskedelem és a külföldi befektetések szabályozásának egyszerűsítése, a cégalapítás, és működtetés (letelepedési engedélyek, cégbe-

<sup>35)</sup> Most–Híd, Szabadka, 2005. évi adattárkiadvány

<sup>36)</sup> Dr. Katona Edit fentebb említett tanulmánya

jegyzés, vámrendszer) folyamatainak liberalizálása, vagyis a jogi környezet kellő szintű rugalmassága. Az új piacok által *kínált* dinamikus növekedési potenciálokhoz hozzájárulna továbbá az olcsó, ugyanakkor szakképzett munkaerő, továbbá a munkaerő erős magánszférai dominanciája, a női foglalkoztatottak számának növelése, valamint a térség további, kiaknázatlan erőforrásai.

Az időjárási és talajviszonyok kedvezőek a mezőgazdaság fejlődése szempontjából. A jövőben, remélhetőleg megkezdődik majd a mezőgazdaság mikrorégiókba történő szervezése, amely nem csak a gazdaságosság és termelőképesség növekedését eredményezi, de hozzájárul az ágazat kivitel-orientáltságának erősítéséhez is. Az élelmiszeripar egyike a legjelentősebb *profit-termő központoknak*, amely a gazdasági ágazat területén működő tudományos kutatási intézmények eredményeire alapozza fejlettségét. Számos természeti látványosság, vallási és kulturális emlék teszi a térséget vonzó turisztikai célponttá, melyhez magas fokú multikulturalitás, multinacionalitás társul, hidat képezve a szomszédos régiók között. Megfelelő befektetésekkel a tartomány sokrétű és magas színvonalú idegenforgalmi szolgáltatás nyújtására képes. A jó alapinfrastruktúra jó lehetőségeket kínál a gyógyfürdőturizmus, az egészségturizmus, átutazó turizmus, vadász-, vízi, valamint a falusi és ökoturizmus fejlesztésére.

A regionális fejlesztés területén egyre nagyobb szerepet játszik a régió-identitás-, régióimázs-építés, amellyel a térség önmagát az egyre inkább globalizálódó gazdasági szinten pozitív értelemben megkülönböztetheti, autentikussá teszi és pozicionálja a régiók halmazában. Mindez hozzásegít majd a régióba történő tőkeáramlás növekedéséhez, elősegíti a specializált termő-körzetek, iparnegyedek, idegenforgalmi gócpontok stabilizációját, a helyi gazdaság megerősödését és a jövedelmi viszonyok javulását, vagyis a régió gazdaságának sikeres felzárkózását.

### **1.3. A határmentiség fogalmának meghatározása**

Európának, a nagyszámú országainak köszönhetően, kiterjedt és komplex politikai határhálózata van. Ezek a határok változó történelmi korszakokban rajzolódtak ki, amikor az ott élő emberek véleményét senki sem kérte kis. Az emberek maradtak, a határok változtak, de gyakran megtörtént az is, hogy az emberek is a határokkal együtt voltak kénytelen *elmozdulni*. Az állandó diszkontinuitás nagy hatással volt a térségek gazdasági és szociális fejlődésére egyaránt. Ebben a szaggatott, nehézkes, állandóan változni kényszerülő *fejlődési vákuumban* a határrészek vesztek jelentőségükből, és az érintett ország periferiává váltak. A határzóna mindig alacsonyabb gazdasági fejlődést produkált, mint a nemzetgazdaság fejlődésének egésze.

Mégis a 21. század új távlatokat nyit meg a vajdasági határ menti települések fejlődésében. Megnő a helyi önkormányzatok szerepe a közösségek önszerveződésében, csökken az állami ellenőrzés, a hatalom kényszerű delegálására kerül sor, és a politikai funkciók is újradefiniálódnak a posztszocialista országok demokratizáló törekvései során. Regionális kohéziós erők kapnak szárnyra a nagy integrált Európában, és annak határain kívül is.

#### **1.4. A határ menti térség fejlődése – A határzóna községeinek, településeinek hálójá**

„A határ menti kutatások egyik sarkalatos kérdése, meddig húzódik az a terület, amelyet határ menti térnek tekinthetünk? Mi a határmentiség kritériuma, a fogalom pontos meghatározása?”<sup>37)</sup> Attól függően, hogy milyen tudományos diszciplína foglalkozik a határ tanulmányozásával, változhat annak térbeli kiterjedése. „A politikai földrajz keretén belül az országhatárok térbeli vizsgálata az ún. vonalelmélet és a zónaelmélet alapján végezhető el. Az országhatár vonalnak tekinthető jogi és földrajzi tekintetben, ugyanakkor tartalmi vonatkozásban zónának, térbeli fogalomnak minősül. A határterület, ha két ország közötti határról van szó, a politikai földrajz vonatkozásában 20–50 km széles sáv. Ez a sáv akár 100 km is lehet egy integráción belüli vizsgálódás esetében. A világrendszer közötti határzóna, az ún. buffer zóna pedig akár több ország területét is felölelheti. Mindezek alapján az országhatár mentén 20–50 km-es sáv között húzható meg a határtérség, attól függően, mi a vizsgálat célja.”<sup>38)</sup>

„A területi jelenségek, folyamatok összetettsége miatt szinte sohasem kínálkozik lehetőség arra, hogy az előfordulást, térbeli elosztást egyértelműen meg lehessen határozni. Tehát a valós határok megvonása, lehatárolása nehéz feladat, ugyanis a határok elmosódottan jelennek meg, és átmenetekből állnak. E tényből adódóan a kijelölt határ, mely egy kutatás alapját képezi, pontatlanságra adhat lehetőséget. Példaként említi meg, hogy a területi kiegyenlítődésre vonatkozó számítások egymással ellentétes következtetéseket adtak eredményül, akkor, amikor a különböző területi egységek alapján végezték el a számításokat. Emiatt azt tartja célravezetőnek a területi elterjedések térbeli vizsgálatánál, ha az több lépésben, fokozatosan, területi hipotézisek alapján történik.”<sup>39)</sup>

A települések határmentisége többnyire ezek helyzetére, fekvésére utal, amely gyakran perifériát és egyben hátrányos helyzetet is jelent.<sup>40)</sup> A határ menti kutatások egyik fontos kérdése a határ menti térség lehatárolása: ez kb. 30–35 km-es határ menti zóna tekintve (van ahol keskenyebb, van, ahol szélesebb ez a sáv). „Az a megoldás látszik a leghelyesebbnek, ha a mutatók többségét szélesebb sávra, akár a megye egész területére kidolgozzák, és ezen eredmények alapján a lehatárolás pontosabban elvégezhető.”<sup>41)</sup>

„Gazdaságföldrajzilag a határ gyakran szűkebb-szélesebb sáv, amely egyértelműen nehezen meghatározható átmeneti zónát jelent két vagy több terület egység között. Ez esetben a határ megvonása, a gazdaságilag-társadalmilag egységesnek tekinthető területek kijelölése – bármely absztrakt mutatószámrendszert alkalmazunk is – sohasem nélkülözi a szubjektív elemeket.”... „A 'határmentiség' ... nem elsősorban a vonzásközpontok által vonzott területeknek az államhatár közeli sávra jutó legkülső övezetéről, tehát pereméről van

<sup>37)</sup> Szónoky Miklósné: A határmenti térség lehatárolásának elméleti kérdései. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2002. 184. o.

<sup>38)</sup> Uo. 186. o.

<sup>39)</sup> Ezeket a megállapításokat Laczkó László (1988) a területi lehatárolás kérdésében tette. Uo. 186. o.

<sup>40)</sup> Krajčí Gyula, 1988.

<sup>41)</sup> Szónoky Miklósné idézett tanulmánya

szó, hanem az államnak részben a saját gazdaság- és területpolitikája, részben külső tényezők, a szomszédos államok határa által alakított jelenségről. Ebben a vonatkozásban tehát a határ menti területek problematikájában elsődleges jelentősége az államközi kapcsolatoknak van, és csak másodsorban tekinthető regionális kérdésnek. Véleménye szerint a két szint között nagyon szoros a kapcsolat, és a határ menti terület lehatárolásakor nem a határtól való kilométer-távolság a domináns, hanem a vonzáskörzeteken belül kialakult gravitációs intenzitásövezeti helyzet, amelyet erősen befolyásolnak a közlekedési viszonyok.”<sup>42)</sup>

Figyelembe véve a fent említett elméleti módszertant, elvégezhető a határrégió lehatárolása. Első lépésben követjük a magyar, a horvát és a román politikai földrajzi határvonalat. Második lépésben, kiemelt fontosságot tulajdonítva az észak-bánáti körzet községi közigazgatási egységeinek (a román határvonalon húzódó Csóka község, valamint a román – magyar politikai határvonalakon osztozó Törökkanizsa község, majd a három legjelentősebb magyarlakta község: Magyarkanizsa, Zenta és Ada), azon belül pedig a Tisza térségintegráló hatásának, tovább nyújtjuk ezt a vonzáskörzetet nyugati *gravitációs intenzitásövezetek* irányában. Szabadka község az egyik legfontosabb további vonzáskörzet. (A pár évvel ezelőtt történt közigazgatási egységek *mesterséges*, újbóli megreformálása sem tudta Szabadkát a mai Magyarkanizsa, Zenta és Ada községektől társadalomgazdasági szempontból úgy elhatárolni, hogy azt mélyebb elemzések során, ne szerves egészként taglaljuk). Szabadka több okból is a határ menti települések gravitációs csomópontjának tekinthető, melyre a további elemzés részletesebben ki fog térni. A szerb – magyar – horvát hármashatár északnyugati csücskét Zombor község határolja. Differenciáltsága számos téren megnyilvánul, mégis színessége, kulturális, társadalomgazdasági háttere elegendő okot ad arra, hogy a község országhatárokhöz legközelebb eső települései a kutatás további tárgyát képezzék.<sup>43)</sup>

#### 4. ábra

*Vajdaság vizsgált, határ menti területei*



Forrás: <http://www.vojvodina.com/geografija/html/detaljnije.htm>

<sup>42)</sup> Erdősi Ferenc (1988) megfogalmazása; uo. 186–187. o.

<sup>43)</sup> A vajdasági statisztika a legkisebb közigazgatási egységek szintjén, sőt településekre bontott adatokat is tartalmaz, ezek azonban gyakran nem elég részletesek vagy időszerűek.

## 1.5. A határregió községeinek rövid bemutatása<sup>44)</sup>

### 1.5.1. A határ menti térség fejlődése – A határzóna községeinek, településeinek hálójá

Ada község Kelet-Bácska középső részén fekszik, a Tisza folyó bal partján. A tanulmány által lehatárolt határregió legdélebbi közigazgatási egysége. Nagyságrendben kisváros, és szinte összenőtt a tőle délre elhelyezkedő Mohollal. A község környékén helyezkedik még el Törökfalva, Valkai-sor és Völgypart. Ada település elődjének tekinthető Petrina, mely 1694-ben alakult. A község területén jelentős a mezőgazdaság, és kimagasló a hagyományokra épülő magánipar. Ada községet méltán nevezik a vállalkozások városának. Infrastrukturális szempontból a tanulmány által lehatárolt határtérségben Ada képezi a *déli kaput*. Mind a Tisza, mind pedig a közúti hálózat jó összeköttetést tesz lehetővé a déli régiókkal, így Becsével, Újvidékkel, Belgráddal.

A Tisza térségegyesítő funkciót tölt be a régióban. Összeköti a közigazgatásilag egymástól elhatárolt részeket. A bácskai oldalon lévő Tisza menti községek mind társadalmi, mind gazdasági fejlődésében ugyanazok a jellegzetességek figyelhetők meg. A falvakra jellemző a lakosság előregedése, a létszám csökkenése, gazdaságra, főleg a mezőgazdaságra és feldolgozóiparra pedig a revitalizáció szükségessége. Zenta községet Tornados, Kevi, Bogaras és Felsőhegy települések alkotják. Zenta a Tisza jobb oldalán fekszik. A középkori település valamikor a 12. században alakult ki. Az első írásos emlék, amely megemlíti a település nevét, 1216-ból származik, és II. Endre magyar király nevéhez fűződik. Zenta ma oktatási és kulturális központ. Zentának a vasúton kívül kitűnő közúti összeköttetése is van Szabadkán keresztül Újvidék és Belgrád irányába, továbbá Horgoson keresztül Magyarország felé. A Tisza teher- és személyszállításra is alkalmas. A parton, kiépített kikötőben lehetőség van tárolásra, és van vámszabad övezet is.

Északkelet felé haladva, közelítve a román határhoz, található Csóka község, Zenta közvetlen szomszédságában. A Pannon-medence déli részén, a Tisza és az Aranka mentén elterülő észak-bánsági községet nyolc falu alkotja. Kanizsamónostor a legkisebb magyar falu 152 lakossal, míg a többi faluban a magyarság csak bizonyos százalékban képviselteti magát (Egyházaskér, Hódegyháza, Tizsaszentmiklós, Padé, Szanád, Feketető). Első írásos emlék a település létezéséről 1247-ből maradt ránk. Chakának hívták akkor, feltételezhető, hogy egy személynév után. Az 1990-es évekig Csókán virágzott a mezőgazdaságra és feldolgozóiparra épülő gazdasági élet, majd a gazdaság teljes körű leépülésének lehattunk szemtanúi a háború, és az azokat követő társadalmi változások miatt. Infrastrukturálisan a meglévő útvonalak mellett sokat jelentene a Romániával és Magyarországgal összekötő Temesvár–Szeged vasútvonal újraélesztése.

Törökkanizsa a Bánság legészakibb részén, a szerb–magyar–román hármas határnál fekszik a Tisza bal partján. Magyarországgal közúti kapcsolata van,

<sup>44)</sup> A községekről szolgáltatott adatok forrásai: a községek hivatalos weboldalai, valamint a [www.vojvodina.com](http://www.vojvodina.com), [www.vojvodina.sr.gov.yu](http://www.vojvodina.sr.gov.yu), [www.vajdasag.lap.hu](http://www.vajdasag.lap.hu), [www.vajdasagma.info](http://www.vajdasagma.info), továbbá a Befektetési Kézikönyv. Most–Híd, Szabadka, 2005.

mégpedig a határon működő Gyála–Tiszasziget átkelőhelyen keresztül. Annak ellenére, hogy perifériáról van szó, igen jelentős a földrajzi fekvése is, és a gazdasága is fejlettnak mondható. A község települései: Oroszlámos, Gyála, Majdány, Rábé, Firigyháza, Podlokány, Sziget, Szerbkeresztúr. Minden településre, falura kivétel nélkül jellemző az elöregedés és lélekszámcsökkenés.

A Tisza túloldalán, északon a magyar határ mentén húzódik Magyararkanizsa, mely a közepes nagyságú kommunák sorába tartozik Bácska északkeleti csücskében. A legnagyobb számban itt, ebben a községben képviselteti magát a vajdasági magyar lakosság. Tizenhárom település alkotja: Adorján, Horgos, Kispiac, Kishomok, Martonos, Orom, Oromhegyes, Tóthfalu, Újfalu, Velebit, Vojvoda Zimonjić és Völgyes. Magyararkanizsához tartozik az ország legforgalmasabb határátkelőhelye, a horgosi, mely logisztikai szempontból új stratégiai távlatokat nyit meg, és a községet kiemelt infrastrukturális jelentőséggel ruházza fel. Itt van továbbá a tiszai folyami határállomás Magyarország felé. Írásos emlékek először 1093-ban említik a nevét (Cnesa). Nemcsak a táj szépségét határozzák meg a természeti adottságok: a Tisza, a csatornák, a víztározók, az erdőségek, a szántók, a rétek, a legelők, az északon húzódó homokvidék környezete és élővilága, hanem a fő gazdasági ágakhoz is ez szolgáltat alapot, mert a jó minőségű termőföld, az agyag, a kőolaj és a hévíz.

Szerbia legészakibb községe Szabadka. Az egykori Pannon-tenger feltöltött medencéjében fekszik. Évszázados hagyományok, a kultúrák sokszínűsége és fejlett gazdaság jellemzik. A község 18 települést foglal magába (Bajmok, Békova, Csantavér, Dusanovó, Györgyén, Hajdújárás, Kelebia, Királyhalom, Kisbosznia, Ludas, Mérges, Nagyfény, Palics, Újzsednik, Mišićevo, Tavankút, Visnjevác). A térség éghajlata a Vajdaságra jellemző szárazföldi, a nyár eleje csapadékos és forró, a tél hideg. Délen az utazót kukoricaföldek és búzatáblák, akáccal körülvett tanyák, északon pedig jól termő gyümölcsösök, szőlőkertek várják. A térség meghatározó földrajzi jelensége a Palicsi-tó, mely a várostól 7 km-re délkeletre van. A község jelentős idegenforgalmi potenciálja. A közlekedés szempontjából Szabadka jelentősége a térségben igen nagy. Budapestről érkezik a nemzetközi vasútvonal, amely Újvidéken, Belgrádon, Nišben is áthalad. Ugyanebben az irányban fontos nemzetközi autópálya is van (E-75).

A nyugati hármastest határ csücskében helyezkedik el Zombor község. Keletről a telecskai dombok, nyugatról a Duna, valamint északnyugatról a horvát – magyar – szerb határ fogja közre. Közigazgatásilag Bácsgyulafalva, Béreg, Bezdán, Csonoplya, Doroszló, Gádor, Sári, Kerény, Küllöd, Monostorszeg, Nemesmiletics, Őrszállás, Rastina, Regőce és Sztapár falvak tartoznak hozzá. Hasonlóan Szabadkához, erre a községre is jellemző az etnikai sokszínűség, amit a 2002-es népszámlálás adatai alapján regisztrált 21 nemzetiség is bizonyít. A lakosság létszáma, minden településen kivétel nélkül csökkenőben van, míg a város lakosságának létszáma valamivel növekedett. A nyugat-Bácskai körzet gazdasági központját képezi. Először 1930-ban Chobor Szent Mihály alakban említik. Kedvező a község úthálózata, főutak és regionális utak szövik át. Mivel a község a Pannon-medencében és a Duna melletti részen, az úgynevezett 7-es korridorban helyezkedik el, ami az európai közlekedési hálózatban is be van jelölve, a többi községhez viszonyítva nagymértékben megnöveli a község stratégiai szerepét.



## 1.6. A határrégió fejlettsége – periféria vagy fejlődő határ menti vonzáskörzet?

A határ menti községek fejlettségének bemutatásához néhány kvantitatív mutatót vesz segítségül a tanulmány, követve a Vajdaság Autonóm Tartomány fejlesztési tervének programját. Ezek a mutatók: az egy főre eső nemzeti jövedelem, a foglalkoztatottak száma, a regionális és lokális utak, valamint a korszerű utak százalékos aránya, és a 100 lakosra jutó orvosok száma.

### 1. táblázat

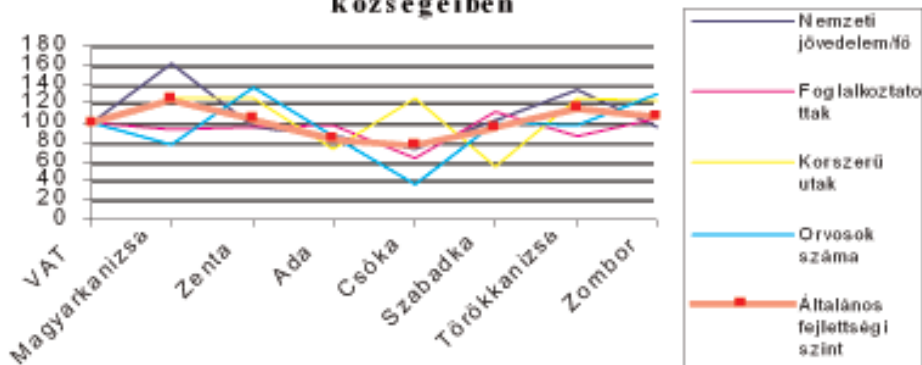
A községek kvantitatív mutatói abszolút és relatív számokban<sup>45)</sup>

Község	Nemz.jöv./fő din.	Foglalkoztatottak száma 2001.	Korszerű utak % 100 lakos	Orvosok száma/	FEJLETT- SÉGI SZINT
Vajdaság AT	78 121,7	493 898	79,3	0,22	100,0
Magyarkanizsa	127 037,8	6 184	100,0	0,17	125,7
Zenta	74 070,8	5 998	100,0	0,30	105,9
Ada	68 253,3	4 491	58,0	0,11	83,8
Csóka	56 876,7	2 154	100,0	0,08	77,1
Szabadka	79 890,0	40 315	43,2	0,22	95,3
Törökkanizsa	105 121,4	2 747	100,0	0,22	115,9
Zombor	74 288,9	24 706	98,3	0,29	107,3

### 5. ábra

Vajdaság vizsgált községeinek fejlettségi szintje<sup>46)</sup>

### Kvantitatív mutatók fejlettségi szintjei a határrégió községeiben



Forrás: Vajdaság Autonóm Tartomány regionális fejlesztési tervének projektuma

Általános gazdasági szempontokat figyelembe véve, a határrégió fejlettsége megalapozottnak mondható. A rendelkezésre álló adatok alapján konstatálhatjuk,

<sup>45)</sup> Vajdaság Autonóm Tartomány regionális fejlesztési tervének projektuma. VAT Végrehajtó Bizottsága, Újvidék, 2003. 33–34. o.

<sup>46)</sup> Uo.

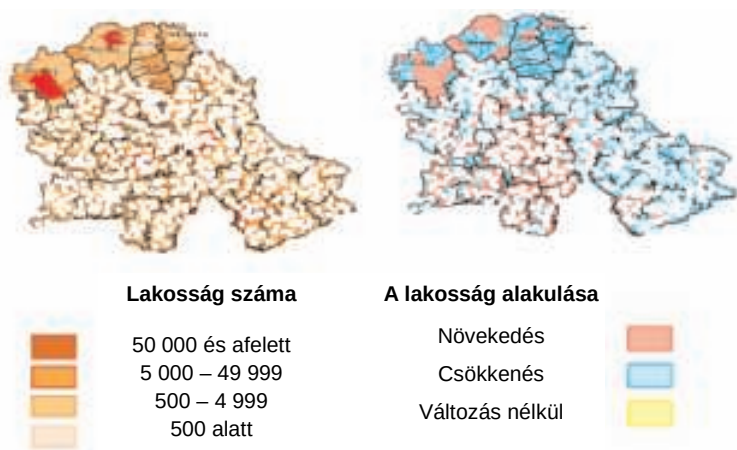
hogy a politikai határváltások és a határ régió mindennemű átrendeződései a 21. századra már a múlté. A régió községei gazdasági életképességet mutatnak, fejlettségi szintjük sok esetben meghaladja Vajdaság fejlettségi szintjét. Marginalizálódás a határ régió két községében figyelhető meg a megadott kritériumok alapján, mégpedig Csóka és Ada községben. Itt minden mutató a vajdasági fejlettségi szint alatt van. Az összes többi község meghaladja a tartományi átlagos szintet, vagy legalább is ezen a szinten mozog (mint pl. Szabadka). Némely községek az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján az élen járnak (Szabadka, Magyarkanizsa, Törökkanizsa). A foglalkoztatottság esetében ez már nem mondható el. Szinte minden község – Szabadka és Zombor kivételével – a vajdasági fejlettségtől kevéssel elmarad, sereghajtó a mezőnyben Csóka község. Az utak esetében Szabadka és Ada község mutatnak hiányosságokat, míg a 100 főre jutó orvosi ellátás Csókán, Adán és Magyarkanizsán a legrosszabb.

### 1.7. A határ régió lakossága

A községek általános gazdasági fejlettsége ellenére a demográfiai mutatók azt vetik fel, hogy a lakosság egészségi állapota, termékenységi és mortalitási tendenciái a legszűkebb értelemben vett gazdasági szempontból is rendkívül veszélyesek, s ha fennmaradnak, a gazdasági növekedést akadályozzák. A lakosság koncentrációja a határ régióban, két központ – Szabadka és Zombor – esetében, magas. A határ régió községeiben egyöntetűen dominálnak a maximum 5000 fős települések; az egészen kis lélekszámú települések nem jellemzőek a határ menti övezetre. A határ menti falvak mindegyikében a lakosság előregszik, és a lakosság száma csökken. A 90-es évek számos, a határ mentét is érintő változást hoztak. A délszláv háború alatti betelepítésekkel Szabadka, Zombor, Törökkanizsa lakossága „revitalizálódott”, míg Bánát szinte teljes részére jellemző az erős fogyatkozás, a kistalvak elnéptelenedése (6. és 7. ábra)

6. és 7. ábra

A határ menti községek populációs nagyságai és a lakosság számának növekedése, illetve csökkenése 1991–2002. között<sup>47)</sup>



<sup>47)</sup> Popis 2002. Uporedni pregled broja stanovnika. Beograd, 2004, 9–11. o.



2. táblázat  
A határrégió községeinek fontosabb adatai<sup>48)</sup>

Községek	Terület km <sup>2</sup>	Települések száma	Lakosok száma	Magyar lakosság száma	A magyarság százalékos részaránya
<b>Magyarkanizsa</b>	399	13	27 510	23 802	86,52%
<b>Zenta</b>	293	5	25 568	20 587	80,52%
<b>Ada</b>	228,6	5	18 994	14 558	76,65%
<b>Csóka</b>	321	8	13 832	7 133	51,57%
<b>Szabadka</b>	1 008	19	148 401	57 092	38,47%
<b>Törökkanizsa</b>	305	9	12 975	3 864	29,78%
<b>Zombor</b>	1 178	16	97 263	12 386	12,73%

A magyarságot érintő dinamikus változások lesújtóak. Az 1991. évi népszámlálás adatait összehasonlítva a 2002. évvel, néhány községben esetében a magyarok száma tizenegy év alatt 5%-kal csökkent (első helyen Csóka község, majd Szabadka, Törökkanizsa és Zombor). Magyarkanizsa, Zenta és Ada községben is kedvezőtlenek a változások, a csökkenés azonban nem nagymértékű. Ez látható a 6. és 7. ábrán és a számokban kifejezett lakossági index is ezt a tényt támasztja.

3. táblázat  
A lakosság korösszetétele<sup>49)</sup>

Községek	Lakossági Index 1991=100	0-14 %	15-29 %	30-44 %	45-59 %	60-74 %	75 év felett %	Átlag- életkor %
<b>Magyarkanizsa</b>	91,3	15,7	19,2	20,5	20,9	17,8	5,9	40,9
<b>Zenta</b>	89,8	15,9	19,2	19,7	22,2	17,1	5,9	40,9
<b>Ada</b>	89,9	15,5	19,5	19,8	22,6	16,5	6,1	40,8
<b>Csóka</b>	91,5	15,8	18,1	19,7	21,8	18,7	5,9	41,5
<b>Szabadka</b>	100,00	15,5	20,6	20,5	21,9	16,1	5,4	40,1
<b>Törökkanizsa</b>	95,5	15,9	20,0	20,4	20,2	17,3	6,2	40,5
<b>Zombor</b>	103,4	14,8	19,8	20,1	21,0	17,8	5,6	41,0

### 1.7.1. Képzettség és foglalkoztatottság a határ menti vidéken

A határ közelsége természetesen a munkaerőpiacot is befolyásolja. A határ átjárhatóságától függetlenül, mindig felvetődik a másik ország által kínált lehetőségek – jól fizetett állások, jobb munkafeltételek – kérdése a lakosság körében. A vajdasági határrégió esetében két meghatározó jelenséget külön-

<sup>48)</sup> Statistički godišnjak Srbije 2005. 436–437. o., valamint Mimics Károly demográfiai tanulmányai az MTT könyveiben.

<sup>49)</sup> Popis 2002. Pol i starost. Beograd, februar 2003.

bőztethetünk meg, amelyek keletkezésében először is a '90-es évek elejei, majd az ezredforduló eseményei játszottak jelentősebben szerepet. Mindvégig gazdasági motivációk, azaz a munkával, megélhetéssel, életszínvonallal kapcsolatos elvárások, késztetések, valamint – főleg az értelmiség körében – a politikai, kulturális jellegű motivációk állnak a késztetések mögött. A 90-es években mindkét késztetés olyan erős volt, hogy a vajdasági értelmiség nagy része észrevétlenül *elszivárgott*, míg a *kétkezi munkások*, fiatalok a szomszédos országokban, esetleg Nyugat-Európában, Kanadában és Ausztráliában próbáltak szerencsét. Nagy számban érkeztek munkások, vállalkozók Magyarországra területére is, ahol már nem csak a képzett lakosság jelent meg. A munkavállalás szempontjából itt előnyös helyzetben voltak a magyarul beszélők, mert könnyebben tudtak kapcsolatot teremteni a munkáltatókkal. 1990-től évente átlag 1000 főnél több hazai állampolgár érkezett Szegedre. 1993-tól már nem csak a délszláv háborúk elől menekülő férfiak, hanem nők is érkeznek a városba, a *Balkán kapujába* és egész Magyarország területére. Ez elsősorban vajdasági magyar lakosság. Kezdetben a kivándorlás politikai jellegű volt, később a gazdasági indok vált meghatározóvá. A gazdasági menekültek esetében jellemző a tőke átmentése és a nagyfokú vállalkozói készség. (Az itthoni feltételek kedvét szegték az embereknek, így a normális üzleti-üzletelési feltételek mellett döntve, álköltözésre kényszerültek, és boldogultak.<sup>50)</sup>

A 2000. év változásait követően, valamint az új politikai irányvonalak demokratizálódási mámorából felocsúdva újra a megélhetési gondok kerültek előtérbe. A privatizációs folyamat számos szociális és gazdasági problémát hozott, többek között a munkanélküliséget is. Elsősorban a fiatalok távoztak, akik először csak idényjellegű munkákkal próbálkoznak, elsősorban az építőiparban és a mezőgazdaságban, növelve a már Magyarországon dolgozó honfitársaik számát. Képzettség hiányában ez a megoldás még mindig jobbnak tűnt, biztosabb jövőt ígért, mint a szürkegazdaság, vagy az itthoni kegyelemkenyér (ideiglenes szociális juttatások). Megfelelő adatok hiánya miatt e tanulmány nem tud információt nyújtani a külföldön munkát vállalókról, viszont tény, hogy Magyarország vonzáskörzete a vajdasági határ menti lakosság körében jelentős.

A határ mente potenciális értelmisége egy részének tudatos távozása egyre kifejezettebbé válik még 1999 (bombázás éve) után is. Már a 90-es évektől kezdve a magyar anyanyelvű egyetemisták jelentős száma az anyaországban tanult, ennek következményei igazán ma éreztetik hatásukat. Magyaroknál pl. az egyetemi végzettséggel rendelkezők százaléka 2,1, majd ide számítva a

---

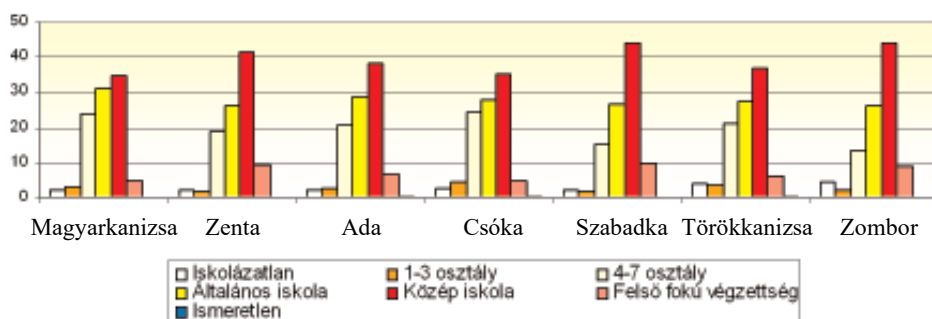
<sup>50)</sup> „Az 1980-as évek közepén már valuta formájában elkezdődött a tőkeátmentés, ugyanis sok jugoszláv vállalkozó a Szegedi OTP-ben helyezte el tőkéje nagy részét, és ott biztonságban érezve tárolta. Ahogy lehetőség nyílt rá az 1990-es évek elején, tőkéjét felhasználva vállalkozásba kezdett Szegeden, főként a kereskedelmi szférában. A városban létrejött jugoszláv vállalkozásokra 1992-ig a magasabb alaptőkéjű tőkebefektetés jellemző, melyek sikerét garantálta a vállalkozók nagy szakértelme is, amit korábban az otthoni vállalkozások révén megszereztek. A folyamat eredményeként jelentős üzletláncok létesültek Szegeden, melyeket a több lábon állás és a siker jellemez ma is. Az 1992-ben és 1993-ban megalakult új, jugoszláv érdekeltségű cégek 85%-a a betéti társasági formát választotta. Ebben az időben a háború előli menekülők (főként fiatalok) már nem rendelkeztek komoly befektethető tőkével. Így a kis alaptőkéjű vállalkozások tömegét alapították, melyek alapmotívuma sok esetben a munkavállalási engedély megkerülése volt.” Abonyiné Palotás Jolán: Szeged társadalomföldrajzi nézőpontból. Szeged, 2004, 75–89. o.

főiskolát végzetteket 5,1, ami kb. a vajdasági felsőfokú végzettségi átlag felének felel meg. A magyar többségű községekben, településeken kifejezett a tanulás célú mobilitás, szintén Magyarország irányába, mert ott a fiatalok anyanyelvükön folytathatják tanulmányaikat. Szeged vonzáskörzete e téren „határtalan” (de nem elhanyagolandó Budapest, Pécs, továbbá Gödöllő sem).

A határzóna lakosságának iskolavégzettség szerinti szerkezetét vizsgálva szembevető a középfokú végzettségűek magas aránya. Szabadka és Zombor esetében a 40%-ot is meghaladja (8. ábra<sup>51)</sup>). Sajnos, a munkanélküliség ezt a réteget éppen úgy sújtja, mint az alacsonyabb képzettséggel rendelkezőket; a háttérben strukturális problémák rejtőznek, amelyek az oktatási rendszer és a gazdasági politika közti összehangolatlanságából erednek. Felsőfokú végzettségűek aránya alacsony, az országos átlag alatt marad. Itt megmutatkozik némiképp a határzóna marginalizálódása: nincs egyetemi központ a határ régióban; Szabadkán és Zomborban működik néhány kar, de egyetemi központként Szabadka néhányszori kezdeményezése ellenállásba ütközött. Az írástudatlanok száma alacsony, községenként a lakosság 1–1,5%-a. Kicsit magasabb az írástudatlanok száma Zombor és Törökanizsa községében, 2,7 és 2,5%.

8. ábra

A határ menti régió 15 év feletti lakossága iskola végzettség szerint



A határzóna sok kislélekszámú települést foglal magába. A vizsgált 7 község 75 településének 30%-a 1000-nél kevesebb főt számlál. Ezekben a falvakban a lakosság hagyományosan földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik, számukra a föld jelenti a megmaradást; a településen nincs semmi jelentősebb, valamely iparágat képviselő gyár, cég. Az egyetlen lehetőség a mezőgazdaság, így az ottani lakosság nagy részét a föld, a hozzá fűződő hagyományok akarva-akaratlanul *beskatulyázzák* – előidézve a határzóna kistérségének jelentéktelenné válását. A foglalkoztatottak nagy része a mezőgazdaságban dolgozik, ebből adódik nemcsak a határ menti térség, hanem Vajdaság mezőgazdaságának komplex, társadalomgazdasági jelentősége is. A negyedik táblázat szemlélteti a határzóna 7 községe foglalkoztatási adatait, majd a 9. ábra az itt élő, hazánkban tevékenykedő lakosság ágazatonkénti százalékos megoszlását.

<sup>51)</sup> Popis 2002. Školska sprema i pismenost, Beograd, 2003.

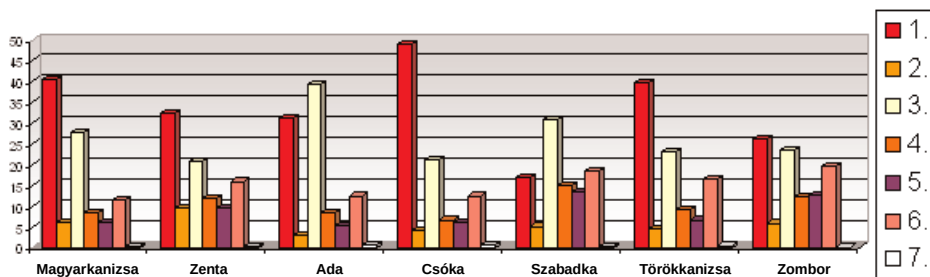
#### 4. táblázat

A lakosság aktivitása és foglalkoztatottsági mutatók községek szerint<sup>52)</sup>

Községek	Aktív lakosság	Személyi jövedelemmel rendelkezők	Eltartott lakosság	Foglalkoztatottak 2004	Társadalmi termék (millió dinárban) 2003
<b>Magyarkanizsa</b>	12 810	5 269	9 401	6 086	3 421,3
<b>Zenta</b>	11 331	6 115	8 083	6 223	2 596,1
<b>Ada</b>	8 230	4 056	6 686	4 639	1 388,2
<b>Csóka</b>	5 752	3 404	4 663	1 912	826,8
<b>Szabadka</b>	68 098	34 159	45 984	46 216	20 023,0
<b>Törökkanizsa</b>	5 741	2 874	4 346	2 6751	194,3
<b>Zombor</b>	42 235	22 057	32 812	24 029	8 805,3

#### 9. ábra

Az aktív lakosság százalékos megoszlása ágazatonként a határ régió községeiben<sup>53)</sup>



Magyarázat: 1. mezőgazdaság, 2. ipar, 3. feldolgozóipar, 4. kereskedelem, 5. szolgáltatás, 6. közszféra, 7. egyéb

A jelmagyarázathoz hozzátartozik az adott sorszámmal jelölt ágazat megnevezése. Az első helyen a mezőgazdaság található (ehhez hozzá tartozik a vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás és halászat). Az ábrából egyértelműen látszik, hogy a mezőgazdaságban dolgozik a lakosság legnagyobb százaléka. Csóka esetében ez a szám majdnem ötven százalék (49,03%). A második oszlop az ipart jelöli, ide sorolva a bányászatot, villamos energiát, gáz-, gőz-, vízellátást és az építőipart. Zenta esetében legjelentősebb az adott ágazatban dolgozók száma (9,60%). Külön oszlop jelöli a feldolgozóiparban dolgozókat, az ágazat kiemelt szerepe miatt. Átlag 30% körül mozog a feldolgozóiparban dolgozók száma a megfigyelt községekben. Itt a mezőgazdaságra épülő feldolgozóipar a legjelentősebb: tejfeldolgozás, mezőgazdasági termények feldolgozása, élelmiszeripar, malmok. A negyedik sorszám a kereskedelem és javításban tevékenykedőket jelöli. Érdekes megfigyelni a foglalkoztatottak részarányát a szolgáltatások területén (pl.: szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás, szállítás,

<sup>52)</sup> Popis 2002. Aktivnost i pol. Beograd, oktobar 2003. Statistički godišnjak Srbije 2005. 436–437. o.

<sup>53)</sup> Popis 2002. Delatnost i pol aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje. Beograd, 2004.

raktározás, posta, távközlés, pénzügyi tevékenységek, ingatlanügyek, gazdasági szolgáltatások). Itt a két legnagyobb község tűnik ki, Szabadka és Zombor, a kb. 15%-os részaránnyal, ami még mindig alacsonynak mondható. A szolgáltatáskínálat még fejletlen, kiaknázatlanul várja a potenciális, szakértelemmel, tapasztalattal rendelkező külföldi befektetőket. A lakosság szinte 1/5-e a közszférában tevékenykedik, mint az a hatodik oszlopban látható. Ide sorolható a közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás, oktatás, egészségügy, szociális ellátás. A hetedik oszlop tartalmazza az egyéb tevékenységeket. A megfigyelt 7 község aktív lakosságát 123 382 fő alkotja.

## 1.8. A határ mente kapcsolatrendszere

A határrégió társadalomföldrajzi elemzésekor, e speciális kutatási területtel foglalkozó kutatók által összegezett módszertant követve, előtérbe kell helyoznunk a kapcsolatrendszer fontosságát, hiszen a határ átjárhatósága jelentős szerepet játszik az adott határvidék társadalmi-gazdasági életében.<sup>54)</sup> A kutatás szinte minden esetben a határ mindkét oldalát végigkíséri, s legsikeresebbnek akkor mondható, ha megfelelő empirikus kutatásra alapoz, és a további ismeretek alapján felvázolja a határrégió gazdasági, kulturális kapcsolatrendszerét. A természeti környezet a legnehezebben lehatárolható. Nem lehet fizikailag behatárolni például a Tisza, pontosabban a víz-, ill. levegőszennyezés problematikáját. Ez közösségi, határokon átnyúló érdek, amely kifejezetten igényli az együttműködést, még akkor is, ha azt politikai, földrajzi határok jelenléte nehezíti. Akadályozza a különböző országok hivatalos statisztikai adataihoz való nehéz hozzáférés is (gyakran ez a helyi statisztikák településekre bontása is gondot jelent), és a nem konvergens adatok (emiattnélkülözhetetlen a terepi empirikus kutatás). A 7 vajdasági határ menti község, 75 településének határon átívelő kapcsolatrendszere jellegzetességei, vonzáskörzeteinek sajátosságai lehetővé teszik, hogy a határ menti együttműködés a következőkben nyilvánuljon meg:<sup>55)</sup>

- Gazdasági (termelési, kereskedelemi) kapcsolat,
- Infrastrukturális kapcsolat,
- Környezeti kérdések,
- Intézményi (művelődés, oktatás, egészségügy) kapcsolat,
- Közvetlen személyi, rokoni kapcsolat.

A közlekedés, illetve az elérhetőség fontos szerepet játszik mind a gazdasági, mind a közvetlen személyes, rokoni kapcsolatokban is. A Vajdaság és Magyarország közötti határátkelőhelyek számának, valamint az infrastruktúra fejlettségének köszönhetően igen jó a határ két oldala közötti mobilitás. A kilencvenes évek eseményei és az ország akkori gazdasági „zárlatai” akarva-akaratlanul fellendítették az addig perifériaként működő, gazdaságilag jelen-

<sup>54)</sup> Az alkalmazott módszertanról bővebben Molnár Judit: A határvidékek társadalom-földrajzi vizsgálatának néhány módszertani kérdése. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002. 380–386. o.

<sup>55)</sup> Pál Ágnes és Szónoky Miklósné kutatása során a hangsúlyt a határ menti együttműködések vizsgálatára helyezte (1994).

téktelen zóna fejlődését.<sup>56)</sup> Az itt élő lakosság találékonysága képes volt a feketegazdaság minden kapujához kulcsot találni. Nagyszabású csencselés vette kezdetét, ami az államapparátus nem megfelelő hozzáállása, nem hatékony intervenciói miatt még ma is él. A feketegazdaság azonban nem csak a magyar, ill. a román határokon történő „cuccolásban” merül ki. A szerb kormánynak nehézséget okoz a térségben uralkodó illegális ügyletek, adóviSSzaélések, stb. felszámolása.

Az oktatás, kutatás, egészségügy területei minden ország esetében az adott minisztérium illetékességéhez tartoznak. Ez okot ad arra, hogy az intézményes együttműködés csak és kizárólagosan államhatárokon belül, és az illetékes szervekkel karöltve működjön. Szerencsére a tudomány és innováció, legyen az akár egészségügyi, akár más jellegű, nem ismer határokat. Számos közös pedagógustalálkozót, egészségügyi szemináriumot, vállalkozói képzést szerveznek, s ezzel serkentik a határon túli együttműködést, és hozzájárulnak a közös tapasztalatcseréhez, tudásszerzéshez. Szabadka számos ilyen jellegű rendezvénynek ad otthont, de említést érdemel Zenta, Magyarakanizsa, valamint Ada is.

Szabadka jelentős gazdasági, kulturális és idegenforgalmi kapcsolatot tart fenn Szegeddel. Kulturális kapcsolatokat ápol a vajdasági határ menti települések túlnyomó többsége az anyaországi testvérfalvakkal, városokkal, valamint erdélyi magyarlakta településekkel, és gyakori a horvátországi településpartnerség is.<sup>57)</sup> A személyes és rokoni kapcsolatok külön kategóriát képeznek a határon túli kapcsolatokban. A kilencvenes évek politikai bizonytalansága sok régi-új rokoni kapcsolatot hozott – a határ másik oldalán letelepedni kényszerült honfitársaink, rokonaink, barátaink személyében.

A határ menti települések közötti együttműködés eddig kialakult gyakorlatában elemezhető akár az egészségügyi háló is. A határrégióban legkiterjedtebb egészségügyi vonzáskörzete Szabadkának és Zombornak van. Annak ellenére, hogy minden községben (valamint a települések 90%-ában) van egészségügyi ellátás, ez sokszor csak a primáris egészségvédelem, így a jelentősebb betegforgalom már Szabadkán valósul meg. Magyarakanizsa, Ada, Csóka esetében Zenta a központ, majd Szabadka (ebben a betegbiztosítás körzetekre osztottsága, előírt szabályzatrendszere is közrejátszik), amely a határrégió többi városi szükségleteit fedi. A Tisza-parti Magyarakanizsa esete más a termálvizes gyógyfürdő miatt: a határrégióban ez az intézmény rendelkezik a legnagyobb, külföldre is kiterjedő betegállománnyal. Itt számos hazai, újvidéki, belgrádi, pancsovai és külföldi biztosított is megjelenik. Noha a térség re-

---

<sup>56)</sup> „Egy határ menti terület számára a határ közelsége még nem jelent hátrányos helyzetet. Akkor válik hátrányossá, ha a két állam szemben állva egymással, tudatosan visszafejleszti azt, mint például az 1950-es években a jugoszláv – magyar határ esetében történt.” A szerző az osztrák–magyar határ példáját említve, rámutat, hogy a hátrány sokszor előnnyé válhat. Az említett határzónában gazdasági fellendülés vette kezdetét, élénk vállalkozásokkal, kereskedelemmel, munkalehetőségekkel. Ugyanez megfigyelhető a Vajdaság–Magyarország határrészen is... (Szónoky Miklósné: A határmenti térségek lehatárolásának elméleti kérdései. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002. 185. o.)

<sup>57)</sup> Néhány példaértékű együttműködés: Bajmok–Bácsalmás; Adorján–Adorjánháza, Balotaszállás; Horgos–Öttömös, Mesztergyő, valamint a horvátországi Popovača; Orom–Köröstarcsa; Tóthfalu–Rábatóthfalu, Jász–Szentlászló, a romániai Gyergyócsomafalva és a szlovákiai Kisújfalu; Csóka–Deccs, és a romániai Óbesenyő; Zombor–Baja és Kíspeszt; Befektetési kézikönyv. Most-Híd, Szabadka, 2005.

habilitációs vonzáskörzete kiváló, az orvosok száma mégis elégtelen. Összehasonlítva körzetekben a 100 főre jutó gyakorló orvosok számát: a dél-bácskai körzet 0,31 orvossal az élen jár, míg a határzónát alkotó három körzetben (egészében) 0,19 orvos jut egységnyi lakosra. A gyógyszerárak piaca szinte telített, állami és magán gyógyszerárak láncolata szövi át a községeket és településeit.

## Konklúzió

A 7 határ menti község 75 települése a mintegy 350 000 lakossal, az eddigi hátrányos, perifériahelyzet ellenére, mára dinamikus térséggé nőtte ki magát. A határ régió tradicionális gazdasága és periférikus szerepe ellenére is, euró régióként esélyes, hogy *húzóterületként* szerepeljen és közvetítsen Európa felé. A térség települései, nagyobb közigazgatási egységei gazdasági és kulturális központi funkciót töltenek be Vajdaságban, ugyanakkor jelentős kapcsolatokat ápolnak a határ túloldalán is, megalapozva az európai regionalizálódási folyamatokat, elhalványítva ezzel a politikai, földrajzi határok markáns vonalait. Ami elválaszt két országot, valahol össze is köti őket: azonos nemzet két részre szakadva, azonos földrajzi fekvés, éghajlati viszonyok, gazdálkodási viszonyok, szokások, történelem.

Vajdaság határ menti térségében a mezőgazdaság képezi a feldolgozóiparral, élelmiszergyártással együtt az elsődleges „húzóágazatot”, amely megfelelő vállalkozói struktúrát maga köré szervezve jelentős fejlődést tud serkenteni. Húzó ágazataival a határzóna képezi azt a sajátos vonzáskörzetet, amely képes integrálódni egy gazdaságilag fejlettebb egészbe, a humán erőforrás versenyképességét, rátermettségét, szorgalmát bocsátva a potenciális befektetők rendelkezésére.

## 2. Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk

### 2.1. A 2002. évi szerbiai népszámlálás fő jellemzői

A 2002. április 1-je és 2002. április 15-e között lebonyolított szerbiai népszámlálás alkalmával a jugoszláv állampolgárokat (Kosovo nélkül), sőt a jugoszláviai/szerbiai lakóhelyű külföldi állampolgárokat, valamint a menekülteket írták össze. A szerbiai népszámlálás adatai megerősítették azokat a feltételezéseket, amelyek a lakosság fogyásával és nagymértékű migrációjával voltak kapcsolatosak; bebizonyosodtak a becslések a délvidéki magyarok lélekszámának jelentős csökkenéséről is. A vajdasági lakosság számának enyhe növekedését a menekültek betelepülésének köszönhetette (1. táblázat). Az adatok szerint Szerbiában 7 498 001 ember él, valamivel kevesebb, mint a legutóbbi, 1991. évi népszámláláskor; akkor 7 581 437 személyt vett nyilvántartásba a Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal. Az általános etnikai mutatók szerint nagyon megnőtt a magát nem határozó, nemzetiség nélküli<sup>58)</sup> lakosság száma: 11-szerese,

<sup>58)</sup> Neopredeljeni



mint 1991-ben volt. Ugyanakkor a szerbek száma 150 000-rel nőtt. A legjelentősebb csökkenés a *jugoszláv* kategóriában tapasztalható (számuk több mint 200 ezerrel csökkent).

1. táblázat  
A lakosság száma<sup>59)</sup>

	2002	1991	Abszolút csökkenés– növekedés (1991–2002)	Index 1991=100
Szerbia <sup>(1) (2)</sup>	7 479 437	7 548 978	– 69 541	99,1
Szűkebb Szerbia <sup>(3)</sup>	5 454 950	5 582 611	– 127 661	97,7
Vajdaság	2 024 487	1 966 367	+ 58 120	103,0

Megjegyzés:

1. 2002-ben Kosovóban nem tartottak népszámlálást.
2. Az 1991. évi népszámlálás Bujanovac, Preševo és Medvedja járások területén – az albán bojkott miatt – csak becslő adatokon alapszik.
3. Szűkebb Szerbián Szerbia központi része értendő, a tartományok (Vajdaság és Kosovo) nélkül.

## 2.2. Vajdaság demográfiai adatai

Szerbia legészakabb tartománya, a Száva–Duna vonalától északra 21 506 km<sup>2</sup>-en terül el, amely a mai Szerbia területének közel egynegyedét (24,3%-át) teszi ki. Vajdaságon belül a többnyire a Tisza-melléken és Szabadka környékén elterülő magyar etnikai blokk községei (együttesen 2 810 km<sup>2</sup>) Vajdaság 13%-ára terjednek ki. Ezen a területen a magyarság a 18. század dereka óta a lakosság abszolút többségét képviseli.<sup>60)</sup> A jelenlegi közigazgatási beosztás szerint Vajdaság területe 7 körzetre<sup>61)</sup> és 44 községre oszlik. A magyarságot az Újvidék, Nagyikinda és Szabadka székhelyű körzetek között osztották szét úgy, hogy a vidék magyarjainak 48,9%-a maradt a természetes vonzásközpont, Szabadka alárendeltségében, 40% pedig Nagyikinda, illetve 11,1% Újvidék körzetéhez került.<sup>62)</sup>

### 2.2.1. A népesség számának és összetételének alakulása Vajdaságban

A tartomány lakosságának és azon belül a magyar lakosság számának alakulását 1948-tól a következő adatsor mutatja be:

<sup>59)</sup> Republički zavod za informatiku i statistiku. Beograd. 2002. Jentés: 12. o.

<sup>60)</sup> Bácska, a történeti Bács és Bodrog vármegyék teljes területe a honfoglalástól a 16. század közepéig szinte kizárólag magyar lakosságúnak számított.

<sup>61)</sup> Okrug

<sup>62)</sup> Kocsis Károly kutatása a Határon Túli Magyarok Hivatalának támogatásával, 2002-ben, s része Az önálló vajdasági magyar felsőoktatás intézmény megvalósíthatósági tanulmánya kéziratnak, amelyet a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) koordinált a Határon Túli Oktatás Programirodával (Budapest).



2. táblázat  
Vajdaság népességének alakulása 1948-tól 2002-ig<sup>63)</sup>

	1948	1961	1971	1981	1991	2002
<b>Vajdaság</b>	<b>1 663 212</b>	<b>1 854 965</b>	<b>1 952 533</b>	<b>2 034 772</b>	<b>2 013 889</b>	<b>2 024 487</b>
<b>magyarok</b>	<b>428 932</b>	<b>442 561</b>	<b>423 866</b>	<b>385 356</b>	<b>339 461</b>	<b>290 207</b>
Bácska	822 195	910 981	960 001	1 010 640	984 511	1 076 438
magyarok	306 578	318 867	311 379	286 732	256 795	223 081
Bánát	615 788	664 3011	666 559	673 735	680 347	612 845
magyarok	113 371	1112 785	103 093	911 259	76 629	62 890
Szerémség	225 229	279 683	325 973	350 396	349 031	335 204
magyarok	8 983	10 909	9 394	7 365	6 037	4 236

Vajdaság lakosainak száma 1948 és 1981 között folyamatosan növekedett. Azóta azonban nem történtek jelentős változások a népesség számát illetően. A vajdasági magyarok lélekszáma azonban 1961 óta folyamatosan csökken: 1961-ben 442 561 magyar élt Vajdaságban, számuk 2002-ben pedig már csak 290 207 főt tett ki. Vajdaságon belül Bácska a legnépesebb tájegység, itt él a legtöbb magyar is.

3. táblázat  
Vajdaság kistérségeinek népessége 1991-ben és 2002-ben

Körzetek	Lakosok száma 1991-ben	Lakosok száma 2002-ben	Index 1991=100
Észak-bácskai körzet	202 287	199 413	98,6
Nyugat-bácskai körzet	210 372	213 242	101,4
Dél-bácskai körzet	543 185	591 752	108,9
Közép-bánáti körzet	216 251	207 493	96,0
Dél-bánáti körzet	314 321	311 765	99,2
Észak-bánáti körzet	177 351	165 618	93,4
Szerémségi körzet	302 600	335 204	110,8

Forrás: Statistički bilten, Beograd, 2002.

Vajdaság kistérségeinek népességében jelentős eltérések vannak. A két népszámlálás közötti 11 év alatt Észak-Bácska, Közép-Bánát, Dél-Bánát és Észak-Bánát lakosainak száma csökkent, míg Nyugat-Bácska, Dél-Bácska és Szerémség lakosainak száma nőtt. A lakosság száma csökkenésének oka az észak-bánáti körzetben főleg az alacsony natalitás és az elvándorlás, emiatt kb. 7%-kal csökkent a népesség. E körzeten belül Ada és Zenta községekben a legsúlyosabb a lakosság fogyása, ahol jelentős a magyarok lélekszáma (kb. 10%-kal kevesebb, mint 1991-ben). A legveszélyeztetettebb község a közép-bánáti Magyarcsernye, ahol a lakosok száma 11%-kal csökkent. A lakosság számának

<sup>63)</sup> Mirnics K.: Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók, MTT, 2000; a Statisztikai Hivatal 30. számú közlönye.

legnagyobb növekedése a szerémségi körzetben történt, oka a betelepítés. Itt átlag 15,8%-kal nőtt a népesség. A község, ahol a legnagyobb mértékben nőtt a lakosok száma, Stara Pazova: itt 2002-ben 21,11%-kal éltek többen, mint 1991-ben). Ide három hullámban tömegesen érkeztek a menekültek Horvátországból, Boszniából, de Kosovóról is.

4. táblázat  
Népsűrűség Vajdaságban (fő/km<sup>2</sup>)

Évszám	1991	2002
Vajdaság	93,64	94,48
Bácska	109,9	120,2
Bánát	76,6	69,0
Szerémség	90,9	87,3

Forrás: Euroregion számokban, 2002.

Az elmúlt 11 évben Vajdaság népsűrűsége növekedett. A legjelentősebb növekedés Bácskában történt, ahol 1 km<sup>2</sup>-en 2002-ben 10 lakossal él több, mint 1991-ben. Bánát népsűrűsége jelentősen csökkent, ma ott egy km<sup>2</sup>-en átlag 7,6 lakossal él kevesebb, mint 1991-ben. Szerémség népsűrűsége is csökkent, de nem olyan drasztikusan.

5. táblázat  
A háztartások száma Vajdaságban és régióként

Régió	1991		2002	
	Háztartások száma	A háztartások átlagos lélekszáma	Háztartások száma	A háztartások átlagos lélekszáma
Vajdaság	685 256	2,94	724 108	2,79
Bácska	370 078	2,66	391 247	2,75
Bánát	216 353	3,14	219 697	2,79
Szerémség	98 825	3,53	113 164	2,96

Forrás: Szerbiai községek 1999. 30.

Az elmúlt időszakban, Vajdaságban nőtt a háztartások száma, a háztartások lélekszáma azonban csökkent. Vajdaság tájegységei közül csak Bácskában nőtt az egy háztartásban átlag együtt élő személyek száma. Szerémségben csökkent a háztartások és tagjaik száma is, míg Bánátban kismértékben nőtt a háztartások száma, de csökkent az egy háztartásban élő személyek száma.

6. táblázat  
Vajdaság népességének megoszlása nagy korcsoportok, nem és településtípusok szerint (1991. évi népszámlálás)

	Összesen	Szerkezet (%-ban)				Átlagos életkor	Előregedési index
		0-19 életév	20-39 életév	40-59 életév	60 életév felett		
Összesen	2 013 889	25,8	28,8	27,1	18,3	37,7	0,710
Férfi	980 731	27,2	29,9	27,3	15,5	36,2	0,571
Nő	1 033 158	24,5	27,6	26,9	21,0	39,1	0,856

Városi	1 121 594	26,3	29,3	27,8	16,6	37,0	0,630
Férfi	539 917	28,0	30,0	28,1	13,9	35,6	0,498
Nő	581 677	24,8	28,6	27,6	19,0	38,4	0,767
Falusi	892 295	25,2	28,1	26,1	20,6	38,5	0,815
Férfi	440 814	26,3	29,9	26,2	17,5	37,0	0,666
Nő	451 481	24,2	26,3	25,9	23,5	40,0	0,974

Forrás: Fészekhagyó vajdaságiak. MTT, 2001.

Az 1991. évi népszámlálás adatai szerint Vajdaság lakosságának több mint a fele városban élt. A lakosság többsége 20-39 év közötti lakos volt. Vajdaságban, 1991-ben a gyermekkorúak, vagyis a 14 évnél fiatalabbak képezték a lakosság 19 %-át, a felnőttek a népesség 62%-át, a 60 évnél idősebbek pedig a lakosság 19%-át alkották. A lakosság átlagos életkora 37,7 év volt. Az öregedési index értéke azt mutatja, hogy a 60 év felettiak és a 19 évnél fiatalabb lakosok aránya 0,71 volt. Az adatok azt is kimutatják, hogy az előregedés főleg a nem városi lakosság nőtagjaira jellemző: az ő átlagos életkoruk a legmagasabb.

Vajdaság lakosságának alapvető népességmozgalmi adatait az 1989–2002-ig terjedő időszakban az alábbi táblázat foglalja össze:

*7. táblázat*

*Vajdaság lakosságának népességmozgalmi adatai*

	1989	1999	2002
A lakosok száma – becslés	2 052 000	1 959 000	2 039 000
Élve születések száma	23 047	18 686	20 030
Elhalálozások száma	25 175	29 271	29 506
Elhunyt csecsemők	352	190	188
Természetes szaporulat	- 2 158	- 10 585	- 9 476

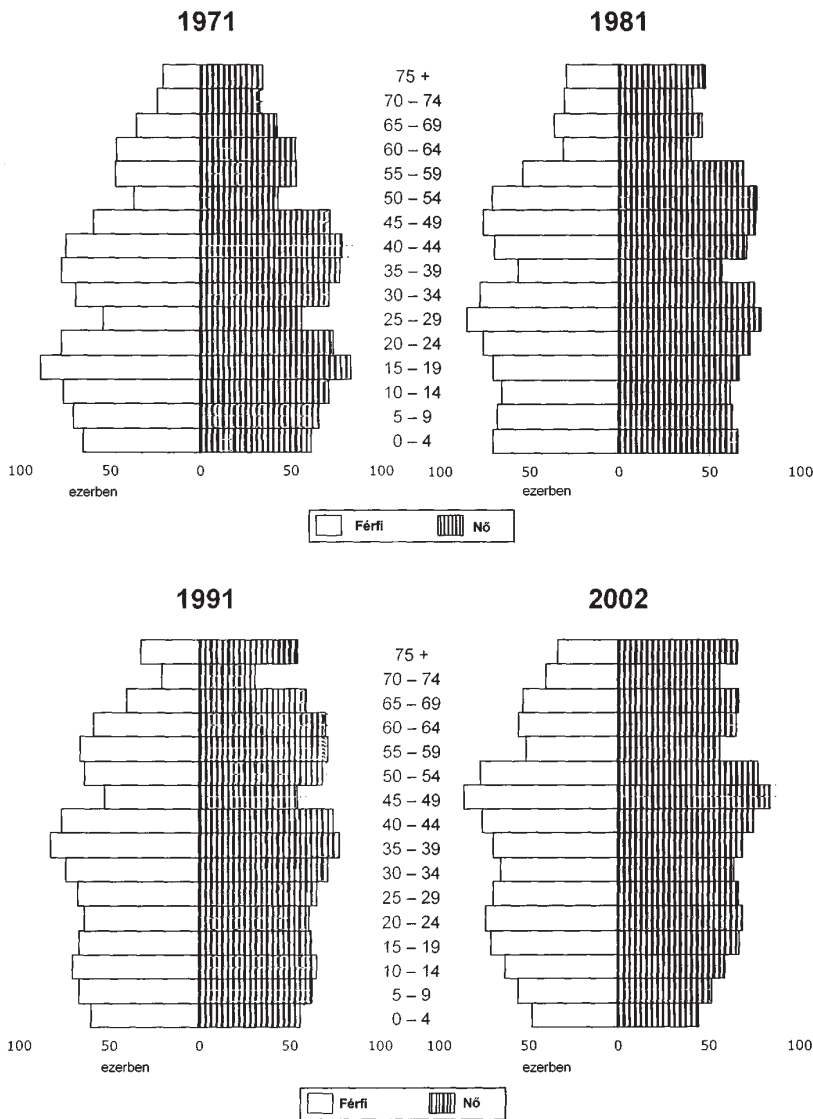
Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2002.  
Szerbiai községek 2004.

A 20. század utolsó évtizedében Vajdaságra is jellemző a depopuláció jelensége. A múlt század utolsó évében több mint 10 000-rel több volt az elhalálozások, mint az élve születések száma. A természetes szaporulat már 1989-ben negatív volt, 1999-ben, a bombázás évében pedig kifejezett fogyás mutatkozott. A természetes szaporulat negatív mérlege egyértelműen rámutat a lakosság előregedésének és fogyásának problémájára. Közismert, hogy régióink európai viszonylatban is súlyos gondokkal szembesül a *fehér pestis* jelensége, sőt a nagyszámú öngyilkosság miatt is. Az 1991. évi adatok szerint a várható élettartam Vajdaság férfi lakosságánál 67,91 év, a nőknél 73,31 év. A 2002. évi népszámlálás adatai is Vajdaság lakosainak előregedésére mutatják: a lakosság 16%-a volt fiatakorú, 63%-a felnőtt korú és 21%-a öregkorú. Az 1991. óta eltelt időszak alatt tehát 3%-al csökkent a gyermekkorúak aránya és 2%-al nőtt az öregkorúak aránya Vajdaságban.

Vajdaság 1971-re és 1981-re vonatkozó korfái egy aránylag fiatal, szaporodó népességről tesznek tanúbizonyságot, hiszen az idősebbek száma

alacsonyabb, mint a fiataloké. Az 1991. évi népszámlálás adatai már egy stabil korösszetételű népességről adnak képet, hiszen az idősök száma nagymértékben megnőtt az előző évtizedekhez képest. A 2002-es korfa pedig már tipikusan hagyma alakú, vagyis egy előregedő társadalmat mutat be, amelyben a fiatalok számát ábrázoló szalagok rövidebbek, mint az öregkorúakat ábrázoló szalagok. Vajdaság lakossága (az európaihoz hasonlóan) az elmúlt 31 év alatt jelentősen előregedett, de *nem rossz egészségvédelem, hanem az alacsony natalitás és a fiatalok elvándorlása miatt.*

1. ábra  
Vajdasági korfa (a 1971., 1981., 1991. és a 2002. év)



Forrás: A Statisztikai Hivatal Közlönye, 31.

## 2.3. Nemzetiségi tarkaság a régióban

Vajdaság Európának egyik (ha nem egyetlen) olyan régiója, ahol körülbelül harminc őshonos nemzeti kisebbség és etnikai közösség él, az államalkotó nemzettel együtt. Jellegzetes multikulturális térség ez, ahol az autochton lakosság két- vagy háromnyelvű életvitelhez szokott. A táblázat a nagyobb etnikai közösségeket tartalmazza.

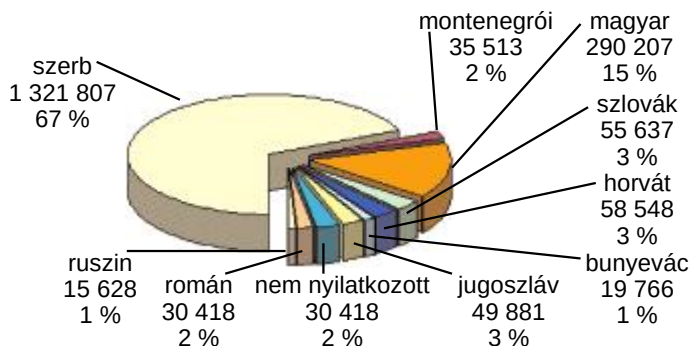
8. táblázat

Vajdaság nemzetiségi összetétele<sup>64)</sup> (1991. és 2002. évi népszámlálás)

Nemzetiségek	1991	1991 % arány	2002	2002 % arány	Növekedés + csökkenés -
Albán	2 556	0,10	1 695	0,08	-861
Bolgár	2 363	0,10	1 658	0,08	-705
Bosnyák		...	417	0,02	+417
Bunyevác		...	19 766	0,97	-
Cigány	24 366	1,20	29 057	1,43	+4 691
Cseh	1 844	0,0	1 648	0,08	-196
Goránok		...	606	0,03	+606
Görög	483	0,00	-	-	-
Horvát	98 025	<u>4,90</u>	56 546	2,78	<u>-41 479</u>
Jugoszláv	174 295	<u>8,80</u>	49 881	2,45	<u>124 414</u>
Lengyel	669	0,00	-	-	-
Macedón	17 472	0,70	11 785	0,58	-5 687
Magyar	339 491	<u>16,90</u>	290 207	<u>14,28</u>	<u>-49 284</u>
Montenegrói	44 838	2,20	35 513	1,75	<u>-9 325</u>
Muzulmán	5 851	0,30	3 634	0,18	-2 217
Német	3 873	0,20	3 154	0,16	-719
Orosz	1 019	0,10	940	0,05	-79
Román	38 809	1,90	30 419	1,50	-8 390
Ruszin	17 652	0,90	15 626	0,77	-2 026
Szerb	1 143 723	<u>56,80</u>	1 321 807	<u>65,05</u>	<u>+178 084</u>
Szlovák	63 545	3,20	56 637	2,79	-6 908
Szlovén	2 730	0,10	2 005	0,10	-725
Török	187	0,00	-	-	-
Ukrán	4 565	0,27	4 635	0,23	+70
Vlach	132	0,00	101	0,0	-31
Zsidó	513	0,00	-	-	-
Egyéb	1 465	0,10	5 311	0,26	+3 846
Nem nyilatkoz.	5 427	0,30	55 016	<u>2,71</u>	<u>+49 589</u>
Regionális hovatartozás	2 503	0,10	10 154	0,50	<u>+7 651</u>
Ismeretlen	15 493	0,80	23 774	<u>1,17</u>	<u>+8 281</u>
Összesen	2 013 889	100,00	2 031 992	100,00	+18 103

<sup>64)</sup> A hivatalos statisztikai kimutatásban még több nemzetiség és egyéb etnikai közösség szerepel, a táblázatot részben egyszerűsítettük.

2. ábra  
Vajdaság nemzetiségi összetétele



A legszámosabb nemzeti kisebbségre, a magyar lakosságra a fogyatkozás (szórványosodás) és az előregedés folyamata jellemző. A magyarok strukturális torzulásaira és a nem kívánatos trendekre a következő táblázat mutat rá:<sup>65)</sup>

9. táblázat  
A vajdasági magyar népesség demográfiai állapotát mutató néhány jelzőszám

	Határérték	Magyarok	
65 évnél idősebb népesség aránya az összes népesség százalékában	10,0%	1991-ben 2002-ben	16,59% 19,25%
Átlagéletkor	30 év	1971-ben 1991-ben 2002-ben	37,7 év 41,5 év 43,1 év
Az öregedési index (a 60 évesek és idősebbek aránya a 0–19 éves korcsoporthoz viszonyítva)	0,40	1971-ben 1991-ben 2002-ben	0,743 1,142 1,363
Átlagos gyermekszám	2,3	1991-ben 2002-ben	1,62 1,50 alatt (becslés)
Nemzetisége szerint magyar	...	1991-ben 2002-ben	339 490 290 207
Anyanyelve szerint magyar	...	1991-ben 2002-ben	344 667 284 205
Magyar nemzetiségű és anyanyelvű	...	1991-ben 2002-ben	325 396 ...
Magát jugoszlávnak valló, de magyar anyanyelvű	...	1991-ben 2002-ben	14 789 ...
Születési ezrelék	14,3	1991-ben 2002-ben	10,68 9,60
Halálozási ezrelék	...	1991-ben 2002-ben	18,89 21,13 (becslés)
Születés és halálozás egymás közti aránya	1,00	1991-ben 2002-ben	0,52 0,50 (becslés)
Vitális index (0–14 évesek és 60 évesek és idősebbek aránya)	1,00	1961-ben 1991-ben 2002-ben	1,37 0,71 0,51

<sup>65)</sup> Mirmics Károly adatai. In: Oktatási oknyomozó. MTT, Szabadka, 2006, 38. o.

3. ábra  
A magyarok községenkénti részaránya  
(2002. évi népszámlálás)



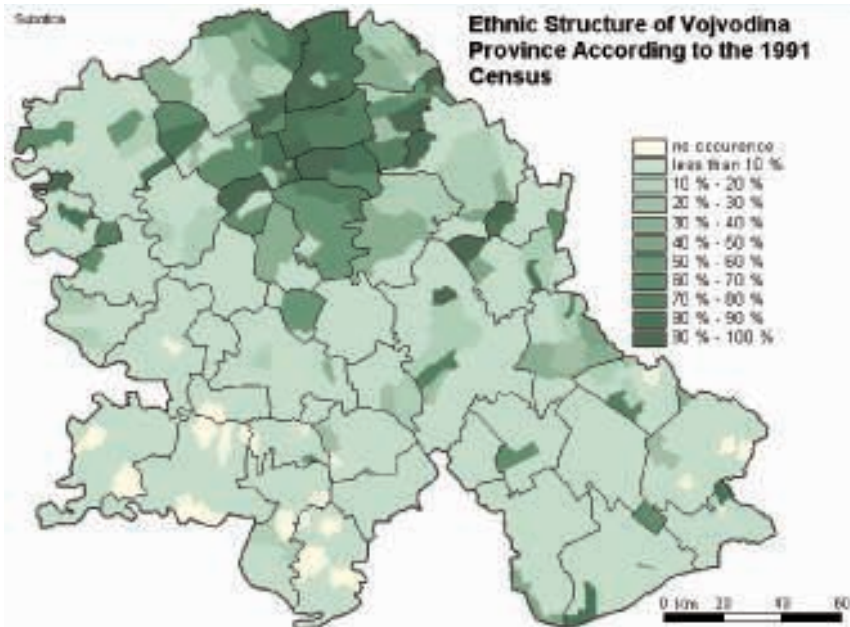
69) A 2000-ben kiadott demográfiai becslések szerint a délvidéki magyarok száma kb. 285 ezer, míg a 2002. évi népszámlálás 290 ezerről számol be. A bejegyzettek közül is sokan ideiglenesen külföldön élnek (dolgoznak, tanulnak).

70) Magyarországi szóhasználatban a község mást jelent. Szerbiában a község települések csoportja: az adatok tehát Szabadka városra és környékére vonatkoznak.



#### 4. ábra

A magyarlakta települések sűrűsége Vajdaságban  
1991. évi népszámlálás)



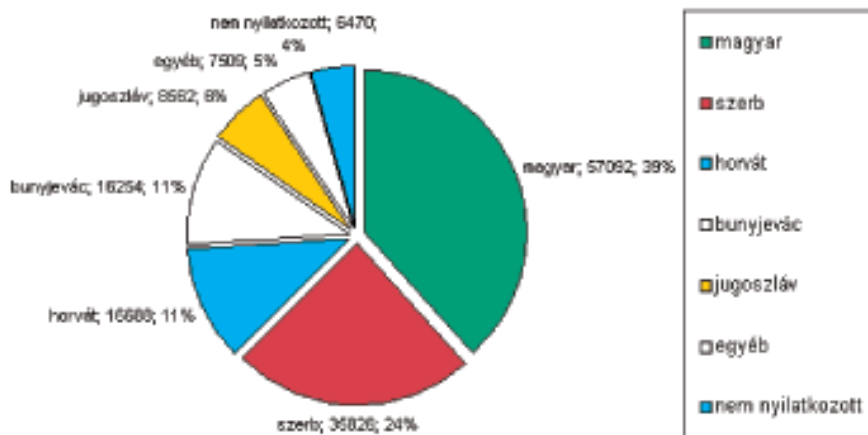
Forrás: Institut za geografiju PMF, Novi Sad, CD, MTT archívuma

Észak-Bácskában és Észak-Bánátban él a tömbmagyarság. E két régióban a lakosság részarányának majdnem a felét (kb. 45%-át) alkotja (összes számuk itt 165 732). Itt él a délvidéki magyarok 57%-a. A többi régió szóróvanná válása elkerülhetetlen. A közösségi érdekeket képviselők mind hangosabban emlegetik, hogy az a feladatunk, hogy optimális magyar iskolahálózat segítségével, új munkahelyekkel és vállalkozási lehetőségekkel csökkentsük az elvándorlást, s mindezzel elősegítsük a nemzeti kisebbség szülőföldön maradását.

A Krajina-i Szerb Köztársaság összeomlását és a boszniai szerb csapatok visszavonulását követően, 1996 tavaszáig közel negyedmilliónyi szerb menekült érkezett a Vajdaságba; 3/4-ed része Délnyugat-Bácskába és a Szerémségbe telepedett le. Főként az 1945–48 között kolonizált rokonai településeibe érkezett, és a kb. 30 ezer főnyi elűzött, elköltözött szerémségi, bácskai horvát falvakba, és természetesen a kedvező életkörülményeket kínáló városokba (pl. 24 487 szerb Újvidékre, 6–8 ezer Rumába, Zomborba, Pancsovára, Indijába, Mitrovicára). A Tisza-vidéki magyar etnikai tömb területére viszonylag kisszámú (5891 főnyi) szerb, az összes vajdasági szerb menekültnek 2,4%-a telepedett le. A kedvező fekvésű, jó közlekedésű magyar többségű városokban és urbanizált térségekben viszont számottevő szerb menekült talált új otthonra (pl. Szabadka 6401, Temerin 3444, Óbecse 1471, Palics 1359 és Topolya 1200). Szabadka a legnagyobb magyar tömb. Az elmúlt évtizedben a szerbek különösen kedvelt célpontjává vált ez a határ menti, 1961-ig abszolút magyar többségű nagyváros. A művelődési, oktatási és kulturális központként működő Szabadkán a magyarok már nem képviselnek abszolút, csak relatív többséget.



5. ábra



A magyar érdekeltségű önkormányzatok képviselik a régió tömbmagyar-ságát (Szabadka, Kishegyes, Topolya, Magyarakanizsa, Zenta, Ada, Csóka, Óbecse), míg a többi magyar lakosú község igyekszik megőrizni a nemzeti megmaradáshoz oly fontos oktatási, művelődési és egyéb érdekszempontokat.

10. táblázatcsoport

Nemzetiségi adatok az egyes magyarlakta községekben (2002. és 1991.)

Szabadka község

	2002	1991
Teljes létszám	148 401	150 534
Szerb	35 826 (24,14%)	22 335 (14,83%)
Horvát	16 688 (11,24%)	16 369 (10,87%)
Bunyevác	16 254 (10,95%)	17 439 (11,58%)
Magyar	57 092 (38,47%)	64 277 (42,69%)
Jugoszláv	8 562 (5,76%)	22 746 (15,11%)

Kishegyes község

	2002	1991
Teljes létszám	13 494	14 394
Szerb	2 357 (17,46%)	1 634 (11,35%)
Crnagorác	2 812 (20,83%)	3 310 (22,99%)
Magyar	7 546 (55,92%)	8 452 (58,71%)

Kanizsa község nemzetiségi adatai

	2002	1991
Teljes létszám	27 510	30 668
Szerb	2 037 (7,4%)	1 907 (6,21%)
Magyar	23 802 (86,52%)	26 862 (87,58%)

Topolya község

	2002	1991
Teljes létszám	38 245	40 473
Szerb	11 454 (29,94%)	8 923 (22,04%)
Magyar	22 543 (58,94%)	26 185 (64,69%)

Ada község

	2002	1991
Teljes létszám	18 894	21 506
Szerb	3 324 (17,59%)	3 272 (15,21%)
Magyar	14 558 (77,05%)	16 625 (77,30%)

Csóka község

	2002	1991
Teljes létszám	13 832	15 271
Szerb	5 205 (37,63%)	5 004 (32,76%)
Magyar	7 133 (51,56%)	8 623 (56,46%)

Zenta község nemzetiségi adatai		
	2002	1991
Teljes létszám	25 568	28 779
Szerb	2 739 (10,71%)	3 272 (8,91%)
Magyar	20 587 (80,51%)	23 281 (80,89%)

Óbecse község		
	2002	1991
Teljes létszám	40 987	42 685
Szerb	16 832 (41,06%)	14 295 (33,48%)
Magyar	20 018 (48,83%)	23 224 (64,69%)

Nagybecskerek község		
	2002	1991
Teljes létszám	132 051	136 778
Szerb	98 794 (74,81%)	93 944 (68,68%)
Magyar	14 211 (10,76%)	17 264 (12,62%)

Nagykikinda község nemzetiségi adatai		
	2002	1991
Teljes létszám	67 002	69 743
Szerb	51 212 (76,43%)	50 665 (72,64%)
Magyar	8 607 (12,84%)	9 874 (14,15%)

Zombor község		
	2002	1991
Teljes létszám	97 263	96 105
Szerb	59 799 (61,48%)	93 944 (50,87%)
Magyar	14 211 (12,73%)	15 397 (16,02%)
Horvát	8 106 (8,30%)	8 693 (9,04%)
Bunyevác	2 730 (2,80%)	2 946 (3,06%)

Pancsova község nemzetiségi adatai		
	2002	1991
Teljes létszám	127 162	125 261
Szerb	97 137 (76,38%)	86 333 (68,09%)
Magyar	4 037 (3,17%)	5 043 (4,02%)

Újvidék város		
	2002	1991
Teljes létszám	299 294	179 626
Szerb	225 995 (75,50%)	114 966 (64,00%)
Magyar	15 687 (5,24%)	15 778 (8,78%)

Temerin község		
	2002	1991
Teljes létszám	28 275	24 939
Szerb	18 155 (64,20%)	13 122 (52,61%)
Magyar	8 341 (29,49%)	9 646 (38,67%)

Forrás: Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja

A szerbek aránya Vajdaság magyarlakta területein is oly mértékben megnőtt, hogy ez maga után vonhatja az asszimilációs folyamatok felgyorsulását. A legújabb menekülthullám különösen a temerini, a zombori, a szabadkai községben és Újvidéken növelte a szerbek számát és arányát.

A magyarság a Tisza-menti övezetben (Magyarkanizsa, Zenta, Ada) tudta leginkább megtartani pozícióit, mert a létszámbeli csökkenése, illetve a szerbek létszámának növekedése nem érte el azt a szintet, ami a többi községben tapasztalható. Az óbecsei járásban a magyarság elveszítette abszolút többségét, 48%-os arányával már csak relatív többséget képez, de ilyen ütemű csökkenés mellett a közeljövőben relatív többségét is elveszítheti. A szórványmagyarság (Nagykikinda, Nagybecskerek, Zombor, Pancsova) demográfiai helyzete a külső tényezőktől (szerb bevándorlás, háborús viszonyok, gazdasági leépülés) eltekintve, stabilizálódott, fogyásuk nem nagyobb a többségi magyarság csökkenési szintjével.

## 2.4. Migrációs folyamatok

### 2.4.1. Migrációs hullámok

A jugoszlávok tömeges külföldi munkavállalása több évtizeden át szociális, gazdasági, erkölcsi, politikai és kulturális okokkal magyarázható; az utóbbi évtizedben mindehhez csatlakozott a háborús és válságos társadalmi helyzet is. A jugoszláv lakosok (köztük a magyarok) kivándorlása három évtizede tart. Ennek első hulláma, illetve a fejlett tőkés országokban való ideiglenes munkavállalás 1965 után kezdődött, egy (viszonylagosan sikertelen) társadalmi-gazdasági reformfolyamat beindításakor. Az állam a határok megnyitásával, új gazdasági és rendszerbeli intézkedésekkel kívánta megoldani az agrárlakosság túlnépesedését, a munkanélküliségnek és a szakképzetlen munkaerőnek a problémáját. Az áramlás iránya a nyugat- és közép-európai országok: NSZK, Ausztria és Franciaország. A nyolcvanas évek végéig a kivándorlás anyagi indíttatású volt, tehát gazdasági migrációról beszélhetünk. A kilencvenes években változott az ok: a távozás politikai és pszichológiai jellegű; a háború és a katonai mozgósítás veszélye, valamint a félelem háború sújtotta vidékeken új dimenziót ad a jugoszlávok kivándorlásának. A távozás tömeges volt, fiatal szakemberek, egész családok települtek át azokba az országokba, amelyek hajlandóak menekültként vagy politikai, illetve gazdasági bevándorlóként befogadni őket (Kanada, Ausztrália, Németország, Magyarország stb.).

A korábbi időszakok kivándorlási hullámairól tudjuk, hogy a két világháború között, az 1918–24-es időszakban 45 000 magyar értelmiségit, közigazgatási alkalmazottat, birtokost és tőkést utasítottak ki az országból, 1921–29 között 14 442-en vándoroltak ki Amerikába. Itthon maradt a földnélküli magyar paraszt (a magyarok 44%-a), ők lettek az idénymunkások, kubikosok, napszámosok és cselédek. A szegény falvakból több ezer magyar költözött be városba, még Belgrádba is (egy időben, a fővárosban 30 000 magyar élt). A munkakeresés során a vajdasági magyarok bányákba, turistaközpontokba stb. is eljutottak. Az értelmiség egy része csakis az ország déli részein kapott állást. Az 1920 és 1941 közötti földreform keretében százezer szerb parasztcsaládot telepítettek Vajdaságba (családonként 5 ha-t kaptak, a hajdani magyar földbirtokosok földjeit is). A II. világháború alatt megkezdődött a délszláv *kolonisták* (betelepítettek) kiűzése és a bukovinai csángók betelepítése.

A II. világháború után Jugoszláviából a többi kelet-európai államhoz viszonyítva átlagos mértékben távoztak azok, akik nem értettek egyet az új, kommunista rezsimmel. Mintegy harmincezer magyar elköltözött, de egyes adatok szerint húszezer vérbosszú áldozata lett, köztük ártatlanok is (1945 őszén). Voltak, akik a szülőföld elhagyása mellett döntöttek, de az országhatáron belül változtattak lakóhelyet.

1961 után elkezdődött a lakosság folyamatos külföldre távozása, és attól kezdve egyre nőtt az ideiglenesen külföldön munkát vállalók száma. A szervezetlen és spontán kivándorlás megengedett, de váratlan volt. A pártdokumentumokban a munkaerő más országoknak való „átengedéséről” beszélnek, melyet az indokol, hogy elhárítsák a túlnépesedés és a munkaerő-felesleg kedvezőtlen következményeit. 1965-től a gazdasági migráció szervezetteren folyt,

a munkaképes lakosság mind tömegesebben távozott. A rendszer azt várta ettől, hogy rendbe jönnék a kedvezőtlen gazdasági folyamatok, az országnak haszna származik a visszatérők vagyonából. 1965-ös gazdasági reform meghirdetett közvetlen célja a gazdálkodás felélénkítése, a foglalkozottak improduktív munkájának megszüntetése, az állami gazdasági fejlesztési tervek befolyásának csökkentése volt – s mindez a piac kereslet-kínálat gazdasági törvényszerűségének bevezetésével, valamint a hitel- és pénzügyi rendszer reformja révén. A nyugat-európai országokban ekkor viszonylag magas volt gazdasági fellendülés, s nagy a kereslet a szakképzetlen, betanított és olcsó munkaerő iránt. A reformerők elképzelése szerint a szakképzetlenek, munkanélküliek távozásával csökkenni kellett volna a mezőgazdasági túlnépesedésnek, javulnia a munka minőségének, és a külföldről visszatérő munkások révén enyhülni kellett volna az egyes régiók között a gazdasági fejlődésben mutatkozó aránytalanságok.

A tömeges külföldre távozás a hatvanas években, a legfejlettebb köztársaságokban – Szlovéniában és Horvátországban – kezdődött, majd a többi köztársaságra is kiterjedt, legkésőbb pedig Kosovo-Metohijára. Egyes adatok szerint 1968 és 1979 között a külföldön dolgozók legnagyobb hányada Szerbiából távozott, mintegy egyharmada Szlovéniából és egytizede Kosovából.<sup>68)</sup> Az 1971. évi népszámláláskor 750 000 emigránst tartottak számon, s ez 1973-ban már elérte a 1,1 milliót<sup>69)</sup>. Kosovóban a hatvanas évekhez viszonyítva nőtt az emigránsok száma (mintegy tízszeresére).

A kilencvenes években a háború közelsége és a *háborús veszélyeztetettség* következtében a Nagy-Jugoszlávia területén a migráció nagymértékben megváltoztatta a lakosság nemzetiségi és szociális összetételét. A lakosság veszélyeztetettsége miatt tömeges és gyors menekültáradat indult meg az országon belül és külföldre is. A huszadik század végén a *bombázások* előzményei és következményei (elszegényedés, mozgósítás, bizonytalanság) betetézték a tömeges emigrációt. Mérsékelt becslések szerint az utóbbi tíz évben kb. 50 000 magyar vándorolt ki Vajdaságból, de van, aki ennél többre becsüli a külföldön élők számát.

A belső vándorlásokhoz képest a tartomány területét elhagyó, többnyire külföldre irányuló külső migráció súlyosabb veszteségeket okozott az itteni magyarságnak, mint az asszimiláció. Kocsis Károly számításai<sup>70)</sup> szerint a magyar migrációs veszteség 1948–1991 között 69 193 fő volt, melyből 25 228 az 1980-as évekre esett. A nyugati munkavállalás lehetőségével és a jugoszláv gazdasági válság kibontakozásával összefüggésben, az akkor még csak ideiglenes jellegűnek, csupán munkavállalási célúnak gondolt első nagy kiáramlás 1965–1970 között történt: 16 627 magyar, a tartományból származó *vendégmunkások* 27,5%-a vállalt munkát Nyugaton.<sup>71)</sup> Legtöbb magyar a szabadkai, újvidéki, topolyai, zombori és adai községekből kelt útra, legnagyobb arányban a bánsági és bácskai nyelvszigetekről.

<sup>68)</sup> Stanovništvo i domaćinstva SR Srbije prema popisu 1981; Statistički institut SR Srbije, Centar za demografska istraživanja, Beograd, 1984.

<sup>69)</sup> Stanovništvo, 1984, 141. o.

<sup>70)</sup> Kocsis Károly fentebb említett tanulmánya

<sup>71)</sup> Bukurov, B.: 1977 Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu. Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić” 29. 135–156. o.

A Kis-Jugoszlávia elleni általános zárlatot, melyet az ENSZ Biztonsági Tanácsa hozott (1992. 05. 30.), rohamos gazdasági katasztrófa, elszegényedés, fokozatosan elmérgesedő interetnikus kapcsolatok követték, s miattuk ugyan-csak a magyarok ezrei hagyták el szülőföldjüket (egyesekek 30 ezer, mások 50 ezerre becsülik az emigráltak számát, attól függően, hogy az első kivándorlót, vagy a családtagjaikat is beleszámítják).

Migrációs okok: a titói Jugoszlávia – a keleti tömbhöz nem tartozó szocialista ország – földrajzi-**politikai nyitottságához** viszonyítva, szinte kép-telenségnek hat, hogy a kilencvenes években éppen az **ország bezártsága**, gettóvá válása okozta a lakosság emigrálását. Fontos tényező a külföldre távozók esetében a **szegénység, a munkanélküliség, a reformok elmaradása**, ami egyirányúvá teszi e törekvéseket. A magyar szakemberek külföldre távozását – az **agyelszívást** – serkentette a szakemberek tudásának, tehetségének kihasználatlansága, a tudományos kutatás kedvezőtlen helyzete, az elégtelen befektetések az újításokba, találmányokba, az anyagi megbecsülés hiánya. Ugyanakkor az egyesült Európa új, kreatív törekvéseknek adott mind nagyobb teret, ahol tehetséges szakembereink versenybe állhattak. A **leszűkült szociális-kulturális kisebbségi élet- és fejlődési tér** lehetetlenné tette a megfelelő hagyományörző életmód megtartását, megnyirbálta az anyanyelvű oktatást (óvodától az egyetemig). A **politikai emigránsok** a kilencvenes évek elején jelentek meg, általában arra hivatkoztak, hogy nem akarnak eleget tenni a **katonai behívónak**, alapvető polgári jogait érzik veszélyeztetve kisebbségi nemzethez tartozásuk miatt. A magyarok többsége nem érezte szükségét, hogy részt vegyen a délszláv viszály bármely formájában. Végül nem feledkezhetünk meg a pszichológiai tényezőkről sem: a háborútól, a mozgósításoktól való félelemtől, továbbá a gazdasági zárlat okozta nyomasztó helyzetről, amelynek következtében Szerbia gazdasága sokáig nem fog talpra állni. Mindez a **kilátástalanság, a tehetetlenség érzését váltja ki** az emberek többségéből.

A Szerbiából távozó magyar emigránsok kezdetben, **célországként**, kevés kivételtől eltekintve, európai országot választottak: Németország, Ausztria, Svédország és Franciaország, s kisebb számban indultak Európán kívüli országba, például Kanadába. Érdemes megemlíteni, hogy *legújabbban, amikor az európai országokat elárasztották a menekültek és vendégmunkások, emigránsaink nemigen válogatnak, oda mennek, ahol befogadják őket: Kanadába, Új-Zélandra vagy éppen Ausztráliába.*

A Szerbiát elhagyó többi emigráns is, kis kivétellel az európai országokba igyekezett. A korábbi évtizedekben 92%-uk Németországba, Ausztriába és Franciaországba vándorolt ki, s mindössze 7,2% Európán kívüli országba. Ami az európai befogadó országokat illeti, első helyen Németország áll, a második helyet Ausztria foglalja el, majd Franciaország, Svédország és Svájc következik; a távolabbi földrészek országai közül Ausztrália, az Amerikai Egyesült Államok és Kanada vezet. A kilencvenes évek második felében a szerbiai áttelepülők oda költöznek át, ahol befogadják őket: Kanadába, Új-Zélandra, Dél-Amerikába.

A migrációs hullám kezdetén (a hatvanas és hetvenes években) a kivándorlók maguk döntötték el, hogy külföldön vállalnak-e munkát, tehát az ország kínálta az általában szakképzetlen vagy szakképzett munkaerőtöbbletet. Ma viszont az, hogy valaki kivándorol-e, a befogadó ország igényétől függ. Ma

meghatározott szakképesítéssel rendelkező fiatal szakembereket keresnek, állandó munkavállalásra elsősorban a tehetséges fiataloknak van esélyük.

Kedvezőtlen jelenség, hogy az ideiglenesen külföldön munkát vállalók szakképzettsége jobb, mint az itthon foglalkoztatottaké. Napjainkban ez a kép még rosszabb, mert a befogadó országokban nincs többé igény a szakképzetlen munkaerőre. A munkaerő-elvándorlás okozta közvetlen károk egyike az anyagi veszteség, amely a társadalmat érte azoknak a szakembereknek a távozásával, akik a képzésére sok pénzt fordított, hiszen a kész szakemberek tudásukat más országokban kamatoztatják: ezek az országok beruházás nélkül jutnak képzett szakemberekhez. Ugyanakkor az emberi és anyagi veszteséget elszenvedő országban lassul a gazdasági fejlődés üteme és minősége. Így az ország, ahonnan nagy számban emigrálnak, nagyban függ a külföldi tőkebefektetéstől, amelyet az elvesztett szakmunkaerő pótlására fordítanak. A termelékenység csökkenésével kisebb lesz a munkaerő-versengés is, mivel az eltávozott jó munkaerő helyét az alacsonyabb képzettségű munkanélküliek foglalják el.

A hirtelen életmód-változtatás hatással van az emberek egyéni és családi életére is. Amikor megöregszenek, erejük fogytán viszonylag alacsony nyugdíjjal térnek vissza. Természetesen vannak olyan sikeres, fiatal, vállalkozó szellemű emberek is, akik nem kívánnak(tak? aktív éveik alatt mindvégig külföldön dolgozni: szeretnének/tek volna visszatérni, és addig szerzett tőkéjüket ingatlanba, vállalkozásba fektetni. Ez a tőke jól jött volna, s ma is jól jönne, de a kilencvenes években senki sem mert befektetni a háború által veszélyeztetett területeken. A tőke külföldön marad mindaddig, amíg itthon nem rendeződik a helyzet. A nem hivatalos adatok szerint állampolgáraink pénztőkéit fektettek be Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Cipruson és Magyarországon, mert ott biztonságban látják felhalmozott tőkéjüket.

## **Konklúzió**

A vajdasági régió kedvezőtlen demográfiai folyamatának megállítása érdekében javítani kell az életminőséget, csökkenteni az elvándorlási készséget, az egyes kistélepüléseken fejleszteni a közösségi életet, megtartani az (anyanyelvű) oktatást, a beruházási lehetőségeket.

## **3. Életminőség – humánháttér, kultúra**

### **3.1. Néhány jellemző adat a szerbiai/vajdasági társadalomról**

Nemcsak a gazdagság, hanem a szegénység is globalizálódott. A fejletlen országoknak nincs más választásuk, mint saját erőforrásaikra támaszkodni. Az élelmiszerrel való ellátottság például a talaj minőségétől és közvetlenül a termeléstől függ. Fenntarthatóságuk a természetes környezetre támaszkodik. Az ilyen közvetlen kapcsolat nem teremt tartalékot és rugalmasságot, az ilyen erőforrások fenntartása önmagában nem biztosítja a társadalmak fenntarthatóságát sem. S mivel hiányzik a rugalmasság, elég néhány száraz év, egy háború

vagy egy krízis, hogy visszavesse a fejlődést. Az ember által előállított eszközök növelik a rugalmasságot, de a fejlődő társadalmakban ez nincs jelen kielégítő mértékben. Tehát a társadalmi alkalmazkodás és rugalmasság biztosítása is a fejlesztés hajtóereje.

Szerbiában a szakemberek is felhasználják az újvidéki **SCAN ügynökség közvélemény-kutatási eredményeit**. A véleménykutatásról szóló 2006. március-áprilisi jelentés első kérdése a családok anyagi helyzetére, a második az életminőségre vonatkozott. Az 1700 megkérdezett szerbiai lakos 50,4%-a úgy vélte, hogy ugyanúgy él, mint az előző évben, 28,4% rosszabbul, és alig több mint 11% gondolta, hogy jobban él. Pozitívan értékelhető, hogy Szerbiában van olyan jellegű közvélemény-kutatás, amely e kérdésekkel foglalkozik, de nem biztos, hogy módszertanilag kiforrott, és az sem biztos, hogy létezik már megfelelő közgondolkodás, és a lakosság legalább megközelítőleg ugyanazt érti az életminőségen.

### 3.2. Szerbia és az egyes régiók helyzete a HDI-mutatók alapján

Az UNDP által készített Human Development Report – Serbia 2005 (27) mellékletében (Main socioeconomic and human development indicators) megtalálhatók a Szerbiára vonatkozó Human Development Index – HDI-mutatók. Az adathiányból adódó nehézségek ellenére az indexek számítása standard módszerrel, a következő három összetevő átlagán alapul.

- Életminőség a születéskor várható életkorral kifejezve.
- Írástudás és képzettség.
- Életszínvonal GDP/capita, vásárlóerő paritáson számolva.

Mindhárom indexet a következők szerint korrigálták:

$$(I - I_{\min}) / (I_{\max} - I_{\min})$$

A születéskor várható életkor 2002-re:

Várható életkor	71,8	év
Várható minimális életkor	25	év
Várható maximális életkor	85	év

$$(71,8-25)/(85-25) = \mathbf{0,780}$$

Az írástudás és képzettség súlyozott átlaga a felnőttek írástudása indexének kettővel súlyozva és a beiskolázási indexnek eggyel súlyozva.

A GDP indexet a korrigált GDP/capita vásárlóerő paritása alapján számították ki a következők szerint:

GDP index(PPP) 2002	4 948 \$
GDP index(PPP) min	100 \$
GDP index(PPP) max	40 000 \$

$$(\log_{10}(4.948) - \log_{10}(100)) / (40000 - \log_{10}(100)) = \mathbf{0,651}$$

$$\mathbf{HDI = (0,780 + 0,885 + 0,651) / 3 = 0,772}$$

Az előzőek alapján számított indexek az 1. táblázatban láthatók.



1. táblázat  
HDI 1999. és 2002. Szerbiában

	Írástudás és képzettség index	Várható élettartam index	GDP index	HDI
1999	0,850	0,773	0,563	0,729
2002	0,885	0,780	0,651	0,772
Változás %	4	1	16	6

A 0,772 HDI-index alapján Szerbia a 74. helyen áll a HDI-számításokkal felölelt 178 ország között. Ha tekintetbe vesszük, hogy a 0,8 és annál magasabb indexet tekintik a fejlettek csoportjának, akkor Szerbia a közepesen fejlettek felső részében helyezkedik el. A várható élettartam index alapján Szerbia a 73., az írástudás és képzettség index alapján a 62. helyen van, a GDP-index alapján a 92. helyen. Ebből következik, hogy **a HDI javítása érdekében elsősorban a gazdasági fejlődés a hangsúlyos probléma.**

Érdekes képet nyújt az indexek alakulása Belgrád, Vajdaság és szűkebb Szerbia összehasonlítása, ami a következő táblázatban látható.

2. táblázat  
A HDI-értékek régióként 2002-ben

Indexek	Régió				
	Belgrád	Vajdaság	Szűkebb Szerbia		
	Átlag			Átlag	St. eltérés
Írástudás és képzettség	0,984	0,873	0,825	0,885	0,072
Várható élettartam	0,782	0,760	0,803	0,780	0,091
GDP-index	0,711	0,672	0,586	0,651	0,071
HDI	0,826	0,768	0,738	0,772	0,049

Magyarázat: Az indexek a lakosság számával súlyozottak.

**Vajdaság és szűkebb Szerbia HDI-indexe** közötti eltérés nem szignifikáns, és **nem támasztja alá a feltevést, hogy Vajdaság Szerbia legfejlettebb része.** A gazdasági válság megviselte Vajdaságot is – talán még jobban, mint az ország más részeit. Ez is arra ösztönöz, hogy a gazdasági fejlődésre koncentráljunk.

Célszerű áttekinteni a négy említett index eltéréseit körzetek szerint is.

3. táblázat  
Az indexek áttekintése körzetek szerint

Körzet	Indexek			
	Írástudás és képzettség	Várható élettartam	GDP	HDI
Belgrád	0,984	0,782	0,711	0,826
<b>Vajdasági körzetek</b>				
Észak-Bácska	0,892	0,796	0,676	0,788
Közép-Bánát	0,863	0,826	0,656	0,782

Észak-Bánát	0,831	0,815	0,677	0,774
Dél-Bánát	0,840	0,800	0,682	0,774
Nyugat-Bácska	0,827	0,782	0,696	0,769
Dél-Bácska	0,931	0,756	0,525	0,737
Szerémség	0,802	0,751	0,615	0,723
<b>Szerbiai körzetek</b>				
Mačva	0,827	0,731	0,595	0,718
Kolubara	0,813	0,815	0,607	0,745
Duna-mellék	0,794	0,753	0,588	0,712
Braničevo	0,818	0,852	0,642	0,771
Šumadija	0,909	0,817	0,416	0,714
Morava-mellék	0,845	0,845	0,624	0,771
Bor	0,784	0,762	0,613	0,720
Zaječar	0,814	0,935	0,601	0,783
Zlatibor	0,825	0,714	0,600	0,713
Morava	0,808	0,780	0,636	0,741
Raška	0,846	0,780	0,557	0,728
Rasina	0,808	0,815	0,603	0,742
Nišava	0,921	0,911	0,644	0,825
Toplice	0,813	0,837	0,559	0,736
Pirot	0,776	0,919	0,597	0,764
Jablanica	0,843	0,813	0,549	0,735
Pćinja	0,730	0,685	0,575	0,663

Mint látható is, a vajdasági körzetek nem mutatnak kimagaslóan jobb képet, és érvényes, hogy az életminőség javulásához elsősorban gazdasági fejlődésre van szükség.

### 3.3. Szerbia és az egyes régiók legfontosabb makrogazdasági mutatói

A gazdasági problémákat jelzik Szerbia fontosabb makrogazdasági mutatói is.

#### 4. táblázat

*A legfontosabb makrogazdasági mutatók Szerbiában (2000–2004)*

	2000	2001	2002	2003	2004
Nominális GDP, US\$ folyó árf.	8 019	10 661	14 282	18 984	21 771*
GDP/capita	1 069	1 421	1 904	2 531	2 903*
GDP növekedés %	5,0	5,5	4	3	7
Infláció az év évégén %	111,9	40,7	14,8	7,8	13,7
Állami kiadások a GDP %	37,6	40,2	46,7	46,1	

Keresked. mérleghiány (mill. US\$)	1 788	2 834	3 908	4 847	7 047
Folyó mérleghiány (GDP %)	4	3,2	10	9,1	13,2
Külf. nettó befektetése (mill. US\$)	25	165	475	1 360	966
Devizataralék év végén (mill. US\$)	524	1 169	2 280	3 550	4 244
Külső tartozás (mill. US\$) 11 403	11 948	11 839	14 241	13555(1)	
Munkanélküliségi ráta	25,6	26,8	29,0	31,7	31,6

Megjegyzés: \* Becslés a 2004. év

Előzetes, 2004. november végi adatok

Forrás: Szerb Nemzeti Bank, Köztársasági Statisztikai Intézet, Gazdasági Intézet számításai.

A Világbank módszertana szerint számított GDP/capita alacsonyabb értékeket mutat és évenként a következők szerint változott:

1997	1497,9 US\$
1998	1473,6 US\$
1999	1243,4 US\$
2000	1071,0 US\$
2001	1256,3 US\$
2002	1459,5 US\$
2003	2001,4 US\$

Szabadkával és Észak-Bácskával kapcsolatban csak a nemzeti jövedelemre vonatkozó adatokkal rendelkezünk. A Szerbián belüli relatív arányok azt mutatják, hogy Szabadka és Észak-Bácska nemzeti jövedelme lényegesen meghaladta a szerbiai átlagot, és a vajdaságit is (10%-kal 1991-ben).

#### 5. táblázat

Nemzeti jövedelem 1991-ben és 2002-ben (euró)

Entitás	1991		2002		2002/91
	Nemzeti jövedelem lakosonként	Az entitás nemzeti jövedelme Szerbia=100	Nemzeti jövedelem lakosonként	Az entitás nemzeti jövedelme Szerbia=100	A nemzeti jövedelem indexe
Észak-Bácska	3 343,4	150,7	1 470,1	116,2	44,0
Szabadka	3 504,1	158,0	1 522,0	120,3	43,4
Vajdaság	3 182,6	143,5	1 487,0	117,5	46,7
Szerbia	2 218,2	100,0	1 265,1	100,0	57,0

Forrás: RZS godišnjaci 1992 i 2003.

A 2002. évi adatok azt mutatják, hogy Szerbia és Vajdaság átlagához viszonyítva lényegesen csökkent Észak-Bácskának és Szabadkának a nemzeti jövedelemben mutatott előnye.

### 3.4. Szerbia és a régiók aktív lakossága

A gazdasági problémákra mutat rá az aktív, eltartott és a jövedelemmel rendelkező, de inaktív lakosság részaránya is. Az alábbi táblázatok a 2002. évi népszámlálás alapján készültek.

**6. táblázat**

*A lakosság megoszlása Szerbiában/Vajdaságban gazdasági aktivitás alapján*

	Összes	Aktív	Jövedelemmel rendelkező	Eltartott	Külföldön dolgozó
Szerbia	7 498 001	3 398 227	1 511 816	2 570 639	17 319
Vajdaság	2 031 992	912 800	408 999	706 843	3 350
%					
Szerbia	100	45,32	20,16	34,29	0,23
Vajdaság	100	44,92	20,13	34,79	0,16

**7. táblázat**

*A lakosság megoszlása Észak-Vajdaságban és a magyar többségű községekben a gazdasági aktivitás alapján*

	Összes	Aktív	Dolgozik	Jövedelme van	Eltartott	Külföldön dolgozó
Észak- Bácska	200 140	89 939	70 923	45 736	64 265	200
Észak-Bánát	165 881	73 761	59 700	36 638	55 273	209
Σ	366 021	163 700	130 623	82 374	119 538	409
%	100	44,72	32,69	22,50	32,66	0,12
Magyar többségű községek						
Szabadka	148 401	68 098	53 728	34 159	45 984	160
Topolya	38 245	16 338	13 124	8 588	13 285	34
Kishegyes	13 494	5 503	4 071	2 989	4 996	6
Ada	18 994	8 230	6 838	4 056	6 686	22
Magyarkanizsa	27 510	12 810	11 092	5 269	9 401	30
Zenta	25 568	11 331	9 110	6 115	8 083	39
Csóka	13 832	5 752	4 740	3 404	4 663	13
Óbecse	40 987	17 505	14 581	8 602	14 845	35

A táblázatban az látható, hogy mind egész Szerbiára, mind Vajdaságra és a tartomány északi részére jellemző az aktív lakosság alacsony aránya, a nem dolgozó (munkát kereső) aktív lakosság magas száma, ami szintén a gazdasági problémákra utal, s az életminőség javulásának legnagyobb akadályá.

### **3.5. A lakossági fogyasztás**

A lakossági fogyasztás Szerbiában 2003-ban, a 2005. évi statisztikai évkönyv adatai alapján a következőképpen oszlott meg:

8. táblázat  
Lakossági fogyasztás-szerkezet Szerbiában, 2003-ban (%)

<b>Teljes fogyasztás</b>	100,00
<b>Szociális és egyéb juttatások</b>	7,89
<b>Kiadások</b>	92,11
Élelmiszer	31,03
Alkohol, dohány	6,21
Ruházat és lábbeli	5,05
Lakás, víz, áram, gáz, tüzelő	18,66
Lakberendezés és karbantartás	4,18
Egészségügyi kiadások	2,43
Szállítás	9,43
Kommunikáció	3,65
Rekreáció, kultúra	3,19
Oktatás	1,22
Éttermi és hotelszolgáltatások	3,02

Az alacsony jövedelmi szintre jellemző, hogy sokat költünk élelmiszerre, ami érthető, mert a táplálkozás egyoldalú. Ugyanakkor az alkohol- és dohány-fogyasztás nem az egészséges életmódra jellemző. Az egészségügyi kiadások, rekreációra, kultúrára, oktatásra fordított kiadások is elmaradnak a fejlett országok hasonló mutató mögött.

### 3.6. Az átlagéletkor és várható életkor

Az átlagéletkor és várható életkor alakulása lassú javulást mutat, de lényeges lemaradást is a fejlettebb országok mögött.

9. táblázat  
Az életkor alakulása Szerbiában

Év	Átlag életkor	Várható életkor	
		Férfiak	Nők
1991	37,5	69,0	74,1
2000	39,7	69,6	74,8
2001	39,9	69,6	74,9
2002	40,2	69,7	75,0
2003	40,3	69,9	75,1

### 3.7. Környezeti tényezők – infrastrukturális, kulturális és szociális háló

Vajdaságnak nagy kulturális hagyománya van. Az itt élő népek, nemzeti és etnikai kisebbségek népművészeti hagyományát több mint négyszáz amatőr

művelődési egyesület ápolja. A képtárakban évente több száz tárlatot mutatnak be. Több városban kimagasló zenei és színházi élet zajlik. A tartománynak 12 hivatásos színháza, valamint 14 gyermek- és amatőrszínház társulata van; a térségben 30 múzeum, 25 mozi, 36 rádióállomás, 6 tévéállomás működik, 311 tudományos-, iskola- és közkönyvtár járul hozzá a tartomány kulturális gyarapodásához.<sup>72)</sup>

Tekintettel az egészségügyben uralkodó nehezen definiálható, átmeneti időszakra, igen nehéz megfelelő adatokat közreadni a tartomány egészségügyi hálójáról. Vajdaságra vonatkozó legfrissebb adatok hiányában a kutatás a DKMT kiadványának 1999. évi adataira hagyatkozik. Vajdaságban a 10 000 főre 21 orvos jut,<sup>73)</sup> ez a magyarországi DKMT régiós megyék fejlettségétől jóval elmarad. Csongrád-megyében például 46 praktizáló orvos jut egységnyi számú lakosra. A 100 000 lakosra 609 kórházi ágy is jóval elmarad mind a magyar, mind a román megyék mögött, nem beszélve a kapacitások kihasználtságáról, ami térségünkben szinte a legrosszabb. Ezen adatok ismeretében nem lehet kérdéses, hogy szükség van az egészségügyi ágazat gyökeres megreformálására.

A lakás- és kommunális ellátottság szempontjából a helyzet a következő: a 2002. évi népszámlálási adatok alapján a tartományban 750 ezer lakás volt; az átlagos lakás-alapterület 73,1 m<sup>2</sup>, az egy főre jutó alapterület 27,0. Szintén a 2002. évi adatok alapján Vajdaságban 1 lakásra 2,7 lakó jut.<sup>74)</sup>

### 3.8. Az írástudatlanság és képzettség

Az írní-olvasni tudás és képzettség mutatóit az UNDP jelentése alapján a következő táblázatban mutatjuk be néhány szerbiai nemzetiségre vonatkozóan. A magyarok, horvátok, szlovákok képzettségüket illetően lemaradóban vannak. Különösen feltűnő, hogy a nemzeti kisebbségek körében milyen alacsony a főiskolát és egyetemet végzettek aránya a szerbekhez és a montenegróiakhoz viszonyítva.

10. táblázat  
Írástudatlanság és képzettség (%)

	Írástudatlan	Írní/olvasni tudó	Isk. végz. nélk.	1-3. oszt.	4-7. oszt.	Elemi iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem	N.a.
Szerb	3,35	100,00	5,42	1,94	13,73	23,06	42,23	4,65	6,69	2,29
Montenegrói	1,07	100,00	2,49	0,95	5,00	16,83	48,14	8,72	16,35	1,52
Albán	7,00	100,00	12,38	1,10	13,58	44,96	16,63	1,87	2,36	7,12
Magyar	4,99	100,00	2,11	3,09	20,95	29,76	37,34	3,28	3,03	0,45
Horvát	1,09	100,00	2,08	2,40	22,91	27,81	38,77	3,06	2,84	0,12
Szlovák	0,67	100,00	1,60	1,70	22,82	31,99	34,87	2,99	3,20	0,83

<sup>72)</sup> Statistički godišnjak Srbije 2005. 390-394. o.

<sup>73)</sup> Szerbiai statisztikai évkönyv 2005. 390-394. o.

<sup>74)</sup> Összehasonlítva az adatokat a DKMT-kiadványban közölt romániai és magyarországi megyékre vonatkozó adatokkal, jelentős különbségek fedezhetők fel. Magyarországon is és Romániában is egy lakásban kicsit kevesebb lakó él (2,3, 2,7), míg az átlagos lakás-alapterületek jóval nagyobbak. Romániában 100, sőt 150 m<sup>2</sup> fölöttiek, míg Magyarország határ menti megyéiben 85 és 100 m<sup>2</sup>. - Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés. Euróregió. 2002, 48-49. o.

11. táblázat

A 15 évnél idősebb népesség iskolai végzettsége (2002. évi népszámlálás)

	Összes	Is.vég. nélkül	1-3. oszt.	4-7. oszt	Elemi végzett.	Közép- iskola	Fő-iskola	Egyetem	N.a.
Vajdaság	1 709 778	75 377	34 726	245 663	425 564	751 182	73 485	88 596	15 185
Észak-Bácska	168 992	4 394	3 340	27 293	45 570	72 814	7 471	7 872	238
Észak-Bánát	139 937	4 846	3 945	26 377	38 579	55 136	5 374	5 078	602
<i>Magyar többségű községek</i>									
Szabadka	125 519	2 775	2 038	19 239	33 254	55 608	6 010	6 418	177
Topolya	32 340	1 232	957	6 134	9 058	12 640	1 128	1 165	26
Kishegyes	11 133	387	345	1 920	3 258	4 566	333	289	35
Ada	16 051	354	425	3 313	4 616	6 185	612	505	41
Magyar-kanizsa	23 194	479	737	5 511	7 173	8 075	693	494	32
Zenta	21 497	491	422	4 052	5 631	8 877	1 037	958	29
Csóka	11 639	319	522	2 825	3 248	4 089	337	260	39
Óbecse	34 139	1 232	1 021	5 954	10 335	12 836	1 145	1 302	34

A tartományt behálózzák az iskoláskor előtti intézmények, valamint az általános és középiskolák, továbbá a felsőfokú intézmények. 636 óvoda, 535 általános iskola, 124 középiskola és 50 felsőfokú intézmény működik összesen 28 080 pedagógussal és 364 007 tanulóval.<sup>75)</sup> A felsőfokú oktatás szerb nyelven folyik, illetve bizonyos karokon egyes kisebbségi nyelveken is. Fejlett az írott és az elektronikus sajtóhálózat. A lapok, műsorok több kisebbség nyelvén is készülnek. A 2001-ben rendszeresen megjelent 32 újság közül 14 magyar nyelvű, míg a 15 folyóirat közül 8 a magyar olvasóközönség igényeit volt hivatott kielégíteni.<sup>76)</sup>

## Összegezés

Létezik már olyan közvélemény-kutatás, amelyben az életminőséggel kapcsolatos globális kérdés is szerepel, ami dicséretes, de valószínű, hogy a szemléletváltáshoz hiányzik még a megfelelő közgondolkodás.

Az UNDP által készített Human Development Report – Serbia 2005 szerint Szerbia HDI indexe 2002-ben 0,772, ami a 178 tagállam között a 74. helyet jelenti, és a közepesen fejlettekhez tartozik.

A várható élettartam index alapján Szerbia a 73. az írástudatlanság felszámolásában, a képzettségi index alapján a 62. helyen, míg a GDP-index alapján 92. helyen van. Ebből következik, hogy **a HDI javítása érdekében első-sorban a gazdasági fejlődés a fő feladata.**

**Vajdaság és szűkebb Szerbia HDI-indexe közötti eltérés nem szignifikáns és nem támasztja alá a vélekedést, hogy Vajdaság képezi Szerbia legfejlettebb részét.**

<sup>75)</sup> Bővebben: Statistički godišnjak Srbije 2005. 368–378. o.

<sup>76)</sup> Statistički godišnjak Srbije 2005. 397. o.



A gazdasági problémákat hozzák előtérbe Szerbia legfontosabb makro-gazdasági mutatói is a kevesebb, mint 3000 dolláros GDP/capita szinttel.

Szabadkával és Észak-Bácskával kapcsolatban nem GDP-mutatóval, hanem nemzeti jövedelemre vonatkozó adatokkal rendelkezünk. A nemzeti jövedelem Szerbián belüli relatív arányai azt mutatják, hogy 1991-ben Szabadka és Észak-Bácska nemzeti jövedelme 10%-kal meghaladta szerbiai átlagot, és a vajdaságit is, míg 2002-ben lényegesen csökkent Észak-Bácska és Szabadka nemzeti jövedelemelőnye: a gazdasági válság itt erősebben éreztette hatását.

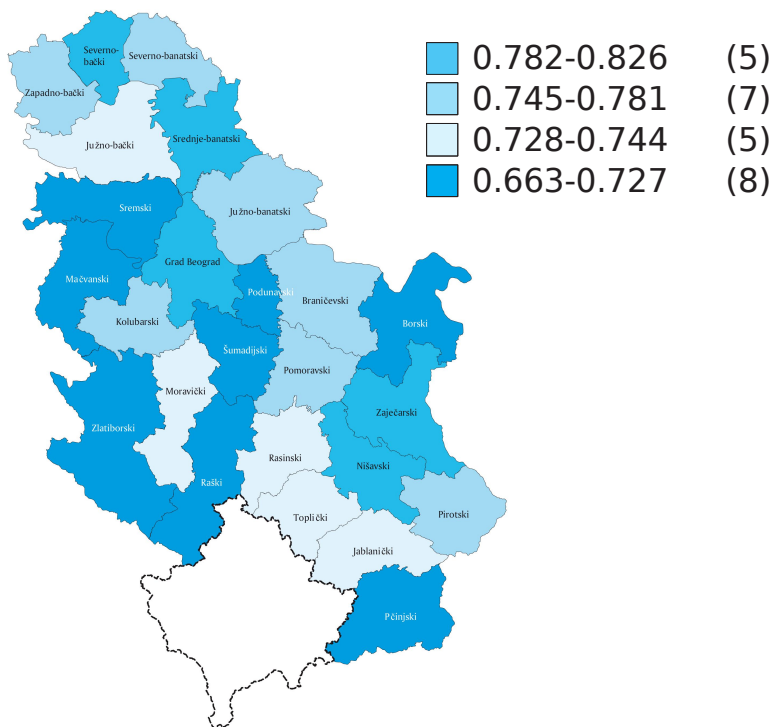
Mind egész Szerbiára, mind Vajdaságra és Vajdaságra északi részére jellemző az aktív lakosság alacsony aránya, az aktív, munkát kereső lakosság magas száma, aminek szintén a gazdasági nehézségek az okai – az életminőség javulását is akadályozzák.

A lakosság közfogyasztás-mutatói szerint Szerbiában – az alacsony jövedelmekre jellemzően – a kiadásokban magas az élelmiszer-költség részesedései aránya. Az alkohol- és dohányfogyasztás szintje egészségtelen életmódot jelez. Az egészségügyi kiadások, a rekreációra, kultúrára, oktatásra fordított kiadások is elmaradnak a fejlett országok hasonló mutatói mögött.

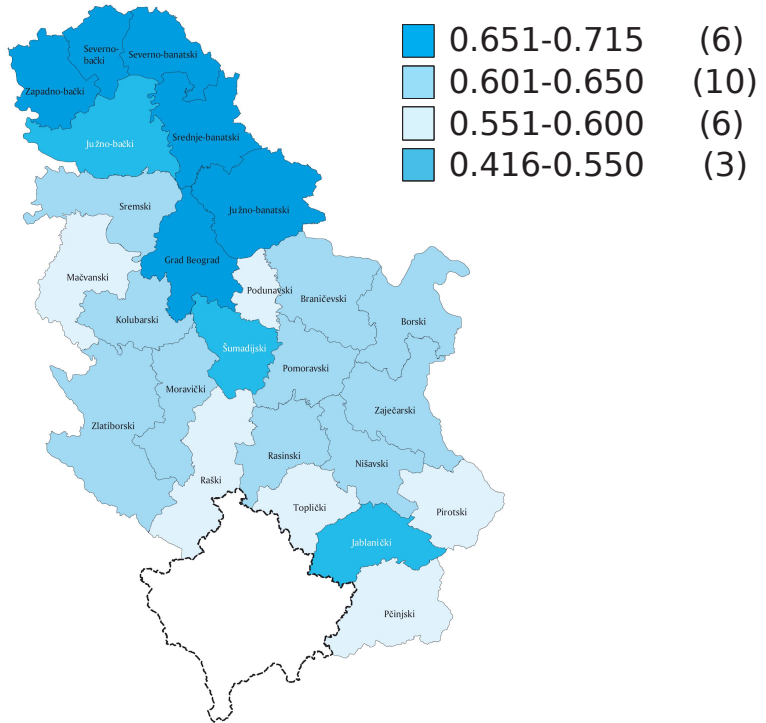
A magyarok, horvátok, szlovákok képzettsége lassan lemaradóban van a szerbek és montenegróiak képzettsége mögött. Különösen szembeűnő a főiskolát és egyetemet végzett nemzeti kisebbségek alacsony száma a szerbekhez és a montenegróiakhoz viszonyítva.

## Mellékletek

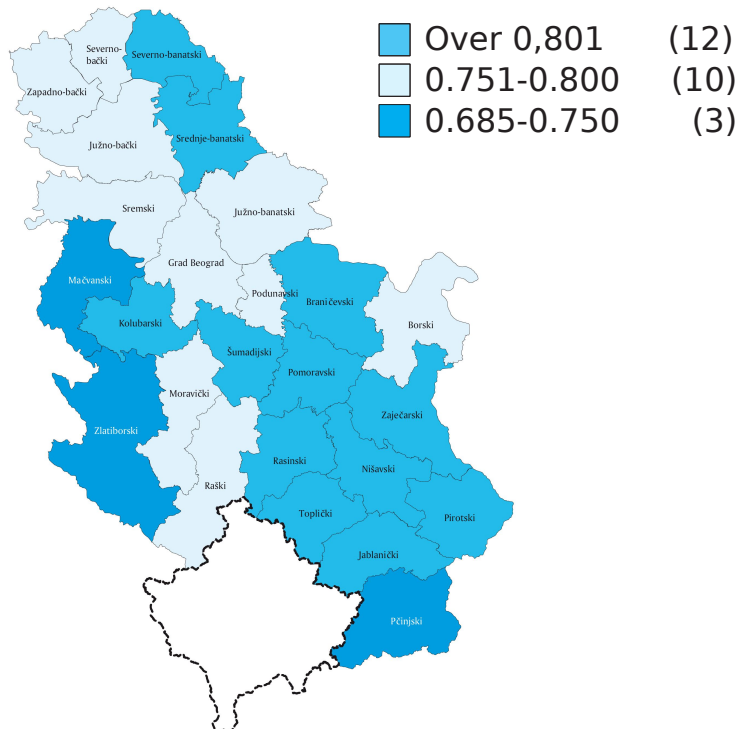
**HDI Index by District, Serbia 2002**



### GDP Index by District, Serbia 2002



### Life Expectancy Index by District, Serbia 2002



## 4. Munkaerőpiac

A 1990-es éveket gazdasági problémák jellemzik, az akkori Jugoszláviában dúló háború következményeként. Politikai szempontból mélypont 1999, a NATO-bombázások időszaka. A 2000 októberében bekövetkezett politikai változások után új kormány jött létre, amely gazdaságpolitikájának, valamint a külföldről érkezett segélyeknek köszönhetően reménykeltő volt. A reformok üteme mégis viszonylag lassú.

### 4.1. Munkaerőpiac

#### 4.1.1. A munkaerőpiacot szabályozó törvények

A modern munkajogra a háromoldalúság elve (tripartizmus) jellemző: a munkaadókon és munkavállalókon kívül az állam is fontos szerephez jut (feladata ellenőrizni a megfelelő munkakörülményeket). Jugoszláviában a II. világháború után öngazgatású szocializmus jelleggel rendelkező munkaügyi viszonyok jöttek létre, melyeket az öngazgatás, a teljes foglalkoztatottság és a társadalmi tulajdon jellemezett. Az 1990-es, háborús évek következményeként, a gazdasági megrázkódtatások miatt csorbultak a munkások jogai. Az igen elterjedt társadalmi munkaviszonyt felváltották a feketepiac törvényei. A háborús időszakot követően Szerbia magánosítását szorgalmazó törvénycsomagokkal együtt 2001. december 12-én meghozták a munkajogi törvényt, majd 2003. április 1-én a nyugdíjakat és a szociális ellátást szabályozó törvényt. Ezekkel összhangban az ország munkaerő-politikájára a liberalizmus lett jellemző, mivel egyre kevesebb a státusz jellegű jog, és egyre nagyobb szerephez jutnak az egyéni munkaszerződésekben megfogalmazott jogok. (Szerbia munkajogi törvénye, a Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönyének 70/2001. és 73/2003. számában jelent meg). Ennek számos hiányossága van, amelyek közül a legszembetűnőbbek a következők:

- nem szabályozza az állami szférában dolgozók helyzetét;
- nem biztosítja teljes mértékben a tripartizmus elvét;
- nem tartalmazza a szociális dialógus lehetőségét;
- relativizálja az eddigi abszolút jogokat (pl. a nők munkavállalásával kapcsolatban felmerülő abszolút jogokat);
- az új munkajogi törvény meghozatalakor még ellentétben állt az akkor érvényben lévő szövetségi törvényekkel, és ez veszélyeztette a jogállamiságot is.

2003. július 10-én meghozták az új foglalkoztatási és munkanélküliségi biztosítási törvényt. Ennek is vannak bizonyos hiányosságai:

- az új jogszabály nem tartalmazza a szociális dialógus lehetőségét;
- a munkaadókat kedvezményezi a munkavállalókkal szemben.

Újdonságnak számít a közmunka fogalmának meghatározása, mivel az új törvény értelmében közmunka nem csak az utakon és a töltéseken végzett munkát öleli fel, hanem a mozgássérülteken való segítséget, valamint a műemlék-védelemben és a környezetvédelemben kifejtett tevékenységet is.

#### 4.1.2. A munkaerőpiac szereplői

A munkaerőpiac főszereplői a munkaadók és a munkavállalók, valamint az állam, amely a köztük felállított viszonyt ellenőrzi. A gazdaságban, a társadalomban uralkodó helyzet miatt, valamint a jogi szabályozás jellegéből kifolyólag nem is létezett valós munkaerőpiac, mivel annak szereplői csak részlegesen végzik el a rájuk háruló feladatokat. A munkaerőpiac szereplői közé alapvetően olyan intézmények és szervezetek tartoznak, mint a Nemzeti Foglalkoztatás-ügyi Hivatal<sup>77)</sup>, állami és magántulajdonban levő munkaközvetítő irodák<sup>78)</sup>, Foglalkoztatási Tanács<sup>79)</sup>, munkavállalók érdekvédelmi szervezetei és szakszervezetei<sup>80)</sup>, valamint a Köztársasági Munkaerő-piaci Intézet.<sup>81)</sup> 2003-ban a gyakornok-képzésben több mint 4200, a voluntör programban több mint 700 munkanélküli vehetett részt. A szakmai továbbképzéseket az intézet munkatársai a szerint csoportosítják, hogy egy adott munkaadó konkrét szükségleteit figyelembe vevő képzésről van-e szó, vagy pedig általános, a munkaerő-piaci helyzetet figyelembe vevő programról. A 2003-ban a munkaadók speciális elvárásai alapján 3785 egyén gyarapíthatta tudását, míg az egyéb továbbképzési programok 11 295 munkanélkülit érintettek.

#### Szerbia foglalkoztatottsági mutatói

A munkanélküliségi mutatók csak azokat ölelik fel, akik a foglalkoztatás-ügyi szervezeteknél vannak bejegyezve. Munkaviszonyban levőnek tekintik azt, aki munkaviszonyban van vállalatnál, szervezetnél vagy magánvállalkozónál, illetve azt az egyént, akik önállóan végez hivatásos, szakmai tevékenységet.

<sup>77)</sup> Nacionalna služba za zapošljavanje. A Belgrádban székelő intézmény fő feladata az adminisztratív teendők mellett a foglalkoztatottak biztosítása, közvetítés a foglalkoztatás során, a külföldi munkavállalás segítése és a külföldi munkavállalók szerbiai munkavállalásának engedélyezése, továbbképzések szervezése, ellenőrzés és az önkéntes biztosítás kivitelezése.

<sup>78)</sup> A munkaközvetítő irodák legtöbb esetben adminisztratív teendőket végeznek. Megfelelő tervezés hiányában a munkaközvetítők nem tudják felmérni a jövőbeli potenciális munkaerő-szükségleteket, és így sem a munkavállalók, sem az iskolarendszer nem tud alkalmazkodni a jövőbeli elvárásokhoz. Szerbia törvényei lehetővé teszik a fizikai vagy jogi személyek által alapított munkaközvetítő irodák működését is. Ezek a következő feladatokat láthatják el: az érintettek tájékoztatása a munkalehetőségekről, közvetítés a munkavállalók és a munkaadók között, szakmai tájékoztatás és tanácsadás, továbbképzések szervezése, a foglalkoztatási politika programjának megvalósítása, külföldi munkaközvetítés.

<sup>79)</sup> Savet za zapošljavanje. A foglalkoztatási törvénnyel összhangban foglalkoztatási tanácsok (Savet za zapošljavanje), tartományi és helyi tanácsok jöhetnek létre. Feladatuk a foglalkoztatási programok felülvizsgálata, köz munkák és továbbképzések szervezése, valamint ajánlások kidolgozása a köztársasági kormány felé. Munkájukban részt vehetnek a munkanélküliek érdekeit képviselő szervezetek is, de szavazati jog nélkül.

<sup>80)</sup> A reprezentatív szintet csak három szakszervezet érte el: az önálló, a független, valamint az ASNS szakszervezet. E szervezetek főleg a társadalmi szféra nagyvállalataiban dolgozó munkavállalókat tömörítik. Az újonnan alapított kis- és közepes magánvállalkozásokban érdekképviselői szervek nem működnek.

<sup>81)</sup> Republički zavod za tržište rada. Tanácsot ad az állás-interjúra való felkészüléssel és a szakmai önéletrajz összeállításával kapcsolatban, itt tájékoztatják az érdeklődőket a továbbképzési és átképzési lehetőségekről, állásbörzétet szerveznek, a hosszú ideje munka nélkül levők számára klubokat szerveznek, ahol közvetlen kapcsolatokat építhetnek ki, és erősíthetik motivációjukat és önbizalmukat, továbbképzési lehetőséget nyújtanak (kétségfejllesztő tréningek és szakmai képzések).

## A foglalkoztatottak szférák szerint

2004. év adatai azt mutatják, hogy szférák szerinti megoszlásban a foglalkoztatottak legnagyobb része, vagyis 56,1% a magánszférában, 24% az állami szférában, 15,2% a társadalmi szférában, míg a fennmaradt 4,7%-a a foglalkoztatottaknak egyéb szférában tevékenykedik. Szerbiában 2001-ben gazdasági reform indult, célja a piacgazdálkodás bevezetése volt. Ennek érdekében magánosítási törvénycsomagot hoztak. Az aktív lakosság azon része, amely társadalmi vállalatokban dolgozott és a tömeges elbocsátások miatt munka nélkül maradt, kénytelen volt más módon boldogulni. Nagyszámban alakultak magánvállalatok, egy-két dolgozóval. Ezek az egyéni vállalkozások egyre fejlődtek, és tevékenységük is bővült, így manapság már az aktív lakosság jelentős része dolgozik a magánszférában.

## A foglalkoztatottak iskolai végzettség szerint

2004. évi adatok alapján az összes foglalkoztatott 3 118 179 személy volt. Legnagyobb részük középiskolát végzett: 1 720 162, vagyis az összes foglalkoztatottak több mint 55%-a. Ezt követik az általános iskolát végzettek, számuk 504 166, vagyis az összes foglalkoztatottak 16%-a. Nem teljes általános iskolája 279 447 személynek volt, iskola nélkül 58 543. Többségben vannak az egyetemet végzettek (319 037) a főiskolai végzettségűekkel szemben (207 988), míg az utolsó helyen, legkisebb számban a posztgraduális képzést végzettek és a doktórátussal rendelkezők (28 884).

## A munkanélküliek iskolai végzettség szerint

A munkanélküliek között a legtöbb a középiskolai végzettségű: az összes munkanélküli 66,9%-a. Őket követik az általános iskolai végzettséggel rendelkezők (18,6%), majd a főiskolát (5,4%) és egyetemet (5,2%) végzettek, és a nem teljes általános iskolával munkát keresők (3,2%), valamint az iskola nélküliek (0,8%).

## Vajdaság foglalkoztatottsági mutatói

A 2000. évi adatok szerint Vajdaságban az aktív foglalkoztatottak száma 858 172 volt, az inaktív foglalkoztatottaké 761 052, vagyis ez utóbbi az összlakosság 47%-át teszi ki. Ez az arány volt jellemző volt a tartományra 1995-ben is.

Az inaktív lakosság több mint felének ugyan van valamilyen jellegű bevétele, ez legnagyobb részben a nyugdíj (95%). Az eltartott lakosság képezi az inaktív lakosság 45%-át: a háziasszonyok, a tanulók és egyetemisták, valamint a munkaképtelenek is. Ezek százalékban kifejezett aránya Vajdaság összlakosságát tekintve sorrendben a következő: háziasszonyok 10%, tanulók 6,8%, munkaképtelenek 2,2%. Legszámosabbak a nyugdíjasok: Vajdaság lakosságának 24,6%-át alkotják. Ez azt jelenti, hogy Vajdaságban a 15 évnél idősebb lakosság

mintegy negyed részét a nyugdíjasok adják. Ezek az adatok reálisan kifejezik az egész országra jellemző gazdasági és társadalmi helyzetet is.

Az aktív foglalkoztatottak Vajdaság lakosságának 53%-át képezik. Közülük munkaviszonyban 545 214 személy volt (2000. évi adat), azaz az aktív lakosság 63,5%-a. A munkanélküliek aránya 16,5% az összes aktív lakossághoz viszonyítva, illetve 8,77% Vajdaság összlakosságához viszonyítva. Jelentős részarányt képeznek még a földművesek: 5,1%, valamint a besegítő családtagok: 1,7% (ugyancsak az összlakossághoz viszonyítva).

2000. évben minden munkaviszonyban levő személyre három nem foglalkoztatott személy jutott, vagyis az összlakosságnak csupán 33%-a volt munkaviszonyban. Ha a két év adatait hasonlítjuk össze, akkor megállapítható, hogy 2000-ben nem következett be jelentős változás az aktív és az inaktív lakosság összetételében az 1995. évhez viszonyítva. 1995-ben az inaktív lakosság az összlakosság 43%-át alkotta, míg 2000-ben ez relatív számokban kifejezve 47%-ot tesz ki. Ezenkívül egy másik jelentős változást hozott a bevétellel rendelkező személyek növekedése 2000-ben 1995-höz képest: relatív számokban kifejezve az összlakosság számához viszonyítva 21,9%-ról nőtt meg 26%-ra. Ezt a növekedést legnagyobb részben a nyugdíjasok számának emelkedése idézte elő. Szerbiára és Vajdaságra is jellemző a lakosság elöregedése.

*1. táblázat*

*Vajdaság 15 évnél idősebb lakosságának tevékenység szerinti megoszlása*

Megnevezés	Lakosok száma	
	1995	2000 októbere
Összesen	1 646 372	1 619 224
Aktívak – összesen	936 619	858 172
Munkaviszonyban	591 681	545 214
Földműves	121 133	83 112
Besegítő családtag	35 673	28 001
Egyéb aktív	7 682	9 057
Munkanélküliek	142 349	142 015
Időszakosan aktív	47 101	50 773
Inaktív – összesen	709 753	761 052
Bevétellel rendelkező	360 231	420 255
Nyugdíjas	340 945	399 661
Egyéb bevétellel rendelkező	19 287	20 595
Eltartott	349 522	340 796
Háziasszony	181 557	176 296
Diák és egyetemista	117 574	109 377
Munkaképtelen	34 761	34 917
Egyéb	15 630	20 206

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve, 1995.  
Jugoszlávia statisztikai évkönyve, 2001.

## A foglalkoztatottak megoszlása a különböző tulajdonú gazdasági szférákban

A magánosítás folyamatának serkentésével összhangban a foglalkoztatottak aránya is változott az állami szféra és a magánszféra között. Ez jellemző az egész országra, és a vajdasági régióra is. Vajdaság területén a társadalmi szférában foglalkoztatottak aránya 1995-ben 81% volt az összes foglalkoztatottakhoz viszonyítva; 2000 végéig lecsökkent 74%-ra. Ez a szignifikáns csökkenés egyrészt a gazdaságban és a társadalomban uralkodó viszonyok következménye is. A társadalmi tulajdonban levő vállalatok a bizonytalan politikai helyzet miatt kedvezőtlen helyzetbe kerültek. Arra kényszerültek, hogy a dolgozók nagy részét elbocsássák, illetve azok egy része saját elhatározásból hagyta ott jövedelmet nem nyújtó munkahelyét. Ezek az emberek kénytelenek voltak más módon boldogulni, és jelentőssé vált a szürkekormány. A 2000-es évek folyamán rendeződni látszott a helyzet, de nem tértek vissza korábbi munkahelyükre, inkább a magántulajdonban levő vállalatoknál kerestek menedéket, egy részük mint dolgozó, más részük pedig – akinek volt kezdőtőkéje – magánvállalkozásba kezdett. Ha a foglalkoztatottak arányát vizsgáljuk 1995-ben az összes foglalkoztatott arányában, akkor 12,6%-ot tesz ki, míg ugyanez az arány 2000-ben már 16,9%. A szövetkezeti és egyéb tulajdonformákban foglalkoztatottak tendenciájában is növekedés észlelhető: számuk 6,4%-ról 9%-ra nőtt. A munkavállalók igen jelentős része még mindig a társadalmi tulajdonban levő munkaadóknál dolgozik, viszont egyre jelentősebbek a magántulajdonban foglalkoztatottak, hiszen ők alkotják az összes dolgozók egy hatodát.

### A foglalkoztatottak nem szerinti megoszlása

Vajdaságban a férfi és a női munkaerő megoszlása a megegyezik más országok tendenciáival. A férfi foglalkoztatottak száma magasabb, mint a női munkavállalóké. A vajdasági régióban növekedést mutat a női munkaerő száma, s 2000-ben meghaladta az összes foglalkoztatottak 42%-át.

#### 2. táblázat

*A foglalkoztatottak nem szerint a különböző tulajdonban levő gazdasági szférákban, Vajdaságban*

Tulajdonforma	Foglalkoztatottak 1995 márciusában		Foglalkoztatottak 2000 októberében	
	Szám	%	Szám	%
<b>Összesen</b>	<b>591 681</b>	<b>100</b>	<b>545 214</b>	<b>100</b>
<b>férfi</b>	<b>353 404</b>	<b>59,7</b>	<b>315 886</b>	<b>57,9</b>
<b>nő</b>	<b>238 277</b>	<b>40,3</b>	<b>229 328</b>	<b>42,1</b>
<b>Társadalmi tulajdon</b>	<b>479 696</b>	<b>100</b>	<b>403 996</b>	<b>100</b>
férfi	286 795	59,8	238 411	59,1
nő	92 902	40,2	165 585	40,9
<b>Magántulajdon</b>	<b>74 324</b>	<b>100</b>	<b>92 114</b>	<b>100</b>
férfi	40 174	54,1	47 021	51,1
fő	34 150	45,9	45 093	48,9



Szövetkezeti és egyéb tul.	37 661	100	49 104	100
férfi	26 435	70,2	30 454	62,0
fő	11 225	29,8	18 650	38,0

Forrás: Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 1995.  
Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2001.

### A foglalkoztatottak megoszlása kor szerint

A vajdasági foglalkoztatottsági helyzet részletes ismertetéséhez meg kell vizsgálnunk az aktív lakosok életkor szerinti megoszlását is. Ezeket az adatokat az 1991. évi népszámlálás népességmutatóból merítettük. Az aktív keresők kor szerinti megoszlása igen kedvező, mivel többségben vannak a 30–39 évesek, abszolút számokban kifejezve pedig az összes Vajdasági aktív kereső lakosság 32%-át teszik ki. Őket követi a 40–49 év közötti munkaerő (25,2%). Jelentős még a 15–29 éves korcsoport (19,7%). Kedvezőtlen viszont, hogy a 60 évnél idősebb korosztály is jelen van a keresők körében (7,5%). Ez meghaladja az 55–59 éves korosztály 5,9%-át. Az 50–54 évesek is jelen vannak aktív keresők közt (9,4%). Általánosan az a következtetés vonható le, hogy Vajdaság relatív kedvező munkaerő szerkezettel rendelkezik, mivel a munkavállalók legnagyobb részét az erejük teljében levő, de már megfelelő tapasztalatokkal rendelkező 30–39 éves korosztály képezi.

#### 3. táblázat

*Az aktív keresők megoszlása korcsoportonként és nemenként (1991. évi népszámlálás)*

Korcsoport	Százalék		
	Összesen	Férfiak	Nők
15–29 év között	19,7	19,0	20,8
30–39 év között	32,0	29,6	35,9
40–49 év között	25,2	24,4	26,6
50–54 év között	9,4	10,9	7,4
55–59 év között	5,9	7,4	3,4
60 éves és idősebb	7,5	8,5	5,9

Forrás: Duna–Körös– Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Euroregion számokban. 2002.

### A foglalkoztatottak ágazatonkénti megoszlása Vajdaságban

#### 4. táblázat

*A foglalkoztatottak ágazatonkénti eloszlása Vajdaságban, 2000 októberében*

Ágazat	1990	2000 októbere
<b>Összesen</b>	<b>604 412</b>	<b>545 214</b>
<b>Gazdaságon kívüli tevékenységek – össz.</b>	<b>101 578</b>	<b>98 469</b>
<b>Gazdasági tevékenységek – összesen</b>	<b>502 834</b>	<b>446 745</b>
Ipar	241 172	195 986
Mezőgazdaság és halászat	63 941	47 690

Erdészet	2 123	3 796
Vízgazdálkodás	2 441	6 517
Építészet	39 653	23 439
Közlekedés	38 677	40 358
Kereskedelem	58 566	74 108
Vendéglátóipar	11 382	13 350
Kisipar	14 927	18 815
Kommunális szolgáltatás	7 867	7 474
Pénzügyi és egyéb szolgáltatás	22 375	15 215
Oktatás és kultúra	37 959	40 323
Egészségügy és szociális ellátás	37 472	34 970
Állami hivatalok	25 859	23 177

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.  
Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1991.

Az elmúlt évtized alatt Vajdaság foglalkoztatottainak száma csökkent. Jelentős csökkenés tapasztalható az építészet, az ipar és a mezőgazdaság területén. Jelentősen nőtt azonban a kereskedelem, a kisiparban és a vízgazdálkodásban dolgozók száma.

Vajdaság foglalkoztatottainak gazdasági ágazatok szerinti megoszlása csökkenő jelentőségű sorrendben, a 2000. évben a következő: ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, oktatás és kultúra, közlekedés és egészségügy stb. Az adatok az ország egészére jellemző gazdasági helyzetet tükrözik.

#### A foglalkoztatottak szakképzettségi megoszlása Vajdaságban

Minden régió gazdasági fejlődésének alapját a megfelelő szaktudással rendelkező munkaerő képezi. Vajdaság foglalkoztatottainak szakképzettségével kapcsolatban sajnos csak az 1993. év adatai állnak rendelkezésünkre, melyek a következőképpen alakultak:

##### 5. táblázat

*A vajdasági foglalkoztatottak szakképzettség szerint (1993. dec. 31.)*

Szakképzettségi szint	Foglalkoztatottak száma	Foglalkoztatottak %-a
Összesen	507 957	100,0
Felsőfokú	48 237	9,5
– Tudományok doktora	1 478	0,3
– Magiszteri fokozat	1 311	0,3
– Egyéb	45 448	8,9
Főiskola	35 575	7,0
Középfok	132 342	26,0
Alapfok	31 386	6,2
Magas szakképzettségű	34 266	6,7
Szakképzett	132 022	26,0
Betanított munkás	40 414	8,0
Képzettség nélküli	53 715	10,6

Forrás: Szerbiai községek, 1999.

Vajdaság munkavállalóinak szakképzettség szerinti megoszlása a fenti vizsgált időszakban igen kedvező volt, hiszen a főiskolai és egyetemi végzettségű munkaerő aránya 1993-ban elérte a 16%-ot. Jelentős volt a középfokú végzettségűek száma is: ők alkották a munkavállalók 26%-át. A munkavállalók csaknem fele tehát középfokú végzettségű, vagy annál magasabb képzettségű volt a vizsgált időszakban.

### A munkanélküliek megoszlása Vajdaságban

Egy adott régió foglalkoztatási adatai a térség gazdasági, társadalmi és szociális helyzetét tükrözik. E munka a következő adatok ismertetését tartalmazza:

- munkanélküliségi alapadatok
- a munkanélküliek száma 1000 lakosra vetítve Vajdaság községeiben;
- a munkanélküliek eloszlása a munkanélküliség időtartama alapján;
- a munkanélküliek eloszlása iskolai végzettségük alapján;
- a munkanélküliség okai.

#### 6. táblázat

*Munkanélküliségi alapadatok (évi átlagérték)*

Kategóriák	Jugoszlávia		Vajdaság	
	1990	2000*	1990	2000
Munkanélküliek száma	1 386 000	805 800	127 962	231 434
Munkanélküliségi ráta	31,4%	26,5%	14,7%	26,6%
Munkát kereső nők				
– száma	735 000	459 786	77 484	127 191
– aránya az összes munkanélküli között	53,0%	57,0%	60,5%	55,0%
Először munkát keresők				
– száma	558 000	499 489	54 309	135 638
aránya az összes munkanélküli között	40,3%	61,9%	42,4%	58,6%

\* Kosovói adatok nélkül

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1991.

Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.

Szerbiai községek 2000.

Mivel a 2000. év adatai nem tartalmazzák Kosovo foglalkoztatási adatait, így a Jugoszláviára vonatkozó pontos tendenciák megállapítása nem lehetséges, de biztonsággal állíthatjuk, hogy az országban a 90-es évek alatt nőtt a munkanélküliség, és a munkát kereső nők és az először munkát keresők száma is. A 2000. év adatai azt mutatják, hogy országunkban a munkanélküliség jelentős gond. A munkanélküliség problémája egyformán sújtja a nőket és a férfiakat is. Az először munkát keresők alkotják a munkanélküliek többségét. Az elmúlt 10 év alatt Vajdaságban majdnem megduplázódott a munkanélküliség. A munkát kereső nők aránya csökkent, míg az először munkát keresők aránya nőtt. Egy régió kistérségei között jelentős különbségek alakulhatnak ki a munkanélküliség tekintetében.

## A munkanélküliség a vajdasági községekben

### 7. táblázat

*A munkanélküliek száma 1000 lakosra a vajdasági községekben (2000. dec. 31.)*

Körzetek – községek	Munkanélk. 1000 lakosra	Körzetek / községek	Munkanélk. 1000 lakosra
Észak-bácskai körzet – átlag	106	Dél-bánáti körzet – átlag	120
Topolya	94	Alibunár	74
Kishegyes	125	Fehértemplom	114
Szabadka	108	Versec	103
Nyugat-bácskai körzet – átlag	119	Antalfalva	122
Apatin	127	Kevevára	97
Kúla	123	Ópáva	140
Hódság	135	Pancsova	139
Zombor	108	Zichyfalva	145
Dél-bácskai körzet – átlag	121	Észak-bánáti körzet – átlag	109
Bács	161	Ada	102
Palánka	141	Magyarkanizsa	106
Petrőc	130	Nagykikinda	114
Belcsény	119	Törökkanizsa	101
Óbecse	105	Zenta	119
Verbász	158	Csóka	83
Zsablya	186	Szerémségi körzet – átlag	114
Újvidék város	108	Indija	144
Szenttamás	171	Ürög	132
Karlóca	nincs adat	Pećinci	108
Temerin	101	Ruma	109
Titel	115	Sremska Mitrovica	112
Közép-bánáti körzet – átlag	118	Stara Pazova	100
Begaszentgyörgy	108	Šid	105
Nagybecskerek	119	Magyarcsernye	165
Törökbecse	106	Szécsány	106

Forrás: Szerbiai községek 2001.

Vajdaság községeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Vajdaság kistérségeit a munkanélküliség különbözőképpen sújtja. A statisztikai körzeteken belül a községek munkanélküliségi adataiban is nagy eltérés tapasztalható. A legnagyobb a munkanélküliség a dél-bánáti körzetben. Érdekes azonban, hogy az ebben a térségben található Alibunár, a legkisebb munkanélküliséggel rendelkező község. Vajdaságban a körzetek közül legkisebb a munkanélküliség Észak-Bácskában, a legsúlyosabb pedig Zsablja község területén – itt 1000 lakos közül 186-nak nincs munkája. A kistérségek közötti jelentős különbségek az ipari központok közelségével, a közelmúltban sok munkást foglalkoztató mezőgazdasági

birtokok jelenlegi hanyatlásával, és a térség gazdaságföldrajzi helyzetével magyarázhatók.

A munkanélküliség Vajdaságban a munkakeresés időtartama szerint

8. táblázat  
A munkanélküliek összetétele a munkára várás időtartama szerint

Kategóriák	Jugoszlávia		Vajdaság	
	1995	2000*	1995	2000
Munkanélküliek összesen	634 580 100%	480 520 100%	142 349 100%	142 015 100%
0–6 hónap	61 047 9,6%	37 452 7,8%	8 834 6,2%	11 113 7,8%
6–9 hónap	22 516 3,5%	7 378 1,5%	2 960 2,1%	686 0,5%
9–12 hónap	88 018 13,9%	43 354 9,0%	23 378 16,4%	13 753 9,7%
1–3 év	212 787 33,5%	149 109 31,0%	38 344 26,9%	39 059 27,5%
3–5 év	104 292 16,5%	81 352 16,9%	29 302 20,6%	22 291 15,7%
5–8 év	81 915 12,9%	71 195 14,8%	17 109 12,0%	26 783 18,9%
8 év felett	64 004 10,1%	90 679 18,9%	22 423 15,8%	28 330 19,9%

\* Kosovói adatok nélkül  
Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1995.  
Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.

A Jugoszlávia munkanélküliségi helyzetét bemutató 1995. és 2000. évi adatok alapján megállapítható, hogy a munkanélküliségi probléma súlyosbodott: megnőtt azon munkanélkülieknek aránya, akik már több mint három éve várnak munkára. A munkanélküliségi helyzet Vajdaságban is az országos szinthez hasonlóan alakult. A 2000. évben a munkanélküliek nagy többségét a tartósan munkanélküliek alkották: a munkára várók 92,2%-a hat hónapnál régebb óta várt munkára. A vajdasági munkanélküliség súlyosságát jól illusztrálja az a tény is, hogy a munkát keresők csaknem egyötöde már több mint 8 éve nem dolgozott.

A munkanélküliség eloszlása Vajdaságban szakképzettség szerint

9. táblázat  
A munkanélküliek iskolai végzettség szerint (%)

Iskolai végzettség	Jugoszlávia		Vajdaság	
	1995	2000*	1995	2000
Munkanélküliek összesen	100	100	100	100
Képesítés nélkül	0,69	0,73	0,81	–

Az általános iskola 1–3. osztály 4–7. osztály	1,20 3,84	0,42 2,71	0,87 5,02	1,00 2,71
Általános iskolai végzettség	25,04	18,38	27,91	20,21
Középiskolai végzettség	62,56	71,30	59,08	70,07
Főiskolai végzettség	3,88	3,18,	3,71	3,21
Egyetemi végzettség	2,79	3,28	2,60	2,80

\* Kosovói adatok nélkül

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1995.  
Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.

A jugoszláviai adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 20. század utolsó öt évében a magasabb iskolai végzettségűek is mind nagyobb számban maradtak munka nélkül. A 2000. év adataiból megállapítható, hogy a vajdasági munkanélküliek hasonló iskolai végzettségűek, mint az ország más területén élő sors-társaik. A munkanélküliség legtömegesebben a középiskolai végzettségű munkavállalókat sújtotta: ők alkották a munkanélküliek mintegy 70%-át.

### A munkanélküliség okai Vajdaságban

10. táblázat  
A munkanélküliség okai

Kategóriák	Jugoszlávia		Vajdaság	
	1995	2000*	1995	2000
Munkanélküliek összesen	634 580	480 520	142 349	142 015
Először munkát keresők	413 365	315 500	80 290	74 409
Előzőleg munkaviszonyban lévők	221 215	165 020	62 059	67 606
A vállalat megszűnése	50 780	45 704	14 245	20 159
Technológiai felesleg	44 263	45 859	8 498	22 400
Meghatározott időre szóló munkaviszony lejárt	29 710	28 301	11 244	9 525
Idénymunka	25 339	12 750	11 703	4 197
Önkéntes felmondás	40 924	19 935	8 611	7 392
Egyéb okok	30 199	12 471	7 758	3 934

\* Kosovói adatok nélkül

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1995.  
Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.

Az 1995 és 2000 közötti munkanélküliség különbözőképpen alakult Jugoszláviában és Vajdaságban. Országos viszonylatban az először munkát keresők száma a munka nélkül maradtak számának kb. kétszerese volt. Vajdaságban

a munkanélküliek e két nagy rétegének számaránya hasonló volt. A munkavesztés okai az egész országban a gazdasági válságra vezethetők vissza, mert az összeomlott piac és a rendkívül nehéz és rendezetlen gazdálkodási feltételek miatt sok vállalat csődbe jutott és megszűnt, amit a dolgozók elbocsátása követett. Sok vállalatban csökkent a termelés, és a dolgozók jelentős része technológiai felesleggé vált. A privatizáció következtében elvégzett racionalizáció szintén a munkavállalók részleges elbocsátásához vezetett.

## **Következtetések**

Vajdaság foglalkoztatottsági adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy régiókban a helyzet az országos szinthez hasonlóan alakul. Tartományunkban a 15 évnél idősebb lakosság egyharmada van munkaviszonyban. A foglalkoztatottak életkor szerinti megoszlása kedvező: a munkaerő legnépesebb csoportját a 30 és 39 év közötti, középiskolai végzettségű dolgozók alkotják. A női munkavállalók jelentősen meghatározzák a régió foglalkoztatottságát: ők alkotják a munkaviszonyban levők csaknem felét. Vajdaság gazdasági szerkezete még mindig tradicionális, az ipar foglalkoztatja a legszámosabb munkaerőt. A lezajlott gazdaságátalakítási folyamatok eredményeként nőtt a magánszférában dolgozók aránya. A munkanélküliség gondja hasonló arányban sújtja a női és a férfi munkavállalókat, a pályakezdőket és azokat, akik korábban már munkaviszonyban voltak. A munkát keresők többsége középiskolát végzett vagy annál magasabb végzettségű tartósan munkanélküli. A dolgozók állásvesztésének fő oka a vállalatok megszűnése vagy a dolgozók technológia felesleggé válása. Vajdaság kistérségei között a munkanélküliségi helyzet alapján jelentős eltérések tapasztalhatók.

## **5. Szegénységcsökkentő programok és vállalkozásfejlesztés**

### **5.1. Szegénységcsökkentő stratégia Szerbiában**

A szegénység többdimenziós jelenség, nemcsak az alapvető létszükségleteket fedező bevételek hiányát jelenti, hanem a nem megfelelő lakhatási körülményeket, foglalkoztatás, munkalehetőség hiányát, a szociális védelem, egészségvédelem, oktatás, kommunális szolgáltatások elérhetetlenségét, tehát ezen bizonyos szempontból a kulturális igények kielégítésének hiányát is értjük. Más szempontok szerint a szegénység fogalma még magába foglalja a jogot az egészséges környezethez és természeti adottságokhoz, a tiszta vízhez és levegőhöz.

Szerbiában az extrém szegénység a 90-es években jelent meg, a háború és Jugoszlávia szétesése kapcsán. Ekkor nemcsak gazdasági és szociális csőd állt be, hanem megtorpant a demokrácia fejlődése és az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartása is. A GDP is felére csökkent, hatalmas lett a munkanélküliség, a fizetések, nyugdíjak drasztikusan csökkentek. A középosztály eltűnt, és jelentősen megnőtt azok száma, akik a szegénységi szint közvetlen közelében



élnék. Ugyanakkor egyre több a szociálisan kirekesztett ember, azok, akik számára az esélyegyenlőség hiányában nem elérhetőek a kommunális szolgáltatások. A 2000-ben bekövetkezett politikai váltózások után el lehetett indítani a reformfolyamatokat, amelyeknek sürgősen számos problémát kellett megoldania.

A 2002-ben először nemzetközi mércék szerint (az összehasonlíthatóság miatt) végzett elemzés szerint a szegénységi szint 10,6%, ami kevesebb, mint 4489 din bevételt jelent havonta fejenként. Szerbiában a szegénység szempontjából néhány veszélyeztetett kategória van:

- Alacsonyabb végzettségű és az általános iskolai képzettséggel nem rendelkező polgárok körében kétszer akkora a szegénység, mint az átlagé. Az egyetemet végzettek körében csak 2%-os.

- A munkanélkülieknél a szegénység kockázata majd 60%-kal nagyobb az átlagnál.

- A 65 évnél idősebbek alkotják a szegények közel egynegyedét, azaz a lakosság 17,7%-át; a szegénység magas kockázata különösen a nyugdíj nélkülieket sújtja.

- A gyermekek szegénységi kockázata átlagon felüli: 12,7%-uk tartozik a szegények kategóriájába.

- Az öttagúnál nagyobb családok szintén veszélyeztetettek (26,3%-uk szegény); az egy-, illetve kéttagú, főleg idős emberekből álló háztartások veszélyeztetettsége 60%-kal nagyobb a többinél.

- A falusi lakosság szegénysége (14,2%), hasonlóan a többi tranzíciós országokhoz, kétszer nagyobb a városiakénál.

- Délkelet-Szerbia lakosai a legszegényebbek, különösen a falun élők.

Különösen veszélyeztetettek még a menekültek (25%-os szegénységi szinttel), romák (köztük négyszer nagyobb a munkanélküliség, 32,5%-uk iskolázatlan), a külön szükséglettel rendelkezők, mozgássérülteknek csak 13%-a dolgozik, nők, akik átlag 15%-kal keresnek kevesebbet, mint a férfiak. Fokozottan veszélyeztetettek a falun élő nők, gyermeküket egyedül nevelő anyák, háziasszonyok, menekültek, iskolázatlan és munkanélküli nők. A 2003-ban végzett életszínvonalra vonatkozó újabb kérdőíves kutatás alapján a szegénységi szint 10,5% volt, ami 2005-re 9,1-re csökkent.<sup>82)</sup>

#### 1. táblázat

A szegénységi szint alakulása

Év	Szegénységi szint	Havi bevétel (din)
2002	10,6	4 489
2003	10,5	4 970
2005	9,1	6 500

A szomszédos országokkal összehasonlítva a Világbank adatai szerint a szegénységi szintünk Romániához hasonló: kisebb, mint Albániában, de nagyobb, mint Bulgáriában, Lengyelországban vagy Horvátországban. A falusi la-

<sup>82)</sup> A 2004. évi adatok nem hasonlíthatók össze más évek adataival, mert más, háztartásra, és nem fogyasztói egységre, ill. személyre vonatkozó adatokkal számolt.

kosság továbbra is jellemzően és jelentősen szegényebb a városinál, hasonlóan a többi tranzíciós országhoz.

2. táblázat  
Egyéb gazdasági jellemző makrogazdasági mutató

Mutató	2002	2003	2004
GDP (reális növekedés)	4,5	2,4	8,6
Infláció	6,0	5,4	11,5
Kiskereskedelmi árak	14,8	7,8	13,7
Külföldi közvetlen beruházások (m. \$)	475	1 360	966
Donációk (m. \$)	559	360	456
Kereskedelmi hiány (GDP %)	24,8	24,7	32,8
Folyó fizetési mérleg hiánya (GDP %)	13,5	11,7	15,6
Közbevetel	44,3	43,1	45,2
Közkiadás	47,7	44,3	44,6
Fiskális deficit (szuficit)	-3,4	-1,1	0,6

Forrás: Prvi isveštaj o implementaciji Strategije o smanjenju siromaštva u Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2005.

1999-ben a Világbank és a Nemzetközi Monetáris Alap egy Szegénység-csökkentő Stratégia néven programot kezdeményezett a világ eladósodott országainak támogatására. Az eladósodott országokra vonatkozó minden előző kezdeményezés a strukturális reformokat érintette. A programok fő elméleti alapja és célpontja a piaci verseny kialakítása és a gazdaság stabilizálásának elérése, a költségvetési egyensúly megeremtése és az infláció ellenőrzése által. Az eddig alkalmazott gazdasági eszközök főleg a következők voltak: a nemzeti valuta devalvációja, pénzügyi reform, a kiviteli fejlesztése, kereskedelmi liberalizáció, a korlátok és megszorítások csökkentése a külföldi beruházókkal szemben, az állami vállalatok privatizációja, fiskális reform. 2000. szeptemberében, New Yorkban az Egyesült Nemzetek millenniumi közgyűlésén, a 189 tagország elfogadta a Millenniumi Deklarációt<sup>83)</sup>, amely felsorolja azokat az alapvető értékeket, amelyek a 21. század nemzetközi viszonyai alapszanak: szabadság, egyenlőség, szolidaritás, tolerancia, a természet tisztelete és védelme, a felelősség megosztása.

A Szegénységcsökkentő Stratégia programot Szerbiában 2003 októberében fogadta el az akkori kormány. Ennek a dokumentumnak három alapvető irányvonala van:

1. Biztosítani a dinamikus gazdasági fejlődést a makrogazdasági stabilitás erősítésével, kedvezőbb légkör megeremtésével a beruházások számára; a

<sup>83)</sup> A Millenniumi Deklaráció ajánlja a fejlődő és a fejletlen országoknak, hogy hozzák meg és alkalmazzák a 2015-ig szóló nemzeti stratégiájukat, s ezzel igyekezzenek kiküszöbölni a szegénységet és az éhezést, általánossá kell tenni az alapszintű oktatást, népszerűsíteni a nemek közötti egyenjogúságot, a nőknek több jogot adni, csökkenteni a csecsemő-elhalálózást, javítani az anyák egészségi állapotán, harcolni az AIDS, a malária ellen, biztosítani a természetes környezet fenntarthatóságát és a globális fejlesztési partnerséget.

gazdasági átrendeződés és privatizáció sürgetését, amely újraéleszti a piac- és versenyképes gazdasági részeket; a pénzügyi piac fejlesztését; a jogrend és jogállam érvényesítését; a kis- és középvállalkozási szféra fejlesztését az állam szabályozó szerepének fejlesztése mellett.

2. Meggátolni az újabb elszegényesedést, ami a gazdasági reformfolyamatok következménye (az elmaradott és piaci szempontból kilátástalan földrajzi és gazdasági területeken – Kelet- és Dél-Szerbia).

3. A meglévő programok hatékony alkalmazása és új programok kidolgozása, amelyek közvetlenül a legszegényebb, legveszélyeztetettebb és marginalizált csoportokra vonatkoznak.

A szerbiai Szegénységcsökkentő Stratégiának néhány lényeges jellemzője van:

1. Ez az első olyan dokumentum, amely egyben interszfériális, program jellegű, és amelyet a köztársasági kormány készített helyi szakemberek, közigazgatási munkatársak, a civil szféra képviselői és külföldi intézmények és szervezetek segítségével. A stratégia kidolgozását intenzív konzultációs folyamat övezte, így ez a dokumentum megerősítette a nemzeti támogatást, ami annyit jelent, hogy ez a nemzet tulajdona. Függetlenül attól, hogy a stratégia 2003 októberében történő elfogadása óta már más a kormány összetétele, többnyire elmondható, hogy azt eddig minden kormány támogatta. 2006 nyarán vált intenzívebbé a stratégia életre keltése, feltehetően a külföldi támogatók nyomására.

2. A stratégia középtávú fejlesztési keretet jelent azon kulcsfontosságú anyagi tényezők biztosítására, amely lehetőséget nyújtana mindenkinek, hogy a maga és családja számára egzisztenciát teremtsen – összehangolva az ENSZ Millenniumi Deklaráció céljaival.

3. A stratégia a szegénységet többdimenziós tényezőként kezeli, amely nemcsak az alapvető életszükségletek kielégítését fedező bevételek hiányát jelenti, hanem a nem megfelelő lakáskörülményeket, foglalkoztatás és munkalehetőség hiányát, a szociálisvédelem, egészségvédelem, oktatás, kommunális szolgáltatások elérhetetlenségét, az egészséges természet és tiszta ivóvíz hiányát.

4. A stratégia konkrét célja, hogy 2010-ig a szegénységi szintet felére csökkentse:

- Dinamikus gazdasági fejlődés elsősorban a magánszférában (új munkahelyek).
- A gazdasági folyamatok átrendezése, és az államigazgatás racionalizálásának eredményeként jelentkező új szegénység megjelenésének meggátolása.
- A meglévő és új szociális programok végrehajtása, különös tekintettel a legveszélyeztetettebb és a társadalom peremére került csoportokra és a legelmaradottabb területekre.

A stratégia alkalmazását követően 2004 szeptemberében, a kormány alelnöke által alakított *Stratégiát megvalósító csoport feladata* (PRSP team), hogy támogassa, koordinálja és felülvizsgálja, kövesse a stratégia megvalósulását és

eredményeit. Erről 2005 óta a kormányt is, parlamenti bizottságot is rendszeresen tájékoztatni kell. A megfelelő minisztériumok összehangolt akciótervekkel támogatják ezt a folyamatot. Jelenleg harmincnál is több közvetlen támogató van Szerbiában, ezek közül ki kell emelni néhányat: az ENSZ Fejlesztési Programja, EAR (Európai Fejlesztési Ügynökség), a norvég nagykövetség, a kanadai CIDA, a svéd SIDA, a brit DIFID, a Világbank, az Európa Bizottság, az amerikai USAID, a svájci nagykövetség stb.

Szerbia fejlesztési prioritása két stratégiai folyamathoz kapcsolódik: az európai integráció megvalósítása és a szegénységcsökkentő stratégia alkalmazása. Fontos feladat az említett két folyamatnak a megfelelő összehangolása.<sup>84)</sup> A szegénységcsökkentő stratégiának integrált hozzáállása van, ami annyit jelent, hogy a konzultációs-részvételi folyamat igyekszik beépíteni az alulról jövő kezdeményezéseket a megvalósítási folyamatba. Ennek várt eredményei:

- A stratégia a nemzet és nem a kormány tulajdona;
- Minden fontos résztvevő és érdekelt be van kapcsolva a valóra váltásba;
- Az információáramlás hatékony és átlátható;
- Megfelelő, nemzetközileg összehasonlítható indikátorok segítségével követhető a stratégia megvalósítása.

A kormány a következő eszközökkel hat a szegénységre: gazdasági szerkezetváltás keretén belül előtérbe helyezi az új munkahelyek teremtését, támogatja az új termékek és szolgáltatások fejlesztését, a kis- és középvállalkozások hálózatának kiszélesítését kezdeményezi, új foglalkoztatási lehetőségeket teremt meg. Ez azt jelenti, hogy a sikeres szegénység csökkentő stratégia integrálódik a fejlesztési stratégiákba és beépültek egyéb programokba is:

- a privatizáció és a kis- és középvállalkozási programok;
- a nyilvántartott és rejtett munkanélküliség csökkentése;
- az új egészségvédelmi politika;
- az oktatás és a szakirányú oktatás reformja;
- a családvédelmi politika reformja;
- a nyugdíjaztatás törvényes háttérének változtatása;
- menekültek és kitelepítettek problémáinak stratégia kidolgozása.

### A civil szféra szerepe

Az átfogó intézményi reformok Szerbiában lassan haladnak, és sok ellenállásba ütköznek. Ez gyakran nem csak a népszerűtlen tranzíciós intézkedések miatt van, hanem mert egyes hatalmi körök veszítenek kiváltságaikból. A civil szervezetek szerepe sokrétű:

1. Az intézményi reformok terén a civil szervezetek hozzájárulnak a szociális konszenzus eléréséhez, hogy ellensúlyozza a reformok ideiglenes negatív következményeit.

2. A veszélyeztetett csoportok és a tranzíció áldozatainak támogatása, helyzetelemzésük;

<sup>84)</sup> E kísérleti programban négy minisztériumnak jut fontos feladat. Ezek: a gazdasági minisztérium, a munkaügyi, foglalkoztatási és szociális minisztérium, az egészségügyi minisztérium, valamint a kereskedelmi, turisztikai és szolgáltatási minisztérium.

3. Az egyenletesebb/kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés biztosítása terén nyújtott segítség, mert a tranzíció folyamán jellemzően növekszik a szakadék a gazdagok és szegények között.

A tipikus civil szerepvállalás a helyi önkormányzati reform területéhez kapcsolódik: részvétel a helyi fejlesztési stratégiák kidolgozásában, a magánszféra és vállalkozások fejlődésének ösztönzése terén, a kultúrában kifejtett szerepük, a szociális politikában tett kezdeményezések, valamint a participatív (részvételi) demokrácia fejlesztése és gyakorlása terén kifejtett aktivitásuk. Szerbiában számos pozitív, követendő példa ismert, amely a civil szféra sikeres szerepvállalásáról tanúskodik a helyi önkormányzatokkal való együttműködésben az igazságszolgáltatással, a törvényhozással, a bírósági folyamatokkal kapcsolatosan, az új munkahelyek teremtése, a kedvező vállalkozói klíma létrehozása, a vállalkozói kapacitás növelése a munkaerő-piaci pozitív folyamatok, a falufejlesztés és kistérségi fejlődés kapcsán, a turizmus, a szociálisvédelem, oktatás, egészségvédelem, környezetvédelem terén.

## **5.2. Vállalkozói környezet: kihívás vagy lehetőség**

Vajdaság regionális gazdasági fejlesztési programja közös munkája az Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsának és a német Gezellshaft fuer Technische Zusammenarbit – GTZ-nak, valamint a Centrumuer Internationale Migration und Entwicklung – CÍM-nek, s 2003-ban készült. A gazdaság helyzetének feltérképezése mellett a fejlődés távlatainak mérlegelése volt a fő feladat. A cél a nyitás, a termékek versenyképességének növelése, más európai régiókkal megkötött kapcsolatok elmélyítése, megfelelő hely biztosítása a tudomány számára. A terv egyik jellemzője, hogy olyan metodológia szerint készítették, amelyek megfelelnek az európai standardoknak. Ez azért is fontos, mert 2004 óta Vajdaság az Európai Unióval határos régió státusában van. Ez a tény mára igen jelentősen hat a régióra, de Szerbiára is.

Vajdaság gazdasági fejlesztési programja elsősorban multiszférális terv, amelynek fő célja a tartomány szociogazdasági fejlődésének támogatása. Ilyen jellegű regionális fejlesztési programként ez egyedülálló kísérlet a régióban.

Vajdaság gazdaságfejlesztési programjának három prioritása van:

1. prioritás: Vajdaság Autonóm Tartomány belső tartalékainak felhasználása;
  - 1.1. stratégia: A kis- és középvállalkozási szféra fejlesztése;
  - 1.2. stratégia: Mezőgazdasági komplexum, élelmiszeripar, élelmiszer-feldolgozóipar serkentése;
  - 1.3. A turizmus fejlesztése;
2. prioritás: A régió gazdasági fejlődését biztosító feltételek fejlesztése;
  - 2.1. stratégia: Kommunikációs hálózatok felerősítése;
  - 2.2. stratégia: Energia és vízellátás fejlesztése a régióban;
  - 2.3. stratégia: Kutatás és fejlesztés, ügyviteli kommunikáció és fejlesztés;
  - 2.4. stratégia: Külföldi beruházások feltételeinek biztosítása;
3. prioritás: A régió humánerőforrás minőségének és alkalmazásának fejlesztése;

3.1. stratégia: Szaktanfolyamok, tréningek, modern technológiára vonatkozó képzések, különös tekintettel az információs technológiára;

3.2. stratégia: A munkaerőpiac elérhetőségének biztosítása különösen a veszélyeztetett csoportok számára.

Ez a fejlesztési program gyakorlatilag unióbeli előcsatlakozási alapként működik, a végrehajtás decentralizált módszerével. A program életre keltése már megkezdődött úgy, hogy külön szférákra vonatkozó stratégiákat dolgoztak ki.

Vajdaságban kifejlesztettek több olyan mechanizmust, amelyek elősegítik és meggyorsítják Vajdaságnak, mint régióknak a bekapcsolódását az európai környezetbe. Ezek a mechanizmusok:

1. Pénzügyi mechanizmusok

- Fejlesztési alap (alapítva 2002-ben);
- Garanciális alap;
- A mezőgazdaságot fejlesztő alap (alapítva 2002-ben).

2. Az ügyvitel fejlődésének elősegítése

• Minőségbiztosítási rendszerek bevezetése (szabványosítás, minőségi igazolás);

- Humánerőforrás-képzés, továbbképzés;
- Inkubátor-központok létrehozása;
- Ipari parkok létesítése.

3. A fejlesztési programok megvalósulását támogató intézmények létrehozása

- VIP – Külföldi beruházásokat vonzó alap;
- Vojvodina CESS – Stratégiai-gazdasági kutatóközpont.

Mint látható, Vajdaságban még nem készült el a szegénység csökkentésére vonatkozó megfelelő, átfogó és irányadó dokumentum, és helyi önkormányzati szinten – néhány kivétellel, vagy parciális megoldást kivéve – nem léteznek megvalósításra váró, a szegények problémájával foglalkozó programok. Helyi fejlesztési programok csak elvétve találhatók, a regionális fejlesztési vagy vidékfejlesztési programok közül viszont eddig csak a dél-bánati régióra készült el átfogó fejlesztési program. Meg kell említeni, hogy a helyi önkormányzatokra vonatkozó törvény is előírja a fejlesztési programok kidolgozását, az Európai Unió pedig a támogatásokat ettől teszi függővé, így többé-kevésbé minden helyi önkormányzat intenzíven foglalkozik ezek kidolgozásával. Vannak civil kezdeményezések, amelyek elsősorban képzésekkel és továbbképzésekkel támogatják azokat a szakembereket, akik a fejlesztési folyamatok komoly dokumentumokban való megjelentetésén dolgoznak. Ezek a kezdeményezések igen népszerűek, amit a programokra, képzésekre jelentkezők száma is bizonyít. Időnként olyan programok is megjelennek, amelyeket általában civil szervezetek által, külföldi támogatással a kezdő és gyakorló vállalkozóknak szánnak. Ezekre is az a jellemző, hogy nagy az igény és túljelentkezés van. Ezen képzések hozadéka nemcsak az új ismeretek elsajátítása, hanem az ismerkedés, a bizalom kiépítése, a kapcsolatteremtés, a tapasztalatcsere, a közös fellépési lehetőség, egymás segítése, információátadás, követendő példák bemutatása – mindezek miatt az ilyen képzéseknek hosszútávon is felbecsülhetetlen értékük és hatásuk van.

A gazdasági helyzet javulásának és a reformoknak a lassú folyamata, a piaci törvények nem kielégítő és nem eléggé ösztönző működése, a nem kielégítő piaci kereslet, a vállalkozás működésének nagy kockázata, a politika túl nagy befolyása a gazdasági folyamatokra mind nehézségeket okoznak a vállalkozók számára Vajdaságban is. A kis- és középvállalkozási szféra ma az egyedüli életképes része Szerbia gazdaságának, de ez még nem elég ahhoz, hogy élvezze az állam és helyi önkormányzat által kiérdemelt támogatást is. Általános probléma a krónikus pénzhiány, a banki kölcsönök és támogatás igen magas kamatlábbal vehetők igénybe, a garanciák pedig szigorúak.

### *5.2.1. Empirikus véleménykutatás*

Az észak-bácskai régió néhány vállalkozását kerestük meg és rövid interjút készítettünk, hogy megismerjük véleményüket, elvárásait, kilátásaira vonatkozó elképzeléseiket.

*Válaszelemzések, kérdések szerint:*

1. Mi volt vállalatalapításának fő motivuma (családi hagyomány, öröklött vállalkozás, önálló elhatározás, kényszervállalkozás stb.)?

Mindegyik vállalkozónál jellemzően az önálló elhatározás volt az indoka, és szintén jellemzően, a család támogatása, részvétele többnyire fontos tényező.

2. Milyen típusú vállalkozást működtet, mikortól? (termelés, szolgáltatás, stb.)

Az öt vállalkozás közül kettő termelés, három pedig szolgáltatás. A vállalkozók 3-25 közötti intervallumban dolgoznak folyamatosan. (Egyikük sem kezdő, hanem tapasztalt gyakorló vállalkozó.)

3. Mik az eddigi tapasztalatai a vállalkozási környezet alakulásával kapcsolatban? „Minek köszönheti,” hogy még működik?

Hít, kitartás, következetesség, átláthatóság, környezetismeret, a piaci igények követése, gyors válasz a megváltozott körülményekre, nyitottság. Ezek egyúttal a sikeres vállalkozók ismérvei is.

4. Mik a vállalkozásával kapcsolatos fő problémái, nehézségei most?

Beruházási tőke hiánya, a korszerűsítés, hiányos ismeretek, fejlesztési nehézségek, fejletlen és bizonytalan jogi körülmények, zárt piac, igénytelen piac, a politika jelenléte és befolyása, mint zavaró körülmény, vállalkozásellenes önkormányzatok, támogatások hiánya.

5. Véleménye szerint hogyan gondoskodik az állam a vállalkozóról?

A vállalkozót nem tekinti partnernek, kirakat-intézkedésekkel, adóbeszedéssel foglalkozik, a vállalkozót nem látja el információkkal, és nem segíti intézkedéseivel sem.

6. Mit kellene tennie az államnak sürgősen, és mit hosszú távon?

A vállalkozóknak igen indokolt és érett elképzelései vannak arról, hogy az állam hogyan támogathatná őket. Ezek: ipari parkokat kijelölni, külföldi beruházókat ösztönözni, a kisvállalkozókat partnerként kezelni és támogatni pénzeszközökkel, megvédeni őket a multikkal szemben, támogatni a kezdő vállalkozásokat adókedvezménnyel, támogatni az új munkahelyek teremtését, vállalkozók informálása, képzése.



## 7. Hogyan gondoskodik a helyi önkormányzat a vállalkozóról?

A helyi önkormányzat vállalkozóbarát hozzáállását mindenki igényli, és ugyanakkor hiányolja is. Sajnos, többnyire az a vélemény, hogy a vállalkozókról nem vesznek tudomást, nem kommunikálnak velük, nincsenek terveik a helyi vállalkozókkal kapcsolatban, de van jó példa is, ahol közös fellépéssel próbálnak nekik segíteni.

8. Mit kellene tennie a helyi önkormányzatnak a vállalkozói környezet és a vállalkozó érdekében sürgősen, és mit hosszú távon?

A vállalkozóknak itt is pontos elképzelései vannak arról, hogy hogyan lehetne a vállalkozókon segíteni helyi szinten: Kiiktatni a politika hatását és vállalkozóbarát régiót teremteni, beruházókat és befektetőket vonzani, erkölcsi támogatást és hatékony ügyintézkést biztosítani, közvetíteni és támogatni a vállalkozói érdekeket az állam felé, egyszerűbb ügyintézkést biztosítani, információt szolgáltatni.

9. Mennyire jellemző a vállalkozói összefogás helyi, ill. regionális szinten? Milyen az együttműködési hajlam regionális szinten?

Meglepő, hogy a meglévő, jól működő, vállalkozói együttműködés ismeretében, bizalmon alapul, az információ-áramlás és összefogás, közös érdekvédelem még nem fórumokon történik, holott ennek nagyon sok előnye lenne.

10. Milyennek látja a kilátásait a jövőben?

Általánosítható az a hozzáállás, hogy a vállalkozók igényes tervekkel folytatják a munkát, alkalmazkodnak a körülményekhez és piaci igényekhez, optimisták is, és kivétel nélkül legális üzletvezetést folytatnak.

11. Milyen esélyt lát a határon túli vállalkozási együttműködésnek, tekintettel az EU-integrációs folyamatokra?

A vállalkozók szerint ha az EU-integráció készületlenül éri a helyi önkormányzatokat, régiókat, megtörténhet, hogy a jó esélyek ellenére, az új lehetőség és szigorú szabályok (szabványok, éles verseny) kedvezőtlenül hatnak a kis- és középvállalkozásokra. Sajnos nincs elég ismeretség, ismeret és információ, sem bizalom és fejlett üzleti kapcsolatok, amelyek ezt elháríthatnák. A vállalkozók azonban bíznak abban, hogy ha a gazdaság szeplői irányítják a folyamatot, e hiányosságok is időben pótolhatók.

## Következtetések

Szerbiában az extrém szegénység a 90-es években jelent meg, a háború és Jugoszlávia szétesése következményeként. Pillanatnyilag Vajdaság sem a vállalkozások Mekkája. A szegénység szempontjából néhány veszélyeztetett kategória van:

- Alacsony végzettségűek (általános iskola nélküliek) között kétszer akkora a szegénység kockázata az átlagnál.
- A munkanélkülieknél a szegénység kockázata az átlagnál 60%-kal nagyobb.
- A 65 évnél idősebbek alkotják a szegények majdnem egynegyedét, a lakosság 17,7%-át, a szegénység magas kockázata különösen a nyugdíj nélkülieket sújtja.

- A gyermekeket az átlagon felüli érinti a szegénységi kockázat, 12,7%-uk tartozik a szegények kategóriájába.
- Az öttagú és annál nagyobb családok 26,3%-a szegény.
- A falusi lakosság szegénysége (14,2%) kétszer nagyobb a városinál.
- Délkelet-Szerbia lakosai a legszegényebbek, különösen a falun élők.
- Különösen veszélyeztetettek a menekültek (25%-os szegénységi szinttel), romák (náluk négyszer nagyobb a munkanélküliség, 32,5%-uk iskolázatlan); a mozgássérülteknek csak 13%-a dolgozik, a nők átlagosan 15%-kal keresnek kevesebbet, mint a férfiak (fokozottan veszélyeztetettek a falun élő nők, gyermeküket egyedül nevelő anyák, háziasszonyok, menekültek, iskolázatlanok).

A Szegénységcsökkentő Stratégia célja, hogy 2010-ig a szegénységi szintet a felére csökkentse a következők révén:

- A gazdasági szerkezetváltás és az új munkahelyek teremtése;
- Támogatja az új termékek, és szolgáltatások fejlesztését;
- A kis- és középvállalkozások hálózatának kiszélesítését kezdeményezi;
- Új foglalkoztatási lehetőségeket teremt, ami azt jelenti, hogy a sikeres szegénységcsökkentő stratégia integrálódik a fejlesztési stratégiákba.

A vállalkozóbarátnak nem mondható körülmények között, ha lassan is, de kialakulnak és elkészülnek azok a stratégiák, intézkedések, irányvonalak, kezdeményezések, programok, amelyek elősegítik a fejlődést, s ezzel a szegénység csökkenését is, valamint az emberi és szabadság jogok szavatolását is. A stratégia megvalósítása sok akadályba ütközik, amelyek közül a legmeghatározóbb az eszközhiány, pénzhiány. Elengedhetetlen a közösségi összefogás is, a közösségi részvétel, amely e történéseknek, folyamatoknak emberi arcot adnak. Külön szerep jut a helyi/lokális területi szervezeteknek és a civileknek is.

Vajdaság regionális gazdasági fejlesztési programja közös munkája a Tartományi Végrehajtó Tanácsnak és a német Gezellshaft fuer Technische Zusammenarbeit – GTZ-nek, valamint a Centrumuer Internationale Migration und Entwicklung – CÍM-nek (2003). A cél a nyitás: a termékek versenyképességének növelése, más európai régiókkal felvett gazdasági kapcsolatok elmélyítése, kiemelt figyelem a tudomány számára. Vajdaság gazdasági fejlesztési programjának három prioritása van: a belső tartalékok felhasználása, régió gazdasági fejlődését megteremtő feltételek fejlesztése (kommunikációs hálózatok, az energia és vízellátás, a kutatás-fejlesztés, ügyviteli kommunikáció, külföldi beruházások feltételeinek biztosítása), és a régió humán erőforrás minőségének fejlesztése.

## **6. Oktatásügy – a tudáslapú társadalom felé**

### **6.1. A vajdasági magyar lakosság iskolavégzettsége**

A vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandósága kisebb, mint a többségi nemzet fiataljaié (lásd az empirikus kutatások eredményeit és az iskolastatisztikai adatokat), ami a magyar anyanyelvű tanulók gyengébb esélyeinek tudható be. Ésszerű és rugalmas iskolahálózattal (minden szinten) javítható a helyzet. A tehetséggondozó gimnáziumok és új szakirányok megnyitásával már

nőtt a középiskolai tanulók száma, ezt azonban folyamatosan rontja a gyermekek számának csökkenése. Különösen a szórványban, pl. Nagybecskerekben és Újvidéken kell odafigyelnünk a középiskolai központok megerősítésére, de a felaprózottság és a sokféle szak miatt a szabadkai és zentai középiskolai központokat is erősíteni kell kollégiumi lehetőséggel és színvonalas oktatással.

Az állami magyar, vagy részben magyar felsőoktatás megtervezése a vajdasági magyarok értelmiségképzésének a záloga. Az alternatívák kidolgozása mellett konkrét intézményes megoldásokra van szükség. Ezek: egyetemalapítási tervek a Bolognai Nyilatkozat elvei alapján magyar érdekeltségű karokkal és tanszékekkel (tanítóképzés, mérnökképzés, vállalkozói szakok); Újvidéken tanárképzés (magyarul/részben magyarul), jogászképzés és orvosképzés (konzultációk, anyaországi részképzések), lektorátus, vajdasági magyar felsőoktatási kollégium; végül Zentán a kertészképzés legalizált kihelyezett tagozaton, beillesztve a szerbiai felsőoktatásba is.

Az anyaországi oktatástámogatások túlnyomó része nem Vajdaságba irányult; nincs folyamatos magyar oktatási intézményfenntartó támogatás, alkalmi kiegészítő juttatások érkeznek. A szülőföldön maradás stratégia a jelenlegi formájában ellentétes hatást is kivált! A szülőföldön maradást nem lehet azzal erőltetni, hogy vízumkényszerrel, ösztöndíjmegvonással stb. nehezítjük az áttelepülést, a kivándorlást, mert mindez a vajdaságiakra ijesztően hat, és a legjobb szakemberek elvándorlását serkenti. A négy határon túli régió közül csak Vajdaságban nincs még olyan magyar oktatási intézmény, melyet az anyaország folyamatosan és rendszeresen támogat. A szülőföldön maradás program csak részben éri el célját: a szülőföldön tanulás esetében ugyan kissé nőtt a továbbtanulási hajlam, de a Magyarországon tanulás igénye nem szűnt meg. Helyette szükség van az *élhetőbb életet a szülőföldön* szemléletre a szülőföldön maradás és az életminőség növelése, valamint a jobb a munkahelyi kilátások miatt.

### *6.1.1. Az oktatáspolitikai*

A jelenlegi iskoláztatási rendszerben, az érettségit nyújtó középiskola után kötelező felvétellel juthatnak be a tanulók a felsőoktatásra. A főiskolákról (2 vagy 3 éves) nem mindig automatikus a karokra (4, 5 vagy 6 éves) való átiratkozás. Az egyetemi diploma után a posztgraduális szakok következnek: szakosítás (1 vagy 2 éves), magisztérium (2–3 éves) és végül a doktori szint.

Szerbiában, Vajdaságban az oktatási intézmények túlnyomó többsége állami. A magániskola és az egyházi iskola alap- és középfokon ritka kivételnek számít. A törvény engedélyezi ugyan, ezért bárki magániskolát nyithat, akinek van rá pénze. Ezt megelőzően azonban az Oktatási Minisztérium ellenőrzi, hogy az iskolaalapítónak van-e hozzá megfelelő épülete (infrastruktúra), szakkádere és az Minisztérium által előírt és hitelesített programja. A (magán) felsőoktatási intézmények tantervének és programjának elfogadása, akkreditálása a Minisztériumban szigorú mércék szerint történik. Vajdaságban 4 magán-középiskola, 6 magánkar és 1 magánfőiskola működik (kihelyezett tagozatokkal). A speciális oktatási típusok is állami kézben vannak. A hátrányos helyzetű gyerekeket külön intézmények ölelik fel; Szabadkán oktathatók alapfokon a magyar süketnémák és

a szellemileg elmaradtak. A tehetséggondozás középfokon két külön tehetséggondozó gimnáziumban folyik: ez a Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnázium Szabadkán (teljesen magyar intézmény) és a Bolyai Matematikai Gimnázium Zentán (ugyancsak teljesen magyar intézmény). Egyházi klasszikus gimnázium a szabadkai Paulinum, ahol horvát és magyar nyelven folyik az oktatás; diplomáját minden felsőoktatási intézmény elfogadja.

Az oktatási intézmények zöme Vajdaságban egy-, vagy kétnyelvű. Ennek az a hátránya, hogy a magyar osztályokban – ha nincs megfelelő magyar tanerő – igen könnyen, „átmenetileg” (ami sokszor évekig eltart) állami nyelven oldják meg az oktatást, és nem törekszenek magyar anyanyelvű pedagógus felvételére. A szórványban sokszor a tantárgyak egyharmadát-felét is szerb nyelven tanulják a magyar gyerekek. Ilyen esetekben a szülők gyakran úgy döntenek, hogy a gyermeket kezdettől fogva inkább szerb osztályba íratják. A kétnyelvű iskolák előnye viszont, hogy a tanulók (szünetekben és közös tevékenységekben, iskolai rendezvényeken stb.) folyamatosan találkoznak a mássággal, nyelvi és egyéb kommunikációjuk nem szakad meg, ami későbbi munkaerő-piaci alkalmazkodáskor is fontos lehet számukra.

A nemzeti kisebbségek oktatási jogait a köztársasági oktatási törvények szabályozzák. Az oktatásügyet jelenleg négy szerbiai törvény rendezi: az általános iskolai törvény, a középiskolai törvény, az átmeneti jellegű főiskolai törvény, valamint az új (2005-ben meghozott) felsőoktatási törvény. A korábbi oktatási törvények rendelkezései az iskolaigazgatókat széles jogkörrel ruházták fel, többek között önállóan dönthetnek a tanárok felvételéről és elbocsátásáról, az oktatás megszervezéséről. Az igazgató és az iskolaszék kinevezését a helyi önkormányzatok községi tanácsaira bízta (2004. évi közoktatási törvényrendelet), jóváhagyásra az Oktatási Minisztériumhoz kerül. A tanterveket központilag a Minisztérium írja elő, de a nemzeti kisebbségek anyanyelvüket és néhány tantárgy egy-egy részét anyanyelvüknek és nemzeti hagyományuknak megfelelően kiegészíthetik (erre a Magyar Nemzeti Tanács oktatási bizottsága tesz javaslatot). Ajánlásait a Minisztériumhoz terjesztik fel, amelynek munkájában segítséget nyújt még két új intézmény: Oktatás- és Nevelésfejlesztési Intézet<sup>85)</sup> és a Minőségellenőrző Intézet.<sup>86)</sup> A tankönyvek nyomtatása többé nem állami monopólium (korábban az állami Tankönyvkiadó Intézeté<sup>87)</sup> volt), hanem több kiadó is pályázhat a tankönyvek és tanfelszerelés kiadására. A nemzeti kisebbségek tankönyvei nem hoznak nagy hasznot, ezért a szerb tankönyveket – állami felügyelet alatt – magyarra fordítják, emiatt késéssel kerül a tanulókhoz. A Magyar Nemzeti Tanács 2004-ben az általános iskolák magyar alsósai számára magyarországi könyvbehozatalra kapott minisztériumi engedélyt.

### *6.1.2. A vajdasági lakosság iskolai végzettsége*

A 2002. évi népszámlálás tartalmazza a vajdasági 15 éves és idősebb lakosság iskolai végzettségének adatait. Ha elemezzük az alap-, közép- és

---

<sup>85)</sup> Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja

<sup>86)</sup> Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja

<sup>87)</sup> Zavod za izdavanje udžbenika

felsőfokú végzettségű magyarok és a szerbek adatait is településtípus szerint, az alábbi mutatókhoz jutunk. A magyar általános iskolát végzettek száma minden szinten kb. 6%-kal nagyobb, mint a többségi nemzeté. Az 1. ábrán viszont azt látjuk, hogy a továbbtanulásról a lakosság egészében sokkal több magyar marad le, mint szerb. Különösen falun nagy az alapképzettségi szinten megmaradtak száma. A középiskolát végzett magyarok száma átlag 9%-kal alacsonyabb (falun ennél még többel), mint a szerbeké. A középiskolások megcsappanó száma a gyengébb továbbtanulási készséget és az anyanyelvű középiskolák elégtelen számát jelzi. A főiskolát befejezett magyarok száma átlag 1,5%-kal marad le a többségi nemzeté mögött. Azok az érettségizett magyar fiatalok, akik bejutnak a felsőoktatásba, inkább a főiskolát választják, mint a sokéves egyetemet. Egyéb adatokból látni fogjuk, hogy főleg a szabadkai Műszaki Főiskola és a közgazdászok a népszerűek a számukra. Az egyetemen diplomázott magyarok száma aggasztóan kevés a többségi nemzet egyetemi diplomásainak számához viszonyítva. A lemaradás kb. 3%. Különösen a városi lakosságnál nagy a különbség: kb. 4%-kal kevesebb az egyetemet végzett magyar. A magyarok foglalkoztatása kisebb a városokban, egyébként pedig fele falun él.

### *Iskolastatisztika a magyar tanulókról*

1. táblázat

A közoktatási iskolastatisztika a 2002/03-as tanévben

Oktatási szint Oktatási nyelv	Általános iskola	Középiskola			Összesen
		Gimnázium	Szakközépiskola	Szakmunkás-képző	
Magyar nyelven tanuló	18 732	1 515	2 543	2 834	25 624
Szerb nyelven tanuló	159 492 (közülük 5 828 ruszin, roma)	16 266	56 322		237 908
		72 588 (+509 ruszin, roma)			
Magyar nemzetiségű összesen	22 402	9 196			31 598
	Nem anyanyelvén tanuló 3 670 azaz <b>16,4%</b>	Nem anyanyelvén tanuló 2 304, azaz <b>25%</b>			

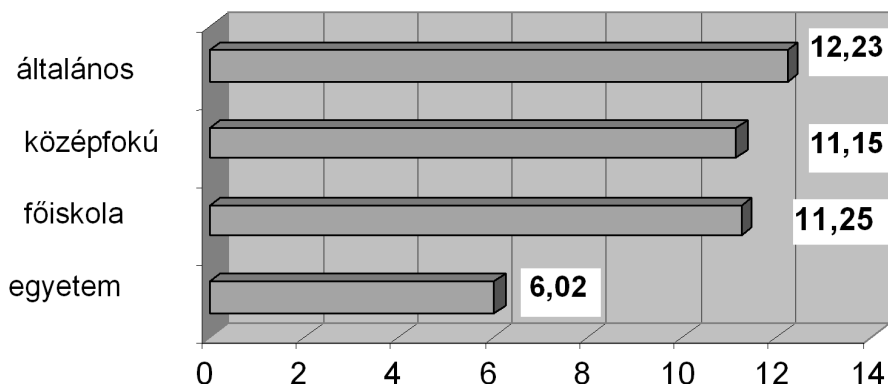
Forrás: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, Újvidék, 2003.

A magyar iskolások részaránya az összes tanuló számában a különböző oktatási szinteken évről évre csökkenést okozott; az utóbbi időben javuló tendenciát fedezünk fel. Az oktatással felöltött magyar tanulók aránya kisebb – különösen egyetemi szinten –, mint a magyarok részaránya a vajdasági összlakosságban (ez utóbbi 14,28%). Ez nemcsak azért van, mert kevesebb magyar gyermek születik, hanem azért is, mert továbbtanulási hajlamuk és lehetőségük is kisebb, mint a többségi nemzeté. Az ábrákon a nemzetiségi hovatartozás

szerinti részarányukat mutatjuk az oktatásban (nem az iskola tannyelve szerinti megoszlást).

1. ábra

*A magyar diákok részaránya a különböző oktatási szinteken (2004)*



A korábbi, 2000. évi adatokhoz viszonyítva látható, hogy 2004-ben a magyar középiskolások és főiskolások részaránya (egyébként abszolút száma is) 10% fölé nőtt, ami az új, jobb színvonalú középiskolák és tehetséggondozó gimnáziumok megnyitásának eredménye, s nőtt a továbbtanulási készség is, főleg a magyar tannyelvű főiskolákban. A magyar egyetemisták részaránya azonban még mindig nem kielégítő, alig több mint 6%. Megfelelő törekvéssel – az anyanyelvű minősítő vizsgákra való felkészítéssel, a szerb nyelv jó ismeretével, serkentő ösztöndíj-politikával – ezen mindenképpen javítani lehet és kell. Olyan karokat is kell nyitni, ahol indokolt a teljes magyar nyelvű oktatás (például a pedagógusképzést).

### *A beiskolázás és az általános iskolák*

Az 1995–2005 közti időszakban az általános iskola első osztályába beiratkozott tanulók száma egész Vajdaságban folyamatosan csökkent. Az 1995/96-os tanévben az általános iskolák első osztályaiban 26 867 tanuló volt, a 2004/2005-ös tanévben 21 713, vagyis **19,18%-kal kevesebb**, mint tíz évvel korábban. Az egész Vajdaságot tekintve a szaporulat 18%-os csökkenést mutat. Az első osztályba iratkozott szerb nyelvű gyerekek száma az 1995/96-os tanévtől a 2004/05-ös tanévig 20,23%-kal esett. A magyar nyelvű elsőosztályos tanulók száma szintén évről évre **csökken**. Az elmúlt évtizedben a magyar nyelvű oktatás az általános iskolák, osztályok és elsős tanulók számát tekintve az alábbiak szerint alakult:<sup>88)</sup>

<sup>88)</sup> Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje – analiza, 2005. (Tartomány Oktatásügyi Titkárság elemzése)

2. táblázat  
A magyar elsőosztályosok, az első osztályok és az iskolák száma  
(1995–2005)

Tanév	Tanulók	Osztott tagozatokon osztályok száma	Osztatlan tagozatokon osztályok száma	Iskolák száma	Községek száma
1995/1996	2 750	115	...	...	...
1996/1997	2 661	115	30	...	...
1997/1998	2 587	118	29	83	29
1998/1999	2 589	122	44	83	29
1999/2000	2 318	111	45	82	27
2000/2001	2 284	107	46	82	27
2001/2002	2 447	116	43	80	27
2002/2003	2 466	147	27	78	26
2003/2004	2 444	152	26	78	26
2004/2005	2 315	120	20	78	26

Az 1997–1999 között Vajdaságban 83 általános iskolában folyt magyar nyelvű oktatás. Az iskolák száma 1999-től kezdve csökkent. Az 1995–2000-es időszakban egyre fogyott a magyar elsőosztályosok száma is. Ezt követően számuk valamelyest nőtt, de a 2004/05-ös tanévben ismét fogyni kezdett.

A magyar nemzetiségű tanulóknak átlag 80%-a tanul anyanyelvén. Felőleltségük az 1996/97-es tanévben volt a legkisebb: 79,20%-os, 1998/99-ben a legnagyobb: 81,24%-os, a 2004/2005-ös tanévben pedig 80,57%-os. Azokon a szórványtelepüléseken, ahol nincs magyar tannyelvű iskola, az 1995–2005-ös időszakban az első osztályban magyar nyelvet és a nemzeti kultúra elemeit tanulók száma 260-ról (1995/96) 421-re (1997/98) nőtt<sup>89)</sup>.

A legtöbb (ezernél több) magyar nyelven tanuló általános iskolás (a vajdasági magyar tanulók majd 70%-a) a következő községekben van: Szabadka (16 iskolában 3757 tanuló), Magyarkanizsa (2228), Zenta (1904), Topolya (1781), Óbecse (1652) és Ada (1202). A szórványban, ahol egyes községekben esetleg még ötszáz körül van a magyar tanulók száma a nyolc évfolyamon összesen, a helyzet körültekintő tervezést és nagy odafigyelést igényel. Azokon a sziget/szórvány településeken, ahol száz alatt van a magyar tanulók száma, évről évre bizonytalan az osztályok megnyitása.

Az észak-bácskai régió gazdasága elég erős ahhoz, hogy a magyar közoktatási hálózat és a már meglévő néhány főiskola és kar mellett vállalja egy újabb magyar érdekeltségű oktatási intézmények költség-hozzájárulását. Ehhez a történelmi és szellemi feltételek hagyománya is megvan a tartomány északi ré-

<sup>89)</sup> A Tartományi Oktatásügyi Titkárság elemzése, 2005.



szén, ahonnan számos alkotó, világhírű tudós, ismert művész, költő és sportoló került ki a nagyvilágba. A körzet szakemberállománya, Vajdaság többi részével együtt, szavatolja például a leendő pedagógiai kar színvonalas oktatói és kutatói munkáját. Számos fiatal szakember, aki jelenleg külföldi, magyarországi egyetemeken tanul, hazajönne, ha megfelelő munkát kapna. A jövő lehetőségeit azonban tárgyilagosan figyelembe kell venni: az utóbbi évtizedben a tanulók száma folyamatosan csökken. Nagy feladat hárul a tömbben élő értelmiségre: felállítani egy olyan megmaradási stratégiát, amelynek eredményeként nőne a gyermekvállalási kedv (natalitás), s csökkenne az elvándorlás.

### *A középiskolák*

Az elmúlt tízéves időszakban a vajdasági középiskolák száma 119-ről 127-re nőtt. A vizsgált időszakban minden tanévben nyílt valamilyen új oktatási profil. A középiskolák most mintegy 480 különböző szakmára képeznek ki szakembereket három- és négyéves képzésben, ezenkívül átképzést, továbbképzést és szakosítást is szerveznek a már végzett középiskolásoknak. Magyar tannyelven a 2004/05-ös tanévvel bezárólag 12 község 34 középiskolájában folyt oktatás: 10 gimnáziumban, 23 szakközépiskolában és szakmunkásképzőben, valamint egy művészeti középiskolában. A vajdasági középiskolák első osztályaiba beiratkozó magyar nemzetiségű tanulók számának csökkenését a natalitáshiány mellett az elmúlt tízéves időszak politikai és gazdasági körülményei, az elszegényedés, a Magyarországon való tanulási lehetőség, valamint a nyugat-európai és a tengerentúli országokba irányuló migrációs folyamatok is okozták.

A beiratkozás a **hároméves szakmunkásképzők** magyar első osztályaiba az elmúlt időszakban csökkenést mutat. A tízéves időszakban a magyar tannyelvű négyéves középiskolákba beiratkozottak száma évről évre nő: számuk az 1995/96-os tanévben 937 volt, a 2004/05-ös tanévben 1261, a növekedés 34,58%. Az újabb intézkedések – a felvételi terv szerkezetének további módosítása, új oktatási profilok bevezetése, új középiskolák alapítása és a tanulók kiemelt érdeklődésére számító szakok megnyitása (elektrotechnika; egészségügy és szociális védelem; közgazdaság, jog és adminisztráció; kereskedelem, vendéglátóipar és idegenforgalom) – hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar nemzetiségű tanulók anyanyelvű oktatásban való felöltsége tovább nőtt, és a 2004/05-ös tanévben elérte a 72,35%-os szintet.

A tömbmagyarsághoz tartozó községekben (Észak-Bácska és Észak-Bánát, azaz Szabadka vonzásterülete), ahol magyar nyelvű középiskolai tanítás is folyik, 5139 magyar tanuló jár középiskolába, vagyis a magyar középiskolások 75,76%-a. A többi, a szórványhoz tartozó községben összesen 1644 magyar középiskolás van (a magyar középiskolások kb. 26%-a). Jellemző, hogy a szórványban kedvezőtlen az általános iskolai és középiskolai hálózat (a magyar tagozatok, szakok nem felelnek meg a piaci igényeknek), emiatt igen sok magyar tanuló szerb osztályba jár (becslések szerint több mint a fele).

### 3. táblázat

A magyar középiskolások száma községek szerint<sup>90)</sup> (2003/04)

Magyar önkormányzat – tömb	A tanulók száma
Szabadka (1)	2 309
Zenta (2)	874
Topolya (3)	775
Magyarkanizsa (4)	609
Óbecse (5)	550
Ada (6)	497
Törökkanizsa (11)	134
Összesen	<b>5 748</b>
Magyarlakta község – szórvány	
Nagybecskerek (7)	299
Újvidék (8)	244
Csóka (9)	236
Zombor (10)	196
Temerin (12)	60
Összesen	<b>1 035</b>

### 4. táblázat

A tanulók száma a vajdasági középiskolai oktatásban szakok szerint<sup>91)</sup>  
(hároméves szakmunkásképző – 2004/05)

Szakterület	Tervezett		Beiratkozott	
	Szerb ny.	Magyar ny.	Szerb ny.	Magyar ny.
Mezőgazdaság, élelmiszertermelés és -feldolgozás	1 480	250	999	168
Erdészet, fafeldolgozás	300	30	12	16
Gépészet és fémmegmunkálás	2 100	210	1 583	152
Elektrotechnika	1 010	210	932	107
Vegyészet, nem fémek és grafika	300	–	5	–
Textil- és bőrmegmunkálás	630	60	372	24
Földmérés és építészet	310	90	191	50
Közlekedés	420	60	387	22
Kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus	1 680	180	1 664	138
Személyi szolgáltatások	360	120	363	101
Egészségügy és szociális védelem	20	–	20	–
<b>Összesen</b>	<b>8 610</b>	<b>1 210</b>	<b>6 818</b>	<b>778</b>

<sup>90)</sup> A községnevek után a zárójelben levő szám a tanulók száma szerinti sorrendet jelöli.

<sup>91)</sup> A Tartományi Oktatásügyi Titkárság adatai, 2005.

## 5. táblázat

A tanulók száma a vajdasági középiskolai oktatásban szakok szerint<sup>92)</sup>  
(a négyéves szakközépiskola, 2004/05)

Szakterület	Tervezett		Beiratkozott	
	Szerb ny.	Magyar ny.	Szerb ny	Magyar ny.
Gimnázium	4 160	668	4 104	460
Mezőgazdaság, élelmiszer-feldolgozás	1 280	140	1 272	124
Erdészeti, fafeldolgozás	200	30	197	29
Gépészet és fémmegmunkálás	1 080	120	1 059	99
Elektrotechnika	1 340	210	1 339	175
Vegyészet, nem fém, grafika	670	80	665	33
Textil- és bőrmegmunkálás	210	30	187	31
Földmérés és építészet	350	30	341	25
Közlekedés	530	30	533	29
Kereskedelem, vendéglátóipar, turizmus	360	-	379	-
Személyi szolgáltatások	30	-	29	-
Közigazdaság, jog és adminisztráció	1 734	174	1 823	167
Egészségügy és szociális védelem	970	240	1 010	233
Kultúra, művészet és tájékoztatás	308	24	56	20
<b>Összesen</b>	<b>13 222</b>	<b>1 776</b>	<b>13 194</b>	<b>1 425</b>

## Tanulság

1. Az európai tendenciáknak megfelelően Vajdaságban/Szerbiában is tapasztalható az iskolarendszer reformjának köszönhető **expanzió**, de ez még nem csökkentette jelentősen a kisebbségek esélyegyenlőtlenségét. A **magyar anyanyelvű iskolahálózat nem autonóm, hanem része a szerb iskolarendszernek** (programok, tankönyvek fordítása, nincs önálló tanári testület stb.).

2. **Különbségek** vannak Vajdaság keretein belül is egyes **kistérségek**, vagy városok és falusi környezet **között** is az iskolavégzettség és a továbbtanulás terén, ami a magyarok esetében megkülönböztetést jelent, a szerint, hogy valaki a tömbben él vagy a szórványban. Kialakulóban van az egységes kulturális csoportviselkedési modellben a megkülönböztethető magatartás: (1) a városi/kisvárosi tömbben, (2) a tömbben élő falusiaknál, (3) a városi szórvány-magyarságnál, és végül (4) a falusi szórványnál és a szigetmagyarság körében. Míg a tömbben kisebb az asszimilálódás veszélye, s jobb az anyaországgal tartható kapcsolat, a szórványban mind reménytelenebb a helyzet a magyar szellemiségű oktatómunkára, ami többek között oka az ottani értelmiség elköltöztetésének is.

3. A vajdasági magyarok őshonos (nem pedig bevándorolt, vagy önkéntes) kisebbséget képviselnek Szerbiában, nemzeti megmaradásuk mégis attól függ,

<sup>92)</sup> Uo.

hogy mennyire tudnak alkalmazkodni a többségi nemzet által diktált állami intézkedésekhez, illetve van-e azonnali **válaszuk az esetleges diszkriminációra**. A magyarok esetében a továbbtanulás nem csak a szándékon múlik, de a hozzáféréstől és a helybeli versenyképességtől is függ. Sajnos, főleg a peremterületeken, a magyar gyermekek többsége nem tanulhat anyanyelvén, sőt nincs meg a lehetőséget kiharcoló magyar érdek sem, és ezért felerősödött a többségi (szerb) presztizs iskolák iránti igény. Az anyagi boldogulás érdekében gyakran **leszűkül a nemzeti identitáshoz való ragaszkodás**.

4. Általánosságban az asszimiláció nem célja a vajdasági magyar közösség többségének. A jugoszlávság eszméjének megszűnése óta és a délszláv háború keserű tapasztalatai miatt sikeresen **elhatárolódnak a többségi nemzettől** a politikum, a vallási élet, sőt a civil szervezkedés terén is. Az asszimiláció ellen főleg a nemzeti hagyományörzéssel, a művelődési önszerveződéssel és az anyanyelvű oktatás (minden szinten) követelésével harcolnak.

5. Az iskolai expanzió immár nem középfokon, hanem a felsőfokon tapasztalható a **magyar fiatalok** esetében is. **Esélyeik** annyiival **kisebbek**, hogy tőlük nagyobb erőfeszítést követel a hátrányos társadalmi helyzetük (anyanyelvén kívül szinte gyerekkorától tudnia kell az államnyelvet is, de munkába álláskor legalább hármalt).

6. A vajdasági magyarok viszonylagos lemaradása az iskolavégzettségben (főleg az érettségit nyújtó középiskolai és az egyetemi végzettség terén) nem a gyengébb képességeik miatt van, de esélyegyenlőtlenségük növekszik az államnyelv ismeretének hiánya és az anyanyelvű iskolai tagozatok, vagy a minőséges tanári káder, tankönyvek nélkülsége miatt.

## javaslatok

A vajdasági magyar oktatási javításához fontos:

1. A befektetések növelése és az életminőség javítása a régióban, munkahelyi/vállalkozási lehetőségek teremtése a szülőföldön;

2. A közoktatásba beiratkozók anyanyelven tanulásának serkentése (megfelelő közoktatási hálózat, jól képzett oktatók, fejlett infrastruktúra és szakkönyvellátottság, szakkollégiumi rendszer, utaztatási lehetőség – iskolabuszok); magyar nyelvű tanítói-tanári kézikönyvek és tankönyvek; a minőséges munka motiválása fizetés-kiegészítéssel;

3. Növelni kell a magyarság képzettségi szintjét és az oktatás minőségét minden szinten – továbbtanulási hajlandóság motiválása új ösztöndíj-támogatásokkal, tehetséggondozó programokkal, munkahelyi kilátásokkal;

4. Színvonalas magyar nyelvű középiskola-központok megszervezése (Szabadka, Zenta); szórvány oktatási program kidolgozása (a szórványban minden magyar tanuló részesüljön legalább rendszeres anyanyelvápolásban), magyar középiskolai/kollégiumi központok (Újvidéken és Nagybecskerekén);

5. Egy nemzeti oktatási stratégia kidolgozása az anyaországi és a határon túli szakemberek közreműködésével az európai iskolareform tendenciái szellemében;

6. A magyar pedagógusképzés folyamatos intézménytámogatása (Tanítóképző Kar Szabadkán és a tanárképzés Újvidéken) – épület-felújítás, tanárok fizetésének kiegészítése. A szabadkai magyar Tanítóképző Kar rugalmasan kezelt szakirányaival bölcsője lehet a magyar humántudósok és -értelmiségiek ki-nevelésének.

7. A magyar érdekeltségű felnőttképzési formák (átképzések, továbbképzések) ésszerűsítése az állami karok és civil szervezetek kezdeményezésére az egész életen át tartó, folyamatos tanulás támogatásával, a magyar oktatók kommunikációs és versenyképességének javításával.

## **6.2. A felsőoktatás és karrier-utak Vajdaságban**

A régió felsőoktatási helyzetképehez tartozik a terület munkaerő-piaci fel-tételeinek ismerete. E nélkül hiába beszélünk felsőoktatási expanzióról, a fiatalok hatalmas érdeklődéséről, hogy egyetemre/főiskolára járjanak, ez ugyanis nem garantálja a diploma hasznosulását, vagyis a munkahelyet. Ha az egyetemista nem a húzó gazdasági vagy a trendben levő szolgáltatási ágazatban szükséges szakirányon tanul, nem sok esélye van a gyors foglalkoztatottságra, vagy hogy a szakmájában fog dolgozni.

A régióbeli humánerőforrás hipotetikus karrierútjainak elemzése szem-pontjából fontosnak tartom összefüggésbe helyezni a következő befolyásoló tényezőket:

1. A vajdasági felsőoktatási területet meghatározó intézmények, ahol felső szintű felnőttképzés folyik:

- döntő befolyása van az egyetlen állami egyetemi központi hálózatnak, az Újvidéki Egyetemnek a 14 karral (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek és Zombor székhellyel);
- az átalakulóban levő állami főiskolai intézmények (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek, Nagykikinda, Sremska Mitrovica, Versec székhellyel);
- az új magán főiskolai intézmények (akkreditált és nem akkreditált sza-kokkal tartomány szerzte);
- a külföldi/magyarországi kihelyezett tagozatok tevékenysége (Szabadka, Zenta);
- a külföldi/anyaországi felsőoktatási intézményekben tanuló vajdasá-gi/magyar hallgatók.

2. Fontos követni az európai felsőoktatási reformtörekvésekhez való al-kalmazkodási tendenciát (Bolognai Nyilatkozat, akkreditációs eljárások), és a felnőttképzés rugalmasságát a munkaerőpiac befogadóképességéhez, különö-sen az először munkát keresők esetében (húzó, illetve telített ágazatok).

### **6.2.1. A felsőoktatási helyzetkép**

Szerbiában<sup>93)</sup> kb. 170 ezer egyetemi hallgató van, több mint a fele költ-ségtérítéses képzésre jár. A beiratkozási kvótát az állami intézményekben minden

<sup>93)</sup> Szerbia lakosságának száma (Kosovo nélkül) a 2002. évi népszámlálás: 7 498 001 fő.

évben a Szerb Oktatási és Sportminisztérium<sup>94)</sup> határozza meg. Évenként kb. 12 ezer diplomás fiatal kerül ki a felsőoktatási intézményekből. Az átlag kb. 8 év alatt szerzik meg a diplomát, és a hallgatóknak csak 11%-a diplomázik az intézmény által megszabott tanulmányi időben.

A felsőoktatás nem elég hatékony, ha a végzettek alacsony arányát viszonyítjuk a beiratkozottakéhoz. Az elmúlt tíz-tizenöt évben nagy érdeklődés mutatkozott meg a felsőoktatás iránt Szerbiában. Ez azzal is magyarázható, hogy a középiskolát végzetek nagy tömege nem tud elhelyezkedni, a munkaerőpiac egyébként is anarchikus, ezért sokan próbálkoznak a felsőoktatásban. A felsőoktatásban az alábbi megöröklött problémák jelentkeznek:

1. Gyenge egyetemközpontú intézmények, de erős és zárt karok, ami miatt probléma:

- az önálló karok gyenge együttműködése;
- tantermek és laboratóriumok elégtelen kihasználása;
- a rektor és dékán hatásköre nem összehangolt;
- gyenge a multi- és interdiszciplináris együttműködés.

2. Kidolgozatlan az irányítás/döntéshozatal és a szakmai felelősség megosztása.

3. Tradicionális felsőoktatási programok:

- hagyományos programok és módszerek (szóbeli vizsgák);
- akkreditáció és minőségellenőrzés hiánya;
- szűk, monodiszciplináris, nem piacorientált programok;
- hangsúly az elméleti tudáson van, kevésbé a gyakorlati készség-fejlesztésen;

• a legjobb egyetemi hallgatók tudása világszínvonalú, de a közepesek az európai átlag alatt vannak; a beiratkozottak 50%-a évet ismételt, s csak 30%-a diplomázik;

- fokozatok hiánya (a diplomahonosítási gondok);
- gyenge, szervezetlen posztgraduális specializáció.

4. Hagományos főiskolai rendszer (dualitás):

• a főiskolák minősége gyenge, nem Európa-kompatibilisek, ezért egy részük hamarosan megszűnik, vagy beolvad az akkreditált karokba.

5. Értérendbomlás:

- a tömegességre és az átlagosságra való törekvés; korrupció lehetősége.

6. Definiálatlan finanszírozás:

• rossz viszony az akadémiai káderek, a támogatók és a menedzserek között;

- meghatározatlan pénzforrások, tandíjelszámolás;
- önkényes beiratkozási kvóta (részesedés), elégtelen a tanterem-kapacitás;

- pénzbeli ösztönzés és motiváltság hiánya.

Az Oktatási Minisztérium a kormány jóváhagyásával új **Felsőoktatási törvényt** fogadtatott el 2005. aug. 24-én a köztársasági képviselőházzal. A reformtól azt vártuk, hogy növekedjen az oktatási intézmények autonómiája egy olyan decentralizációs folyamatban, ahol a szakember dönt, az állam ellenőriz.

---

<sup>94)</sup> Ministarstvo prosvete i sporta

Sajnos a felsőoktatási központosítás nem szűnt meg, sőt a kaotikus helyzet elkerülésére való hivatkozással inkább növekedett!

### 6.2.2. A magyar nyelvű felsőoktatás eddigi gyakorlata

Vajdaságnak nincs önálló, magyar felsőoktatási rendszere. Magyar nyelvű oktatás a szerbiai törvények értelmében nem szervezhető meg semmilyen alanyi jogon, mert a felsőoktatás csakis államnyelven, esetleg világnyelven (pl. angol) folyhat. Magyar nyelvű oktatás az Újvidéki Egyetemen van. Itt sem működik intézményesített magyar felsőoktatás, csak annak részleges jegyeit találjuk meg öt intézményben: az Egyetem 4 karán, egy akadémián,<sup>95)</sup> illetve néhány főiskolán.<sup>96)</sup> Az anyaországi kihelyezett tagozatok szabadkai és zentai főiskolai próbálkozásai még nem akkreditáltak Szerbiában, és csak részben illeszkednek az itteni felsőoktatási rendszerhez: konzultációs központokban folytatott távoktatási formaként. Ennek ellenére az ott szerzett diplomáik honosítása megkezdődött.

Mi sem természetesebb, minthogy a vajdasági tudományos értelmiség a tudományos munka olyan európai szintjére vágyik, amellyel bármikor bekapcsolódhat a nemzetközi akadémiai életbe. A jövő tudományos munkatársainak utánpótlását, a tehetséges fiatalok továbbképzését és a tudományos kutatómunkát minden egyetemi karon, illetve tanszéken figyelemmel kell kísérnünk. Aggasztó, hogy hosszú időszakon át csökkent a magyar egyetemi hallgatók száma: 1966/67-ben a magyar főiskolai és egyetemi hallgatók száma még 4364 volt – a jelenleginek majdnem kétszerese.

#### 6. táblázat

*A magyar főiskolások és egyetemisták együttes száma az összes főiskolai és egyetemi hallgatók számában (%)*

Év	1964	1984	1992	2000	2002	2004	
Magyar egyetemi hallgatók részaránya az összes hallgatók számában	4,80	10,30	6,70	7,01	6,60	6,02 egyetem	11,25 főiskola
A magyarság aránya Vajdaság lakosságában	23,86	18,94	16,90	15,00 (becslés)	14,28	14,00 (becslés)	

Tény, hogy a vajdasági összlakossághoz viszonyítva a magyarok aránya fokozatosan csökkent, de voltaképpen sohasem volt magas a magyar hallgatók részaránya az összes vajdasági hallgatók számában. A nyolcvanas években részarányuk még meghaladta a 10%-ot, de a háborús helyzet idején, a válságos években drasztikusan csökkent. A politikai rendszerváltás reményében, 2000-ben érezhetően több fiatal maradt itthon a magyar felsőoktatási intézményekben, ám a legfrissebb adatok továbbra se megnyugtatóak. A hétéves statisztikai

<sup>95)</sup> Szabadkán a Tanítóképző (kihelyezett tagozat), Építőmérnöki Kar, Közgazdasági Kar és Újvidéken a Bölcsészstudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék és a Művészeti Akadémia.

<sup>96)</sup> Műszaki Főiskola és Övöképző Főiskola.



áttekintésben, külön a főiskolákon és az egyetemi karokon, a helyzet a következő:

**7. táblázat**

*Főiskolások száma 1997–2004 között Vajdaságban<sup>97)</sup>*

Tanév	Összes főiskolás	Magyar főiskolás	Arányuk %
1997/1998	6 468	579	8,95
1998/1999	7 698	657	8,53
1999/2000	11 811	816	6,91
2000/2001	10 083	838	8,31
2001/2002	11 656	855	7,33
2002/2003	8 747 <sup>98)</sup>	867	9,91
2003/2004	7 859	846	10,76
2004/2005	7 501	844	11,25

A bombázás évében (1999) a felsőoktatási intézményekbe való felvételek idején nem volt minősítő vizsga, mégis viszonylag kevés magyar fiatal jelentkezett a főiskolákra, nagy részük külföldre távozott. Az utóbbi években (2002-től kezdve) azonban nőtt a magyar fiatalok érdeklődése a főiskoláink iránt, és ide felvételiznek (Szabadka). A vajdasági főiskolások számában több mint a 10%-kal vannak jelen, és számuk fokozatosan nő. Az egyetemi karokra kevesebb magyar fiatal jelentkezik.

**8. táblázat**

*Az egyetemi hallgatók száma 1997–2004 között, az Újvidéki Egyetemen*

Tanév	Összes hallgató	Magyar hallgatók	Arányuk %
1997/1998	26 672	1 703	6,38
1998/1999	28 515	1 875	6,58
1999/2000	32 293	2 032	6,29
2000/2001	34 338	1 965	5,72
2001/2002	35 257	2 078	5,87
2002/2003	35 424	2 124	5,99
2003/2004	37 822	2 447	6,47
2004/2005	38 169	2 298	6,02

A kilencvenes években csökkent a magyar egyetemi hallgatók száma Vajdaságban. Javulást a rendszerváltás után (2002 óta) tapasztalunk, de az összes egyetemista részarányában a magyarok száma ma is alig haladja meg a 6%-ot. Éppen ezért szükség van olyan intézkedéssorozatra, amellyel ösztönözhetjük a

<sup>97)</sup> Tartományi Oktatásügyi Titkárság szakszolgálat, 2002 és 2005.

<sup>98)</sup> Az ismétlőkkel együtt 12 348 főiskolás volt, de a statisztika ettől az évtől a „tisztá generációt” kezdte jegyezni.

magyar fiatalokat nemcsak a főiskolákon, hanem az egyetemeken való továbbtanulásra is.

A rendezetlen magyar nyelvű felsőoktatás miatt a magyar hallgatóknak kevés lehetőségük van az állami karokon és főiskolákon anyanyelvükön tanulni. Mindössze 1/3-uk tanul anyanyelvén vagy részben anyanyelvén (főleg a szabadkai karokon), 2/3-uk szerb nyelven.

A magyar hallgatók legnagyobb része az Újvidéki Egyetem karain vagy a vajdasági főiskolákon tanul. Elenyésző részük iratkozik a Belgrádi Egyetem karaira, s viszonylag sokan tanulnak (számuk 700-800-ra becsülhető) az anyaországban.

Vajdaság 9 főiskoláján összesen 239 tanár dolgozott 2000-ben, 7,86%-uk magyar volt.

9. táblázat  
A vajdasági főiskolások (2004/2005)<sup>99)</sup>

Intézmény	Összes főiskolás	Összes magyar főiskolás	Elsőéves főiskolás	Elsőéves magyar főiskolás
Ügyviteli Főiskola, Újvidék	2 770	48	1 400	24
Műszaki Főiskola, Nagybecskerek	944	99	342	32
Műszaki Főiskola, Újvidék	961	44	320	27
Műszaki Főiskola, Szabadka	816	470	304	278
Óvóképző Főiskola, Újvidék	415	36	162	24
Óvóképző Főiskola, Szabadka	450	121	151	51
Óvóképző Főiskola, Mitrovica	339	2	150	2
Óvóképző Főiskola, Nagyikinda	360	16	130	7
Óvóképző Főiskola, Fehértemplom	446	8	184	4
Összesen	7 501	844 <sup>100)</sup>	3 143	449

10. táblázat  
Vajdasági hallgatók az egyetemi szintű képzésben (2004/05)<sup>101)</sup>

Egyetemi kar	Összes egyetemi hallgató	Magyar egyetemi hallgatók	Elsőéves egyetemi hallgatók	Elsőéves magyar hallgatók
Művészeti Akadémia, Újvidék	811	60	188	10
Közgazdaságtudományi Kar, Szabadka	5 624	728	1 254	161
Testnevelési Kar, Újvidék	1 063	29	267	8
Műszaki Tudományok Kara, Újvidék	7 183	250	1 692	64
Bölcsészkar, Újvidék	3 683	134	999	31
Építőmérnöki Kar, Szabadka	633	128	187	34
Orvostudományi Kar, Újvidék	3 103	169	407	29

<sup>99)</sup> A Tartományi Oktatásügyi és Művelődési Titkárság adatai.

<sup>100)</sup> A magyarok részaránya az összes főiskolások számában 11,25%.

<sup>101)</sup> A Tartományi Oktatásügyi és Művelődési Titkárság adatai.

Mezőgazdasági Kar, Újvidék	3 123	142	570	42
Természettudományi Kar, Újvidék	3 909	164	852	49
Jogtudományi Kar, Újvidék	4 892	158	874	27
Mihajlo Pupin Műszaki Kar, Nagybecskerek	2 239	105	489	18
Technológiai Kar, Újvidék	1 128	38	166	10
Tanítóképző Kar, Zombor	768	193	171	35
Összesen	38	2 298 <sup>103)</sup>	8 116	518

A vajdasági magyar felsőoktatás részét alkotják az anyaországi főiskolák kihelyezett tagozatai is, erről a kategóriáról az egyetemi törvény nem rendelkezik. Ennek ellenére már 1996/97 óta működnek – nem legálisan. Jogilag konzultációs központként kezelik őket.

12. táblázat  
Összegező felsőoktatási statisztika (2004/05)

Oktatási szint  Oktatási nyelv	Szülőföldön			Magyarországon		Összesen
	Egyetem	Főiskola	Kihelyezett képzések	OM TMF <sup>104)</sup> ösztöndíjas	Nem OM HTMF ösztöndíjas	
Magyar nyelven tanuló hallgatók	1 149 <sup>105)</sup>	591 <sup>106)</sup>	295	500 (becslés)	500 (becslés)	3 035
Szerb nyelven tanuló magyar hallgatók	1 149 105	253 106	–	–	–	1 402
Magyar hallgatók %-os részaránya	6,02%	11,25%	100%	–	–	
Magyar nemzetiségű hallgatók összesen	2 298	844	295	1 000 (becslés) <sup>107)</sup>		4 437
	3 437					
Magyar nyelven tanuló magyar hallgatók %-a	59%			100%		–
Magyar hallgatók %-a az összes hallgatói létszámban <sup>108)</sup>	7,47 %				–	–

A vajdasági egyetemi karokon és főiskolákon munkaviszonyban levő magyarul tudó tanárok és tanársegédek száma (207) a vajdasági lakosság összetételében a magyarok részaránya alatt van: a főiskolákon a tanárok 17,13%-a magyar, az összes egyetemi tanárnak pedig csak 7,74%-a magyar. (A

<sup>102)</sup> Ebből a költségvetési eszközök terhére 25 959, önköltségesen 12 210.

<sup>103)</sup> Részarányuk az összes egyetemisták számában 6,02%.

<sup>104)</sup> A Magyar Oktatási Minisztérium határon túli magyar felsőoktatásának ösztöndíjasa, az ösztöndíj odaítéléséről a régióbeli Ösztöndíj Tanácsok és az OM megfelelő osztálya dönt.

<sup>105)</sup> Az összes egyetemista Vajdaságban az állami karokon 38 169.

<sup>106)</sup> Az összes (állami) főiskolás száma 7501.

<sup>107)</sup> A magyarországi Oktatási Minisztérium Oktatás-statisztika Évkönyvének 30. oldalán jegyzik, hogy 2004/05. tanévben 714-en tanultak Magyarországon a felsőoktatásban. Rajtuk kívül jelen vannak még az áttelepültek, és a kettős állampolgárságúak is, de az utóbbiak származási összetételét nem ismerjük.

<sup>108)</sup> Az összes felsőoktatási intézményben a hallgatói létszám (a magánintézményeket nem számítva) 45 965.

szám nem foglalja magába azokat a nyugalmazott tanárokat, akiket alkalmakként visszahívnak dolgozni az egyes karokra.) Átlagéletkorukat tekintve a tanárok fiatalabbak a főiskolákon, mint az egyetemi karokon. Magyar nyelven oktató tanársegédnek alig jelentkezik valaki, sok helyen hiányzik az utánpótlás.

#### 6.2.2.1. Szakok, szakmák szerinti megoszlás

A magyar hallgatók Vajdaságban 10 felsőoktatási intézményben mintegy 25-30 szakon tanulhatnak magyarul. A szakok száma nem adható meg pontosan, mert változó: az érdeklődéstől és a tantervektől függően nyitják meg. Általános tendencia, hogy a szakok száma növekszik.

##### 13. táblázat

*A vajdasági magyar nyelvű felsőfokú képzések (2004/05)*

	Az intézmény neve	Székhelye	A magyar hallgatók	Szakok
Állami				
1.	Újvidéki Egyetem Közgazdaságtudományi Kar	Szabadka	728	Agrárgazdaságtan és agrobiznisz, Európai gazdaságtan és biznisz, Pénzügyi és biztosítási szak, Kvantitatív gazdaságtan, Marketing, Menedzserképző szak, Ügyviteli információs rendszerek, Számvitel és revízió, Kereskedelem (9 szak)
2.	Újvidéki Egyetem Zombori Tanítóképző Kar szabadkai kihelyezett tagozat	Szabadka	193	Osztálytanító
3.	Újvidéki Egyetem Bölcsész tudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék	Újvidék	134	Magyar nyelv és irodalom
4.	Újvidéki Egyetem Építőmérnöki Kar	Szabadka	128	Szerkezet-építőmérnök, Vízépítési szak (hidraulika, hidrológia, vízgazdálkodás) Településrendezési-közművesítési-, Közlekedés-építőmérnöki szak (4 szak)
5.	Újvidéki Egyetem Színművészeti Akadémia	Újvidék	60	Színész szak minden második évben
6.	Műszaki Főiskola	Szabadka	470	Villamossági, gépészeti és informatikai szak (3 szak)
7.	Óvóképző Főiskola	Szabadka	121	Óvodapedagógus
8.	Belgrádi Egyetem Hungarológiai Tanszék	Belgrád	-	Magyar nyelv és irodalom Magyarországi kihelyezett tagozat
Magyarországi kihelyezett				
9.	Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar Kertészmérnöki Szak Határon Túli Levelező Tagozata – Konzultációs Központ Zenta		166	Kertészmérnök

10.	Gábor Dénes Főiskola – Konzultációs Központ	Szabadka	128	Műszaki informatika, Műszaki menedzser
	<b>Összesen karok/főiskolák</b>	<b>Székhely</b>	<b>Hallgatók száma</b>	<b>Szakok száma</b>
	10	4	2 128	24

Az elhelyezkedés a munkaerőpiacon a felsőoktatásban szerzett szakmától függ. Éppen ezért érdekelt bennünket, hogy a magyar hallgatók esetében a szakok megválasztásakor a hagyományos természettudományi, mérnöki orientáltság van-e jelen, vagy a választásban inkább a tannyelv a szempont. A legtöbb magyar hallgató a közgazdász, mérnöki (műszaki) és pedagógiai képzésben vesz részt, s ebben nyilván szerepet játszik a képzések földrajzi közelsége is (Szabadka és részben Újvidék). A pedagógusképzést is (főleg a tanítóképzést) nagy számban választják a magyar nemzetiségűek; mégis megoldatlan a magyar oktatók hiánya. Ennek oka egyrészt az, hogy a tanárképző szakokon nem magyar nyelven oktatnak (a Természettudományi-matematikai Karon pl. 2-3 általános tárgyat), másrészt a hallgatók egyenlőtlenül oszlanak meg az óvodapedagógusi és a középiskolai tanárképzés között. Míg az előbbinél kielégítő a jövőendő pedagógusok száma, az utóbbinál egyes szakok esetében már súlyos hiány tapasztalható. A magyar hallgatók a jogásképzésben, az egyes bölcsészszakokon (szociológia, pszichológia, pedagógia, történelem) és a mezőgazdasági képzésben is alulreprezentáltak. A korábbi empirikus kutatások kimutatták, hogy szakválasztásban a hallgató szakmai érdeklődésén kívül döntő az oktatási intézmény közelsége, sőt tannyelve is.<sup>109)</sup>

Részben kielégítő a felsőoktatási tudományos káderek száma a mérnöki, természettudományi és az orvosi szakon. Nagy a hiány azonban a jogi és minden társadalomtudományi szakon. Mivel pedig a pedagógusképzésben és más human tudományok terén szeretnénk a magyar felsőoktatási hiányt pótolni, fontos lépésnek tartjuk már a közeljövőben az anyaországban jelenleg doktoranduszképzésben levő vajdasági fiatalok és a magyarországi vendégprofesszorok bekapcsolását az oktatásba.

#### 6.2.2.2. A felsőoktatásban tanuló magyar fiatalok területi megoszlása

A vajdasági állami felsőoktatási intézményekben a magyar nemzetiségű hallgatók számának eloszlása helységek szerint a következő: legtöbb egyetemi és főiskolai hallgató, valamint kihelyezett tagozatos Szabadkán tanul, ezt követi Újvidék, ahol az egyetemisták száma jóval nagyobb, mint a főiskolásoké.<sup>110)</sup> A grafikon azt jelzi, hogy a magyar fiatalok szívesen tanulnak anyanyelvükön, viszont egyetemi szinten nincs elég magyar tagozat. A felsőoktatási intézmény megválasztásakor a magyar érettségizők Újvidék, Szabadka, Szeged, Zenta helységek közül választanak. Az utóbbi évek tapasztalata azt mutatja, hogy nőtt Szabadka vonzásterülete.

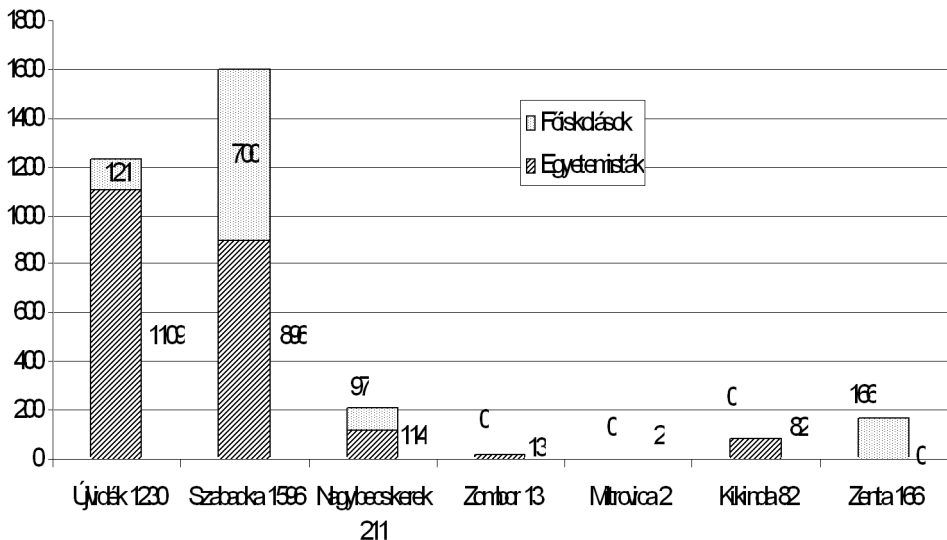
<sup>109)</sup> Lásd a Határon Túli Oktatási Programiroda kutatását 2002-ben Papp Z. Attila koordinálásával. A kérdőívezést a vajdasági magyar fiatalok között a Magyarságkutató Tudományos Társaság végezte.

<sup>110)</sup> A Tartományi Oktatási Titkárság adatai.

2000-ben az újvidéki állami felsőoktatási intézményekben csaknem 1500 hallgató tanult, Szabadkán pedig kb. 1 100. Három év múlva a helyzet megváltozott: 2003-ban Szabadkán már csaknem 1600 volt a számuk, Újvidéken pedig 1 230. Ennek az lehet az oka, hogy a magyar fiatalok szívesebben választották a magyar vagy részben magyar tannyelvű intézményeket, de közrejátszhatott az olcsóbb albérlés és a könnyebb utazási lehetőség is.

1. ábra

A magyar egyetemi és főiskolai hallgatók területi megoszlása Vajdaságban (2003/04)



#### 6.2.2.3. A pedagógusképzés fontossága

Akárcsak a többi vajdasági felsőoktatási intézményben, a tanítóképző esetében is gondot okoz a magyar, állandó munkaviszonyban dolgozó, kinevezett tanárok biztosítása. A saját tanárállományon kívül más karokról is alkalmaznak vendégelőadókat (elsősorban az újvidéki bölcsészkarról és a szabadkai felsőoktatásból).

A pedagógushiány külön gond a magyar közoktatásban. Az osztálytanítók számát tekintve Vajdaság iskoláiban jobbra kielégítő a helyzet (kivéve a szórványfalvakat, ahol a tanulók és a tanítók száma is megfogyatkozott). Mind nagyobb hiány mutatkozik azonban a magyar tagozatokon oktató tanárokból; ez az általános iskolákra és a középiskolákra egyaránt jellemző a tartomány egész területén. A szakmai és a tudományos közvéleményt már régóta foglalkoztatja a tanítóképző karokon különböző új szakcsoportok bevezetése, illetve egy pedagógiai kar létrehozásának a gondolata. A magyar osztályokban tanító általános és középiskolai tanárok többsége szerb nyelven végezte tanulmányait, nem ismeri tantárgya magyar szókincsét, sokuk pedig nem részesült pszichológiai-pedagógiai, illetve módszertani képzésben. Ugyancsak hiányzik a magyar, illetve a kétnyelvű oktatás jelenségének folyamatos kutatása. A legtöbb magyar tanár

hiányzik a tömbben: Szabadkán, Magyarkanizsán és Topolyán. A szakok szerinti tanerőhiány azt mutatja, hogy sürgősen pótolnunk kell Vajdaságban a magyar ajkú matematikatanárt, az angolszakost, műszaki nevelés és zenei nevelés tanárainak hiányát.

A Tanítóképző Kar (2006) otthona kell, legyen a magyar humántudósok és értelmiségiek kinevelésének a legkülönbözőbb, rugalmas szakirányokkal. Fontos a diák- és oktatói mobilitás az anyaország és a vajdasági oktatókáderek között, ennek egyik része a rendszeres szakmai egyeztetés. Szorgalmazzuk a kapcsolatot a Szegedi Tudományegyetemmel, valamint a régió tanító- és tanárképző karaival, a közös kutatási és tanítási együttműködést közös szakok, vendég-tanárok, tanárcsere formájában.

### **6.3. A vajdasági magyar felsőoktatás intézményfejlesztésének lehetőségei a szerb felsőoktatási reform közepette**

A felsőoktatás-fejlesztés további lépéseit szociológiai és gazdasági tényezők határozzák meg: a munkaerő-piac (szakmakereslet), a gazdasági prognózisok, a fiatal korosztály szakmaválasztási preferenciái és továbbtanulási hajlandósága, valamint a felsőoktatás-fejlesztés infrastrukturális és pénzelési lehetősége. A multiethnikus egyetemek alapításának európai tanulságai fontosak lehetnek számunkra, sok vonatkozásuk egy vajdasági egyetem alapításában is érvényes lehet.<sup>111)</sup> *A szerbiai/vajdasági magyarok a balkáni háború miatt elmulasztották a történelmi pillanatot a többnyelvű felsőoktatás bevezetésére, ezért máig küszködnek a magyar tannyelvű karok és tagozatok intézményes megalakításával.* Az új egyetem esetében Vajdaságban is, mint mindenütt nélkülözhetetlenek a határ menti és a határon átvívelő kapcsolatok. Ez eddig elégtelen volt, s csak az *anyaország határain kívülre helyezett képzéseket* jelentette konzultációs központok formájában; ezek integrálódása a szerbiai oktatási rendszerbe nehézkes. *Szakemberek becslése szerint a kisebbségi, ugyanakkor (a törvény által megkövetelt) többnyelvű intézmények Szerbiában csak állami támogatással tudnak fennmaradni. Az állam és a civil szféra közt alapítványok közvetíthetnek.* A kezdeményező helyi-regionális elit akkor sikeres, ha állami jogosítványokat szerzett, ugyanakkor azonban maga mellett tudja a helyi közeg meghatározó (nemzetiségi, önkormányzati és vezető politikai) csoportjainak támogatását is. *Intézményalapítási törekvéseiket a politikai szintén mint kisebbségi jogvédelmet és mint regionális fejlesztést jelentik meg.* Ez utóbbi esetben a többségi társadalom egyes tagjainak támogatását is elnyerhetik. környezetben is elfogadják.

A szerb jogszabályok a vajdasági felsőoktatási intézmények létrehozására és működtetésére vonatkozóan jelenleg kétszintűek: tartományiak és köztársas-

---

<sup>111)</sup> Lásd a Berényi Dénes akadémikus irányításával végzett nemzetközi projektum eredményeit (2001–2004 között) A határon túli magyar felsőoktatási és kutatásfejlesztési tevékenység támogatásának vizsgálata címmel (5/150/2001 NKFP projektum) A határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk című kutatásban. Hasonló megfogalmazásban jelentkezik a feltüntetett hatpontos megállapítás. A nemzetközi többnyelvű karok helyszíni vizsgálatát Kozma Tamás és munkatársai végezték a projektum keretében.



ságiak.<sup>112)</sup> Az ún. omnibusz-törvény alapján a tartományi állami karok alapításának joga az autonóm tartomány hatáskörébe tartozik, de ha az Újvidéki Egyetem keretei között alakul meg, az Egyetem jóváhagyása is szükséges. A szerbiai jogszabályok a belföldi alapítást preferálják, s ez az egyetemek létrehozására is vonatkozik: külföldi jogi személy csak egyetemi szintű kart (fakultást) alapíthat, a belföldi jogi személy egyetemet is. A külföldi egyetemek kihelyezett tagozataira nem tér ki a törvény.

Egy kar működését akkor engedélyezi a szerb köztársasági vagy a tartományi kormány, ha eleget tesz az alábbi oktatói, tárgyi és anyagi feltételeknek:

- a) akkreditált stúdiumok (a Szerb Kormány Akkreditációs Bizottsága adja ki);
- b) oktatói állomány – az induló karon az oktatók kétharmada teljes munkaidőben már munkaviszonyban van<sup>113)</sup> (illetve nyilatkozatban kötelezettséget vállal);
- c) infrastrukturális, tárgyi feltételek<sup>114)</sup> (megfelelő épület, laboratóriumok, előadótermek, könyvtár stb., s a Bolognai Nyilatkozat értelmében egyetemista kollégiumok és sportlétesítmények is szükségesek);
- d) pénzügyi feltételek – az első évfolyamra tervezett hallgatói szám költségeinek fedezését bizonyító banki kivonat.

A Felsőoktatási Nemzeti Tanács már a 2005–2007 közötti időszakra új középtávú tervet készített, vagyis e törvényt a nemzetközi elvek tiszteletben tartásával alkalmazza, a 2010-ig szóló távlati terv pedig a felsőoktatás és a gazdasági igények összekapcsolását, a tudásalapú szükségletek kielégítését tervezi. A szerb oktatáspolitikában az eddigi egalitarista szemlélet elhagyása tapasztalható, miközben erősödik az elitista oktatáspolitikai szemlélet. Az esélyegyenlőségről ugyan még beszélnek a politikusok, de a tömegoktatás és a piaci igények figyelembevétele már a minőség korát jelenti:<sup>115)</sup> minőséget annak, aki megérdemli, nem pedig ugyanazt a minőséget mindenkinek.<sup>116)</sup>

### *6.3.1. Célok, megoldási alternatívák a vajdasági magyar felsőoktatási tervekhez*

A magyar felsőoktatást illetően Szerbiában számos változás szükséges ahhoz, hogy a magyar kisebbség is európai szintű tudást szerezzen, ugyanakkor megőrizze nemzeti identitását, anyanyelvét és kultúráját. A jelenlegi törvény szerint Szerbiában csak szerb nyelvű főiskolai és egyetemi oktatás létezhet. Igaz, a felsőoktatási törvény 30 jelentkező esetén nem tiltja – és karok jóindulatú vezetői kérvényezhetik a Kormánytól – a magyar csoportok létrehozását. (Az előadások és gyakorlatok megtartása a magyarul tudó, vagy magyarul előadni

<sup>112)</sup> A jugoszlávai oktatási rendszert jelenleg az alábbi törvények szabályozzák: Kisebbségügyi törvény (Szövetségi Parlament – 2002. február vége); Omnibusz törvény (Szerbiai Parlament – 2002); Felsőoktatási törvény (Szerbiai Parlament – 2005).

<sup>113)</sup> Lásd a Köztársasági Oktatási Minisztérium jogszabályát a 2004. aug. 19-ei Hivatalos Lapban.

<sup>114)</sup> Jelenleg az Oktatási Minisztérium határozza meg, két idevágó miniszteri rendelet szabályozza: az állami alapítású egyetemek munkafeltételeiről szóló rendelet (1995. március 31.) és az állami alapítású főiskolákra vonatkozó, a tanulmányi költségekhez való állami hozzájárulás mércéit tartalmazó rendelet (Hivatalos Közlöny 1995/10.)

<sup>115)</sup> Mandel Kinga tanulmánya, Regio, 15. évfolyam, 2004. 2. sz. 3–14 o.

<sup>116)</sup> Uo. 14. o.

hajlandó tanárok jóakarától is függ). Sürgős megoldást kell találni a magyar pedagógusképzés jelenlegi gondjaira, enyhíteni kellene a túlzott központosítást az oktatás területén, és erőteljesebben érvényesíteni a tartomány hatáskörét a felsőoktatás megszervezésében és támogatásában. Végül lehetőséget kell nyújtani a magyar kisebbségnek, hogy szakemberei és képviselői útján a Magyar Nemzeti Tanácson és a helyi önkormányzatokon keresztül beleszóljon a kisebbség megmaradása szempontjából létfontosságú oktatási és nevelési kérdésekbe. (Az eddigi agyonközpontosított megoldások a gyakorlatban igencsak kisebbségellenesnek bizonyultak.)

A magyar nyelvű felsőoktatás időszerű feladatai:

1. A magyar középiskolai központok megszervezése Vajdaságban (legalább Szabadkán, Zentán, Újvidéken és Nagybecskerekén);

2. Az anyanyelvű felvételi vizsgákra való felkészítés megszervezése az összes vajdasági karokon és főiskolákon (ez növelné a magyar érettségizők továbbtanulási készségét);

3. Intézmények alapítása.

Középtávon tervezni kell és fokozatosan létrehozni a teljes vagy részben magyar tannyelvű képzést azokban a felsőoktatási intézményekben, ahol empirikus lekérdézzel megállapítottuk, hogy igény van rá. Így pl. szükség van magyar nyelvű üzleti-menedzseri főiskolára, óvóképzőre, különböző humán szakirányú kétszakos tanárképzésre, felsőfokú mérnökképzésre (építészmérnök és műszaki-informatikai képzés), felsőfokú mezőgazdasági-kertészeti képzésre (a zentai kihelyezett tagozat legalizálása), esetleg teológiai karra (magyar-horvát nyelven például a Hitoktatóképző Főiskola utódként).

4. Magyarországi vendégprofesszorok fogadása, tankönyvek és jegyzetek kiadása illetve behozatala;

5. Tervek a szakkollégiumok, könyvtárak, lektorátusok megnyitásáról;

6. Átgondolt támogatási és ösztöndíj-politika.

#### **6.4. Oktatás és munkaerő-piaci kapcsolatok**

A vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandóságával kapcsolatban a kutatások megmutatták, hogy jelentős többségük (70%-a) tanulmányai folytatását tervezi. Arra, hogy helyileg hol szeretnének tanulni, többféle választ kaptunk, de a fiatalok zöme Szabadkán folytatná tanulmányait. Olyan tanintézményeket választanának, ahol teljes anyanyelvű vagy részben oktatás folyik. A válaszadók kisebb része menne Újvidékre, vagy Vajdaság más városába. A felmérésben résztvevők több mint 20%-a Magyarországot, illetve más külföldi országot választaná. Többségük a műszaki pálya iránt érdeklődik, ezt követik a pedagógiai hivatás és a közgazdasági szakmákat választók nagy köre. A fiatalok túlnyomó többsége (79%) magyar nyelven szeretne továbbtanulni. A szerb nyelvű lehetőséget a válaszadóknak csak kis százaléka jelölte meg. Az egyéb nyelvet választók többsége angol nyelven szeretne tanulni, azok, akik külföldön tervezik továbbtanulásukat.

A fiatalok *nagyon egyetértenek* azzal az állítással, hogy napjainkban szinte lehetetlen elhelyezkedni friss középiskolai diplomával. Munkaerő-piaci helyzetüket elég borúsán látják. Azonos arányban *egyetértenek* azzal is, hogy a

gimnáziumi végzettség csak az egyetemi felvételinél jelent előnyt, és hogy csak több szakmával boldogulhat az ember. Ez azt jelzi, hogy a gimnáziumot csak akkor érdemes végezni, ha azt továbbtanulás követi főiskolán, egyetemen. Ezt támasztja alá, hogy a fiatalok *nem értenek egyet* azzal, hogy gimnáziumi végzettséggel éppen olyan jól el lehet helyezkedni, mint szakközépiskolai oklevéllel. Úgy vélik, hogy jelenleg jobb, egy vajdasági magyar fiatalnak több szakmája van, mert könnyebben boldogul. Azzal az állítással is *egyetértenek*, hogy a középiskola után továbbtanulni csak akkor van érdemes, ha az biztos munkahelyet is jelent. Ezenkívül a továbbtanulással kitolódik az időszak, amíg az ember fiatalnak érezheti magát. A megkérdezettek *részben értettek egyet* azzal, hogy a középiskola után még túl fiatalok a munkába álláshoz. Azzal is csak részben tudtak egyetérteni, hogy érdemes mielőbb munkába állni, mert így az ember korábban jut sikerre a karrierjében. *Nem értenek egyet* viszont azzal az állítással, hogy a továbbtanulás helyett inkább dolgozni kell. Azt az állítást *sem fogadták el*, hogy nem érdemes felsőfokon továbbtanulni, mert utána úgysem kap munkát az ember. A fiatalok fontosabbnak tartják a továbbtanulást, mint azt, hogy minél korábban munkába álljanak. Nem fogadják el, hogy nem érdemes felsőfokon tanulni, mert utána úgysem kap munkát az ember. A megkérdezettek továbbtanulási hajlandósága kedvező. Bizonyos tendenciák:

- észlehető a fiatakorok munkanélküliségtől való félelme, ám félelmüket nem kizárólag továbbtanulással próbálják feloldani;
- a továbbtanulás mégiscsak elhalasztja a munkanélküliséggel való szembesülést;
- félelem feloldását sokkal inkább több szakma lehetőségével, a szakközépiskolai végzettség felértékelésével tartják elképzelhetőnek;
- a gimnáziumi végzettség leértékelődése mellett mégis – mint ahogy korábban ezt jeleztük – egyre többen választják ezt a középiskolát.

A fenti tendenciák következményei az ország egy évtizedig elhúzódó háborús állapotának, ami, a korábbi évtizedekben megélt/megszokott jóléttel szemben, drasztikus elszegényedést eredményezett. A fiatalok mégis alapvetően optimisták. A körükben jelentkező továbbtanulási hajlandóság nem kimondottan munkaerő-piaci megfontolásból származik. Az ifjak iskolai végzettségét az apa végzettsége befolyásolja erőteljesebben. Adataink szerint a *megkérdezettek 42%-a tanulna tovább* valamilyen felsőoktatási formában. A városi származásúak nagyobb valószínűséggel tanulnak tovább, mint a falvakból származók, illetve a szülők magasabb iskolai végzettsége szignifikánsan befolyásolja a továbbtanulási hajlandóságot.

Régióbeli különbségek elemzése azt mutatja, hogy a legnagyobb továbbtanulási kedv Észak-Bácskában tapasztalható (36%), a legkisebb pedig Dél-Bánátban (2%). E két véglet között helyezkedik el sorrendben: Észak-Bánát (26,7%), Dél-Bácska (20%), Közép-Bánát (10%) és Nyugat-Bácska (6,6%). Ez a sorrend megegyezik az egyes körzetek magyar nemzetiségű lakosai alapján kiszámítható sorrenddel, illetve szinte azonos arányokat is mutat. Lényegesebb pozitív eltolódást Észak-, illetve Dél-Bácska esetében tapasztaltunk. Negatív irányba, egyfajta „továbbtanulási lecsúszást” pedig Észak-Bánát mutat. A továbbtanulni óhajtók és az ezt elutasítók „mérlege” egyetlen körzetben, azaz csak Dél-Bácskában mutat pozitív irányba (+8%). A továbbtanulni nem óhajtók kimagasló

arányát Észak-Bánátban találhatjuk: az előbb említett „mérleg” itt negatív irányba mutat: -34%!

A vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási stratégiája három nagyobb irányba mutat:

- egyrészt létezik egy Magyarországon tanulni óhajtó csoport (jobbára a tömbmagyarságból, pl. Szabadka környékéről);
- másrészt körvonalazódik egy olyan csoport, amelyik Újvidéket részesíti előnybe;
- harmadsorban van egy olyan csoport, amelyik Szabadkát választaná.

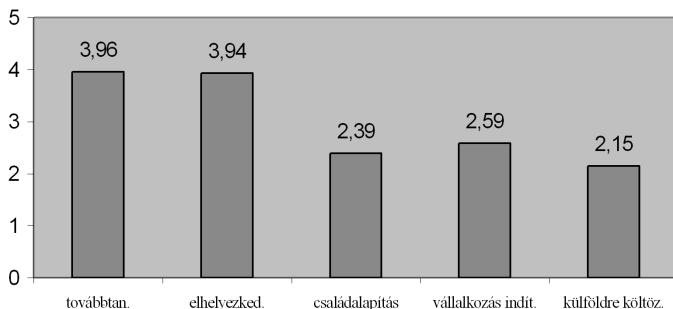
Újvidék és Szabadka vonzereje elsősorban arra a körzetre terjed ki, ahol a település található, a jelenlegi felsőoktatási kínálat sajátosságaiból fakadóan azonban több észak-bácskai tanul Újvidéken, mint ahány dél-bácskai tanul Szabadkán.

A középiskolások elsősorban a közgazdasági, műszaki és informatikai képzésben gondolkodnak. Ők viszonylag reálisan látják a képzés – munkaerő-piac viszonyrendszerét. A második lehetőségként megjelenik terveikben a pedagógia, illetve a bölcsészeti szakok iránti igény is. A természettudományi, mezőgazdasági és jogi képzés gondolata csak kisebb mértékben foglalkoztatja a fiatalokat (valószínű azért, mert e képzések nem magyar nyelvűek). Elsősorban a jelenleg négyéves szakközépiskolába (76,4%), illetve a gimnáziumi diákok körében (97,4%) a legnagyobb a továbbtanulási kedv, de ez a hajlandóság a jelenleg főiskolára, egyetemre járók körében is magas (57,8%). Ez utóbbi egyrészt azzal magyarázható, hogy a jelenleg főiskolára járók szeretnék egyetemi vagy posztgraduális szinten folytatni tanulmányaikat, másrészt elképzelhető, hogy egy réteg más képzést választana. A felsőfokú képzés iránti igény a hároméves szakmunkásképzősök és a jelenleg már dolgozók körében a legalacsonyabb. A képzési kínálat korszerűsítése során új szakirányok váltak attraktívvá, pl. a közgazdasági, a műszaki képzések informatika irányába való elmozdulása, ugyanakkor azonban a fiatalok szeretnék néhány indokolt piacorientált szakon anyanyelvű oktatásban részesülni: pedagógusszakok, üzleti főiskola, kertészeti és mérnökképzés.

A válaszadóknak a diplomázásuk utáni céljaik között fontossági sorrendben kellett rangsorolniuk a továbbtanulást, az elhelyezkedést, a családalapítást, az önálló vállalkozás indítását és a kivándorlást. (A nagyobb értékek a fontosabb, míg a kisebb értékek a kevésbé fontos célokat mutatják.)

## 2. ábra

*A válaszadók diplomázás utáni tervei*



Az adatok alapján elmondható, hogy a megkérdezett 15–28 éves fiatalok legfontosabb célja a továbbtanulás, de szinte ugyanolyan jelentős a munkába állás is. A vállalkozásindítás és a családalapítás a kevésbé fontos célok közé tartozik. A felsorolt lehetőségek közül a legkisebb osztályzatot a kivándorlás kapta.

A friss diplomások többsége úgy véli, hogy tanulmányai befejezése után rövidesen munkát talál, de a fiatalok 41% úgy gondolja, hogy több évig kell várnia megfelelő munkára. Csupán 4% hiszi, hogy erre már a tanulmányai alatt van esélye. A vajdasági magyar fiatalok mely szempontok szerint választanák meg munkahelyüket? A válaszadók a szakmai fejlődés, a karrier-lehetőség, a megfelelő fizetés, a biztos munkahely, a munkaköri önállóság és a kreativitás fontoságát határozták meg.

14. táblázat

*A megkérdezettek munkahely-kiválasztási szempontjai*

Normál	Nagyon fontos (3)	Fontos (2)	Nem fontos (1)	Átlagérték
Szakmai fejlődés	228	87	3	<b>2,71</b>
Karrier	165	135	17	<b>2,47</b>
Fizetés nagysága	284	35	2	<b>2,87</b>
Biztos munkahely	293	23	5	<b>2,89</b>
Önállóság	142	152	22	<b>2,38</b>
Kreativitás	190	109	12	<b>2,57</b>

A fentiek szerint a fiatal munkavállalók számára a legfontosabb szempont a biztonságot nyújtó munkahely és az anyagi stabilitás. Ezt követi a szakmai fejlődés lehetősége, a munkahelyi kreativitás, a karrier és a munkaköri önállóság.

A szerbiai privatizációs folyamatok jelentős mértékben megváltoztatják a vállalatok nagyságát és tulajdonformáját. A nagyvállalatok átalakulása során több közepes nagyságú vállalat jött létre. Emellett a piacgazdaság elveinek alapján várhatóan növekedni fog a magántulajdonban levő kis- és közepes vállalkozások száma is. A fiatalok többsége magántulajdonban levő cégben szeretne munkát kapni, főleg kis- vagy egyéni vállalkozóként. Úgy vélik tehát, hogy ez a tulajdonforma a nyújt leginkább lehetőséget az egyéni boldoguláshoz.

A vajdasági magyar fiatalok szülőföldjükön való munkavállalását döntően befolyásolja, mennyire tartják reálisnak, hogy elvárásaiknak megfelelő munkalehetőséget találnak lakóhelyükön, Vajdaságban, Szerbiában és külföldön.

15. táblázat

*A munkanélküli fiatalok meglátásai elhelyezkedési lehetőségeikről*

	Nagyon valószínű (3)	Valószínű (2)	Nem valószínű (1)	Átlagérték
Lakóhelyén	57	112	137	1,74
Vajdaságban	77	196	28	2,16
Szerbiában	51	126	99	1,82
Külföldön	113	95	89	2,07

Elhelyezkedési lehetőségeiket Vajdaságban tartják legjobbnak, majd következik a kedvezőnek ítélt munkába állás külföldön. Hogy Szerbiában vagy lakóhelyükön találhatnak munkát, nem tartják nagyon valószínűnek. A felmérés eredményei szerint a megkérdezettek bíznak benne, hogy ha lakóhelyükön nem is, de Vajdaságban valahol megfelelő munkát kapnak. A külfölddel kapcsolatos kedvező meglátások a vajdasági magyar fiatalok nagy migrációs hajlamát mutatják.

## Összegezés

1. A gazdasági reformtörekvések következményeként Szerbiában a munkahelyek nagy többsége új igényeket fogalmaz meg a szaktudás területén is. Elsősorban gyakorlati jellegű és rugalmas tudáselemeket igényel a termelés, ez a multidiszciplináris képzettségek előtérbe kerülését jelenti, és általánossá válik a folyamatos átképzési igény.

2. A szerbiai fiatalok 15–25 éves korosztálya az összes munkanélküli 20–27%-át adja, többségben vannak a nők. A fiatal munkanélküliek túlnyomó többségének életkora 19–25 év (kb. 98%), és középiskolai oklevele van. A munkaerőpiacon belüli változás növelte a diplomások versenyelőnyét. A munkanélküliségi és különösen a mobilitási statisztikák egyértelműen a felsőfokú képzés tekintélyének növekedését mutatják, ami tovább erősíti a fiatalok tanulási igényét.

3. Az államalkotó nemzet Vajdaságban domináns csoportnak nevezhető, mert ellenőrzése alatt tartja a kisebbségeket érintő oktatási intézményeket, a közigazgatási szervekben és fontos posztokon való munkába állást, ami miatt a magyaroknál alulreprezentáltság észlelhető a felsőoktatásban és a munkaerőpiac privilegizált szféráiban is.

4. Az oktatási rendszerben való előrelépés és a továbbtanulási hajlandóság a régióban szoros összefüggést mutat a gyerekek származásával, főleg szüleik iskolavégzettségével. Az új generáció elrugaszkodása egy magasabb iskolai szinttel reményt ad a kisebbségi sors elviselhetőségére, ami miatt a továbbtanulási hajlandóság nagyobb, mint maga a megvalósulhatóság.

5. A vajdasági fiatalok továbbtanulási készsége viszonylag nő, többségük magyar nyelven szeretne továbbtanulni egyetemi szinten, Szabadkán, vagy más vajdasági városban. Legtöbbjük a műszaki, pedagógusi vagy közgazdasági pályát választaná. Jelenleg a legfontosabb életcéljuk a továbbtanulás és az elhelyezkedés.

6. Vajdaságban a friss diplomás középiskolások nehezen tudnak elhelyezkedni, a gimnázium pedig inkább csak a továbbtanulásnál jelent előnyt, gimnáziumi érettségivel ugyanis nehezebb munkát találni, mint szakközépiskolai diplomával. Csak a több szakmás fiataloknak van esélyük a boldogulásra, és a továbbtanulásnak is csak akkor van értelme, ha javulnak vele a munkaerő-piaci esélyeik. Nem értenek egyet azzal, hogy nincs értelme a főiskolai/egyetemi képzésnek, és hogy a korábbi karrierkezdés miatt mielőbb munkába kell állni.

7. A felsőoktatásban és a munkakeresésben a vajdasági magyar fiatalok a többségi nemzet fiataljaival veszik fel a versenyt, nem pedig a magyarországi vagy európai mintát követik. Szakma- és munkahelyválasztás terén a szerbiai/régióbeli

munkaerőpiaci tényezők a döntőek, nem pedig az európai normafeltételek. A fiatalok többsége reméli, hogy tanulmányai befejezése után rövidesen talál munkát. A munkalehetőség kiválasztásánál legfontosabb szempont a munkahely stabilitása és a fizetés nagysága. A friss diplomások a magántulajdonban levő kisvállalatokba szeretnének munkát kapni leginkább.

8. A fiatalok többsége nem végez a képzettségének megfelelő munkát, mert megfelelő munkalehetőség hiányában kénytelenek voltak mást elfogadni. Többsége úgy véli, hogy keresete a szerbiai átlagfizetésnél alacsonyabb, és az elkövetkező 3 évben munkahely-változtatást tervez. A kedvező munkalehetőségért a fiatalok készek szakmai továbbképzéseken részt venni, új készségeket elsajátítani és idegen nyelvet tanulni, de akár külföldre távozni is. Az anyaországban tanuló vajdasági fiatalok ezt az opciót túlélési stratégiaként választották, főleg anyagi és megélhetési okok miatt, de közrejátszott az Európai Unióba tagosodás ténye is, mint húzóerő.

9. A munkánélküli vajdasági magyar fiatalok többsége 1-2 évig is hajlandó megfelelő munkalehetőségre várni. A megkérdezettek többsége alkalmi munkákat vállal. Úgy gondolja, hogy munkánélküliség fő oka, hogy nem rendelkezik kapcsolatokkal, ismeretségekkel.

## **Eredmények – tanulság**

1. A felsőoktatási reformtörekvések Szerbiában 2001-ben erősödtek fel: ekkor az új kormányhoz tartozó reformcsoportok lendületet tudtak adni az oktatásügynek. A kormánynak ma is eltökélt szándéka mihamarabb keresztülvinni az európai felsőoktatási előírásokat, és bekapcsolódni a nemzetközi egyetemi áramlatba. A reformtörekvések azonban lassúak és nem zökkenőmentesek.

2. A felsőoktatás megroggyant értékrendszerrel, pénzhiánnyal küszködik. A beidegződött gyakorlatot nehezen adják fel a konzervatív körök (főleg az idősebb akadémiai generáció tagjai). Az egyetemisták többsége támogatja a felsőoktatás reformját. Azok azonban, akik nem igazán tanulni mentek az egyetemekre, csak a munkánélküli és tétlen fiatalkort próbálják kitolni, nem lelkesednek az új oktatási előírásokért.

3. Az Oktatási Minisztérium igyekszik központosítási és ellenőrzési szándékkal megszüntetni a kialakult kaotikus helyzetet a meglehetősen erős állami karok és a magánintézmények ellenében is.

4. Az értelmiségiek véleménye szerint az oktatási reform politikafüggő, mert az intézkedések gyakran az uralkodó párttól vagy a miniszter párthovatartozásától függnék.

5. Ahhoz, hogy a szerbiai felsőoktatás érezhetően és viszonylag gyorsan megreformálódjon, elengedhetetlenül szükséges az európai normáknak megfelelő intézményalapítás, a szakok, programok elismerése; a minőségellenőrzés ezen új rendszerének köszönhetően érhetjük el az intézmények pozitív szelekcióját. Az akkreditáció bevezetésének hozadéka az intézmények önmeghatározása és belső értékelése. Az állami és magánkarok is alkalmazkodni fognak a munkaerő-piac szükségletehez, és diplomájuk hasznosultása néhány év

múlva majd automatikusan is rangsorolja őket. Ezt követően megtörténhet a felzárkózás a nemzetközi oktatási intézményekhez is (terv szerint 2010-ig).

6. Az akkreditációs folyamatban döntő szerepe van a kormány által alapított testületnek, miközben az egyetemek autonómiáját úgy lehet megvédeni, hogy (1) a kormány és az intézmények közé ékelődnek a Konferenciák mint vitaszervek, és (2) az Akkreditációs Bizottság tagjai főleg egyetemi tanárok (nincsenek köztük makrogazdasági és pénzügyi érdekeltségű szakemberek).

7. Az akkreditációs szervezetek belső értékelésében dominálnak az optimista megállapítások, a minőségellenőrzésre és a racionalizációra való hivatkozás. A minőség, mint cél, számukra főleg a következőt jelenti:

- magasabb oktatási színvonal, a munkaerőpiac új követelményeinek is megfelel;
- eredményesség a hallgatók felvételénél (minél magasabb pontszám), a tanárok kinevezésénél (szigorítás a kompetenciákat illetően);
- hatékonyabb képzés (az anyagi és szellemi ráfordítások megnövelésével csökkenjen a tanulmányi átlagidő és növekedjen a diplomások száma).

8. Oktatásban is Szabadka képezi a központot vonzásterületével mind a középiskolai, mind a felsőoktatás esetében. A középiskola szinte minden szakirányzata megvan Szabadkán, ezért található itt diákok az egész Észak-Bánáti körzetből (főleg Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Zenta és Ada községekből), de Dél- és Közép-Bánátból is, valamint Nyugat-Bácska településeiről. Gyakori az eset, hogy a főiskolai és egyetemi oktatási feltételek miatt (olcsóbb ellátás és lakás), Vajdaság keleti és nyugati részeiről is inkább ide jönnek, nem pedig Újvidékre. Általános jelenség pl., hogy a kilencvenes években betelepültek itt tanítatják rokonságukat is (Montenegró, Bosznia). Szabadkán működik az Újvidéki Egyetem Közgazdasági-, Építőmérnöki-, Magyar Tanítóképző Kara, valamint a Műszaki Főiskola és a Gábor Dénes Főiskola kihelyezett tagozata, de számos magán kar tagozata is. Szabadka iskolakapacitása és kínálata a legjelentősebb a határ régióban, de fontos központ Zenta, ahol a matematikai tehetséggondozó gimnázium, az egészségügyi, közgazdasági szakirány működik és a magyarországi Kertészeti Főiskola kihelyezett tagozata. Nagy tehát a többségi magyarlakta települések (Magyarkanizsa, Zenta, Ada) vonzáskörzete, hiszen jönnek diákok délebből, ahol nincs magyar nyelvű középiskolai oktatás. Mezőgazdasági szakirányaival a kanizsai középiskola ismert; vegyiparra szakosodott a csókai, míg Ada a fém- és textil-beállítottságú.

## **7. Civil szerepvállalás a helyi fejlesztési programokban**

### **7.1. A civil szervezetek a reformfolyamatokban**

Szerbiára a központi és helyi hatalmakat illetően pillanatnyilag a centralizáció és a hierarchikus viszonyok jelenléte jellemző. A 2002-ben elfogadott helyi önkormányzatokról szóló törvény, s e törvény szellemében meghozott önkormányzati alapszabályzatok (statútumok) jogi keretet biztosítanak hozzá, hogy a helyi önkormányzatok egész sor új, fontos, a polgár igényeit szem előtt tartó



szolgáltatást biztosítsanak, amely nélkül nincs modern társadalom, tehát társadalmi fejlődés sem.

Szerbiában az államnak a mai napig jelentős szerepe van, de hatalmi pozíciójában és szerepében nincs kidolgozott állandó missziója, viszonylag gyenge kapacitásokkal rendelkezik, nincs hatékony stratégiai tervezési és irányítási koncepciója, a minisztériumok és a közigazgatási hatalom különböző szintjei közötti koordináció hiányával küszködik. A helyi önkormányzatok kénytelenek az ügyintézésük zömével kapcsolatban a központi hatalom engedélyét kérni, és a rengeteg kérelem gyakran megbénítja a munkát. Jellemző, hogy párhovatartozástól függő és egyéb, egyéni ismeretségi csatornák működnek, ami tovább táplálja a pártállam fennmaradását. Pillanatnyilag az állami támogatásokra még mindig nagy hatással van a politika és a kliensrendszer. A helyi önkormányzatok kevés saját vagyonnal rendelkeznek (ezt a jogot 1995-ben vették el, és a 2006. évi új Alkotmánnyal adták vissza), így jogi és üzleti szubjektivitásuk gyenge. Ez jelentősen gátolja a beruházások fellendülését. Az önkormányzatok pénzügyileg nem függetlenek, igen kevés állandó helyi adó, járulék felett rendelkeznek, ezért a helyi költségvetés kiszámíthatatlan, nehezen tervezhető. A központi pénzügyi és fiskális politika miatt az önkormányzatok nehezen tudnak önálló, ösztönző adópolitikát folytatni. E téren a 2005-ben kidolgozott helyi pénzügyi politikáról szóló törvénytervezet hozhat némi változást. Ha az önkormányzatok bizonyos pénzügyi önállósághoz jutnak, a helyi bevételi források és az objektív mérce alapján történő központi költségvetési részesedés mellett beindulhat a regionalizálódás is.

A helyi önkormányzatokról szóló törvény értelmében a polgármester intézményének lehetővé teszi a közvetlen választást. Ez már a világon elfogadott gyakorlat: a polgármesternek lehetőséget ad, hogy maga válassza meg munkatársait, s ezzel hatékonyra teheti a munkáját. A községi menedzseri funkció szintén alkalom rá, hogy a szakmai szempontból megkönnyítse az önkormányzat munkáját, növelje a minőséget és a felelős társadalmi munkával valóban a fejlesztési projektek kerüljenek előtérbe. A városi menedzser munkájának jelentős része a polgárokkal való együttműködés kellene, hogy legyen. Ez most, sajnos a valóságban gyakran politikai alku.

A helyi adminisztráció még mindig az autoritativ, adminisztratív alapú döntéshozatal gyakorlatát követi, és hatalmat gyakorol a polgárok (mint objektum) felett, ahelyett, hogy közszolgálatként működne, melynek célja a polgárok igényeinek kielégítése. Jelentős változások várhatók azonban a különböző területekhez kapcsolódó hatóságok munkájában. Ezt a területet a már elfogadott *állami alkalmazottakról szóló törvény*, valamint a jövőben elfogadásra kerülő a *helyi önkormányzatok alkalmazottjairól szóló törvény* rendezi, amely dicséretes módon a szakszerűséget, a modernizálódást és az igazi szolgáltatótevékenységet helyezi előtérbe.

A polgári jogvédő (ombudsman) intézményének bevezetése előrelépést jelent a demokratikus és átlátható ügyintézés érdekében. A polgárok jogvédelmét szolgáló intézmény még kevés helyen alakult meg, jelentősége azonban vitathatatlan. Szabadkán 2006 júniusában kezdte meg működését, működésétől a jövőben várható eredmény.

### *7.1.1. Stratégiai fejlődés és a helyi politikák kidolgozása*

Helyi szinteken a stratégiai-fejlesztési feladatokon kívül még nagyon sok más probléma vár megoldásra. Ez vonatkozik Szabadka községre is. Megoldásra vár: munkanélküliség, szegénység, lakásproblémák, munkalehetőség teremtése, ötletek hiánya, érdektelenség, rosszminőségű szolgáltatások, a beruházási tőke, a káder- és szaktudáshiány, fejlődési krízis, bűnözés, korrupció, interetnikus feszültségek, környezetkárosító jelenségek, épületek folyamatos állagromlása, a fejlett technológia hiánya, innovációs technológiák nem kielégítő ismerete, utak, vasút hiánya, rossz minősége. A helyi önkormányzatok dinamikus, intenzív hatásoknak vannak kitéve. Csak a stratégiai vezetési módszerrel jelentheti a folytonos változások kihívásaira a válaszadás lehetőségét, a kritikus pontok felfedezését és a felgyülemlett problémák megoldását. A helyi önkormányzatok illetékességének tekintetében a következő területekre kellene elsősorban figyelmet fordítani:

- területfejlesztés, építészeti tervek, földpolitika;
- helyi infrastruktúra;
- környezetvédelem;
- helyi gazdasági fejlesztés.

A helyi önkormányzatok illetékességének bővítése pillanatnyilag Szerbiában az oktatás, egészségügyi ellátás és szociális védelem terén is kialakulóban van.

### **7.2. A civil szféra mint társadalmi tényező Szerbiában**

A szerbiai civil szféra állapota és fejlettsége a közelmúltban jelentősen befolyásolta a rendszerváltás folyamatát (pozitív érelemben), de később is más társadalmi folyamatok alakulását. A civil szféra szerepe a miloševići rendszer megbuktatásában közismert. Gondoljunk csak a civilek által kezdeményezett kampányokra, tüntetésekre, számonkérésekre, felhívásokra, a szabad médiumokban kifejtett tevékenységükre, a választási előkészületekben való közreműködésükre; és gondoljunk néhány markáns, külföldön is elismert civil szervezetre vagy csoportosulásra: Otpor, CESID, FENS, vagy számos, egész Szerbia területén, helyi szinten tevékenykedő és együttműködő „kis” szervezetre is. Nem elhanyagolható az sem, hogy ebben az időszakban a civilek a külföld jelentős erkölcsi és anyagi támogatását élvezték. Ez a civil szervezetek számára felfutási periódusként nevezhető „tanulási” szakasz megalapozta a polgári részvételnek, az érdekképviseletnek – a civilek helyi szinten történő szerepvállalása gyakorlatának – elfogadását, elsajátítását és elterjedését.

A CIVICUS-nak a civil társadalomra vonatkozó, Indexe elnevezésű, nemzetközi mércéken alapuló, empirikus kutatása, melyet 2004-ben és 2005-ben folytattak, igen érdekes eredményeket mutatott.<sup>117)</sup> A kutatás négy fő szempontot

<sup>117)</sup> A kutatás célja az volt, hogy minél több megbízható adathoz jusson a civil szféra fejlettségi szintjéről, és felvázolható legyen a fejlődés. Az empirikus kutatás a nemzetközi gyakorlatban használt módszerrel történt (a regionális és globális összefüggések), és lehetővé tette az eredmények nemzetközi összehasonlítását. A CIVICUS több mint 500 hazai és külföldi forrás elemzésének eredménye, és a több mint 400 civil szervezettől kapott adatot, valamint az 50 szakértővel folytatott beszélgetést is felöleli.

vizsgált, ezekkel jellemezhetőek a különböző fejlettségi dimenziók; 74 mutató szerinti vizsgálódást tömörítnek. A civil szféra mind a négy fő szempont szerint kiegyensúlyozott fejlettséget mutatott. Az 1–5-ig terjedő skálán kapott átlag 1,5-ös osztályzat nem kielégítő.

Struktúrára vonatkozó adatok, jellemzők: milyen markáns a civil szféra, milyen dinamikus és mennyire reprezentatív; a kapott fejlettségi szint: 1,4.

E kategóriában a következőket elemezték: a polgároknak a civil szférában kifejtett tevékenységének mélysége és köre, a civilek sokszínűsége és fejlettség szintje, együttműködése és erőforrásai.

- Környezetre vonatkozó adatok: milyen a szociális-gazdasági, kulturális és jogi környezet, segítik-e vagy gátolják a civilek tevékenységét; a kapott érték: 1,6.

E témában figyelembe vették a politika és a civilek kölcsönhatását, az alapvető szabadságjogokra gyakorolt hatásukat, más társadalmi-gazdasági és szociális-kulturális szempontokat, az adott törvényes háttért, a civilek és az állam, valamint a civilek és a privát szféra viszonyát.

- Értékekre vonatkozó adatok: milyen intenzitással és sikerrel mutatja be a civil szféra a pozitív társadalmi, emberi értékeket; a kapott érték: 1,4.

E kategória a demokrácia, átláthatóság, tolerancia, erőszak, nemek közötti egyenrangúság, szegénységcsökkentés és fenntartható környezetvédelem témákra való hatás tanulmányozására vonatkoztak.

- Hatásra vonatkozó adatok: milyen hatást fejt ki, hogyan járul hozzá a pozitív társadalmi folyamatokhoz a civil szféra; a kapott osztályzat 1,6.

A kutatás a politikára, a nyilvános felelősségre vonás gyakorlatára, a társadalmi érdekek védelmére, a polgárok képességeinek erősítésére és egyéb társadalmi problémák megoldási lehetőségére vonatkozott.

Említésre méltó a 2003-ben alakult Szerbiai Civil Szervezetek Szövetsége<sup>118)</sup> és annak tevékenysége: Szerbia csaknem 460 civil szervezetét tömöríti 102 önkormányzat területéről egy nem formális szövetségbe. Feladatának tekinti a civil szféra törvényes háttérének és támogatásának biztosítását, a folyamatos kommunikáció kiépítését az állam és önkormányzatok felé, a civil társadalom fenntartható fejlődési stratégiájának kidolgozását.

A decentralizálódási és reformfolyamatok és a polgári részvételen alapuló helyi irányítás Szerbiában igen nehézkesen halad. Vannak azonban bizonyos, reménykeltő előrelépések, melyek biztató jelei a decentralizálódás folyamatának és az önkormányzatok részéről elkezdett felelős tervezésnek. Néhány jó példa:

1. A 2002-ben elfogadott *Helyi önkormányzatokról szóló törvény* a közigazgatásnak nyilvános szerviz szerepet szán. E törvény alkalmazása nem mindenhol halad egyforma intenzitással. Az önkormányzati választások, ahol a polgármesterek már közvetlen választás útján kerültek a helyükre, újdonságot jelentenek, valamint a városi menedzser és főépítész mint új funkció bevezetése új alapokra helyezte az önkormányzat tevékenységét. A polgárokon is múlik, hogy hogyan élnek jogaikkal, és hogyan kérik számon az ő nevükben tevékenykedő képviselőket. Itt a civil szervezetek aktív szerepet játszhatnak, sőt kell is, hogy

---

<sup>118)</sup> Federacija nevladinih organizacija Srbije – FENS.

játszának e folyamat működése érdekében. A helyi erőforrások és erőviszonyok függvénye, hogy milyen eredménnyel.

2. Jó példája helyi szinten a decentralizációs folyamatok kezdetének az integrált szociális védelem gyakorlatának bevezetése 2004-ben: ebben együttműködnek a szociális központok, a helyi önkormányzatok és a civilek. A hároméves gyakorlat mögött eredmények vannak. Az ennek érdekében létrehozott, és a szociális kérdésekkel foglalkozó minisztérium által működtetett Szociális Innovációs Alap jó eredményeket mutat fel, természetesen csak ott, ahol éltek a kínált támogatási lehetőséggel.

3. A közérdekű információ elérhetésének jogát biztosító törvény egyéves életbe lépése után igen gazdag lehetőségük van a polgároknak, civileknek és a médiának arra, hogy közérdekű információkhoz jutva betekintést nyerjenek a helyi irányítási folyamatokba, és ellenőrizzék őket. Az ismeretek hiánya, a nagyfokú érdektelenség, az ellenállás, vagy a politika hatékony befolyása korábban nem tette lehetővé e fontos törvény széleskörű és eredményes alkalmazását. A polgárokon és civil szervezeteken múlik, hogy mennyire élnek a lehetőségekkel.

4. A Városok és Önkormányzatok Állandó Értekezlete (Stalna konferencija gradova i opština) 1953-ban alakult, és tevékenysége a mai napig, hogy elősegítse a hatékony, fenntartható és demokratikus, kölcsönös együttműködésen alapuló helyi önkormányzati munkát. Tevékenységével, főként pedig alapítványi, külföldi támogatásokkal segíti az önkormányzatokat a helyi fejlesztési stratégiák, programok kidolgozásában, a polgárok bekapcsolásában, a helyi és nemzetközi együttműködés fejlesztésében, az integrált szociális védelem gyakorlatának elterjedésében, az uniós gyakorlat alkalmazásában stb.

5. A 2006-os év közepén elfogadott, A helyi önkormányzatok finanszírozásáról szóló törvény olyan újításokat és változtatásokat hozott, melyekkel – objektív kritériumok bevezetése révén – igazságosabbá tehető a támogatások újraelosztása: az önkormányzatok olyan helyi adóforrások felett rendelkeznek, amelyekkel jelentősen megnövelhetik bevételeiket és kompetenciáikat is. Ami a költségvetési eszközöknek a polgárok érdekében történő költségét illeti, még sok a tennivaló, mert az érdekegyeztetésekre sok helyen még nem került sor, sőt még a párbeszéd sem alakult ki. Így van ez sajnos a szabadkai önkormányzat esetében is.

6. A Városok és Önkormányzatok Állandó Értekezlete (helyi önkormányzatokat egyesítő társulás) 2006 júliusában előkészített és közvitára bocsátott egy dokumentumot, amely a polgároknak a közéletben való közvetlen részvételével foglalkozik. Ezt elsősorban önkormányzatoknak szánta: kidolgozza a civil szervezetek és polgárok szerepét, fontosságát és lehetőségeit a polgári részvételi elv alapján működő demokrácia gyakorlásában a helyi önkormányzati szinten. Ezzel világosabbá válik a polgári kompetencia a helyi/regionális fejlesztési stratégiában, tervekben, kistérségi fejlesztési tervekben, szociális és szegénységcsökkentő programokban, környezetvédelmi programokban, város- és térségrendezési tervekben, különböző szakágazati fejlesztési tervek/programok stb. kidolgozásában és megvalósításában.

7. A Közép-Kelet-Európában is ritka az olyan példa, mint a szerbiai szegénységcsökkentő stratégia. A stratégia két évig tartó kidolgozásában a civilek is aktív szerepet kaptak. A 2003-ban elfogadott stratégia alkalmazása

pénzhiány miatt, valamint mert az implementációra vonatkozó módszertani szempontok és részletek nincsenek kellően kialakítva, nehezen indul. 2006 júliusában azonban a civil szféra közreműködésével folytak az előkészületek a helyi, önkormányzati szegénységcsökkentő stratégiák kidolgozására. E tevékenységeket több nemzetközi alapítvány is támogatja (UNDP, DIFID, Világbank stb.).

### **7.3. A civil szféra szervezkedésének légköre és közösségfejlesztő szerepe**

A magyar nemzeti kisebbség vajdasági érdekképviselője és közösségfejlesztése két társadalmi szervezeti-csoport feladataiban és céljaiban jelentkezik. Az egyik az autentikus regionális (magyar) politikum, a másik a (magyar érdekeltségű) civil szféra (egyházi, társadalmi és polgári egyesületek, művelődési szervezetek). A régió civil szervezkedését főleg a következő tényezők határozzák meg:

1. Az örökölt autentikus társadalmi magatartásformák, amelyek a titói öngazgatású korszak után, a nacionalizmussal és háborúval terhelt időszakban formálódtak, s a leszegényedést és az ország korábban elképzelhetetlen bezártságát eredményezték. A polgárok társadalmi aktivitását elégtelen, begubódzó, sőt gyakran elkeseredett passzivitás gátolta.

2. A politikai pártok hullámzó tevékenysége egy viszonylag diktatórikus légkörben folyt, amelyet csak 2000 után váltott fel demokratizálódási folyamat.

3. A civil és nonprofit szervezetek munkája kedvezőtlen légkörben folyt, a hatalom képviselői nehezen fogadták el őket partnerként. A kisebbségi civil szervezkedés külön elvárásokkal terhelve veszi/venné fel a közösségfejlesztési szerepet.

#### **7.3.1. A kulturális érintkezések feltételei és a hagyaték**

A tartomány lakossága nehezen viselte a konfliktusokat, a háborús veszélyt. E tartomány multikulturális lakossága közt 1990-ben még gyakori volt a vegyes házasság, ez az elmúlt másfél évtized alatt megváltozott. Empirikus kutatások mutatták ki, hogy a többségi nemzet fő értékei között a nemzeti identitástudat megőrzése állt, míg a kisebbségek (a magyarok is) értékei között a területi hovatartozás vagy lojalitás. A kilencvenes évek elején legtöbbször a Jugoszláviához tartozást becsülték, majd a szülőhelyhez, a lakhelyhez való ragaszkodás (lokálpatriotizmus) következett, végül a regionális-tartományi érdekek, sőt az Euró-pához tartozás.

1993-ban a Szerbia területére (kivéve Kosovót) kiterjedő empirikus kutatások szerint Vajdaság lakossága kevésbé mutatott nacionalista magatartást, mint a szűkebb értelemben vett Szerbiáé (megfelelően 26,1% és 41,7%).<sup>119)</sup> A nem nacionalista magatartás kifejezettebb volt Vajdaságban, mint a köztársaság

---

<sup>119)</sup> Ez az időszak a hiperinfláció és pénzügyi összeomlás ideje, a háború kellős közepe, Milošević hatalmának csúcsa.

déli részén (36,4% és 16,7%). Nemzeti diszkriminációs jeleket mindössze a tartomány lakosságának 1/3-a mutatott, míg a Belgrádtól délre eső területeken a lakosság fele volt kizárólagos más nemzetekkel szemben. Akkoriban a vajdaságiak 81%-a reformokban látta a kiutat, csak 32%-a volt nemzeti-forradalmi hangulatban. A tartományi lakosság 64%-a a háború ellen, a békére szavazott. A szerb nemzeti eufória tetőzése idején az ilyen magatartás szégyenletes, sőt büntetendő volt: pl. a katonai behívó megtagadása. Két évvel később (1995) a vajdaságiaknál is erősödött a nacionalizmus és a nemzeti bezárkózás. Akkorra már néhány menekülthullám érkezett az országba. A vajdasági etnikumok nem egyformán reagáltak rá: a románok nagy toleranciát, míg a szlovákok etnikai szegregációt, elszigeteltséget mutattak. A magyarok, elég erős egyéni és kollektív kulturális és nemzeti szervezettséggel, a megmaradás érdekében fordultak saját intézményeik (pártok, civil szervezetek, egyház) és az anyaország felé.

### *7.3.2. A civil szervezkedés Szerbiában/Vajdaságban*

A civil szervezkedés gyakorlatában jelentkező nehézségeket akkor tudjuk majd fokozatosan felszámolni, ha az állam nem riválisként vagy kritikusként kezeli a civil szférát, és elfogadja: a civil szervezkedés nagy előnye, hogy a polgárok önként társulnak, megtanulják definiálni és kifejezésre juttatni érdekeiket. Amikor nyomást gyakorolnak a nemzeti és a helyi hatalomra, azért teszik, hogy biztosítsák például a stabilitást, a törvényességet, az egészséges életkörülményeket, az igazságos megadóztatást, vagy egyszerűen „csak” a jobb minőségű kommunális szolgáltatásokat. Az önkéntesség a harmadik szférába tartozó szervezetek legfőbb ismérve: e szervezeteknek a működése a tagság és támogatóik energiájától és erőforrásaitól függ, akik hisznek egy küldetésben, a szervezet társadalmi szerepében. A donátorok nem azért támogatják őket, mert a hierarchia csúcsán kialakított politikát végrehajtó állami szerkezethez tartoznak, sem pedig a nyereségvágyból, ami az ilyen céllal alapított kommersziális szervezetek sajátossága.

A Szövetségi Statisztikai Intézet 1996. évi kimutatása szerint a bejegyzett társadalmi szervezetek és polgári egyesületek közül csaknem 15 000-re rúgott a sport-, a művelődési, a művészeti és hobbiegyesületek illetve szervezetek száma. A fennmaradt néhány ezret alkották a mérnökök, szociológusok, művészek vagy a szociális-emberbaráti szervezetek (a vakok, nagyothallók, rokkantak stb. egyesületei). Az egyesületeknek gondot okozott, hogy miként alkalmazkodjanak az új körülményekhez, ugyanis az előző rendszerből átkerülve egyszerre csak függetlenek/önállóak lettek. Ebből is látszik, miért van szükség a civil menedzsment tagjainak a továbbképzésére, akik megfelelő kompetenciákkal rendelkezve képesek lesznek megfelelő módon vezetni ezt a szférát.

Az elmúlt 10 évben mintegy 2000 új szervezetet alapítottak, számuk továbbra is növekszik. Ezek az új szervezetek már besorolhatók a nemzetközi kritériumoknak megfelelő mozgalmakba, a békeszervezetek, az autonóm női szervezetek, az erőszak elleni különböző SOS telefonszolgálatok, az ökológiai szervezetek, egyesületek és mozgalmak, a helyi önkormányzat kiépítésével és fejlesztésével foglalkozó szervezetek, az emberi jogokat és szabadságokat védő,

propagáló szervezetek, az emberbaráti szervezetek, az ifjúsági, egyetemista és más szervezetek közé.

A Szövetségi Statisztikai Intézet<sup>120)</sup> adatai szerint 1999 decemberének végén Szerbiában 19 129 társadalmi szervezetet és polgári egyesületet tartottak nyilván.

*1. táblázat*

*A nyilvántartott társadalmi szervezetek száma 1999-ben*

Szervezettípus	Szerbia			
	Vajdaság	Közép-Szerbia	Kosovo	Összesen
Polgárok egyesületei	692	792	69	1 553
Társadalmi szervezetek	5 526	10 888	1 162	17 576
Összesen	6 218	11 680	1 231	19 129

*2. táblázat*

*1999 után bejegyzett nem kormányzati szervek száma*

Év	Szervezetek száma
1994	196
1997	695
2000	2 000
2001	2 800

A kilencvenes években a nem kormányzati szervezetek kedvezőtlen körülmények között tevékenykedtek a háború, a büntetőintézkedések, a politikai megtorlás, a nemzetközi elszigeteltség, a nagyarányú munkanélküliség és az életszínvonal csökkenése miatt. A nonprofit szervezeteket gyakran olyan emberek alapították, akiknek alig, vagy egyáltalán nem voltak előzetes tapasztalataik e szférában. A nehéz körülmények ösztönzőleg hatottak e szervezetek elszaporodására. 1997-től a harmadik szféra infrastruktúrája jelentősen felfejlődött. A nem kormányzati szervezetek száma a mélyülő társadalmi és politikai válság következtében, az évtized végén folyamatosan emelkedett: a tapasztalt nem kormányzati szervezetek ugyanis bátorították a változásokat vágyó polgárokat, hogy csatlakozzanak a meglevő reformszervezetekhez, vagy hozzanak létre újakat. Akkoriban az állam már nem üldözte a nem kormányzati szervezetek aktivistáit, a közvélemény pedig már nem félt bekapcsolódni a munkába. A sajtó fokozatosan nyitott, a kormány együttműködési készséget mutatott, ami hozzájárult a harmadik szféra újabb erősödéséhez és kedvezőbb arculatának kialakulásához.

A CRNPS<sup>121)</sup> adatai szemléltetik a Szerbia–Montenegróban tevékenykedő nem kormányzati szervezeteket jellegük, illetve tevékenységi körük szerint, de

<sup>120)</sup> [www.statserb.sr.gov.yu](http://www.statserb.sr.gov.yu).

<sup>121)</sup> Centralni registar nonprofitnog sektora.

ugyanúgy áttekinthetjük a nem kormányzati szervezetek adatait a városok sze-rint is.<sup>122)</sup>

Nemzetközi szervezetek	85
Művelődési és művészeti szervezetek	251
Oktatási és kutatószervezetek	225
Ökológiai szervezetek, egyesületek és mozgalmak	212
Humanitárius szervezetek	202
Szocio-humanitarius szervezetek	294
Ifjúsági és egyetemista szervezetek	154
A lokális közösség kiépítésével foglalkozó szervezetek	197
Ügyviteli és szakmai egyesületek	97
Emberi jogvédő szervezetek	172
Törvénykezdeményező és közélet-képviselői szervezetek	26
Békeszervezetek és -csoportok	54
Nőszervezetek	102
Menekültek és kitelepítettek szervezetei	55
Nemzetközi együttműködési szervezetek	11
Egyéb besorolatlan szervezetek	136

Forrás: A nem kormányzati szervezetekre vonatkozó törvényi szabályozás<sup>123)</sup>

Amíg fennállt a Szerbia és Montenegró Államszövetség (2006 májusa), szövetségi szinten szabályozták a civilek tevékenységét, a polgárok egyesületekbe, társadalmi szervezetekbe és politikai szervezetekbe való egyesüléséről szóló törvénnyel. A különválás után Szerbiában most hatályban van a *Társadalmi szervezetekről és a polgárok egyesületeiről szóló törvény*, míg Montenegróban a *Polgárok egyesületeiről szóló törvény*. Ezek az előírások az egykori jugoszláv föderáció széthullása és az új szövetségi alkotmány, a szerbiai alkotmány és a montenegrói alkotmány meghozatala előtt léptek hatályba, mára elavult és a jogrendszerünkkel összehangolatlan, különösen ha a többi európai országgal hasonlítjuk össze, márpedig ez a szféra szorosan együttműködik más országok civil szféráival.

A legutóbbi Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Alkotmányának az ember és a polgár szabadságjogaival és kötelezettségeivel foglalkozó része (2006 tavasza, Montenegró kiválásával hatályon kívül) szavatolja az egyesületek meghozására és tevékenységre való jogot. Ezek a szabadságok összhangban vannak a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségekkel. Fontos kiemelni, hogy országunkban az előbbiekkal összhangban az a *bejegyzési elv* érvényesül, hogy az illetékes szerv ezt elvégzi minden előzetes jóváhagyás nélkül, ámbar az is tény, hogy az illetékes szerv bejegyzési végzése nélkül az egyesület tevékenységének nincs jogalapja. Mindhárom említett legfontosabb dokumentum tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyekkel korlátozzák az egyesülési és tevékenységre való jogot, amelyek tiltják az olyan szervezetek működését, melyek

<sup>122)</sup> www.crnps.com – 2004 decembere.

<sup>123)</sup> A Kako osnovati i registrovati nevladinu organizaciju (Hogyan alapítani és bejegyeztetni a nem kormányzati szervezetet) című közlöny. CRNPS, Beograd, 1999; és a www.vladars.net/it/zakoni honlap.



tevékenysége az alkotmányos rend erőszakos megdöntésére, az állam területi egységének megbontására, a szavatolt emberi jogok és szabadságok megsértésére irányulnak, illetve nemzeti, vallási, faji vagy más türelmetlenséget szítanak. Ugyancsak az Alkotmány tiltja titkos szervezetek és álkatonai szervezetek alapítását. Ezt a rendelkezést tartalmazza Montenegró Alkotmánya, a Szerb Köztársaság Alkotmánya viszont nem.

Az egyesületek alapítására való jog szavatolt a kisebbségek tagjai számára is, vagyis a törvénnyel összhangban oktatási és kulturális szervezeteket vagy egyesületeket hozhatnak létre. E szervezetek finanszírozhatók az önkéntesség elve alapján, de támogathatja őket maga az állam is. Érdekes, hogy a nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van részt venni akár a nemzetközi nem kormányzati szervezetek munkájában is, ha az nem káros az ország érdeke szempontjából. Ez az egyetlen példa, hogy törvényhozásunkban a *nemzetközi nem kormányzati szervezet* megfogalmazást használják, noha nyilvánvalóan azokra a szervezetekre vonatkozik, amelyek határainkon kívül tevékenykednek. Nem világos, hogy ezt a jogot miért szavatolják csak a nemzeti kisebbségek, s nem pedig minden polgár számára. Mivel jelenleg Szerbiában a humanitárius segélyek megszerzésében és elosztásában legnagyobb szerepük a vallási közösségeknek van, a közvélemény őket nem kormányzati szervezetekként kezeli, pedig a Szerb Alkotmány külön lehetővé teszi a vallási közösségek számára a jogot, hogy iskolákat és jótékonyági szervezeteket alapítsanak.

### 7.3.3. Az új nem kormányzati szervezet bejegyeztetési eljárása

Polgárok egyesületét alapíthat tíz, szavazati joggal rendelkező, nagykorú állampolgár, a működés feltétele a bejegyeztetés. Azokat a szervezeteket, amelyek csak Szerbia területén fejtik ki tevékenységüket, a köztársasági törvénnyel összhangban veszik nyilvántartásba. Új szervezetet az alapítók közgyűlése hozza létre egy ún. az *alapítási határozattal*, valamint *alapszabályt* is hoz. A törvény előírja a határozat tartalmát, és azokat a kérdéseket, amelyeknek be kell kerülniük az alapszabályba. Ez lényegesen megkönnyíti és lerövidíti a bejegyeztetési eljárást. Mulasztások és hibák, olyan dokumentumok hiánya, amely az alapszabályban felsorolt kérdéseket részletezik, gyakoriak, ezért nagyon fontos, hogy az alapítók előre megállapodjanak abban, mit kell tenniük, ha szükség mutatkozik az alapszabály módosítására és kiegészítésére, valamint az illetékes szervek esetleges megjegyzései kapcsán.

Az alapítói határozatnak tartalmaznia kell az alapítók nevét, a szervezet nevét, székhelyét, céljait és feladatait, és a felhatalmazott személy nevét, aki a bejegyeztetés során eljár, valamint az alapítói közgyűlés megtartásának időpontját, amelyen mindezeket a határozatokat elfogadták, illetve meghozták. Az alapszabály a következő kérdéseket rendezi: az egyesülés céljait és megvalósításuk módját, az egyesülés formáját és a szervezet szervezeti felépítését (a polgárok egyesülete vagy társadalmi szervezet), az elnevezést és a székhelyet, annak módját, hogy valaki hogyan és milyen feltételekkel lehet tagja, a tagság megszűnését és a tagok jogait, a szervezet szerveit, a tagok jogait, kötelezettségeit és felelősségük kérdését, a képviselő módját, az eszközök megszer-

zésének és felhasználásának, valamint a velük való rendelkezés módját, a munka és az eszközök begyűjtésének és felhasználásának nyilvánosságát, a határozathozatal módját más szövetségekbe, szervezetekbe és egyéb egyesülési formákba, nemzetközi szervezetekbe való belépésről, az alapszabály meghozatali és az alapszabály módosítási eljárását, a szervezet megszűnéséről szóló határozat meghozatalát, a munka megszűnése esetén a vagyonnal való rendelkezés módját, a szervezet nyilvános jeleit (pecsét, jel). A bejegyeztetéshez szükséges egyéb dokumentumok a következők: jegyzőkönyv az alapító közgyűlés üléséről, az alapítók aláírása, valamint az előírt formanyomtatványok, amelyek az Igazságügyi Minisztériumban kaphatók.

Az eddigi felmérések és empirikus kutatások alapján állíthatjuk, hogy a magyar érdekeltségű szervezetek többségében megvan a megoldás-orientáltság, hiszen a társadalmi nonprofit szervezetek még mindig pótcselekvéseket végeznek, átmeneti megoldásokat ajánlanak. A vajdasági civil szféra azonban expanziója ellenére is eklektikus, szervezetlen, az együttműködés hiányában nem áttekinthető, és a közösségfejlesztés civil eszközeit sem definiálja. A civil társadalomnak nincs egységes fellépése a közösségfejlesztés területén, hiszen még mindig az alárendeltség és kiszolgáltatottság megszüntetésével küszködik. A vajdasági (magyar) civil szféra működése legtöbb esetben bizonytalan, tevékenységük tekintetében részben szervezési, vezetési, működtetési, fejlesztési és fenntartási hiányosság, részben túlvállalás, párhuzamosság, információ- és kompetencia-hiány jellemzi, sok esetben egyszerre van jelen a pazarlás és a nincstelenség. Mindezek külön-külön is, de együttesen hatványozottan nagymértékű anyagi és hatalmi függőséget, szakmai és erkölcsi kiszolgáltatottságot is jelent egyben.

A délkelet-európai stabilitási folyamat címén prioritást élveztek a demokratikus átalakulást segítő, demokratikus értékrendet népszerűsítő, a polgári társadalmat mozgósító, a multikulturalizmust és sokszínűséget felvállaló, az esélyegyenlőséget növelő nemzeti kisebbségi értékek és hagyományfejlesztő tevékenységek. Szerbiában külföldi támogatások révén mintegy 2500-3000 szerb civil szervezet jött létre. Ezzel szemben a vajdasági magyar civil társadalom zilált, részben politikumtól megtépzott, elszigetelt és párhuzamos kezdeményezésektől terhelt, infrastruktúrájában és humán erőforrásában nyomorúságos előfeltételekkel startol mindennemű EU-források megszerzésre (CARDS, INTERREG, Szerb-magyar Kisprojekt Alap). Megfelelő összefogó szakmai gyakorlati együttműködési program, logisztika, stratégia és fejlesztés hiányában nem az együttműködést, kölcsönös kiegészítést és az egymásra utaltságból adódó koncentrációt eredményezik, hanem az információ-elzárást, szakmai és gyakorlati tapasztalat átadásának visszatartását, rivalizálást, megosztottságot, tagolatlanságot erősítik. Így gyakran közösségfejlesztési diszharmonia lép fel. Komplex alternatívák nélkül, valamint a civil szervezetek működését, tevékenységét érintő hiány miatt, a civil társadalom nem képes a közösségi (nemzeti) gyökerekből táplálkozó, saját maga és a jövőendő nemzedék érdekében a közösségi (nemzeti) értékmegővásra. Az értékteremtést és a szülőföldön történő boldogulást felölelő helyi és regionális civil (magyar) közösségfejlesztést így felemásan végzi különösen a szórványban. A közösségfejlesztésben szerepet vállaló szervezetek, intézmények működését, vezetését és tevékenységét segítő

szakirodalmat elemezve, meg kell állapítanunk, hogy a térségben nincs olyan kézikönyv, útmutató, amely az érintett célcsoport alapításával, létrehozásával, módosításával, vezetésével, fejlesztésével, tevékenység és program definiálásával, infrastruktúrára fejlesztésével foglalkozna. Szükség van olyan kidolgozott anyagra/stratégiára (helyi, regionális és nemzetközi együttműködéssel), amely gyakorlati útmutatást ad, vagy tevékenységi modelleket, sablonokat vázol figyelembe véve a helyi sajátosságokat, a vonatkozó jogi pénzügyi és egyéb helyi-települési, községi-körzeti, tartományi és köztársasági szabályozási rendszereket, anomáliákat. A vajdasági magyar civil szervezetek, egyesületek és a közösségfejlesztés egyéb tényezői nemhogy az EU-val kapcsolatos szabályozásokkal nem rendelkeznek, de nincsenek a szervezetek életét érintő megfelelő hazai, belföldi szakmai és gyakorlati ismeretbővítő és útmutató jellegű kiadványaik, dokumentum-sablonjaik, gyakorlati jellegű, egyszerűsített végrehajtási mutatóik sem.

## Összefoglaló

A vajdasági lakosság a szerbiai társadalmi-gazdasági viszonyoktól függ, s magán viseli a civil szerveződés összes problémáját. Az elmúlt tíz év tele volt számukra ellentmondásokkal, a lehetőségek megvonásával, problémákkal. Nem tudtak, képességükhöz és akarathoz mérten kibontakozni, munkát szerezni, a fiatalok pedig önálló, családi életet kezdeni. A **társadalmi feszültségek** megmutatkoznak a polgárok véleménynyilvánításakor, társadalmi önszerveződésekor. A problémaérzékenység még nem jelenti azt, hogy nem bíznak, nem reménykednek és feladják az alternatív társadalmi aktivitásokat. Nem szeretnek politizálni (a múltbeli rossz tapasztalatok hagyatékeként), de szeretnének Európának, a demokratikus változásoknak részei lenni. Család- és jövőorientáltak, és minden vágyuk a béke, a létbiztonság.

Az **európai csatlakozás** a vajdaságiak tudatában reményként és elvárás-ként jelenik meg. A lakosság szükségesnek és fontosnak tartja elsősorban a piaci viszonyrendszert, kommunikációs akadályok legyőzését, kulturális másság elfogadását és az etnocentrizmus elhagyását, valamint a toleranciát, a reformokat, munkamotivációt.

A **megoldáshoz szisztematikus munkára** van szükség a civil szervezetekben:

1. A műveltség szint, a történelmi múlt, a nemzettudat és a regionális tudatkülönbségek miatt az egyes országok lakossága különbözőképpen viszonyul a nemzeti és kulturális különbségekhez, a mássághoz. A lakosság nagy része elvesztette társadalmi szerepvállalási motiváltságát, ki akar maradni a változások forogtatagából. A *balkáni fatalizmus* szindróma – tehetetlenség, passzivitás, apátia – vett rajtuk erőt.

2. Az **életminőség és életszínvonal** emelkedésével, hasznos munkával (pl. a nonprofit szervezetekben) a tehetetlenség és a kisebbségi érzés részben legyőzhető. (Amikor egy elfogadható szinten élek, általában elégedett vagyok, dolgozom, keresek, s nem jelentkezik egy másodlagos reakció, hogy másokat okoljak saját gondjaimért, szegénységemért.)

3. A civil szervezeteken keresztül fejleszteni kell a vajdasági lakosság **nemzetközi, regionális kapcsolatait** úgy, hogy a lakosság érezze, van esély az európai felzárkózáshoz akkor is, ha a szülőföldön marad.

4. A civil és állami szféra közösen kidolgozott társadalmi-gazdasági terveivel, különösen helyi szinteken, meg kell állítani az őshonos lakosság vajdasági (magyarság is) fogyatkozását, nagyméretű elvándorlását. Ehhez reális és tartalmas **ittthon tartási stratégiai terv** kell. Pl.: a régióban fel kell mérni a befektetők mozgásterét és a munkaerő-piaci mobilitást, ami természetesen átível az államhatárok fölött.

5. A **civil szerveződést** minőségében és közösségformáló szerepében stabilá kell tenni. A magyar érdekeltségű civil önszerveződés feladataként tűzheti ki akár például (a magyarok önkormányzatok területén) a beruházási lehetőségek növelését, a **vállalkozási hajlam és a foglalkoztatottság serkentését**. Munkálkodhat az államosított és elkobzott vagyonok, ingatlanok, földek és egyházi **javak visszaszarmaztatásán** is. Javíthat a vajdaságiak **tájékoztatásának** minőségén; felléphet az önálló regionális és színvonalas média- és információrendszer kiépítéséért. Külön figyelemreméltó a **civil szervezkedésben a fiatalok érdekképviselése**, mert új energiákra van szükség. Az ő önkézdemenyvezésük és összefogásuk elvezethet a magyar lakosság legszélesebb rétegéhez.

## Konklúzió

A nonprofit szférával kapcsolatos összehasonlító elemzések azt mutatják, hogy a modern társadalmak fejlődésének következő szakaszában a társadalmi élet különböző tevékenységi formáiba ezek a szervezetek mind **nagyobb számban** kapcsolódnak majd be. A civil szervezetek nagy **hatással vannak** például az ország **szociális politikájára**, sőt újabban (igaz, még csak ritkán) helyi szinten az állam szándékosan hárít át számos tevékenységét a nonprofit szférára, mert az sokkal eredményesebb. Ezáltal a nem kormányzati (civil) szféra az állami szféra alternatívájává válik.

A polgárok spontán egyesülései különböző (mind magán, mind társadalmi jellegű) problémák megoldásában jutnak kifejezésre, ugyanis egy államtól viszonylag **független hálózatban** vannak, amely a civil társadalmat alkotja. A kezdeményezések birtokában, a polgárok nagyobb felelősséget vállalnak önmagukért és a társadalomért is, amelyben élnek.

## Javaslat

Szükség van egy **Civil Közösségfejlesztési Alapprogramra**, melynek keretében együttműködő szervezetekké alakulhatnak a régió nonprofit egyesületei, melyben érvényesül az esélyegyenlőség elve, az alulról jövő kezdeményezések, a közösségfejlesztés tárgyi és szellemi értékei.

A civil szféra együttműködését segítené pl. egy CIVIL ÚT-MUTATÓ kiadvány, füzet sorozat és digitális-multimédiás adaptáció, s több, gyakorlati jellegű **kurzus**

szervezése *Közösségfejlesztés és szervezetfejlesztés gyakorlata a Vajdaságban* témára. Ez a praktikum-útmutató tartalmazná a szervezetek valamennyi hivatali dokumentációjával és adminisztrációjával összefüggő magyar–szerb–angol elektronikus sablonokat, intelligens szervezet menedzszolgáltatásokat, egyedi módon alkalmazható kezelési felületet, a szervezetek egymásközi kommunikációját kiépítő klienst, belső adatbázis kialakításának lehetőségét, hírújság, kérdezz-felelek, fórum modulokat, valamint az interaktív, költségkímélő, önképző internettel frissíthető oktatási-képzési és tájékoztatási EU- és magyarországi modulokat. A néhány éves rendszeres munkával a közösségfejlesztési útmutató és tanfolyam végül úgy hasznosulna, hogy átfogó platformot képezne a vajdasági civil szféra elektronikus ügyintézése, adminisztrációja, kommunikációja, tájékoztatása és interneten keresztül történő együttműködése tekintetében. A rendszer 80%-ban helyettesíthetné a költséges és aránytalan PR, reprezentációs, kommunikációs, szervezési, szakértői, előadói és utazási költségekkel, valamint nagy technikai eszközigénnyel működtetett kurzusokat, továbbképzéseket. Ugyanakkor esélyegyenlőséget nyújtana a különböző okok folytán kívül rekedt szervezeteknek az információ, a tapasztalat, az ismeret és a tudás megszerzésére.

## 8. Mentálhigiéniai állapotok

Noha a mentális egészség egy olyan régióban, mint Vajdaság, rendkívül fontos, sem az anyaországban, sem Vajdaságban az elmúlt időszakban (egész pontosan a trianoni döntést követő időszaktól) nem folyt módszeres, a magyar népességre kiterjedő, átfogó pszichológiai-mentális kutatás. Voltak ugyan próbálkozások, egy-egy részterületen születtek is munkák, de hiányzik egy olyan adatbázis, amelyből akár a jelen tanulmányhoz, akár más munkákhoz vagy cselekvési programokhoz, információkat merítenénk. Talán ebből az állapotból is, de még inkább a szükségesség felismerésének hiányából adódik, hogy Vajdaságban nincs semmilyen, lelki egészséget megőrző, átfogó program. Alkalmoszerűen ugyan születnek programok – drog-prevenció, vagy a most különösen aktuális toleranciaprogramok –, ezek azonban megkésve vagy végső szükség esetén látnak napvilágot.

A humántőkébe való befektetés a rendszerváltó országokban kormányprogram kell, hogy legyen népesség mentális és lelki-egészségügyi állapotának megőrzése céljából. Ennek hiányában naivítás a versenyképesség növeléséről, az Európai Közösséghez való sikeres felzárkózásról beszélni.<sup>124)</sup> Az elmúlt évtized viharos történelmi eseményei régióinkban hozzájárultak ahhoz, hogy feltételezzük: amit az itteni magyarság megélt, nem múlt el nyomtalanul. A kisebbségi lét, az értelmetlen háború, az azt követő bezártság stb. folytán az itteni maroknyi nép különösen sérülékennyé vált, s előrevetíti, hogy nagy a baj.

Köztudott, hogy a miloševići rezsim szétzüllesztette a térség gazdaságát, a lakosság egy jelentős része munka nélkül maradt, aki viszont dolgozott, azoknak a bérét felemésztette az infláció. Az állandó létbizonytalanság kikezdte az

---

<sup>124)</sup> Hódi Sándor: Nemzeti önkép. Logos, Tóthfalu, 2003.

emberek lelki egészségét, a következményei most mutatkoznak meg: egyre gyakoribb az olyan lelki betegség, melynek oka erre az időszakra vezethető vissza. De megjelent egy másik jelenség is, ami elsősorban a nyugati világra jellemző: a mind gyorsabb életritmus, a globalizáció vívmányai és átkai ugyancsak megterhelésnek teszik ki a lelki állapotot. Az emberi magatartástudomány legújabb felismerései szerint az életformaváltás kísérőjelenségein túl a válság gyökere az, hogy a modern társadalomban a szorongáskeltés új lehetőségei alakultak ki, amelyek az önkényuralom hatékony eszközeivé váltak.<sup>125)</sup> Kevés azonban, ha ezeket a helyzeteket csak felismerjük; ugyanolyan fontos, hogy megtaláljuk azokat a módszereket, amelyekkel a megváltozott körülmények között védekezni tudunk. A fejlettebb demokráciákban számos olyan intézmény, szervezet szövi át a társadalmat, amely arra hivatott, hogy megvédje az egyén lelki egészségét, s segítse akár az egyént, akár a családokat, hogy a megváltozott gazdasági körülmények között is egészségesen tevékenykedjenek.

### 8.1. A vajdasági magyar fiatalok szorongása

Munkámban fiatalnak tekintem a 15–35 éves korosztályt: a serdülőkorukat és a fiatal felnőtt korukat. Jellemző rájuk, hogy a testi érés felgyorsult, a serdülés pszichológiai folyamata azonban hosszabbá vált; a pályaválasztás és az önálló élet kezdete kitolódott a fiatal felnőttkorra.

A közel tíz évig tartó balkáni háború folyamatos gazdasági válsaggal járt, s a vajdasági családoknak gyakran a létbizonytalansággal, sőt egyes családtagok esetében életveszéllyel kellett szembenézniük. (A kilencvenes évek nagy mozgósítása: éjszakánként hozták a katonai behívókat; sok család az éjszaka leple alatt menekítette külföldre a család férfi tagjait.) Az ilyen családokban felnövő gyerekeknek nap mint nap szembe kellett nézniük a kiszámíthatatlantól való rettegéssel. Megfigyelésekből tudjuk, hogy a szorongások, főleg ha tartósak, betegséggé válhatnak. A szorongásos megbetegedések neurózisokban, viselkedési, magatartási zavarokban nyilvánulnak meg. Ezek a zavarok azonban általában a társadalom által elfogadott normák között maradnak, a személyiség szervezettsége nem bomlik meg. Nincsenek pontos adataim róla, hogy a vajdasági magyar fiatalok milyen mértékben váltak szorongóvá az elmúlt időszakban, azonban mentálhigiéniai tréningek jelzik, hogy növekszik azon kislolások, és kamaszok száma, akik folyamatos szorongásban élnek.

A társadalmi együttéléssel együtt jár bizonyos fokú szorongás. Elkerülése igen fontos hajtóerő az élet első pillanatától kezdve. Ha a játékszabályok kiszámíthatóak, és felborításuk esetén a „büntetés” arányban áll az elkövetett hibákkal, a szorongásnak adaptív szerepe lehet. Amennyiben a játékszabályok áttekinthetetlenek vagy nem léteznek, a tehetetlenség, az elkerülhetetlen, az aktivitással nem megelőzhető büntetésnek való kiszolgáltatottság fegyverré válik azok kezében, akiknek módjukban áll a másik embertől megvonni a saját helyzetük feletti kontroll lehetőségét. Ha a sajtó, a rádió, televízió a reális világlitást nélkülöző, eltulzolt veszélyekkel fenyegeti a kiszolgáltatott, a közlések hitelességét elle-

---

<sup>125)</sup> Kopp Mária–Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot. Végtelen Kiadó, 1995.

nőrizni nem képes közönséget, egy egész ország népében kelthet szorongást.<sup>126)</sup> A szorongás megöli a kreativitást, a kezdeményező készséget, az innovációs hajlamot. Az önmagában rettegő fiatal a saját világába bezárkózva éli mindennapjait, így nehezebb őt bekapcsolni bármilyen újitási, vállalkozási folyamatba.

A kisebbségi komplexus a kisebbségi léttel szorosan összefüggő értékzavar: a nemzeti hovatartozás és a nyelvi-kulturális habitus szégyene, kínos megélése és a többségi nyelvi kultúra nyomasztó fölényének súlya miatt.<sup>127)</sup> Hódi Sándor mentális kutatásában megállapította, hogy a környező országokban élő magyar kisebbségek valamennyien kisebbségi komplexustól szenvednek. A kisebbségi érzéssel átitatott személyiség szerkezet megváltozott pszichés működést okoz. Ezeknek a megváltozott működésének következtében a körülöttünk lévő világ érzékelése visszafogottá, színtelenné válik. A kisebbségi érzés kihat a fiatalok egész életére, tevékenységére a pályaválasztástól kezdve munkába álláson át a párválasztásig és az egzisztenciális körülmények kialakításáig. Vajdaságban a nyolcadik osztályt befejezett magyar ajkú tanulóknak több mint 20%-a nem folytatja tanulmányait, megreked a szakképzetlen dolgozó szintjén. A szakmát választó tanulók 70–75%-a csak a hároméves oktatást választja, tehát megelégszik legalacsonyabb szakképzettségi fokkal. Ez a hozzáállás erősen feltételezi, hogy a háttérben a személyiséget átitató kisebbségi érzés húzódik meg. Újabb adatok valószínűleg azt bizonyítanák, hogy későbbi döntéseikben is jelen vannak személyiségüknek e jegyei. A vajdasági magyar fiatalok ilyenfajta életérzését fokozza egy kettős kisebbségi érzés is: Vajdaságban a többségi nemzettel szemben érznek kisebbségi komplexust, és Magyarországon is ugyanezzel az érzéssel találják magukat szemben, mert az anyaországi magyaroktól eltérő nyelvi és kulturális közegből érkeznek. A kínzó érzés legyőzésére gyakran olyan harsány viselkedési formát tanúsítanak, ami egyébként nem jellemzi őket.

Az elzártság, az adminisztratív kompetencia nélkülözése (a hatóságokkal való hiányos kapcsolat és ebből eredő hátrányok), a sokszor szinte neurotikus érzékenység, a kibontakozás feltételeinek ilyen vagy olyan ok miatti hiánya és az ebből származó kisebbségi komplexus (olykor éppen ennek az ellenkezője), a személyi sérelmek és megbántások, a fel nem dolgozott érzések és indulatok, a múlt értékelése és mindenekelőtt a hovatartozás zavara, az identitás – mindezt részletesen elemezzük. Mindez olykor nyugtalanságot, egyfajta, a gyökértelenségből fakadó egyensúlyhiányt eredményez.

A hosszan elhúzódó társadalmi krízis következménye, hogy az egyén egészsége kárt szenved. A folyamatosan küzdők elfáradnak, gyengül a megküzdési készségük, az állandó jelleggel jelen levő tehetetlenség pedig egészségkárosító magatartás felé tolja az egyént. A fiatalok csoportja érzékenyen reagál minden társadalmi változásra, még abban az esetben is, ha adott esetben bele is születtek. A fentiekben említett identitás kialakulásánál meghatározó szerepet játszik a család mint modell. Ebből adódik, hogy ha a család, mint megtartó, támogató, viszonyítási rendszer nincs teljes kompetenciájával jelen a fiatal életében, akkor

<sup>126)</sup> Kopp Mária–Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot. Végtelen Kiadó, 1995.

<sup>127)</sup> Hódi Sándor: A nemzeti identitástudat zavarai. Forum, Újvidék, 1992, 120. o.

a fiatal belső igényeinek kielégítése céljából keresni fog olyan viszonyítási csoportot, ahol meghatározhatja önmagát.

2000/2001-ben a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet egész régióra kiterjedő kutatásában az egészségkárosító magatartásra is rákérdeztek.<sup>128)</sup> Ennek eredményei az alább láthatók.

1. táblázat

Egészségkárosító magatartás – összehasonlító adatok (%)

	Belső-Erdély	Felvidék	Kárpát-alja	Székelyföld	Vajdaság (magyar csoport)	Vajdaság (többségi nemzeti csoport)	Magyarország
Naponta dohányzik	29	38	25	37	44	46	29
Alkoholt kipróbált	70	81	82	72	93	85	59
Drogot kipróbált	7	19	7	3	39	36	7

Forrás: MTT Könyvtár, 2002.

A vajdasági magyar minta 44%-a naponta, 8%-a pedig hetente legalább egy alkalommal dohányzik. Szinte valamennyi megkérdezett kipróbálta már az alkoholt, több mint 90% vallja, hogy szokott inni. Mintegy kétötöde élt lágy vagy kemény drog valamelyikével. A kábítószer, alkohol és dohányzás számaránya meghaladja a többségi magyar és a más régiókban élő kisebbségi magyar fiatalok mutatóit. A fenti megdöbbentő adatok hat évvel ezelőtt készültek. Az elmúlt időszakban a szerbiai gazdaság valamelyest stabilizálódott, amiből következik, hogy kiszámíthatóbbá vált a családok anyagi helyzete. Sajnos, ugyanakkor az alkohol és a drog elérhetőbbé vált a fiatalok számára. A szabadkai belügyi titkárság adata szerint Szabadka községben az általános iskola 7. és 8. osztályosainak, valamint a középiskolásoknak közel 80%-a került kapcsolatba valamilyen droggal. Ez az egyik legsérülékenyebb korosztály, s a következmények hosszútávon beláthatatlanok.

Az eddig leírtakból úgy tűnik, hogy az elmúlt évtized összes borzalma begyűződik a családokba, ahol már önállóan nem tudnak megbirkózni e hatásokkal, és a fiatalok, akiknek lelkében legmélyebb nyomot hagy, személyiségüktől, habitusuktól és neveltetésüktől függően reagálnak.<sup>129)</sup>

## 8.2. A nők mentális egészsége

A nők lelki egészsége elhanyagolt terület. Különösen veszélyeztetett a fiatal nőpopuláció; körükben is egyre gyakrabban fordulnak elő az önkárosító magatartásformák. A nők napjainkban egyre nagyobb számban vesznek részt társadalmi tevékenységben, a munkaerőpiacon miközben ellátják a „klasszikus” női feladatokat is, ebből adódóan kevesebb idejük jut pihenésre, lelki egészségük meg-

<sup>128)</sup> A vizsgált minta vajdasági magyar fiatalokból áll, kor, nem és végzettség szerint reprezentatív (kvótás mintavétel), elemszám 1017, életkor 15–29 év.

<sup>129)</sup> A fiatalok között terjed a bűnözés, az agresszivitás. A magyarverések miatt európai tényfeltáró bizottság járt Vajdaságban, 2005 tavaszán.



őrzésére. A nőket jobban sújtja a szegénység, sok az egyedül élő, vagy gyermekét egyedül nevelő nő, gyakrabban szorulnak a szociális rendszer ellátási formáira. Mind negatívan befolyásolja a nők egészségi állapotát, és beszűkítik az egészségfejlesztés és egészségmegőrzés lehetőségeit. Ezenkívül bizonyos betegségek is jobban sújtják a nőket, pl. a csontritkulás, szorongásos zavarok és a depresszió. A nők körében gyakoribb a krónikus betegségek miatt kialakult munkaképesség-csökkenés és mozgáskorlátozottság.

A nők dohányzása gyakran a nem adaptív megküzdési stratégiák kialakulását tükrözi. A rendszeres alkoholfogyasztás a vajdasági magyar nők körében aggasztóan magas a fejlett országokhoz képest. A pszichoaktív szerek fogyasztása, főleg pedig a nyugtatók és egyéb gyógyszerek túlzott használata is gyakori a magyar nők körében. Különösen veszélyeztetett a fiatal nők populációja, körükben az önkárosító magatartásformák egyre gyakrabban fordulnak elő, s lelki állapotukkal vannak szoros összefüggésben. Az egész régióra vonatkozóan igen fontos, hogy a nők egészségével kapcsolatos kérdéseket célzottan vizsgáljuk, s az eredménytől függően célzott egészségmegőrző programokat tervezzünk a számukra, egyúttal a már meglevő, illetve leendő családjaik számára. Kiemelt fontosságú, hogy a nők egészségmagatartását pozitív irányba befolyásoljuk, a gyakori megbetegedéseket megelőzzük, és egészségi állapotukat javítsuk. Lényeges, hogy a női lakosság élettartamának meghosszabbításával csökkenjen a krónikus betegségek előfordulása, és a nők különböző generációinak az életminősége javuljon.

## **Összegezés**

Vajdaságban növekedett a családi traumák valószínűsége: válás, új családi rekombinációk, a csonka család. A kortárs csoportok szocializációs szerepe felértékelődött, fellép a beilleszkedés fokozott igénye, a korai kilépés a családi kötelékből. Megjelenik a kortárs csoport mint konzumérték, életminták, divatok gyűjtőlencséje és erősítője lesz; és erősödik a szülői minta- és tekintélyvesztés.

A minták és az értékek pluralista válsága észlelhető: a tekintélyelv válsága, az erkölcs mintáinak elhal(ványul)ása, konzumértékek és a hedonizmus közvetlen csábítása, a hagyományos életutak elbizonytalanodása, jövőképhiány, felnőtté válási krízisek és ebben a drog mint „megoldás”, generációs különbségek és konfliktusok.

Anómia a társadalomban: a viselkedés „következménynélkülisége”, a felelősséggel elhalványulása, a túlméretezett médiamanipuláció, a pedagógia válsága és elerőtlenedése, a család magára maradása a gyermek problémáiban, a segítő szolgáltatások hiánya, a korrektív nevelés és rendvédelem tehetetlensége.

A vajdasági fiatalokban rejlő szorongások, kisebbségi érzések egészségkárosító magatartást okozhatnak. Ehhez hozzájárulnak a széthullott, irányt adni nem tudó családok, a lelki egészséget teljes mértékben mellőző oktatási intézmények.

## **Javaslatok**

A lelki egészségvédelem társadalmi feladat kell, hogy legyen. Nincs az a közösség – szerveződjön bármilyen alapon –, amelyben ne lenne szükség lelki

egészségvédelemre. Szem előtt tartva a régió történelmét, meggyőződése, hogy nagyon fontos lenne egy komplex lelki egészségmegőrző program kidolgozása és alkalmazása. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a mentálhigiéné több mint program: ez szemlélet, s mint ilyen, helyet kell, hogy kapjon minden humán oktatási intézményben. Fontos lenne azokban az intézményekben honosítani, ahol a jövő generáció nevelése folyik, azaz az oktatási intézményekben, kiemelten a tanítóképzőkben, óvóképzőkben. A mentálhigiéné nem más, mint a lelki egészség fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges készségek és képességek tanítása és gyakoroltatása, továbbá a lelki egészséghez szükséges ingerek, külső hatások biztosítása és az ártalmas külső hatások kiküszöbölése. Ilyen értelemben lenne fontos az oktatási intézménybe bevezetni az iskolai mentálhigiéné programokat, melynek során a fiatalokat megtanítanák rá, hogyan kell védeni és erősíteni az önértékelést, énképet, a különböző önszabályozási készségeket, a stressz-feldolgozás és a problémaküzdés módjait. A programba beletartozna a kommunikációs készségek, az önkifejezés, az önérvényesítés, a személyközi szenzitivitás, a hatékony önreprezentáció, a kapcsolatkötési készségek elsajátítása is.

A programoknak prevenciós jellegűeknek kell lenniük. Az egészségkárosító jelenségeket kutatva a családhoz jutunk vissza. S ha egy a családtag megbetegszik, az befolyásolja a többiek társadalmi szerepét is. Szem előtt kell tartani azt is, hogy sokkal több pénzbe kerül az egyén gyógyítása, mint a megelőzésre fordított összegek. Fel kell számolni a szülőknek azt a téves nézetét, pl. a droggal kapcsolatban, hogy: „az én gyerekemmel ez nem fordulhat elő”, mert fiataljaink aggasztó mértékben veszélyeztetettek.

A ma már a térségünkben is egyre népszerűbb szervezetfejlesztésnek mentálhigiéné szemléletet lehetne adni, amikor is a teljesítménynöveléssel szemben az egészséges lelki állapot kerül fókuszba. Nálunk is működnek szociális intézmények, de (számos ok miatt) csak a társadalom peremére szorult szociális esetekkel foglalkoznak. A legtöbb intézményben nincsenek magyar alkalmazottak, így komoly akadályba ütközik a kisebbségekkel folytatott munka.

### III. GAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK

#### 1. A gazdasági tevékenység tényezői

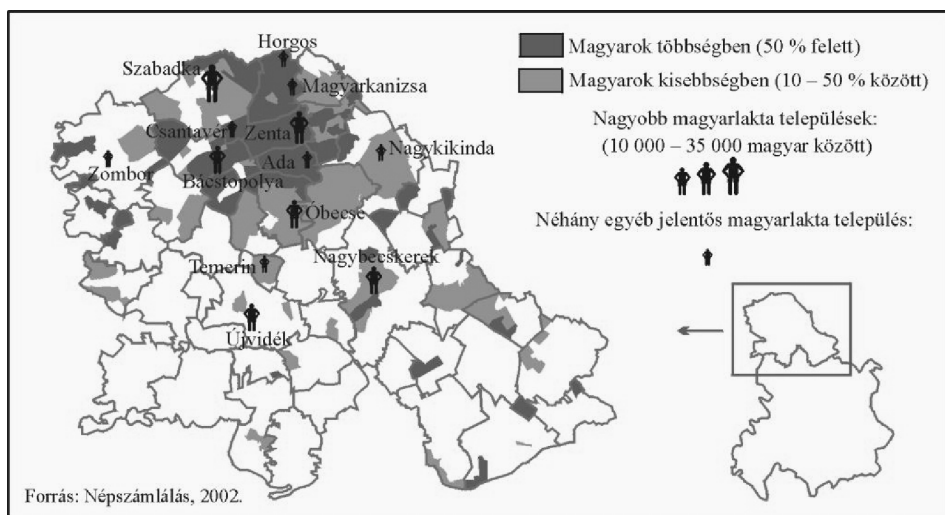
##### 1.1. Helyzetértékelés – Észak-vajdasági régió

A koncepció keretében vizsgált (észak-vajdasági) régió sem földrajzilag, sem közigazgatásilag nem határolható be egyértelműen. Szűkebb értelmezése ugyanis általában csupán a vajdasági tömbmagyarság életterét képező relatív magyar többségű Szabadka–Topolya–Kishegyes tengely körüli térségre és az abszolút magyar többségű Magyarkanizsa–Zenta–Ada–Becse környéki Tisza-mellékre vonatkozik (1. ábra). Tágabb értelemben a teljes észak-vajdasági régióra, tehát az észak-bácskai, nyugat-bácskai és észak-bánati körzet közigazgatási térségeire is érthető, s az igen jelentős vajdasági magyar szórvány- és szigetnépességet is tekintetbe véve, akár Vajdaság Autonóm Tartomány teljes területére is vonatkoztatható. Másrészt a rendelkezésünkre álló statisztikai mutatók sem bonthatók le egyértelműen az így behatárolt régió szintjére, és azok idősorai hosszabb távon nem összevethetők, és ezért régió gazdasági állapota is csupán elnagyolva és közvetett módon értékelhető.

1. ábra

A vajdasági tömbmagyarság élettere

(nyolc abszolút vagy relatív magyar többségű község)



## 1.2. A régió gazdasága

A régió (akár Vajdaság AT egésze is) alacsony energia-önellátottságú. Két nagy vízhozamú folyója ellenére kifejezetten vízszegény térség, csekély és csupán helyi jelentőségű a kőolaj/földgáztartaléka, kevés az alacsony fűtőértékű széntartaléka és a terciális üledékaltalajból nyerhető alacsony hőmérsékletű termálvíze. Az agyagon és homokon kívül szinte semmilyen szűkebb értelem vett bányakincssel nem rendelkezik. Előnyös földrajzi fekvése mellett csupán egyetlen európai léptékben is tényleges komparatív előnyt képező természeti adottsága van: nagy termőerejű termőföldjei. Ennek ellenére a régió területén a kiegyezés után, a 19. századvég és századforduló időszakában az akkori Délvidéken szinte példátlan ütemű városiasodás és igen erős spontán iparosodás kezdődött, amelyet azonban sajnos, derékba tört a világháborús megtorpanás és politikai átrendeződések időszaka.

A közvetlenül az I. világháború előtti 95 000 lakosú Szabadkának már városias arculata, jól kiépített infrastruktúrája volt, és igen gyorsan exportképes mezőgazdasági és ipari háttérre támaszkodó regionális központtá fejlődött. (1910-ben Belgrádnak még csak alig 90 000, Zágrábnak 80 000, Újvidéknek mindössze 30 000 lakosa volt!) A két világháború közötti időszakban az elcsatolt Vajdaság (akkor Dunai Bánság) és azon belül a régió is, a Jugoszláv Királyság gazdaságilag és kulturálisan messze legfejlettebb vidéke volt, és ezért viszonylag könnyen integrálódott annak gazdasági vérkeringésébe, sőt az 1930-as évekre már javarészt ki is heverte a háború okozta megtorpanást.

A II. világháborút közvetlenül megelőző, ill. az azt követő időszakban azonban Vajdaságot és a régiót is teljesen kifosztották, a gyárak nagy részét leszerelték és az ország belsejébe telepítették át. De a háború utáni újjáépítési lendület is elkerülte a régiót: és Vajdaság AT politikai, kulturális és gazdasági központjává Újvidéket fejlesztették fel, tudatosan leépítve, elsorvasztva az akkor még kifejezetten magyar többségű Szabadkát és Szabadka-központú régiót; csak az 1960-as években pezsdült fel valamelyest a központi támogatásokat azonban még akkor sem élvező, túlnyomórészt saját erőforrásaira utalt régió gazdasági élete. Ez az újabb erőltetett fejlődési ciklus azonban már magában hordozta a későbbi krízisidőszak csiráit is. A régió újra spontán módon feléledő gazdaságának a múltból örökölt szerkezeti hiányosságait ugyanis később csak tovább súlyosbította a múlt század hatvanas-hetvenes évek voluntarista iparfejlesztési és tökeberuházási politikája.

Az elmúlt közel tizenöt éves krízisidőszakban újabb súlyos károsodásokat szenvedett el: háborús terhek, gazdasági szankciók, piacvesztés, felhalmozódó veszteségek, piacképtelen termékválaszték, elavult termelőeszközök és technológiák, megkövesedett szervezési, fellépési struktúrák, érdektelenség és motivációnélküliség, szakember-elvándorlás, elosztás-központúság. A kíméletlen rabló-privatizáció mindezt még jobban elmélyítette, olyannyira, hogy azokat – saját erőforrásaira szorítkozva – ez a gazdasági struktúra többé már nem igazán tudja semlegesíteni, sem kiheverni. A jelentős tartalmi különbségek, a megváltozott gazdaságpolitika és a változó intenzitású inflációs jelenségek miatt ugyan a két időszak statisztikai adatai csupán feltételesen hasonlíthatók össze, a kimutatott nemzeti jövedelem (1991-ben még nem közöltek adatokat a GDP

alakulásáról) belső strukturális változásai mégis igen szemléletesen utalnak a régió egyre jobban elmélyülő, abszolút és relatív gazdasági súlyvesztésére.

**1. táblázat**

*A nemzeti jövedelem relatív strukturális változása 1991–2002 között ( /fő,év)*

Térség	1991		2002		Index 1991 = 100
	Nemzeti jövedelem	Index SzK=100	Nemzeti jövedelem	Index SzK=100	
Szabadka község	3 504,1	158,0	1 522,0	120,3	43,4
Észak-bácskai körzet	3 343,1	150,7	1 470,1	116,2	44,0
Vajdaság AT	3 182,6	143,5	1 487,0	117,5	46,7
Szerb Köztársaság	2 218,2	100,0	1 265,1	100,0	57,0

Megjegyzés: Az 1991. évi kimutatást Rigómezővel (Kosovo-Metohija AT) kiegészítve a változás még szembetűnőbbé válik (Szabadka–Szerbia 171,0, Vajdaság–Szerbia 155,0 stb.)

Közvetve a régió gazdaságának további fokozatos leépülésére utal a lakosság foglalkoztatottsági mutatóinak romlása is. A folyamatot alább igen szemléletesen illusztrálja a tartományi és a szabadkai foglalkoztatottsági adatok 1992–2004. évi időszaka.

**2. táblázat**

*Vajdasági és Szabadka községi foglalkoztatottsági mutatók*

Év	Foglalkoztatottak száma		Foglalkoztatottság %	
	Vajdaság	Szabadka	Vajdaság	Szabadka
2004	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
2003	482 241	40 581	52,83	59,59
2002	493 898	40 315	54,11	59,20
2001	505 221	40 285	57,96	60,41
2000	513 482	40 134	58,91	60,19
1999	521 854	40 634	59,87	60,94
1998	538 156	42 558	61,74	63,82
1997	548 412	48 252	62,91	72,36
1996	558 651	48 586	64,09	72,86
1995	565 457	48 044	64,87	72,05
1994	572 261	48 034	65,65	72,03
1993	583 682	49 675	66,96	74,50
1992	598 620	50 904	68,67	76,34

Az elszenvedett gazdasági nehézségek és súlyvesztés ellenére Szabadka (és feltehetően a régió) gazdasága az 1995–2004 közötti évtizedben reálisan kb. évi 6%-os viszonylag stabil, átlagos – az 1994-évi állandó ár/érték-viszonyokra átszámított – GDP-növekedést produkált. És mindezt egy olyan továbbmélyülő gazdasági kríziskörnyezetben, amely 2004-ben még nem tudta elérni

az 1989-as év (a háború előtti utolsó békeév) gazdasági teljesítményének 50%-át sem!

A tudatosan folytatott sok évtizedes restriktív gazdaságpolitika és az örökölt szerkezeti hiányosságok ellenére is, mindenekeelőtt a lakosság magasabb képesítési szintje, munkakultúrája és mobilitása eredményeként, Vajdaság és azon belül a régió – noha az elmúlt időszakban igen sokat veszített viszonylagos magasabb gazdasági súlyából és hatékonyságából – jelenleg is az ország legfejlettebb részének számít. Sajnos, a közelmúltban kidolgozott szerbiai terület- és gazdaságfejlesztési koncepció e tekintetben mit sem változott, mert bár elismeri, és számba veszi Vajdaság, mindenekeelőtt pedig az Újvidék–Szabadka–Becs-kerek háromszög elsőrendű iparfejlesztési potenciáljait, a régiót iparfejlesztési szempontból nem tekinti kiemelt (*húzó*) területnek.

A társadalmi össztermék belső szerkezeti megoszlása a régióban, és Vajdaság területén is viszonylag stabil; és ugyan statisztikailag csupán alig kimutatható, igen lassú, de egyértelmű pozitív elmozdulást mutat a szolgáltatási szféra növekedése és a mezőgazdaság részarányának csökkenése irányába (mindenekeelőtt a feldolgozóipar súlyos krízishelyzete miatt) – mégis elavultnak, sőt archaikusnak tekinthető.

3. táblázat A gazdaság szerkezeti változásai az 1991–2002 közti időszakban  
(a három alapszektor teljesítményének %-os megoszlása)

Térség	Mezőgazdaság		Ipar		Szolgáltatások		Összesen 1991 és 2002
	1991	2002	1991	2002	1991	2002	
Szabadka község	18,4	15,9	51,9	45,9	29,7	38,2	100,0
Vajdaság AT	27,2	25,5	37,3	46,1	35,5	28,4	100,0
Szerb Köztársaság	18,7	21,3	45,3	41,9	36,0	36,8	100,0

Megjegyzés: A foglalkoztatottak ágazonkénti megoszlása 2004-ben Magyarországon: 5,8/31,9/62,3%, az EU-15 országokban 4,0/24,6/71,4%, az EU-25 országokban pedig 5,2/25,5/69,3% volt!

4. táblázat

Vajdaság és Szabadka község 2003. évi társadalmi össztermékének statisztikailag követett belső szerkezeti megoszlása

Ágazati megoszlás	Szabadka	Vajdaság
Feldolgozóipar	37,8%	38,9%
Nagy- és kiskereskedelem, szolgáltató kisipar	24,1%	16,0%
Mezőgazdaság, vadászat, erdészet és vízgazdaság	12,1%	19,8%
Közlekedés, raktározás és távközlés	10,5%	7,5%
Építőipar	5,5%	5,1%
Villamos energia-, földgáz- és vízszolgáltatás	5,4%	5,1%
Ingatlanforgalom és -bérlet	2,2%	2,7%
Szállodai és éttermi ellátás	1,9%	1,4%
Egészségügy és szociális ellátás	0,4%	0,2%
Halászat	0,2%	0,1%

Egyéb kommunális és szociális szolgáltatások	0,1%	0,2%
Bányászat	0,0%	3,1%
Összesen	100,0%	100,0%

Mivel az elmúlt kb. 15 év folyamán gyakorlatilag összeomlott az ország gazdaságában korábban uralkodó nagyvállalati struktúra, azok részegységeiből teljesen új kezdeményezéssel a régió területén is egy alapjaiban megváltozott, messzemenően dinamikusabb és rugalmasabb kis- és középvállalati dominanciájú gazdasági szerkezet épült ki, amely fokozatosan átvette a foglalkoztatottság és a jövedelemtermelés terheinek meghatározó részét.

##### 5. táblázat

*A Szabadka község területén működő vállalatípusok szerkezeti megoszlása*

Vállalatípusok	Bejegyzett cégek		Foglalkoztatottak		Össztermék	
	szám	%	szám	%	m /év	%
Kisvállalatok	2 293	97,0	10 053	41,0	55,68	39,9
Középvállalatok	51	2,2	6 013	24,5	33,45	24,0
Nagyvállalatok	21	0,9	8 448	34,5	50,42	36,1
Összesen	2 365	100,0	24 514	100,0	139,55	100,0

A régió gazdasági teljesítményének korábban gerincét képező feldolgozóipar – a saját/lokális nyersanyag- és energiaforrások hiánya/szűkössége ellenére – hagyományosan erősen diverzifikált, több lábon álló volt és maradt. Ezért is tudta súlyosabb megrázkódtatások nélkül elviselni villamossági gépipari és vegyipari nagyvállalatai sorozatos tranzíciós összeomlását, hiszen a kríziskörnyezetben is változatlanul fennálló lakossági igények kielégítése (élelmiszer- és könnyűipar, szolgáltatások, ill. az időszakosan igen jelentős teret nyerő árnyékgazdaság is) és a kis- és középvállalati struktúra viszonylag gyors kiépülése bizonyos mértékben amortizálta, sőt ellensúlyozta is annak terheit.

A gazdaságszerkezet ilyen nagymértékű átrendeződése folytán azonban a korábban folyamatosan nettó exportőr észak-vajdasági régió gazdasága (a villamossági gépipari nagyvállalatok valósították meg az export közel 90%-át!) a köztársasági kormány igen merev árfolyam-politikája miatt is, egyre romló tendenciát mutatva, import terheit az utóbbi években mindössze 30-40%-ig tudja saját exporttal lefedni.

Ugyanakkor a régió súlyos krízisgondokkal küzdő gazdasága még az igen szűkös beruházási eszközök elosztásánál is hátrányos helyzetbe került. A 2003-as évben pl. Vajdaságban megvalósított beruházások összege a kimutatott társadalmi össztermék alig 10,4%-át tette ki. Ez Szabadka község esetében (sajnos ilyen adatok a regionális szintű megosztásról nincsenek) mindössze 6,6% volt. Meg kell ugyan jegyezni, hogy a közelmúltban a szerbiai kormány vezető tisztségviselői a 2006 tavaszán közzétett legújabb, s a várható privatizációs bevételekre támaszkodó, kétéves, kb. 2 milliárd összegű infrastruktúra-, egészségügyi és vállalkozás-fejlesztéseket támogató Nemzeti Beruházási Terv keretében viszonylag jelentős (összesen 27,5 millió ) beruházási támogatást helyeztek kilátásba az észak-vajdasági régió 10 községének erőteljesebb gazdasági fejlesztésére. Ez azonban csupán igen intenzív és tökeerős külső támogatással együtt lehet

eredményes, hiszen csak a legszükségesebb és már hasznotalanná vált regionális infrastrukturális fejlesztések tőkeigénye is messze meghaladja az NBT reálisan elérhető forrásait.

### 1.3. Privatizáció és vagyon-visszaszármaztatás

Jelenleg a reálisan működő szerbiai gazdaság kb. 75%-át privatizálták, tehát a tranzíció most kerül végső szakaszába. A nagy közvállalatok (posta, távközlés, közolajipar, villanygazdaság, vasút, légi közlekedés), valamint a kommunális, közszolgálati tevékenységek privatizációja azonban még csak most kezdődik. A közvállalati szektor küszöbön álló privatizációját a szakértők *időzített bombának* tekintik, óriási adósságállományuk és munkaerő-feleslegeik ugyanis súlyos szociális terheket rónak majd a privatizációjukat felvállaló kormányzatra. Az államnak át kell majd vállalnia a felhalmozódott adósságállomány túlnyomó részét, a privatizációt pedig igen előnyös feltételekkel, sőt számos esetben csődeljárás keretében kell majd lefolytatni. Így aztán tovább fog romlani az ország egyébként is igen alacsony foglalkoztatottsági szintje, ami közvetve újabb szociális feszültségekhez vezethet. Megoldatlan az 1945 után elkobzott, államosított vagyonok visszaszármaztatása vagy méltányos kártalanítása is. Teljességgel nyitott kérdés a természeti és ásványi kincsek kitermelésével foglalkozó vállalatok privatizáció utáni koncessziós vagy bérletfizetési kötelezettségeinek szabályozásrendszere is. Az 1945. március 9-e után nacionalizált (és a 2003-ban elfogadott törvény szerint két lépésben denacionalizációra kerülő) vagyon értékét 60–150 milliárd dollárra becsülik, de emellett a szerbiai állami költségvetést terheli még a kb. 12 milliárd dollárnyi közadósság is! A fentiek mindenképpen arra utalnak, hogy a szerbiai tulajdonváltási folyamat korántsem tekinthető lezártnak, és abban az észak-vajdasági régió, de mindenekelőtt a hátrányos helyzetű vajdasági magyar közösség számára még jelentős kibontakozási lehetőségek, de igen riasztó veszélyek is rejlenek.

A Szerbiában folyamatban lévő – 2003-ban még 1,4 milliárd dollárszintű, ám fokozatosan csökkenő tendenciát mutató, de átlagosan még mindig évi kb. 1,0 milliárd dollárra becsült összbevételű – privatizáció kedvezményezettje egyértelműen a szerbiai politikai és hatalmi elit klientúrája, és ez, sajnos, igen hatékony eszköze lesz a régió kisebbségi közösségei – és azokon belül a vajdasági magyarság – további gazdasági súlyvesztésének és peremre szorulásának. Ezért mindent meg kell tenni a vajdasági és a régió magyar közössége és vállalkozói rétege még rendelkezésre álló erőforrásai összefogásának, a privatizációs folyamatba tőkeerős és motivált magyarországi és külföldi befektetők bevonásának, valamint anyaországi, uniós és nemzetközi kormányzati és alapítványi támogatások mozgósításának érdekében.

### 1.4. (Világ)gazdasági környezet

Nem lehet vitás, hogy Szerbia gazdasága számára az egyetlen túlélési esélyt az Európai Unióhoz való közeledés és csatlakozás jelenti. Annak ellenére azonban, hogy ez az alternatíva nélküliség már évekkel ezelőtt tudatosodott az ország csúcsvezetésében, úgy tűnik, hogy a szerbiai általános politikai közhan-



gulat ehhez szükséges átfarmálása még évekig is eltarthat. Másrészt a csatlakozás merev gazdaságpolitikai és kisebbségi, valamint emberjogi feltételei miatt sem várható, hogy Szerbia EU-tagsága 2012 előtt létrejöjjön.

Az EU továbbra is vezető gazdasági világhatalom (most 380 millió, de a 10 új tagország felvételével 450 millióra növekvő lakossággal és jelenleg 23 000 egy főre jutó átlagjövedelemmel), gazdaságának lendülete azonban elmarad közvetlen vetélytársai mögött, hiszen termelékenysége csökkenő tendenciát mutat, de akadozik a növekedés másik három motorja is: a beruházások, a foglalkoztatás és a fogyasztás is. És igen valószínűtlenek az esélyei a lemaradás gyors behozására, hiszen elmarad a kutatásra/fejlesztésre fordított eszközök tekintetében is. Közismert tény az is, hogy a világ gazdasági központja mindinkább a Csendes-óceán partjára tevődik át.

Az ország teljes jogú EU-integrációjának megvalósulásáig (a belső autonómiák és regionalizáció mellett) a régió és azon belül a vajdasági magyar közösség számára elsődrendű politikai és gazdasági jelentőségű a határokon átívelő, több szomszédos ország területrészeire kiterjedő nagyrégiók (pl. a Duna–Körös–Maros–Tisza, és a Duna–Tisza–Dráva–Száva EU-régiók), ill. a Kárpát-medence és Kelet-Közép-Európa valamennyi országára kiterjedő nagytérégi kooperációk kérdése. Ezek a nemzetközivé bővülő kapcsolatrendszerek regionális léptékű gazdasági előnyeiken túl, igen jótékony szerepet játszhatnak az érintkező kistérségek társadalmi, gazdasági potenciáljainak mozgósításában és az ott élő népesség életkörülményeinek javításában, megkönnyítve ugyanakkor a kisebbségi közösségek és anyanemzeteik közötti intenzív kommunikációt is.

**Megállapítható, hogy jelenleg a vajdasági magyarság élettere és gazdasági tevékenysége mélyen integrálódott a szerbiai gazdaság szövetébe, és szinte még nyomai sem lelhetők fel e gazdasági tevékenység bármilyen szintű horizontális vagy vertikális típusú regionális önszerveződésének. Ilyen eltérő körülmények között – még egy jól működő stabil gazdasági környezetet feltételezve is – szinte lehetetlen a teljes vajdasági magyarság számára egyetlen egységes gazdaságpolitikai nemzetstratégiát és viselkedési modellt megfogalmazni. Helyette a jelen programkoncepció is mindössze a fent körülhatárolt élettér (földrajzi, politikai régió) általános komparatív előnyeinek és hátrányainak teljességigény nélküli számbavételére szorítkozik csupán. Egy, a vajdasági magyarság egészének érdekeit megfogalmazó, a mindenkori regionális erőforrásokra és komparatív előnyökre támaszkodó és a különböző populációtípusok specifikus körülményeit messzemenően figyelembevevő, de ugyanakkor a gazdasági környezet irányadó korlátozó feltételrendszerét is érvényesítő, többváltozatú ösztönző gazdaságfejlesztési stratégiai forgatókönyv-rendszer kialakítása és megfogalmazása a jelen tanulmány kereteiben sajnos nem lehetséges.**

## **1.5. Gazdaságfejlesztési programkoncepció**

### **Alapvető programcélok**

A vizsgált – kifejezetten multietnikus szerkezetű, de potenciáljai és gazdasági szerkezete tekintetében mindenképpen egységesnek tekinthető – észak-

vajdasági régióra vonatkoztatott, működőképes és célravezető regionális gazdasági program megfogalmazásakor két alapvető elvi érdeket és korlátozó tényezőt is figyelembe kell venni:

- a hátrányos gazdasági, politikai megkülönböztetést szenvedő régió teljes többségi és – mind a tömbben, mind pedig a szigetben, szórványban élő – kisebbségi közösségének érdekvédelmét kell felvállalni, ugyanakkor azonban
- olyan megoldásokat kell benne felkutatni, megfogalmazni és alkalmazni, hogy az eredményes érdekvédelem ne korlátozza a piacgazdaság általánosan elfogadott (kötetlen) versenyszabályait, és ne képviseljen elfogadhatatlan, etnikailag (vagy egyéb módon) megkülönböztető elvárásokat vagy megkötéseket.

Ez a két, elvben egymással ellentétes alapszempont sajnos igen nehezen, sőt teljes egészében nem is békíthető össze. Csupán a következő alapvető gazdaságpolitikai elvek és célok szolgálhatják eredményesen mindkét elvárást:

- A régió alapvető politikai és gazdasági célja, valamint érdeke is a területi autonómiák minden lehetséges formájának maximális támogatása kell, hogy legyen! A központi politikai, gazdasági hatalom gyors és hatékony lebontása és a tartományi, regionális autonómiák és a területi önkormányzatok erősítése az egyetlen lehetőség és járható út a még tömbben élő, az önkormányzati területeken abszolút vagy relatív többséget képező, vagy akár csak megkerülhetetlen számosságú (szigetben vagy szórványban élő) kisebbségi közösség eredményes, hatékony szelektív gazdasági támogatására. Az autonóm önkormányzati területek és régiók kiemelt saját erős és külső (állami fejlesztési alapok, anyaországi, európai uniós, alapítványi) forrásokra támaszkodó fejlesztése és támogatása kiváló lehetőség a tömbben élő kisebbségi közösségek gazdasági esélyeinek viszonylagosan szelektív javítására, azonban a szigetben, szórványban élők esetében sajnos már nem igazán lehet ilyen eredményesen működtethető opciót megfogalmazni.

- A régióban élő kisebbségi közösségek hátrányos helyzetének általános enyhítésére vagy jobb esetben felszámolására csupán egyetlen célravezető, etnikailag szelektív támogatási lehetőség fogalmazható meg: a teljes (magyar és nem magyar) kisebbségi populációra kiterjedő intenzív, hatékony képesítési, szakképesítési rendszer kiállítása és működtetése! Ez kell, hogy legyen a régió másik sarkalatos gazdasági és politikai célkitűzése, hiszen itt nem védekezési és mások (a többségi közösség és más régiók) ellen irányuló, azokkal szemben álló konvencionális viselkedésformákat kell továbbbővíteni, hanem a közösség saját rejtett erőforrásainak hatékony, sőt kifejezetten extenzív feltárását kell felvállalni.

### *1.5.1. Az optimális gazdaság-fejlesztési modell*

Az észak-vajdasági régió számára – erőforrásai, földrajzi fekvése, gazdaságpolitikai helyzete és etnikai struktúrája közös nevezőjeként – csupán egyetlen valóban célravezető gazdaságfejlesztési elképzelés fogalmazható meg: a fenntartható gazdasági modell víziója. A fenntarthatóság lényegét elvben három alapfeltétel együttes, optimális kielégítése képezi, ezek: a gazdasági életképesség, a környezeti megfelelés és a társadalmi elfogadottság. A továbbiak-

ban bemutatott – az észak-vajdasági régió szempontjából optimálisnak tekinthető – gazdasági, fejlesztési koncepció teljességgel a fenntartható gazdasági modell mentén került megfogalmazásra

Erőforrásait, meglévő és örökölt gazdasági struktúráját, szűkebb és tágabb értelemben vett gazdaságpolitikai környezetét és a jövőben várható lokális valamint globális társadalmi fejlődés lehetőségeit és korlátait figyelembe véve – a régió közép- és hosszú távon fenntartható gazdasági fejlesztésének kulcs-területei:

- a tradicionális, de alapjaiban újrafogalmazott mezőgazdaság és élelmiszeripari komplexum;
- a hagyományosan diverzifikált, de mindeneke előtt a rugalmas kis- és középvállalati struktúrára támaszkodó feldolgozó, villamossági, gép-, vegyi- és könnyűipar;
- a régió makro- és mikrolokációját, közlekedési és szolgáltatói infrastruktúráját valorizáló makro- és interregionális áruforgalmi és logisztikai tevékenység;
- a régió specifikus erőforrásaira, sajátosságaira és hagyományaira építő, regionális jelentőségű, tartalmilag megújított idegenforgalmi, turisztikai és vendéglátó-ipari szolgáltató szféra.

## 2. Az ipar

A mindinkább erősödő globalizációs folyamatok hatására, az előttünk álló időszakban mindeneke előtt éppen a régió gyáripára áll mélyreható struktúraváltás előtt. Kapacitásainak jelentős része (a múltból örökölt szocialista nagyvállalati struktúra) már jelenleg is működésképtelen, és többé nem is lesz talpra állítható; privatizációja is csupán részegységekre bontva lesz majd lehetséges. A helyébe lépő és már kiépülőben lévő, életképesebb és rugalmasabb kis- és középvállalati rendszer az előttünk álló átmeneti időszakban, meghatározó mértékben át is veszi az áruterelés és a foglalkoztatás terheit. A régió legnevesebb iparvállalatai el fognak tűnni a piacról, vagy külföldi nagyvállalatok beszállítóivá épülnek le, helyettük a nagy multinacionális cégek *zöldmezős* részegység gyárai lesznek a meghatározó jelentőségű ipari kapacitások. Vélhető, hogy a Szerbiában várhatóan már a közeljövőben végbemenő globalizációs és privatizációs folyamatok és iparfejlesztési intézkedések összességükben pozitív hatással lesznek a régió – és azon belül a magyar kisebbségi közösség – gazdasági felemelkedésére is.

Erre vonatkozó átfogó felmérések ugyan nem készültek, a rendelkezésünkre álló információk alapján azonban egyértelműsíthető, hogy a vajdasági magyarság (de a régió többi kisebbségi közössége is) talán legfájóbb súlyvesztését épp a gyáripari tevékenység területén szenvedte el. Korábbi viszonylag előnyös pozíciója a különleges képességeket és képesítést igénylő munkakörökben, a kutatásfejlesztés, pénzügyek és marketing, de főleg a közép- és csúcsmenedzsment területén – szinte észrevétlenül – drámai mértékben elsorvadt az elmúlt két évtized során. A régió gazdaságfejlesztési politikáján keresztül és a privatizációs és tőkeberuházási folyamatok aktív részeseként is, biztosítania kell kisebbségi közösségei számára a számosságukkal és politikai és gazdasági súlyukkal arányos térnyerést ezen a területen is. Rá kell azonban mutatni arra is,

hogy ennek elengedhetetlen előfeltétele a munkaerőpiacra belépő kisebbségi (és azon belül a magyar) munkavállalók mindenkor magasabb szakmai képzettségi szintje és folyamatos továbbképzési készsége.

A lokális mezőgazdasági termelésre épülő élelmiszeripart kivéve, a régió feldolgozóipara mindvégig a rendelkezésre álló szegényes, vagy akár éppen szűkös természeti adottságoktól és erőforrásoktól függetlenül, spontán módon alakult ki és fejlődött, ezért sohasem a lokális felvevőpiacok keresletére támaszkodott. Elsőrendű célja volt éppen a környezetében a korszerűsödő mezőgazdaságban és élelmiszeriparban már nem foglalkoztatható, egyre számosabb képzetebb, fegyelmezettebb, rugalmasabb, de ugyanakkor viszonylag olcsó munkaerő ipari termékek és szolgáltatások formájában történő exportja a távolabbi és nagyobb (az egykori Osztrák-magyar Monarchia, majd a Nagy-Jugoszlávia) felvevőpiacai felé. A régió nagyvállalati szintű feldolgozóiparának további fejlődését a jövőben is változatlanul ugyanezek a piaci érdekek és törvényszerűségek fogják meghatározni, hiszen az, jelenlegi súlyos helyzetében, csupán igen jelentős volumenű, külső, működő tőkeberuházások árán lesz újra talpra állítható. A közel 70 milliós piacot jelentő Közép-Európa, ill. a 450 millióra növekedett növekvő Európai Unió – a fokozatosan integrálódó Szerbia és (azon belül) a régió számára – kiváló kitörési lehetőséget nyújt a feldolgozóipar területén is, hiszen viszonylagos közelsége, kiváló infrastrukturális és logisztikai adottságai mellett olcsó, de képzett és elkötelezett, többnyelvű, az európai gazdasági környezetben már évtizedek óta otthonosan mozgó, dinamikus és rugalmas munkaerővel rendelkezik.

Egy ilyen kitörési opció alapfeltételei a régió területén már adóttak, annak megvalósíthatósága – ugyanúgy, mint az ország EU-csatlakozása is – a megfelelő szintű, tartós, szerbiai politikai és gazdasági stabilitás (felvállalt és megvalósított konvergencia program) kérdése csupán. A nagypolitika körülményeitől függetlenül azonban a régió belül is tovább kell építeni a felvázolt kitörési opció lokális gazdasági, politikai feltételeit:

- fel kell számolni a még meglévő és a gazdasági életet erősen zavaró politikai és etnikai feszültségeket;
- intenzíven tovább kell építeni az extenzív gazdasági fejlődést meghatározó lokális és regionális infrastruktúra-rendszereket;
- tudatosan és hatékonyan kell működtetni a régió teljes lakosságát involváló képesítési tudásmenedzsment koncepciót;
- intenzíven tovább kell építeni a régió belső és határokon átnyúló kis- és nagyrégiós együttműködési kapcsolatrendszerét;
- hatékony marketingtevékenységet kell folytatni a régió erőforrásainak, sajátosságainak, komparatív előnyeinek és fejlesztési céljainak a lehető legszélesebb körű ismertetésére.

### **3. Energiagazdaság**

#### **3.1. Helyzetértékelés**

A sok éve halmozódó külkereskedelmi mérleghiány mellett a korábbi jugoszláv gazdaságpolitika legsebezhetőbb pontja a mindenkor energiamérleg

jelentős mértékű (közel 40%-os) importfüggősége volt, és ez – a belső szerkezeti különbségek ellenére – a jelenlegi Szerbia tekintetében sem változott, sőt a nemrégiben elfogadott (akkor még a Szerbia–Montenegró Államközösségre vonatkozó), 2020-ig terjedő energetikai fejlesztési stratégia is egy kényszerűen tovább (57-62%-ig) emelkedő importfüggőséggel számol. A finális energiafogyasztás kialakult szerkezete (az 1990-es, utolsó statisztikai bázisévben 15,4% szilárd, 47,2% folyékony és 17,0% gáznemű fűtőanyag és 20,0% elektromos energia) hazai forrásokból egyébként sem lenne biztosítható, hiszen a feltárt energiatartalékok 84%-át a túlnyomórészt külszíni fejtésű (rossz és közepes minőségű) fiatal barnaszenek (lignitek) képezik. Az elfogadott stratégiai elképzelések szerint a jövőben várhatóan tovább fog (egészen 11,0%-ig) csökkenni a (hazai kitermelésű) szilárd tüzelőanyagok fogyasztása, ill. arányosan (kb. 24%-ig) növekszik majd a (túlnyomórészt import eredetű) földgázfogyasztás.

Az ország energiaellátásának gerincét képező villamosági-energetikai rendszer, amely korábban mind erőművei, mind a távvezeték- és elosztóhálózat tekintetében, viszonylagos korszerűsége és magas kiépítettsége révén jól működött, a krízisévek során erősen leromlott. De jellemző, és gazdaság súlyos állapotára utaló jelenség az is, hogy pl. a 2004. év folyamán, Szerbia területén felhasznált összesen kb. 24TWó elektromos energia 57,6%-át a lakossági (tehát túlnyomórészt az igen alacsony energetikai hatékonyságú fűtési) energiafogyasztás képezte.

Rá kell mutatni itt arra a tényre is, hogy a szerbiai villanygazdaság energiatermelésének kb. 30-32%-át a Vaskapu és a Drina/Lim-melléki vízierőművek adják, hőerőmű-kapacitásainak meghatározó részét pedig a kolubarai, kostolaci (Drmno) és a Kosovo-Metohija-i szénmedencék tartalékaira támaszkodó *nagy* szénerőművek képviselik. Megalapozott szakértői vélemények szerint azonban a szűkebb Szerbia területén lévő széntartalékok kitermelésének ütemét nem lehet tovább növelni; azok változatlan kitermelési szint mellett is mindössze 30-50 évre elegendők. Közismert tény az is, hogy további, még gyorsan termelésbe vonható jelentős hidroenergetikai potenciálokkal sem rendelkezik az ország. Ugyanakkor viszont a Kosovói-medence kb. 10 milliárd tonnányi feltárt tartalékaival, és alig 2%-os kitermeltségével mindenképpen Európa utolsó nagy lignitlelőhelye, de a Metohijai-medence kb. 2,5 milliárd tonnás feltárt (és kitermelésbe még nem vont) tartalékai is igen jelentősek. Nem lehet vitás, hogy Rigómező körüli válság feloldása után igen gyorsan érvényre jut majd a két térség kényszerű energetikai egymásrautaltsága, és annak révén – legalább is középtávon – megnyugtatóan megoldódhat Szerbia energiaellátásának súlyosan nyomasztó problémája is.

Még súlyosabb probléma talán Szerbia kőolaj- és földgázigényeinek ellátása, hiszen annak biztosítása egyre növekvő importterheket ró az országra, és alternatíva nélküli, teljes függőséget jelent számára. Valamelyest javulni fog ugyan ez az áldatlan helyzet az udvarnoki (Banatski Dvor) földgáztároló tervezett megépítésével, és az Ukrajnát megkerülő déli olajvezeték üzembeállításával, de a probléma enyhítését csupán igen átfogó energiatakarékosági intézkedések bevezetésétől, és a helyi szinten rendelkezésre álló megújuló energiaforrások intenzív kitermelésétől lehet csupán remélni.

A hivatalos statisztikai kimutatások szerint Vajdaságnak, az országos átlaghoz viszonyított, energetikai önellátottsága rosszabb (mindössze kb. 30%-

os), és energiafogyasztásának szerkezete is előnytelenebb, mert a felhasznált primáris energiának mindössze 5-6%-a szilárd tüzelőanyag, 44%-a kőolajszármazék, 28%-a földgáz és 22%-a villanyáram. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az ország nyersolajtermelésének oroszánrésze (évi kb. 1,2-1,3 millió tonna, ami az ország kőolajszármazék-fogyasztásnak közel 30%-a) Vajdaságból, mindenekelőtt az észak-vajdasági régióból származik, a vaskapui vízerőmű (évi 7,5-8 milliárd kWó) pedig az ország áramtermelésének több mint egyötödét biztosítja, Vajdaság energetika helyzete nem is tekinthető annyira kilátástalannak. Így van ez annál is inkább, mert a tartomány piacépes mezőgazdasági feleslegei a saját energiainportot mindig is könnyen fedezni tudták. Az észak-vajdasági régió energiamérlegére és energiafogyasztásának szerkezetére vonatkozó kimutatások sajnos nem állnak rendelkezésünkre, a régióra azonban nagy pontossággal alkalmazhatók a tartomány egészére vonatkozó, fent ismertetett összesítő adatok.

### 3.2. Megújuló energiaforrások

Vajdaság energiagazdasága (és ezen belül arányosan az észak-vajdasági régió is) rendelkezik egy igen jelentős volumenű és folyamatosan megújuló természeti erőforrással: a tartomány területén évente újratermelődő kb. 13 millió tonna biomassa jelentős része (kb. évi 8,1 millió tonna) mezőgazdasági melléktermék, és annak nagy része (kb. 4,9 millió tonna!) áll rendelkezésre (tehát káros következmények nélkül kivonható a mezőgazdasági termelési ciklusból) energetikai vagy egyéb ipari célú hasznosításra. E biomassa-mennyiség energiatartalma, a tartomány teljes kőolaj-kitermelésével azonos nagyságrendű, energiamérlegének közel 40%-át tudná fedezni - és jelentős mértékben meghaladja a tartomány mezőgazdaságának teljes saját energiaigényét. Ezért a megújuló, ún. nem konvencionális energiaforrások közül (a szél- és napenergia, geotermális és környezeti energiák, hulladékégetés, biogáz stb.) Vajdaságban - a rendkívül előnyös környezeti adottságok és gazdaságszerkezeti körülmények révén - mindenképpen a biomasszáé energetikai hasznosítása tekinthető valóban jelentős és (viszonylag elfogadható gazdaságossági mutatók mellett) közvetlenül is felhasználható helyi energiaforrásnak. Jelentős körülmény az is, hogy a 70-es évek végén és a 80-as évek elején az akkori vajdasági kormány igen erőteljesen támogatta a nem konvencionális energiaforrások és technológiák kutatását, fejlesztését és széleskörű elterjesztését, minek köszönhetően jelentős, a nemzetközi tudományos szintén is jegyzett és magasra értékelt kutatási-fejlesztési eredmények születtek, ill. számos (nagyreszt még ma is) sikeresen működő referencialétesítmény épült. Mivel gyorsan egyértelművé vált, hogy a megújuló energiaforrások kizárólag piaci alapon nem versenyképesek, a kialakított széleskörű támogatási rendszer anyagi háttérének biztosítására a kormány akkoriban (a kitermelt ásványi kincsek jövedékelfvonása és az előnyös piaci pozíciókból eredő extraprofit megadóztatása révén) jelentős eszközöket vont el az energiagazdaságtól. Sajnos a vajdasági autonómatörékvések 1990 utáni megtörése után ez a támogatási rendszer is megszűnt, és vele együtt a program is gyorsan leépült.



A megújuló energiaforrások felhasználási aránya az Európai Unióban jelenleg mindössze 6 százalék körüli, de azt az elfogadott tervcélok szerint – igen jelentős beruházási és támogatási eszközök bevetésével – egy évtizeden belül a kétszeresére kívánják növelni. A Kyotói Klímaváltozási Keretegyezmény és az Európai Unió direktívái miatt is, a közép-kelet-európai régió országai számára ugyancsak elkerülhetetlen lesz a megújuló energiaforrások hasznosításának jelentős mértékű növelése.

A világ gazdaságot alapjaiban rázta meg a két nagy olajválság: amikor a nyersolajexportőrök az árakat a korábbi hordónkénti 1,8-2,1 US\$-ról drasztikusan, először (1974-ben) 11-12, majd (1980-ban) 34,5 US\$-ra emelték. Mivel az árak tovább is emelkednek, és jelenleg már meghaladják a hordónkénti 70 US\$-t, sőt egyes prognózisok már előrevetítették a viszonylag közeli 100 US\$-os árszintet is, jelentős mértékben javultak és felértékelődtek a megújuló energiaforrások gazdaságossági mutatói is. Ezért – ugyan még mindig jelentős állami szubvenciók igénybevitelével – a nyugat- és közép-kelet-európai térségben igen intenzív programok indultak be a megújuló energiaforrások tömeges exploatacióba vonására. Az utóbbi évek során számos ipari méretű biogáz-, bioetanol- és biodízel-termelő üzem, sőt – a villanygazdaságot kényszerítő átvételi törvények életbeléptetése után – a közüzemi hálózatra csatlakozó és azt energiaakkumulátorként használó szél erőmű- és biogáz-generátor épült, de Európa-szerte számos szoláris és geotermális energiahasznosító berendezés is működik már.

Vajdaság és azon belül az észak-vajdasági régió számára mindenképp a biomasszára épülő megújuló energiaforrások hasznosítása jelent igen jelentős kitérési lehetőséget – hiszen az:

- lehetőség a nyomásztó energiainport-függőség fokozatos enyhítésére, ill. ugyanakkor
- lehetővé válik a jelenleg még túlnyomórészt termék-centrikus primáris mezőgazdaság számára a melléktermékek környezetkárosodás nélküli, energiacélú felhasználása, sőt
- feltételeket teremt a piacon nem eléggé versenyképes konvencionális termények (pl. gabonaféleségek) tömeges termesztése helyett – a termőföldek termőerejének egy fokozatosan növekvő részét kivonva az élelemtermelési ciklusból – a piacképesebb energiacélú termelés (bioetanol- és biodízel-alapanyagok, energianövények stb.) számára.

Ez a lehetőség a régió számára azért is jelent rendkívül előnyös gazdaság- és térségfejlesztési lehetőséget, mert a megújuló energiák alkalmazása már definíció szerint is kifejezetten diszperz jellegű, logisztikailag jól kiszolgálható nyersanyag hátteret igényel, és ezért ideálisan alkalmas a kis- és középvállalati, egyéni vállalkozói, sőt akár kiegészítő tevékenység keretében történő létesítésre és működtetésre is.

## **4. Mezőgazdaság – agrobiznisz**

### **4.1. A határrégió mezőgazdaságának perspektívái**

A mezőgazdaság kiemelt szerephez jut a határrégió gazdaságában. A régió elsődleges, és legjelentősebb természeti kincse a kiváló minőségű termőföld.

Marina Todorović tanulmánya<sup>1)</sup> részletesen bemutatja Szerbia határ menti községeinek mezőgazdasági tipológiáját. A gazdálkodási típusok nemzetközileg elfogadott módszertan szerint (*Methodology of the International Geographical Union's Commission for Typology of Agriculture*) és klaszterizáció alapján vannak területekre kivetítve. „A fizikai–földrajzi, társadalomgazdasági és kultúrológiai tényezők heterogenitása néhány jellegzetes mezőgazdálkodási típust hozott létre” – állapítja meg.<sup>2)</sup> A típusok differenciáltságának alapja a munkaigényesség, tőke, produktivitás, piacorientáltság és a sajátos termékek túlsúlya. Követve a szerző által bemutatott tipológiát Vajdaság északi határrészén, a következő típusokkal találkozunk:

**Mmv** – Vegyes (mixed) gazdálkodás; növénytermesztésből és állattenyésztésből tevődik össze, piacorientált (market) termelési tevékenységgel. Főbb jellemzői az alacsony munkaerő-befektetés, magas tőkeberuházások és magas produktivitás, főleg az egyéves növények terén. A határt érintő öt község közül három községben van jelen (Törökkanizsa, Magyarkanizsa és Zombor), és ezt a gazdálkodási módot láthatjuk Vajdaság összes, nem határovezethez tartozó községeiben, így az általunk behatárolt határrégió további két községében is (Zenta, Ada).

**Mmm** – Az e fajta gazdálkodás Szerbia egész határrégiójának mindössze két községében tapasztalható, mégpedig a Szabadka és Csóka által behatárolt területeken. Jellemző a piacorientáltság (market), a vegyes gazdálkodás (mixed production) és a közepes (medium) munkaintenzitás, magas tőkeberuházás és magas termelékenység. A Szabadka környéki lösz fennsík területeiről van elsősorban szó. Jellemző rá, hogy a produktivitás magasabb az átlagnál. A mezőgazdaság mechanizációja, valamint a növényvédő szerek használata is jóval magasabb a szerbiai átlagnál, ebből kifolyólag kisebb rész jut az állattenyésztésre.

Nagy szükség van komparatív összehasonlítást végezni akár határon belül is. Vajdaság mezőgazdasági termelése piacorientált, ami nagyon fontos a jövőbeli fejlődési lehetőségeket vizsgálva. A legtöbb szerbiai község gazdálkodását megfigyelve már eleve lépéselőnyben van azokkal szemben, ahol a tradicionális, „önellátó” (self-supplyin), családi termelések folynak évről évre, s ahol annyit termelnek, amennyi éppen elegendő az önfenntartásra. Fontos az elv betartása: *Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan! (think globally, act locally)*, vagyis e szerint megpróbálni a mezőgazdaság fejlődését regionális és interregionális szempontból felvázolni. Jelentős betervezni a cégek kapcsolódását, az egymás közötti jobb kooperációt és a mezőgazdaság jövőbeli fejlődéséhez szükséges harmonizációt. A határ menti kistérség települései szükségszerűen fölzárkóznak a nagyobb városokhoz, községközpontokhoz, amelyek az integrációs folyamatok és határon átnyúló együttműködések megkezdésével új piacokat hozhatnak a kistermelők számára (akár Magyarországon, Romániában vagy Bulgáriában). Az ilyen együttműködés hozzájárulhat a foglalkoztatottság akár idény jellegű növekedéséhez is. Új távlatok nyílnak továbbá az élelmiszeripari ter-

---

<sup>1)</sup> Marina Todorović: Agricultural transformation of border areas in Serbia and the proposal of crossborder cooperation. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged 2002. 480–483. o.

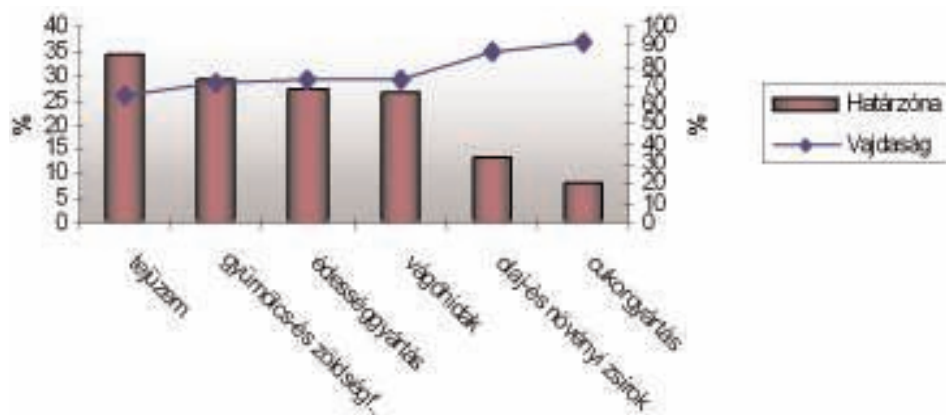
<sup>2)</sup> Uo., 481–482. o.



melésben és a legyártott élelmiszerek piaci értékesítésében. Az eddigi tapasztalatokra alapján azt mondhatjuk, hogy a lehetőségek legjobb és a legjövödelmezőbb perspektívát a mezőgazdasági vállalatok, szervezetek és az ipari komplexumok egyesülése jelentené Vajdaság számára (a mezőgazdasági javak megtermesztése és feldolgozása). A határzónában a mezőgazdasági termények feldolgozásának jelentősége vitathatatlan. A vajdasági kapacitások jelentős hányadát a határrégió képviseli.

1. ábra

A határzóna részaránya Vajdaság élelmiszer-feldolgozó kapacitásaiban<sup>3)</sup>



Az ábrát elemezve fontos kiemelni a vágóhidakat, ahol a szarvasmarhafeldolgozás 27,2%-át, a sertésfeldolgozás 26,4%-át a határzóna adja. A gyümölcs- és zöldségfeldolgozás területén a szárítási kapacitások 70,7%-át, a melegen történő feldolgozás 31,1%-át, és a hidegfeldolgozás 23,9%-át az említett régió biztosítja. A határzónára alapozó agrobiznisz jelentős nemzetközi lehetőségeket tartogat (Todorović, 2002).

A határrégió mezőgazdaságának perspektivikus fejlesztési irányvonalait a következő *három modell*<sup>4)</sup> tartalmazza:

a) Az intenzív konvencionális termelés előnyben részesítése. Itt elsősorban azokról a termékekről van szó (gabonafélék, ipari növények, cukorrépa és napraforgó), amelyek jelentős szerepet játszanak az EU piacán. Ahogyan azt más kutatások is alátámasztják, a kompetitív előnyt a tranzíciós országok mezőgazdaságban az alacsony munkaerő- és termelési költségek képezik.

b) A hosszú időre visszatekintő hagyományokkal termesztett növények, amelyek földrajzilag egy bizonyos helyhez, mint eredeti, egyedi termékek kapcsolódnak (pl. horgosi paprika, csókai szőlő, egyházaskéri fokhagyma) külön figyelemben részesülnek.

<sup>3)</sup> Vajdaság Autonóm Tartomány regionális fejlesztési tervének projektuma. AT Végrehajtó Bizottsága, Újvidék, 2003. 30–33. o. – azon belül pedig a Vajdasági Gazdasági Kamara dokumentációja.

<sup>4)</sup> Marina Todorović: Agricultural transformation of border areas in Serbia and the proposal of crossborder cooperation. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia; Szeged; 2002; 487–488. o.

c) A gyógy- és fűszernövények termesztési programja, mely mindeddig a hagyományos gazdálkodás árnyékába szorult; valós, nem konvencionális profitszerzési lehetőséget kínál.

Szabadka községben dominál a konvencionális mezőgazdasági termelés gabonafélékkel, iparnövényekkel. Több településen is sikeresen folytatnak konyhakertészetet fóliasátrakban elsősorban. Gyümölcs – és szőlőtermesztéssel az élen jár Királyhalma, Palics, Tavankút, Mišicevo és Hajdújárás. Ez utóbbi településen virágtermesztés is folyik, valamint jelentősek a biotermesztés meghonosítása érdekében tett lépések.

Magyarkanizsa községben is sok minden megterem. Jelentős a paprika- és dohánytermesztés. Megjelent a gyógynövénygyűjtés, és -feldolgozás Horgoson. Martonos kimagaslik a zöldségfélék, paprika, burgonya, hagyma termesztésében, de fejlett az állattenyésztés is. Oromhegyesen is igen fejlett a sertés-, juh- és szarvasmarha-tenyésztés, a minőségi legelőknek is köszönhetően. Velebit település lakossága is elsősorban az állattenyésztésben látja a fejlődési lehetőséget, az élelmiszer-feldolgozóiparba történő potenciális befektetésekkel. A virágtermesztés új keletű dolognak mondható a vajdasági, ill. A határ menti települések gazdálkodásában. Újfalú ebben élenjáró, de más településeken is egyre többen próbálkoznak szegfű, gerbera, kardvirág, valamint egynyári dísznövények fóliasátras termesztésével.

Zenta községre is jellemző a vegyes gazdálkodási típus, a lakosság termeszt gabonaféléket, iparnövényeket, dohányt, napraforgót. Felsőhegyen hagyományos szőlő- és gyümölcstermesztés folyik, valamint a legjelentősebb települések közé tartozik a fóliasátras zöldségtermesztésben. Tornyoson és Keviben fejlett a sertés-, szarvasmarha- és juhtenyésztés. Zentán van a térség legjelentősebb rózsatermő vidéke.

Ada község legfontosabb természeti kincse a Tisza menti löszplató kiváló termőföldje, amelyen vegyes gazdálkodást végeznek, fejlett állattenyésztéssel, tejtermeléssel. Moholon gyümölcstermesztéssel és feldolgozással is foglalkoznak.

Csóka község természeti feltételeinek és változatos környezetének köszönhetően lehetőség van a mezőgazdaság szinte minden válfajának művelésére. Hagyománya van a szőlőtermesztésnek. Egyházaskéren első osztályú fokhagymát termesztnek, de a szikes talajon termő gyógynövényeket is begyűjtik és feldolgozzák (Hódegyháza, Padé). Padé település fejlődő feldolgozóiparával együtt (Menta) a térség gyógynövényközpontja. Megfelelő beruházásokkal indokoltan lehetne a térség mezőgazdasági vonzáskörzete. Fejlett továbbá az állattenyésztés, tejtermelés és a halgazdaság.

Törökkanizsa község sajátos arculatát a paprika és a hagyma formálják. A növények megtermesztése mellett sikeres feldolgozás is folyik (Aleva). A község fűszernövény-termesztési próbálkozásai sikerrel járnak, legjelentősebb a paszternáktermesztés. A Törökkanizsa környéki szikes talaj *gyomnövényét* is begyűjtik. Sikeres állattenyésztés és fejlődő halgazdaság jellemzi a térséget.

Zombor községére szintén jellemző a vegyes gazdálkodási forma. Gabonaféléket, iparnövényeket (búza, napraforgó, kukorica, cukorrépa, szója) termesztnek sikeresen (Csonoplya, Küllöd, Bezdán, Rastina, Béreg). Sári és Regőce településeken zöldségek (uborka, paradicsom, paprika) termesztése

folyik fóliasátrakban. Jelentős továbbá a szilva és meggy, valamint a szőlő termesztése. Az állattenyésztés néhány településen szervezetlen (Regőce), viszont a többi település, mint pl. Órszállás éppen ebben az ágazatban jeleskedik; jelentős a tejkitermelés. A további fejlődéshez elengedhetetlen a mezőgazdaság teljes körű újrászervezése, valamint a meglévő feldolgozóipar revitalizációja. Szinte minden településen működik földműves-szövetkezet, néhány közülük már magántulajdonban, szervezetségük mégis alacsony.

A mezőgazdaság társadalmi szempontból is részletesebb elemzésre ad okot. A lehatárolt határ régió mezőgazdasági lakossága 43 000 fő, amely az összlakosság 12, 4%-át teszi ki a tanulmány által vizsgált községekben.<sup>5)</sup>

## 4.2. Vállalkozói infrastruktúra a határzónában

A vállalati szféra Vajdasági szinten, a vállalatok privatizációjáról szóló törvény – három évre szóló kormányrendelet – lejártával szinte teljes mértékben magánkézbe került. A vállalkozások száma a megfigyelt 7 községben (beleértve az egyéni vállalkozókat, betéti társaságokat, korlátolt felelősségű társaságokat, állami vagy vegyes vállalatokat, részvénytársaságokat, szövetkezeteket is) 4000 re tehető.<sup>6)</sup>

A határ régió meghatározó tevékenysége a mezőgazdaság. Ez szolgáltat alapot az élelmiszeripari vállalatok fejlődéséhez. Az élelmiszer-feldolgozással foglalkozó 10 legnagyobb jövedelmet megvalósító vállalat közül, a konkrét ágazattól függően, jó néhány vállalat a határ régióból került ki. Említést érdemel a kimutatás alapján összeállított vállalatok közül a gyümölcs- és zöldségfeldolgozás, valamint tartósítással foglalkozó vállalatok listája. A 10 legnagyobb jövedelmet megvalósító vállalat közül 7 az említett határzónában tevékenykedik (SU-voće, Szabadka; Aleva, Törökkanizsa; Yucom, Tavankut; Vitamin, Horgos; Subotičanka, Szabadka; Medoprodukt, Tavankut), a felmérés idején, első helyen a szabadkai Fresh & Co vállalat állt. A 10 legsikeresebb vajdasági tejfeldolgozóüzem közül 4 a határ régióban található (Mlekara Subotica, Szabadka; Somboled, Zombor; Gere és Mlekara-Senta, Zenta). Az egyéb élelmiszeripari termékek gyártásával foglalkozó 10 legjövedelmezőbb vállalkozásból 5 szintén itt található (1. helyen a Fermin, Zenta, azután MCM, Martonos, Menta, Padé, Savalja Komerc, Zombor és MAF, Csóka). A gabona-feldolgozás és -őrlés esetében az első helyen a szabadkai Fidelinka gyár áll, majd a további 10 legsikeresebbek között van a zentai Žitopromet-Mlin. Az édességiparban Szabadka jeleskedik a Pionirral (a 2. helyen található az újvidéki Swisslion mögött), és ide tartozik még a szintén szabadkai Prehrana. Jeleskednek továbbá a szabadkai gyárak Vajdaságban a kenyér- és tésztagyártásban, pl. az Agroopre-

<sup>5)</sup> Legnagyobb százalékban Magyarkanizsa községben és Csókán él a mezőgazdasági népesség (22,7%), majd Törökkanizsa községben (20,8%), Adán (16,3%) és Zentán (16,1%). Zombor (11,7%) és Szabadka községekben (8,1%) a legkisebb a mezőgazdasági össznépességhez viszonyított százalékos arányuk. Popis 2002. Ukupno i poljoprivredno stanovništvo. Beograd, jul 2005.

<sup>6)</sup> A tanulmány készítésekor nem sikerült minden községre vonatkozó pontos információhoz jutni, ezért csak becslésre hagyatkoztunk.

ma. A növényi zsírok- és olajok gyártásában a zombori Sunce nyilvánult legjövödelmezőbbnek.<sup>7)</sup>

A feldolgozóiparban a térség lakosságának 25-30 százaléka dolgozik, az ágazat társadalomgazdasági jelentősége ebből kifolyólag nagy. Az összjövedelem alapján a 10 legnagyobb vállalat között ágazatonként több térségbeli üzem is jelen van. A textilgyártással foglalkozó vállalatok közül 3 vállalat az első 10 vajdasági között van (woll pan, Ada; Tehnotext, Zombor és Sentex, Zenta). A textil késztermékek esetében két szabadkai üzem van az említett vállalatok sorában (Matex és Eminent). A bőrfeldolgozásban és késztermékkészítésben első helyen a zombori Borelli vállalat áll. A közlekedési eszközök és hajóépítés területén működő vállalatok közül 4 üzem a 10 legnagyobb jövedelmű üzem közé tartozik (Bratstvo és BP Cycle, Szabadka; Zastava specijalni automobili, Zombor; Dunav, Bezdán). Elektromos gépek gyártásával foglalkozó üzemek esetében a 10 legjobb közül 3 a határzónában van (Fabrika akumulatora-Sombor, Zombor, Sever és Elektroremont, Szabadka). Az építőanyag- gyártásában két magyarkanisai cég jeleskedik (Potisje és FIM). A viszonylag fejlett a szabadkai vegyipar: a felmérés pillanatában 2 vállalat is a 10 legnagyobb összjövedelmet megvalósító vajdasági vállalatok sorába tartozott (Azotara és Zorka). A vegyipari termékek gyártásában pedig a palicsi Chemos szerepel a 10-es ranglistán.

A vállalati struktúrában olyan értelemben állt be a normális piacgazdasági állapot, hogy a túlcentralizált szocialista rendszert felváltotta a kisvállalatok többségére épülő rendszer. Ezek a vállalatok 95-97%-a privatizált, magánkézben levő vállalat, kis- és középvállalkozás. A nem privatizált, azaz állami, vagy vegyes tulajdonban lévő vállalatok száma a határ régióban minimális, 1-2%-ra tehető (becslés). Tekintet nélkül a vállalkozói szféra tulajdonjogi viszonyaira, a határ régióban szembe tűnően hiányzik az erős nagyvállalati kör, kiváltképp a multinacionális cégek vállalatai, hiszen az olyannyira hiányzó tőkeinjekciót innen lehet várni. Vajdaság határövezeti vállalkozói szektora mégis fejlődőképesnek mondható. A pár éve megkezdett privatizációs folyamatoknál nemzetközi cégek jelentek meg, nagy érdeklődést mutatva a vajdasági állami-, társadalmi- vagy vegyes tulajdonú vállalatok iránt (természetesen a legsikeresebbek iránt, amelyeknek már akkor is jelentős piacuk volt). A folyamat még mindig nem mondható befejezettnek, további befektetők által foganatosított tőkeáramlások megkezdésére vár.

### 4.3. A mezőgazdaság fejleszthetősége

A szerb kormány 2005-ben elfogadta a mezőgazdaság fejlesztési stratégiáját, ennek három fő célja van: az átalakulás befejezése a szocialista modellel a teljes piacgazdaságba, európai integráció, valamint a mezőgazdasági szektor radikális átalakítása, korszerűsítése. Ki kell jelentenünk, hogy a mi céljaink is ezzel teljesen egyeznek, ezért e fejlesztési tervnek – az uniós irányelveken kívül – mindenképpen e stratégia irányelveit is kell követnie. A stratégia egyezik

---

<sup>7)</sup> Vajdaság Autonóm Tartomány regionális fejlesztési tervének projektum. AT Végrehajtó Bizottsága, Újvidék, 2003. 48–55. o. Az elsődleges adatok forrása a Jugoszláv Nemzeti Bank és az Elszámolási és Megfizetési Hivatal.

az Unió elveivel, amennyiben célja, hogy a progresszív módon változtassa meg a vámrendszert és a termelés támogatását, úgy, hogy azoknak mind kisebb hatásuk legyen elsősorban arra, hogy a gazdálkodók mit termelnek, és termésük mindinkább a piaci viszonyoknak feleljenek meg. Első lépésként megszűnnek a jelenlegi prémiumszerű támogatások, és egyre jobban a beruházásokat részesítik kedvezményes hitelekben és vissza nem térítendő támogatásokban. Második lépésben a vidék- és a falufejlesztés a kiemelt cél, míg a harmadik lépésben már az EU tagjaként a KAP előírásainak átvétele következik be.

Az általános stratégiai célok, melyek közül három szociális, kettő politikai, egy pedig ökológia jellegű:

1. versenyző és fenntartható mezőgazdasági szektor kiépítése, amely a világpiacon versenyképes és az állami bevételeket növeli;
2. élelem megtermelése a lakosság számára;
3. megfelelő életfeltételek megteremtése a mezőgazdaságból élők számára;
4. a rurális vidék fenntartható fejlődésének biztosítása;
5. a környezet megóvása a mezőgazdasággal járó szennyeződésektől;
6. Szerbia mezőgazdaságának felkészítése az uniós integrációra;
7. a hazai támogatási és kereskedelmi politika felkészítése a WTO-tagság előírásaihoz.

A változások a következő három irányban kell, hogy bekövetkezzenek:

1. a struktúrák reformja (termelők, tulajdonosok és feldolgozók);
2. a piac és folyamatainak fejlesztése;
3. a falu fejlesztése.

Vajdaság mint Szerbia éléskamrája a történelem folyamán hol többé, hol kevésbé, de mindig is mezőgazdasági terület volt. A 19. században a mocsarak lecsapolásával és a folyók szabályozásával, majd pedig a Ferenc József-csatorna kiépítésével elsődleges fontosságú mezőgazdasági területté vált, mely még az Osztrák–Magyar Monarchia idejében is jelentős terméktöbbletet termelt, amit az ország más területeire és külföldre szállítottak ki. Szerbiához való csatolásával megkezdődött a terület kizsákmányolása mind mezőgazdasági, mind ipari, mind humán szempontból. Tanulmányunk témája miatt legfontosabb a mezőgazdasági szempont: a nagy, kommunista Jugoszláviában Vajdaság látta el élelemmel az egész országot, mert a déli, hegyvidéki területeken sem a fejlettségi szint, sem a munkamorál, sem pedig a földrajzi adottságok nem tették lehetővé a nemhogy a versenyképes mezőgazdasági termelést, de még a szükséges élelmiszer-mennyiség előállítását sem.

Gyakran hangoztatott megállapítás, hogy Vajdaságban, mindenekelett az élelmiszer-gazdaságban rendelkezünk olyan meghatározó erőforrásokkal – termőföld, termelési hagyomány és nagy munkakultúrájú népesség –, amelyek hosszútávon is biztosítani tudják a versenyképes termelést. A közép-kelet-európai térségben végbement mélyreható gazdaságpolitikai átrendeződés eredményeként jelentősen csökkent ugyan a mezőgazdasági termelés volumene, és jelenleg Magyarország és Bulgária mellett csupán (a jelentős mértékben a vajdasági mezőgazdaság teljesítményére támaszkodó) Szerbia maradt önellátó és nettó élelmiszer-exportőr, a vajdasági mezőgazdaság és élelmiszeripar számára (a nem igazán attraktív szerbiai belső felvevő-piac mellett, és a hatalmas

konkurencia ellenére is) a nyugat-európai térség lenne az ideális/elérhető célpiac. Az EU-országokban működő intenzív és hatékony belső mezőgazdasági támogatási rendszer mellett azonban igen erős importkorlátozó szerepe van a szabványok, minőségi követelmények és kvóták egyre szigorodó feltételrendszerének is.

Vajdaságban jelenleg 201 475 gazdálkodó egység foglalkozik mezőgazdasággal, ebbe beletartoznak az őstermelők is, valamint 472 szövetkezet, közülük 42-nek nincs földterülete, amiből arra lehet következtetni, hogy ezek új típusú szövetkezetek, amelyek a termelők integrálására alakultak. A mezőgazdasági vállalkozások tekintetében a mezőgazdasági vállalatok mintegy 585 ezer hektár területet művelnek, a szövetkezetek 92 ezer hektárt, az egyéni mezőgazdasági termelők pedig 1116 ezer hektárt. Vajdaság, mint komplex régió a 2004-es adatok szerint 2658 millió dinár értékben exportált mezőgazdasági termékeket, míg a behozatal 2320 millió dinár volt. A vajdasági mezőgazdasági GDP 2003-ban 1994-es árakkal számolva 1426 millió dinár volt.

A tartományban, 2004-ben összesen 1792 ezer ha termőföld volt, ebből 1648 ezret műveltek meg. Ebből 1582 ezer ha föld vagy kert, 18 ezer ha gyümölcsös, 11 ezer ha szőlő, 37 ezer ha rét, 112 ezer ha legelő, 32 ezer ha nádas vagy halastó. Ez a területnagyság a szerbiai megművelhető területek 35%-át teszi ki. Ez az adat átlag 0,82 hektár megművelhető területet és 0,89 hektár mezőgazdaságilag felhasznált területet jelent vajdasági lakosonként. 2004-ben összesen 1563 ezer tonna gabona termett, a termésátlag 4,8 t/ha volt. Kukoricából ugyanezek az értékek 3726 ezer és 5,9, cukorrépa 2689 e és 46,8, napraforgó 410 ezer t és 2,3 t/ha. A tejtermelés 2004-ben 314 millió liter volt, és 3377 l volt az egy tehén által átlag leadott tejmenyiség. Az állati törzsállomány száma 357 ezer darab. A hústermelés a következőképpen alakult: marha 217 ezer darab és 23 millió tonna hús évente, sertés 1337 e darab és 93 millió t hús, baromfi 5737 e darab és 32 ezer t hús, birka 198 ezer és 2 ezer t hús. A tejtermelés 314 millió liter. 432 tonna gyapjút, valamint 484 millió tojást termelnek a vajdasági termelők.

Jelenleg Vajdaságban 6987 traktor van, 1823 kombájn, 8055 utánfutó, ezek átlagos életkora meghaladja a tíz évet, ami azt mutatja, hogy a mezőgazdaság műszaki fejlesztése az egyik legsürgetőbb feladat. A 488 mezőgazdasági vállalat 34 668 dolgozót foglalkoztat.

A vizsgált régióra vonatkoztatva, a termelők 1 341 280 hektár földterületet művelnek, a gazdaságok száma pedig 36 181. A régióban 101 250 fő kapcsolódik valamilyen módon a mezőgazdasághoz. A 28–49 éves korosztály foglalkozik a legnagyobb mértékben mezőgazdasággal. A mezőgazdasági termelők iskolai végzettsége nagyon érdekes képet mutat: az összes termelő 78,1%-a csak nyolc osztályt vagy még annyit sem végzett.

A régió mezőgazdasági jellege a feldolgozóiparban is megnyilvánul, mivel a nagy központokban számos régi, illetve az utóbbi években újonnan alakult élelmiszeripari feldolgozó üzem működik. Sajnos, az ágazati termékpálya nem teljes, mivel a termeléshez szükséges alapanyagok jó részét csak külföldről, esetleg más szerbiai régiókból kell importálni. Gondolok itt elsősorban a műtrágyára és a növényvédelmi szerekre, mivel ezek gyártókapacitásai vagy tönkrementek az elmúlt évtizedben, vagy sohasem nem voltak jelentősek.



A vajdasági magyarok által többségben lakott régió számára a mezőgazdaság elsődleges szempont, mert megélhetésük, megmaradásuk kapcsolódik hozzá. Elemezve a közel 300 ezres vajdasági magyarság területi elhelyezkedését és a foglalkozását, megállapíthatjuk, hogy mind a tömb, mind a szórvány magyarság főleg vidéken él, és ebből kifolyólag is mezőgazdasággal foglalkozik, vagy nagyon szoros szálakkal kötődik hozzá. Szabadka, valamint néhány nagyobb város (Zenta, Magyarkanizsa, Topolya) belterületén élőkön kívül, szinte mindenki kötődik valahogy a mezőgazdasághoz, elsősorban megélhetési szempontból. Ezeknek az embereknek kell rövidtávon hasznot hozó, diverzifikációs lehetőségeket felkínálni ahhoz, hogy továbbra is megmaradhassanak szülőföldjükön.

1. A vajdasági magyar gazdák elsődleges problémája a tőkehiány. Analóg példaként hozhatnánk fel erre a török idők utáni Magyarország esetét: akkor törvényileg korlátozták földbirtokosoknak, hogy birtokaikat eladják, és ebből jussanak friss tőkéhez. A jelenlegi helyzetben a birtokok feldarabolása sem hozhatna eredményt, mert az átlagos birtokméret nem haladja meg a 3 (2, 67) hektárt, ami így sem elég a megélhetésre. Ezt a birtokméretet érintő problémát ki lehet küszöbölni az örökösödési törvény megváltoztatásával, amely a szerbiai mezőgazdaság fejlesztési stratégia egyik operatív eleme is.

2. A tőkehiány mellett a másik legnagyobb probléma a piacok hiánya. Az ország szétesésével elvesztettük a piacokat, amelyeket még nem sikerült visszaszerezni. Ehhez szorosan kapcsolódik a felvásárló, állami és magán maffia garázdálkodása a szűkös piacon: sajnos, ők határozzák meg az árakat és a felvásárlási feltételeket is. A gazdák teljesen ki vannak szolgáltatva nekik, ezért az ő zsebükből kerül a földművesek által termelt haszon jó része.

3. A természetszerkezet összetétele alapvetően hibás. Sajnos, vidékünkön a konzervatív mezőgazdasági termelés a domináns, pedig a fennálló természeti adottságok sok újdonság termelésére is lehetőséget nyújtanának. A vajdasági földművelő réteg csak kis mértékben vevő az új fajták, technológiák bevezetésére. A világban számos új növény- és állatfaj létezik, vagy tenyésztettek ki, ami sokkal jövedelmezőbben termelhető, mint a hazai gabona és ipari növényekre alapozott vetésforgó. Megfelelő integrátorokkal és oktatással, új fajták és technológiák bevezetésével helyzeti előnyre lehetne szert tenni.

4. A munkavállalók nagy száma kombinátokban dolgozik, ahol szintén ki van szolgáltatva a szerb tulajdonos kénye-kedvének. Ennek a forrása is a birtokok méretében keresendő: a sok felaprózott birtok nem tudja eltartani a családot, ezért kell kiegészítő munkát vállalni. A privatizáció e folyamatot tovább serkenti, újra jelentkezik a vajdasági magyar tőkésréteg hiánya: nincs, aki felvásárolna néhány, a tömbmagyarság által lakott területen lévő birtokot, és ott néhány száz embernek munkát adna. Ugyanez a helyzet az anyaországi befektetőkkel is: ők nem látnak fantáziát Vajdaságban, és sajnos gazdasági alaptörvény, hogy a tőke nem érzelmi és nemzeti alapon áramlik, vagy jobbik esetben ezek a tényezők csak másodlagosak lehetnek.

5. A birtokok felaprózódása tovább folytatódik. Az elmúlt évek gazdasági válságának következtében a fiatalok elvándorlása a városok irányába megállt, mert falun még mindig jobban lehet boldogulni, olcsóbb az élet, mivel az élelmiszerek nagy részét könnyen meg lehet termelni. A szüleik birtokát többen

öröklík, így azok száma tovább növekszik, az átlagterület pedig tovább csökken. Egy-egy, alig hektárnyi nagyságú terület nem tud eltartani egy családot, ez viszont további tökekoncentrációt feltételez, amire nincs lehetőség. A szerb kormány 2006 év eleji intézkedései, amelyek az idős gazdaságokat ösztönzik földjeik átadására a fiataloknak, jó elképzelések, de koránt sem elegendőek a földtulajdoni viszonyok megváltoztatására.

6. A vajdasági gazdaráteg képzettségi foka nagyon alacsony, amit mutat a bevezetőben említett az iskolai végzettséget megmutató drasztikus szám is. A magyarság ettől még rosszabb helyzetben van, mivel számára csak két mezőgazdasági középiskola van, ahol magyar nyelven tanulhatnak a fiatalok. Az Újvidéki Egyetemen már nem lehet magyar nyelven tanulni, és ez a faluról érkező gyerekek számára kizáró tényező, mert nagyon sokszor tiszta magyar környezetben élnek, és nem tanulnak meg szerbül. Ennek a következménye, hogy a gazdák nem tudnak haladni a korrallal, nem tudják az új technológiai és termelési rendszereket elsajátítani, ami miatt a gazdaságosságuk is csökken, a család és a közösség fennmaradása válik veszélyessé.

7. Szerbiában nem létezik szaktanácsadási és falugazdász-hálózat. A termelők magukra vannak hagyatva, nem fordulhatnak magas szakképzettségű szakemberekhez, illetve ügyes-bajos dolgaikat sem intézhetik el az államigazgatást képviselő falugazdásznál, aki legjobban ismeri az adott környezet helyzetét. 2006-ban a Vajdasági Tartományi Végrehajtó Tanács létrehozott egy projektumot, amely a szaktanácsadási hálózat kiépítésének első eleme lehet, de ahhoz, hogy elérjük mind a nyugati, mind a magyarországi falugazdász-hálózat fejlettségének csak a töredékét is, még nagyon sok munkára, és időre van szükség.

8. A földművesek nyugdíja rendezetlen. A befizetett járulékok vagy az átadott földterületek után csak szimbolikus nyugdíjat kapnak, azt is késve, sőt volt egy időszak, amikor egyáltalán nem jutottak hozzá a nyugdíjukhoz. Jelen pillanatban ott tartunk, hogy az állami támogatások nagy részére csak azok jogosultak, akiknek rendezett nyugdíjbiztosításuk van. Mivel ez nagyon sokak számára lehetetlen volt az elmúlt másfél évtizedben, eleve kizárják magukat az állami támogatásokból, ami nélkül viszont a fejlesztés nem lehetséges.

Figyelembe kell venni, hogy az Európai Unió jelenlegi támogatási formája az agrárszektorban két pilléren nyugszik. Az egyik a közvetlen kifizetésű bevétel-támogatások, a másik pedig a vidékfejlesztési kifizetések. Az Európai Unió költségvetési politikáját hat évre tervezik előre. Jelenleg a 2000–2006-os időszak legvégén tartunk, és 2007–2013-as költségvetési periódus számai már ismertek. Tudjuk, hogy az Unió kénytelen a mezőgazdasági támogatásokat csökkenteni. Az eddigi költségvetésben az első típusú, bevétel-támogatások voltak túlsúlyban, de az új költségvetésben jelentős átcsoportosításokat hajtanak végre a második pillér által támogatott vidékfejlesztés javára. Mire Szerbia az Unió rész lesz, már teljesen áttérünk az SAPS támogatási formáról a SPS támogatási formára, ami azt jelenti, hogy nem a jelenlegi birtokméret utáni területalapú támogatás lesz érvényben, hanem minden egyes birtokra átvihető, eladható és a gazdálkodástól független támogatási formát alakítanak ki, mely a gazdák számára nem jelent feltétlenül több támogatást, mint jelenleg. A mostani uniós agrárköltségvetés 10,5%-t tette a vidékfejlesztési forrás, amit a következő költ-



ségvetésben 25%-ra növelnek egy önálló vidékfejlesztési agráralap létrehozásával, a normatív támogatások kárára. Nekünk mindenképpen abba az irányba kell mozdulnunk, hogy minél több eszközt tudjunk megszerezni ebből az alapból. A közvetlen kifizetésű bevétel-támogatások szétosztása minden esetben a minisztérium feladata lesz, ezért mi itt nem számíthatunk különleges bánásmódra; inkább az egyedi pályázatok útján folyósított vidékfejlesztési támogatások megszerzése tűnik könnyebbnek, mert ott lehetnek majd olyan pályázatok is, amelyek nem közvetlenül a szerb kormány hatáskörébe fognak tartozni.

A fenti problémák megoldási lehetőségei öt csoportba sorolhatók, melyek között természetesen vannak átfedések is, mivel nem lehet éles választóvonalat képezni közöttük. Ezek közül egyik a diverzifikáció, vagyis a gazdák több lábon állására ösztönzése, erre tervek valamint támogatások kidolgozása, a másik az új típusú szövetkezetek létrehozása a harmadik pedig szorosan kapcsolódik ehhez a feldolgozóipar saját kézbe vétele, vagyis nem engedhetjük meg, sem a globális tőkének, sem a helyi úrgazdagoknak, hogy a gazdák bevonása nélkül próbáljanak meg a kemény munkával előállított termékeken nyereszkedni. Negyedik problémacsoport a képzési és szaktanácsadási hálózat létrehozása, míg az ötödikbe beletartozik mind az érdekvédelmi mind az egyéb szolgáltatási tevékenység.

Ahhoz, hogy a fent említett 5 problémakört megoldjuk, először is az intézményhálózatot kell kiépíteni. Egy olyan központi szervezetet kell létrehozni, amely a problémák által generált fejlesztési tevékenységet minden szempontból koordinálni tudja. Hasonló funkciókkal rendelkező intézmény, mint a magyarországi FVM mellett működő Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal, tudná ezeket a feladatokat ellátni. Mivel párhuzamos intézményhálózatot kell kiépítenünk az állami intézményekkel, amelyek a magyar gazdák segítségére lennének ezért ennek legmegfelelőbb formája egy nonprofit intézmény (egyesület, alapítvány) lenne.

A problémák nagyon sok esetben egymásból fakadnak, ezért a megoldásuk is egymásból eredeztethető, amit legjobban egy komplex szervezeti kerettel rendelkező intézmény(rendszer) tudna megoldani. Ez az intézmény integrálná a gazdákat, diverzifikációs tevékenységet végezne, érdekvédelemben részesítené a munkavállalókat, megszervezné az oktatást, létrehozná a falugazdász- és szaktanácsadó hálózatokat, megoldaná a vetésszerkezet átalakítását. Segítené, képviselné az ágazatot a befektetőkkel való tárgyalásokon, megoldaná a földműves-nyugdíjak kérdését, koordinálná a földforgalmat és a bérbeadási rendszert. Már számos magyar szellemiségű gazdaszervezet működik Vajdaságban, ezeket az alulról jövő kezdeményezéseket mindenképpen fel kell karolni, mert a helyben élők és dolgozók tudják a legjobban, hogy mire van szükségük. A fent nevezett csúcsszervezet e helyi kezdeményezésekre kell, hogy támaszkodjon, és ezek munkáját kell koordinálni, illetve segíteni. A már működő gazdaszervezeteket, legyenek nonprofitok vagy profitorientáltak, mindenképpen be kell vonni a munkába, mivel a tények és a dolgok mindig a terepen a gazdák között dőlnek el. Nem szabad rájuk erőltetni semmit sem felülről, mint ahogy azt teszi nagyon sok esetben az unió bürokratizmusa, hanem meg kell hallgatni a gazdákat, be kell vonni őket a stratégiai tervezésbe, és a hónuk alá kell nyúlni, hogy a szervezetek meginduljanak az elkészített tervekkel a fejlődés útján.

## 4.4. Operatív programok létrehozása

*1. A diverzifikáció mint az uniós mezőgazdasági politika alappillére nálunk sem maradhat ki. Diverzifikáción értjük azt a tervezési-cselekvési folyamatot, amikor az alaptervékenység mellett más, az alaptervékenységet kiegészítő tevékenységekkel is jövedelem teremthető. Amikor diverzifikálásról beszélünk, meg kell határozni annak mélységét; első körben diverzifikálhatjuk magát a termelési szerkezetet, a fent említett konzervatív termelési módot és átalakíthatjuk termékszerkezetet. Nézzünk néhány lehetőséget, amellyel a termelési szerkezetet szélesebbé, több lábbon állóvá tudjuk tenni:*

1. Legegyszerűbb módja ennek a vetésforgó átalakítása és olyan növények alkalmazása a vetésforgóban, amelyek megfelelő haszonnal is kecsegtetnek. Ilyenek lehetnek az olajrepcse, olajretek, tök, cikória, csemegekukorica stb. Elsősorban az a fontos, hogy piacot találjunk e növények és a belőlük készült termékek számára. Ha már ez megvan, fel lehet készülni a termelésre mind technológiai, mind humán szempontból.

2. A magyar gazdák számára mind a biotermelés, mind a hajtatasos zöldségtermelés területén nagy lehetőségek vannak. A biotermelés központja jelenleg Szabadka, így minden lehetőségünk megvan, hogy kihasználjuk az elmúlt több mint tizenöt évben felgyülemlett tapasztalatot és kapcsolati tőkét. Rendelkezünk a legjobb földekkel, és más termelési feltételekkel is. Emellett pedig itt vagyunk az Unió kapujában, amely a legnagyobb felvevőpiaca a biotermékeknek. A biotermelés szervezésére külön integrációs egységeket kell kidolgozni, és megadni minden anyagi és szellemi tevékenységet a gazdák számára.

3. Magyarországon és Unióban is a bioenergia-termelés egyre elterjedtebbé válik az Unió azon direktívájának köszönhetően, amely fokozatosan kötelezővé teszi a bio üzemanyag-származékok keverését az ásványi üzemanyagokkal. Magyarországon mind a biodízel, mind az energiafű termelésében nagy lehetőségeket látnak a szakemberek. Mivel a mi ökológiai feltételeink egyáltalán nem különböznek a magyarországiaktól, számunkra e két termelési ágban is nagy lehetőségek rejlenek. Egyrészt a biodízel bekeverését a kereskedelmi üzemanyagba Szerbia sem kerülheti el, ami évi több százezer tonna biodízel előállítását feltételezi, másrészt sok ország nem tudja megtermelni a saját szükségleteire a biodízelt, így őket is el tudjuk látni üzemanyaggal, ami jelentősen növelheti az exportot.

4. Az energiafű elsősorban a téli fűtőanyagokat helyettesítheti. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a vizsgált régióban, illetve az ország más területein is csak a nagyvárosokban terjedt el a távfűtés, és a gázfűtés is egyre drágább, akkor ki lehet jelenteni, hogy az energiafűből készített fűtőanyagnak igenis van létjogosultsága elsősorban a rurális vidékeken, illetve olyan helyeken ahová a szén, mint Szerbia egyik elsődleges energiaforrását a szállítási költségek miatt csak drágán tudják eljuttatni. Az energiafű úgyszólván itt terem meg a kertek alatt, és gazdasági, valamint környezetvédelmi szempontból is előnyösebb. Mindkét termelési ág új munkahelyeket is jelenthet, mert az elsődlegesen megtermelt nyersanyagot fel is kell dolgozni, valamint a fogyasztás helyére juttatni.

5. Elemezve a jelenlegi birtokméreteket, kijelenthetjük, hogy a magas kézi munka hozzáadott értékű ágazatok azok, amelyek ebben a helyzetben kiegészíthetik a magyar termelőket. A fóliás vagy üvegsátras, hajtásos termesztés ilyen lehet, legyen szó zöldség-, esetleg virágtermelésről. Kihasználva az adott természeti feltételeket és átvéve az anyaországban már kialakult termeltetési és értékesítési láncegységek tapasztalatát, számtalan lehetőség rejlik ebben az ágazatban is. Nagyon sok a kis gazdaság, amely képzéssel és tőkeinjekcióval nagyon gyorsan át tudna állni a primőr zöldségek termelésére, s ez mind munkával, mind jövedelemmel tudná ellátni az egész családot. A diverzifikáció másik rétege maga a falusi életvitelen belüli diverzifikáció, tehát azt kell elősegíteni, hogy ne csak mezőgazdasági termelésből, hanem más, a faluhoz köthető tevékenységből is kiegészítő bevételhez jussanak a gazdák. Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy az Unió politikájával összhangban nem szabad megengedni a rurális térségek kiürülését, hanem a helyben maradást kell ösztönözni éppen ezzel a politikával. A diverzifikálás e rétege a már meglévő lehetőségek kihasználását jelenti a falusi környezetben. Minden egyes gazdaságnak és helyi közösségnek számot kell vetnie magával, hogy mik azok a lehetőségek, amelyekben komparatív előnyük van más térségekkel, esetleg más falvakkal, településekkel szemben. Ilyen előnyök lehetnek a turizmusban, ami nem csak a falusi turizmust jelenti, hanem e mellett még számos más műfajt is: szőlőtermelő vidékeken borturizmus, állattenyésztő vidéken lovas turizmus, erdőkben vadászturizmus, vizek mentén horgászturizmus, természetvédelmi terület mellett ökoturizmus, és még sorolhatnánk a turizmus számos válfaját. Előnyt jelenthetnek a hagyományos falusi mesterségek, amelyekre alapozva, többen összefogva kisüzemi tevékenység szervezhető meg. Ilyen lehet a haltenyésztés, ha megvannak hozzá a kellő feltételek. A turizmus mellett, vagy azzal összekapcsolva, a kézműves- és más házi termékek értékesítését is meg kell oldani, legyen szó akár házi lekvárról, vagy bármilyen használati tárgyról. A kézműves termékek házi értékesítésével közvetlenül össze lehet kapcsolni a termelőt a fogyasztóval, így kimaradnak azok a piaci láncszemek, amelyek a hasznot lefölszik, és a haszon a termelő zsebében marad. Mindehhez a tevékenységhez természetesen hosszú előkészület és megfelelő szaktudás kell, de képzési tevékenységgel, valamint összefogással és kitartással, mindent el lehet érni.

*II. A fennálló problémákra a második megoldási programcsomag az új típusú szövetkezetek vagy a kooperatívák létrehozása kínál lehetőséget.*

A legégetőbb probléma a tőkehiány. A legegyszerűbb és viszonylag tökélimelő megoldás az integráció. Ezt rögtön össze is kell vonni a következő fennálló problémákkal, a piaci helyzettel és a birtokszerkezettel. Nekünk csak át kell vennünk azokat a recepteket, amelyek Európa és a világ más részein már nagyon jól beváltak. Termelő és értékesítő szövetkezeteket kell létrehozni (tész), melyek lehetnek beszerző, termelő és értékesítő szövetkezetek, illetve a leghatékonyabb formában ezek kombinációi. Az ilyen szövetkezeteknek komoly hagyományai vannak Európában, az első szövetkezeteket több mint 100 évvel ezelőtt hozták létre a holland termelők. Ezek az új típusú szövetkezetek csak nevükben hasonlítanak a szocialista idők szövetkezeteire; ezek most termelők által elsősorban termékeik termelésének megszervezése, közös áruvá készítése, tárolása, és értékesítése céljából önkéntesen létrehozott szervezetek. Bizo-

nyos fokig megoldanak a tőkehiányt, eszköztársítással, közös beszerzéssel, a közös géphasználattal és a termelési költségek csökkentésével. A piacra lépés lehetőségét megkönnyítik, mert előírják tagjaik számára, hogy olyan termékeket termeljenek, amelyeknek van piaca, ezeket a termékeket úgy menedzselik, hogy azok a piacon kiemelt helyet kapjanak. Így a téz-ek átveszik a nagykereskedők szerepét és a haszon, ha közvetetten is, de a gazdák zsebében marad. A téz-eken keresztül azok a gazdák is termelhetnek, akik kevesebb termőfölddel rendelkeznek, mert összefogással a kistermelők is könnyebben érvényesülhetnek. A szövetkezeten keresztül meg lehet szervezni az adott technológiához szükséges szellemi tőkének az átadását is. A fent említett legfelső integráló szervezetnek lenne a feladata, hogy létrehozza a téz-ek téz-ét, vagyis adminisztratív segítséggel serkentse a szövetkezetek alakítását a magyar lakta településeken, majd pedig a megalakult szövetkezetek számára minden feltételt biztosítson a hosszú távú működéshez. E szervezeteknek mindenképpen figyelembe kell venniük a méret-ökonómiai törvényszerűségeket, és egy olyan komplex rendszert kialakítaniuk, amely a piaci változásokhoz rugalmasan alkalmazkodik, és mindig a lehető legcélszerűbben gazdálkodik, mind a maga, mind a termelő hasznára.

Létre kell hozni mind területi, mind szakmai alapon differenciálva a téz-ek rendszerét ami azt jelenti, hogy külön gabona, zöldség, gyümölcs és ipari növény téz-eket kell megalakítani, természetesen úgy, hogy ezek lefedjék teljes mértékben a vizsgált területet, tehát minden egyes termelő a lehető leggyorsabban és legrövidebb úton el tudjon érni a felvásárló állomáshoz, legyen az gabona- vagy zöldségfelvásárlás. A későbbiek folyamán erre a téz-hálózatra alapozva külső tőkével és önerőből létre tudjuk hozni saját élelmiszer-feldolgozó iparunkat, hogy a megtermelt terményeket magasabb, hozzáadott áron tudjuk értékesíteni, s ezzel is növeljük a térség gazdasági erejét.

*III. Ezzel rögtön el is jutottunk a harmadik problémakörhöz, a feldolgozáshoz és a termékpályák utolsó láncszeméhez, az értékesítéshez. Jelen pillanatban a termelő- és a fogyasztói árak közötti különbség a pénzügyi oligarchikus rendszerben csapódik le, ti. olyanok gazdagodnak meg a parasztok verejtékes munkájából, akik soha sem vettek a kezükbe semmilyen mezőgazdasági eszközt. Ahhoz, hogy ezt kiküszöböljük, a gazdáknak kell létrehozniuk a felvásárló és feldolgozó, majd pedig a kereskedelembe eljuttató, a teljes termékpályát lefedő láncot. Evidens, hogy ez nem mehet egyik napról a másikra, de ha első lépésben felállítjuk a téz-ek hálózatát, akkor arra építve már el lehet indítani a feldolgozást és az értékesítést is. Ha kiszámoljuk, hogy a jelen pillanatban mennyi tőkét vesznek ki a zsebünkből a feldolgozók, s ha annak csak a felét tudjuk fejlesztésekbe visszaforgatni, akkor is éveken belül ki tudjuk építeni a teljes termékpályát bármelyik termék esetében. Mindenképpen támaszkodnunk kell a külső tényezőkre. Itt első sorban az anyaországi tőkére gondolok, ami, ha belép a feldolgozórendszerbe úgy, hogy a többségi irányítás a gazdák vagy gazdaszervezetek kezében marad, akkor mindkét fél igényei kielégülhetnek: a tőke további tőkét fialhat, míg a feldolgozóipar is a termelők kezében marad.*

*IV. Negyedik problémakör az oktatás: a szervező intézmény működéséhez mindenképpen magas szakképzettségű fiatal szakemberekre van*

*szükségünk. Ha ezt nem tudjuk elérni, akkor az egésznek nem lesz alapja, és később nem lesz mire építkeznünk. Először be kell szervezni a hazai fiatal agrárszakembereket, és néhány idősebb tapasztaltabb szakember vezetésével anyaországi és európai tanulmányutakon kell kiképezni őket az intézmény vezetésére.*

Az intézmény működése során létre kell hozni a szaktanácsadói hálózatot. A Vajdaságban élő és dolgozó legnagyobb szaktekintélyeket kell felkérni ennek a kialakítására, akik átadnák tapasztalatukat a szaktanácsadóknak. E szaktanácsadói hálózat segítene a gazdáknak a szakmai kérdésekben. Az oktatási program másik modulja a széleskörű gazdaképzés. A szaktanácsadók és az egyéb hazai, valamint külföldi oktatók részvételével komplex, egységesített tanrend alapján kell a gazdákat képezni, és az új technológiákat és trendeket átadni nekik. E tevékenységben is támaszkodni kell mindenképpen a gazdaszervezetekre, mert nekik már vannak tapasztalataik. E tapasztalatokat fel kell használni, és egy felső irányítással a párhuzamosságokat kell megszüntetni. Létre kell hozni a vajdasági magyar mezőgazdasági felsőoktatást, hogy olyan jövőző agrár-értelmiségieket neveljünk ki, akik a megkezdett munkát továbbviszik úgy, hogy lehetőleg a családi gazdaságok alapítására és fejlesztésére ösztönözze a gazdákat. A család ugyanis a legjobb gazdálkodási forma, csökkentené a birtokok elaprózottságát, és mini integrációként erősítené a közös fellépést is.

Az általános nevelés mellett nagyon fontos a tudatos mezőgazdasági és agrárkörnyezeti, valamint az agrár-gazdaságtani oktatás. Ezt több módon tudjuk elvégezni. (Sajnos, nincs rá elég időnk, hogy kineveljünk egy új nemzedéket, ezért egyszerre több sikon kell elkezdeni a képzést.) Első és legfontosabb a profi mezőgazdászok képzése a középiskolától az egyetemig, anyanyelven. Be kell vezetni az iskolában a mezőgazdasági ismeretterjesztő oktatást, főleg a rurális térségekben. Erre építve létre kell hozni a középfokú mezőgazdasági iskolahálózatot, ahol magas szintű gyakorlati oktatást kell megszervezni. Nem elég a mostani két szakközépiskola, létre kell hozni a vajdasági magyar agrár felsőoktatást is, kezdetnek valamely anyaországi intézmény kihelyezett tagozataként, amire nagyon jó példa a zentai Kertész-mérnöki Kar. Ehhez hasonló módon kell mind a szántóföldi növénytermesztési, mind az állattenyésztési, valamint az agrárökonómiai és az erdészeti karokat is felállítani, ahol kinevelhető az az agronómusréteg, amelyik a korszerű európai szaktudásával ki tudja húzni kátyúból a vajdasági magyar mezőgazdasági réteget. A felnőttképzés fejlesztésére is hangsúlyt kell fektetni, hiszen a mezőgazdasági népesség katasztrofálisan alulképzett, folyamatosan továbbképzési programokat kell tartani,

V. Mindenképpen ki kell építeni egy piaci információs rendszert arról, hogy milyen terményeket és termékeket állítanak elő a gazdák az adott területen, illetve melyek azok az áruk, amelyekből piaci felesleg keletkezik, és amit esetleg külpiacokon is értékesíteni lehet. Számon kell tartani azt, hogy az ágazat nagyon tökeszegény, így a kereslet és kínálat koordinálásával egyfajta cserekereskedelmi rendszer is létrehozható, melynek elszámolását végezheti e szervezet. Létre kell hozni egy adatbázist azokról a földterületekről, amelyeket áruba bocsátanak, vagy bérbe adnak, illetve a földkeresletről is nyilvántartást kell vezetni, ezzel is segítve a föld magyar kézben maradását.

A nyugdíjkérdést önkéntességen alapuló nyugdíj-takarékpénztárral kell megoldani. Az összegyűjtött vagyont kamatoztatni kell, és nem szabad engedni, hogy a szerb állam akár egyetlen dinárra is rátegye a kezét. Ez a rendszer biztosítani tudná, hogy a magyar földművelőréteg öregkorára se maradjon támogatás nélkül. Meg kell szervezni egy földalapot, ahova a nyugdíjba vonuló gazdák földjeiket helyezhetnék, és ennek ellenértékeként örökös életjáradékot kaphatnak. A földalapba került földterületeket kedvezményesen kell kiosztani fiatal agrárvállalkozóknak, megteremtve ezzel is a gazdálkodás alapját és a birtokok koncentrációját. Ez a terv hasonló az Unió korai nyugdíjba vonulást támogató programjához.

A fent említett, már megszervezett helyi gazdaszervezetekre alapozva kell létrehozni a falugazdász hálózatot. Ide olyan helyismerettel rendelkező, a lehető legmagasabb képzettségű szakembereket kell bevonni, akik az adott településen a gazdák segítségére vannak adminisztratív és technológiai kérdésekben is. Ezek a szakemberek a központ segítségével meg tudnák határozni a vetésszerkezetet, a megfelelő jövedelmező irányba terelve azt. A térszervek segítségével pedig a termés értékesítését is megoldanák. Kezdetnek a falugazdász és szaktanácsadó hálózat integráltan működhet, de a későbbiek során – mivel mindkettőnek megvannak a maga sajátosságai és feladatai – a funkciókat szét kell választani, és két, egymást kiegészítő, rendszert kell létrehozni.

A magyar gazdák történelmi feladata, hogy megőrizték mindazokat az őshonos állat- és növényfajokat, amelyek erre a régióra jellemzőek. Bár a génmegőrzés és a hozzá hasonló feladatok nem elsődlegesen gazdasági tényezők, de nem szabad erről sem megfeledkezni. Más gazdasági ághoz, pl. turizmushoz (falusi turizmus) kapcsolva ki lehet használni a bennük lakozó kuriózumot, emellett pedig a közösség számára is végzünk feladatokat.

Az agrárpolitikai intézkedések tervezéséhez, gyakorlati kivitelezéséhez és felülvizsgálatához elengedhetetlen, hogy a mezőgazdaság egészére, valamint az üzemek minden fontosabb csoportjára vonatkozóan megbízható és aktuális információk álljanak rendelkezésre. Jelenleg Szerbiában nem létezik semmilyen központi tesztüzemi információs rendszer, amely a fent említett tevékenységekhez gyakorlati, egzakt információkkal szolgálna. A közös agrárpolitika kialakításához szükséges tájékoztatás céljából az Unió tagországai egy reprezentatív adatgyűjtésre épülő, üzemgazdasági információs rendszert működtetnek. A tagországok számára kötelező az adatszolgáltatás az Európai Bizottság részére. A meghatározott szempontok szerint kiválasztott üzemek önként csatlakoznak a hálózathoz, egységes könyvelést vezetnek, s adataikat – az adatvédelemre vonatkozó előírások szigorú betartása mellett – az említett agrárpolitikai célokra rendelkezésre bocsátják. A rendszer elnevezése: Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat (MSZIH, ang.: Farm Accountancy Data Network – FADN). A tagországok nemzeti adatgyűjtései az adott ország sajátos igényeinek megfelelően az adattartalom tekintetében általában bővebbek a közösségi rendszernél. Szerbia is az Unióba tartó útra lépett, így kénytelen lesz kiépíteni egy ilyen tesztüzemi információs rendszert. Ahhoz, hogy ez eredményes legyen, az előkészítő munkálatokhoz máris hozzá kell kezdeni. A tesztüzemi hálózat adatrendszereinek kialakítása során egyaránt figyelembe kell venni az Európai Bizottságnak az MSZIH-ra vonatkozó feladat-definícióját, valamint a szerb agrárpolitika



célkitűzéseit. A tesztüzemek információszolgáltatásának súlypontjait tehát az alábbi területekre célszerű helyezni:

1. A termékek (termelési folyamatok) hazai és nemzetközi versenyképességének alakulása, mindenekelőtt a mezőgazdasági termékek előállításához felhasznált természetes ráfordítások, a termelés költségének és jövedelmezőségének bemutatásával;

2. Az üzemek méretében és a tulajdoni viszonyokban bekövetkező változások (életképes gazdaságméret, a földtulajdon és a földhasználat nagyobb fokú egybeesése);

3. A termelés anyagi-műszaki feltételeinek változása (a beruházások alakulása, a termelőkapacitások cseréje, korszerűsítése);

4. A termelés és a termelés szerkezet alakulása (a termelés racionális mértékű növelése, a természeti adottságok jobb kihasználását, az üzemi jövedelmek növelését eredményező termelés szerkezeti változások);

5. A mezőgazdasági foglalkoztatottság, a munkatermelékenység, a mezőgazdasági jövedelmek alakulása;

6. Az agrártámogatások hatása a versenyképességre és a jövedelmezőségre;

7. A természeti környezet és a mezőgazdaság kölcsönhatásai.

A programok finanszírozását több forrásból is meg lehet oldani. Saját tőkéből, amiből nagyon kevés van, illetve idegen tőkéből, amit két részre lehetne osztani: támogatásokra és piaci kölcsönökre. A kölcsönökkel nem kell sokat foglalkoznunk, azok most is elérhetőek, igaz, általában nehezen teljesíthető feltételekkel. A mi célunk kell, hogy legyen, hogy létrehozzunk egy saját pénzügyi alapot, amelyből jóval kedvezőbb hiteleket nyújthatunk azoknak a gazdáknak, akik részt vesznek a fent vázolt programokban.

A másik a vissza nem térítendő támogatások rendszere. Itt az Unió támogatási formáit kell szem előtt tartanunk. Jelen pillanatban nyolc vidékfejlesztési támogatási kategória létezik, melyet a magyar Nemzeti Vidékfejlesztési Terv is, több-kevesebb sikerrel alkalmaz. Ha mi ezt átvesszük, még mielőtt nálunk is központilag bevezetné a minisztérium a társulási tárgyalások sikeres lezárása után, akkor már felkészülten tudunk az újabb támogatásokra pályázni. A kérdés az, hogy addig miből tudnánk a támogatásokat kifizetni.

A következő kategóriákban van jelenleg lehetőség támogatás igénylésére:

1. agrár-környezetgazdálkodás:

a. agrár-környezetgazdálkodási alaprogram;

b. integrált növénytermesztési célprogram;

c. ökológiai gazdálkodási célprogram;

d. Érzékeny Természeti Területek programja;

e. kiegészítő agrár-környezetgazdálkodási támogatások.

2. kedvezőtlen adottságú és környezetvédelmi korlátozások alá eső területek támogatása;

3. az EU környezetvédelmi, állatjóléti és higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése;

4. mezőgazdasági területek erdősítése;

5. korai nyugdíjaztatás;
6. szerkezetátalakítás alatt álló, félig önellátó gazdaságok támogatása;
7. termelői csoportok létrehozásának és működtetésének támogatása,
8. technikai segítségnyújtás.

## IV. SZOLGÁLTATÓ SZEKTOR ÉS INFRASTRUKTÚRA

### 1. Lakás és közlekedési hálózat

A szolgáltató szektor (a közgazdasági szakirodalomban gyakran a maradékelv alapján értelmezett *tercier szektor*) a fejlett ipari országokban, de ma már Kelet-Közép-Európában és Szerbiában is mind a foglalkoztatott-létszám, mind a megvalósított GDP-részarány alapján a nemzetgazdaság legnagyobb szektorává vált. A statisztikai mutatók arra utalnak, hogy a régió szolgáltató szektorának teljesítménye ugyan még elmarad az EU-országok (már a 60%-ot is meghaladó) átlagától, sőt még az 1991. évi bázisszinttől is, ám közvetlen környezetéhez viszonyítva magasabb (Szabadka 31,01%, észak-bácskai körzet 28,23% a Vajdaság 24,41%), és egyértelműen emelkedő tendenciát mutat. A nemzetgazdaság ilyen mélyreható strukturális átrendeződése azonban nem csupán a szolgáltatási szektor önmagában való intenzív növekedése miatt fontos, hanem sokkal inkább a termelőágazatokkal való integrációja és kiegészítő volta miatt is. A nemzetközi tapasztalatok ugyanakkor arra is utalnak, hogy a szolgáltatások Szerbiában még nincsenek közvetlenül kiteve az EU-csatlakozást előkészíteni hivatott egyre szabadabb piaci versenynek, és a feldolgozóiparral szemben viszonylag védett szektornak számítanak. Ez a jelenlegi előnyös helyzet azonban igen gyorsan meg fog változni, amint Szerbia is végrehajtja a szolgáltató szektor privatizációját, és feloldja az azt védő piaci kötöttségeket. Ugyanakkor az egységes európai piac pozitív hatása is erőteljesebben fogja majd érinteni a szektort, hiszen Szerbia (és azon belül a régió) meglévő komparatív előnyei (előnyös földrajzi helyzet, jó infrastruktúra és logisztikai háttér, képzett, motivált és olcsó munkaerő stb.) előtt kiváló kitörési lehetőségeket nyit meg.

#### 1.1. Lakásellátottság és lakáskultúra

Vajdaság és azon belül a régió lakásellátottsága – az elmúlt krízisidőszak folyamán a lakásállomány felújítása/bővítése területén (is) előállt stagnálás ellenére – még kielégítőnek tekinthető, lakáskultúrája pedig viszonylag magas. Az elmúlt 80–100 év folyamán ugyan a közös háztartásokban élők száma jelentősen csökkent (1921-ben 4,7 fő, 2002-ben 2,9 fő), a tartományban használatban lévő kb. 5 500 000 m<sup>2</sup> lakófelületű, kb. 750 000 lakás összességében kielégíti az igényeket. Túlnyomó részük (480 000 lakás) már az 1960-80-as évek folyamán épült, és csak alig kb. 100 000 lakás származik az 1918. előtti időkből, ezért lakáskultúra tekintetében a vajdasági lakásállomány viszonylag korszerűnek tekinthető: közel 85%-a összkomfortos (folyóvíz, fürdőszoba, mellékhelyiségek)



további kb. 10%-a pedig félkomfortos (víz és villanyáram). Értelmeszerűen e tekintetben is a városokban és nagyobb/rendezettebb településeken jobb a helyzet, mint a kistelepüléseken és a rurális területeken. Sajnos, a lakásállomány tartományon belüli minőségi megoszlásáról nincsenek publikált statisztikai kimutatások, ám közismert, hogy Észak-Vajdaság ilyen szempontból is mindenképpen a szerbiai és a vajdasági átlag felett áll.

Ki kell itt emelni, hogy a korábbi (Nagy)Jugoszláviát az 1960-80-as években ugyan elkerülte a Kelet-Európában az akkori szovjet mintára eluralkodott tömeges, egyen-típusú házgyári (panel-rendszerű) lakásépítési hullám. Ennek ellenére a régió területén azért – mind a korabeli kül/kertvárosi individuális lakóházi, mind a városi/lakótelepi sokemeletes társasházi építészetben – nagy gyakorisággal fellelhetők a kor építőiparának jellegzetes hiányosságai: a nem racionális térbeosztás, a rossz hő- és hangszigetelés, a beépített anyagok nem megfelelő minősége és rövid élettartama, a nem szakszerű, felületes munka és elégtelen technológiai fegyelem, valamint a sok éven keresztül elhanyagolt/elmulasztott karbantartás is. Már alig néhány évtizedes használat után számos ilyen lakóépület szorul rövidesen igen jelentős terjedelmű felújításra. Súlyos problémát jelent ma mindenekelőtt a szűkebb Szerbiában, de a viszonylag rendezettebb és fegyelmezettebb Vajdaság, sőt az észak-vajdasági régió területén is a térségfejlesztési, valamint a terület- és városrendezési tervek előírásainak gyakori semmibevétele: a nagyszámú és gyakran igen nagy értékű illegális lakóépület és ipari létesítmény utólagos legalizációja és infrastruktúrával való ellátása jelentős (többlet)költségekkel, sőt gyakran szinte megoldhatatlan műszaki problémákkal is jár.

## 1.2. Közlekedés, áruforgalom és logisztika

Az észak-vajdasági régió Szerbia kapuja Európa felé. A transzeurópai közlekedési hálózat tíz multimodális páneurópai közlekedési folyosója közül a régión áthaladó – az Európát Közel-Kelettel összekötő London–Bécs–Budapest–Zágráb–Belgrád–Isztambul szárazföldi, a (Rajna–)Duna folyami közlekedési, a Belgrád–Bar adriai transzverzális, és az újra felértékelődő Temesvár–Zágráb–Fiume – útvonalak kereszteződése szinte megkerülhetetlen geopolitikai jelentőségű előnyt jelent a régió számára. Ugyanakkor azonban igen gyorsan és jelentős mértékben fel fog értékelődni a vasúti, a folyamhajózási, valamint a zombori és a szegedi repülőterekre támaszkodó légi közlekedés jelentősége is, és az azokat kiszolgáló szállítmányozó, logisztikai és egyéb kisegítő jellegű szolgáltatások tevékenységi köre.

A túlnyomórészt kifejezetten tranzitjellegű személy- és áruforgalom önmagában ugyan nem jelent a régió gazdasága és lakossága számára kimutatható közvetlen előnyöket, mert az áthaladó tranzitfolyosók pozitív politikai, gazdasági és kulturális integratív hatása csupán akkor teljesezhet ki, ha azokra egészséges és működőképes lokális-regionális gazdaság, és egységes belső közlekedési és logisztikai hálózat épül. A közlekedési és áruforgalmi infrastruktúra-rendszerek folyamatban lévő, európai léptékű átértékelése és átrendeződése, valamint a teljes járműpark ahhoz kapcsolódó kontinentális méretű átalakítása és felújítása hatalmas tőkeberuházásokat, nemzetközi összefogást, széleskörű és mélyreható

gazdasági struktúraváltást jelent, mely a régió szempontjából is óriási fejlesztési kitérési lehetőségeket jelent.

### 1.3. Nemzetközi (tranzit) közlekedés és áruforgalom

Az elmúlt évtizedekben Európa-szerte jelentősen megnőtt mind a személy, mind pedig az áruforgalom. Mindenekelőtt a személygépkocsik száma és a velük megtett utazások gyakorisága és hossza emelkedett rohamosan, de folyamatosan emelkedik a légi közlekedés teljesítménye is. A gyorsan növekvő közlekedési igények kielégítésére autópályák és közutak építésével reagáltak a kormányok, a vasúti közlekedés viszont egyre inkább elveszítette korábbi jelentőségét. A vasút piaci versenyképessége is romlott, mert a modern termelésirányítási és logisztikai rendszerek a rugalmasabb, individualizált személyszállítási és a kísért áruszállítási megoldásokat helyezték előtérbe. Ez a jobbra öncélú fejlődés nagyfokú energiapazarlást, súlyos környezeti ártalmakat és a közutakra koncentrálódó közlekedés externális költségeinek az államháztartásokat egyre jobban nyomasztó növekedését okozta. Az EU ugyan már igen korán (1965-ben) megfogalmazta a közös közlekedéspolitika alapelveit, és jelentős erőfeszítéseket tett a vasúti közlekedés és áruszállítás piacképességének visszaállítására, a belvízi és tengeri szállítás részarányának növelésére, valamint a nem kísért (de már a közeljövőben egységes műholdas rendszer útján ellenőrzött) inter- vagy multimodális áruforgalom rendszerbe állításának érdekében – de mindmáig nem tudta megzabolázni az ágazat extenzív és öncélú fejlődését. A későbbiek során (a *fenntartható fejlődés* és a *fenntartható mobilitás* érdekében) a többször átírt és szigorított közös közlekedéspolitika részeként került megfogalmazásra a Transz-Európai Hálózatok (TEN) útvonalrendszere is, amely mára már elsőrendű jelentőségű, kontinentális méretű térségfejlesztési alapkoncepcióként vált közzismertté.

A transzeurópai közlekedési hálózat Közép-Kelet-Európán és a Balkánon keresztül biztosít kijáratot az EU-magterület számára az Adria és a Dél-Balkán tengeri kikötőihez, és kapcsolatot a Közel-Kelet felé (1. ábra). A régió számára elsőrendű jelentőségű komparatív geopolitikai előny a területén áthaladó, igen nagy gazdasági jelentőségű, a Bécs–Budapest–(Szeged–Szabadka–)Belgrád–Niš–Szaloniki/Isztambul közúti/vasúti és a térségére támaszkodó 10. számú korridor, és az igen fontos, 8. számú (Rajna–Majna–)Duna–Fekete-tenger nagy belvízi közlekedési korridor. Sajnálattal kell megállapítani, hogy a hálózat – a Trieszt, Fiume (Rijeka) és Ploče adriai kikötőkhöz csatlakozó, erősen felértékelődött közép-európai transzverzális útvonalak mellett – a jelenlegi politikai és műszaki korlátok miatt már nem igazán számol a Bar kikötőt a közös páneurópai rendszerbe integráló (Budapest–Szabadka–)Belgrád–Bar vasútvonallal.

Az áruforgalom kontinentális léptékű strukturális átrendeződése nem került el a szerbiai gazdaságot sem. Az 2. ábra igen szemléletesen mutatja a szerbiai áruszállítások volumenének és belső szerkezetének az 1950–1990 közötti időszakban végbement változásait, és – bár a belső megoszlás trendjei a későbbiek során mit sem változtak – az ország gazdaságát az 1990 utáni, s mindmáig sújtó válság mélységét is.

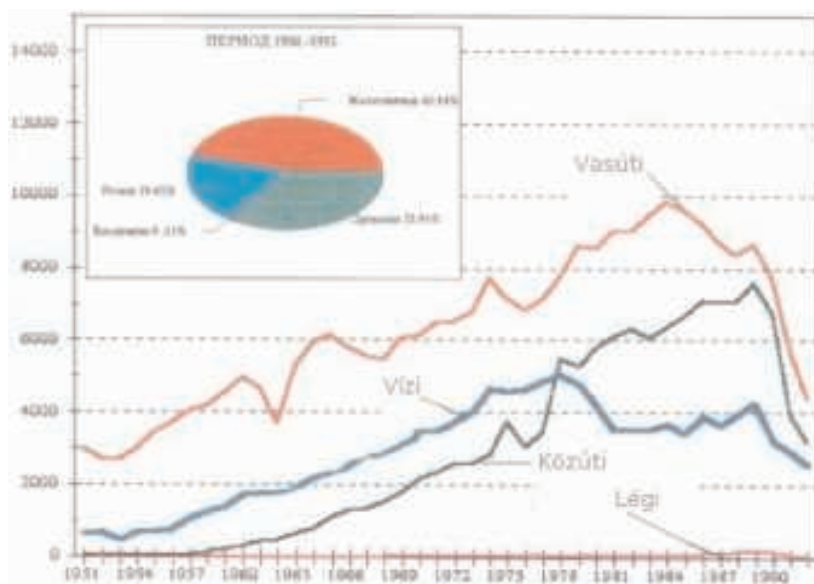
## 1. ábra

A régiót integráló transzeurópai közlekedési hálózat



## 2. ábra

Szerbia áruforgalmának változása és megoszlása az 1950–1990 közötti időszakban (megvalósított 10<sup>6</sup> tkm)



Forrás: a belgrádi CIP-intézet közlekedés-stratégiai tanulmánya (2002).

A korridorok terület- és településfejlesztési hatásai ellentmondásosak. Nagyságrendileg (kapacitásban, minőségben, sebességben) javítják a fővárosok kö-

zötti nemzetközi közlekedés átjárhatóságát, és ezzel magukhoz vonzzák a gazdasági (termelő, kereskedelmi, logisztikai) vállalkozásokat, és azokon keresztül a működő tőkét és a képzett, fiatal munkaerőt. Így a korridorok mentén a GDP-termelésben kiemelkedő területsávok, autópályák melletti kontaktzónák, a korridorok találkozási/metszés-pontjaiban pedig kimagasló teljesítményű nagy energiájú központok alakulnak ki. Ugyanakkor azonban a korridorok a viszonylag igen nagy távolságban is érvényesülő elszívó hatásukkal meggyorsítják a távolabb fekvő, periférikus vidéki térségek kiürülését, leépülését – és ezzel végeredményben növelik a nem kívánatos területi különbségeket. Alapos és részletekre kiterjedő hatástanulmány keretében kell megvizsgálni, hogy vajon a régiót átmetsző két korridor elszívó hatása milyen mértékben fog kihatni az észak-bánáti térség egyébként is hátrányos helyzetére, és az ottani (főleg magyar) populációt terhelő intenzív (javarészt a gazdaságilag fejlettebb Bácska felé irányuló) elvándorlási jelenségre.

A közlekedési és logisztikai szakemberek a következő évekre az áruszállítási igények egyre intenzívebb növekedését jósolják. Ennek fő okaiként a piacok globalizációja mellett a korszerű gyártás- és kereskedelem-szervezési eljárások elterjedését (pl. készletszegény gyártás, a *just-in-time* elvű, azaz piackész, és éppen időben történő beszállítás), valamint a késztermékek gyártási mélységének csökkentését, és ezzel egyidejűleg az *out-sourcing* (kiszereződés, vállalkozásba adás) arányának növekedését említik.

Szerbia mielőbbi EU-csatlakozása miatt, de az ebből adódó geopolitikai előnyök valorizálása érdekében is, a közlekedési infrastruktúrák és az áruszállítási logisztikai szervezés és menedzsment területén igen határozott és jelentős méretű fejlesztéseket kell, hogy megvalósítson, mert:

- igen hatékonyan biztosítani kell az országot átszelő közúti, vasúti és vízi transz-európai közlekedési folyosók átjárhatóságát és infrastruktúrahátterét;

- a vasúti közlekedés helyzete Szerbiában katasztrofális (a személy- és teherkocsik elöregedtek, a vasútvonalak jelentős részén sebességkorlátozásokat kellett bevezetni, a rendelkezésre álló források nem elégségesek a vasúti infrastruktúra és a gördülőanyag fenntartásához, a kiszolgáló gördülőipar pedig gyakorlatilag összeomlott). Ezért halaszthatatlanná vált a vasúti infrastruktúra és gördülőanyag sürgős felújítása, a vasúti közlekedés mélyreható reformja (mindezekelőtt a vasúti infrastruktúra és közlekedés szétválasztása), és a kiszolgáló gördülőipar céltudatos/szelektív talpra állítása;

- elengedhetlenné vált olyan, a közúti teherszállítással szemben versenyképes alternatívát jelentő, határokon átnyúló intermodális közlekedési folyosók/rendszerek kialakítása (raklapos/konténeres szállítás, Ro-La rendszerű gördülő országúti technika, autószállító vonatok szervezése és indítása stb.), amelyeknél az áruszállítás élvez elsőbbséget, a közúti, vasúti és vízi útvonalak összekapcsolódnak, és a hatékony kapcsolathoz szükséges terminálok is rendelkezésre állnak;

- a teherfuvarozásban évszázadokig uralkodott az energiatakarékos vízi szállítmányozás. Az elmúlt évtizedekben ez az ágazat Szerbiában is súlyos problémákkal küzd (a hajóállomány lecsökkent és a szakképzett hajós személyzet száma is drasztikusan visszaesett, a fejlesztések messze elmaradtak a többi közlekedési szektorban végbement technikai fejlődéshez képest), pedig az

intermodális közlekedési rendszer megvalósításának egyik legfőbb akadályát éppen a hiányzó összeköttetés jelenti a vasutak és a vízi útvonalak között. Elengedhetetlenül szükségessé vált a vízi közlekedés szűk keresztmetszeteinek felszámolása, a közlekedési útvonalak, kikötők és szállítási infrastruktúra-rendszerek sürgős fejlesztése. (Megjegyzés: Az EU úgy tervezi, hogy 2015-ig erőteljesen felfejezzék a dunai áruszállítást, Ausztriában a jelenlegi teljesítmény háromszorosával, évi 30 millió tonna áruval számolnak és a tervek szerint a dél-kelet-európai tranzit jelenlegi kb. 1 millió tonnányi forgalma is jelentősen növekedni fog. Másrészt a kb. 940 km-nyi, gyakorlatilag teljes hosszában hajózható Duna–Tisza–Duna-csatorna-rendszer jelent óriási belső – és a Duna, Tisza, Száva folyók nemzetközi forgalmára támaszkodó – vízi közlekedési/áruszállítási potenciált jelent a régió számára – 3. ábra).

3. ábra  
*Vajdaság nemzetközi (Duna), bilaterális (Tisza) és belső (Temes és DTD-csatorna-rendszer) vízi közlekedési útvonalai*



Forrás: A belgrádi Srbijavode KHT stratégiai fejlesztési terve (2002).

A régió számára ezek az intézkedések igen perspektív fejlesztési/kitörési lehetőségek, mert számos területen csatlakozhat azokhoz igen előnyös feltételekkel – lokális, regionális vagy országos, sőt akár határon átnyúló nagyrégiós léptékű fejlesztési projektek keretében. Fontos itt megemlíteni a határon átnyúló együttműködés és koordináció sürgető szükségességét a szomszédos délmagyarországi régiókkal. (Az épülő szegedi repülőtér kérdésében ugyan már korábban egyeztetett a szabadkai és a szegedi önkormányzat, de sem a szintén épülőben lévő szegedi Ro-La terminál, sem a szegedi kikötő ügyében ilyen egyeztetésre a szabadkai és a zentai önkormányzatokkal mindeddig nem került sor.)

#### 1.4. Távolsági/lokális közúti közlekedés és infrastruktúra-háttér

Vajdaság, ill. azon belül a régió úthálózatának fedettsége és kiépítettsége viszonylag magas. Az 5901 km korszerű burkolatú közút (1573 km főút, 1799 km regionális, 2539 km pedig lokális jelentőségű), kb. 345 km/lakos és 3,6 km/km<sup>2</sup> fedettsége erősen meghaladja a megfelelő szerbiai fajlagos mutatókat, és közel azonos nagyságrendű a magyarországi úthálózat fedettségével. Állapota

azonban messze elmarad a kívánatostól, hiszen már évek óta a szükséges eszközöknek csupán töredékét fordítják karbantartási munkákra. Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben a járműállomány többszörösére növekedett, a közutak fenntartására fordított összeg reálértéke viszont gyakorlatilag nem emelkedett. A többnyire rurális jellegű, nagykiterjedésű, viszonylag alacsony lakosságsűrűségű vajdasági települések közterületi (utak/utcák, terek) fedettsége ugyan kielégítő, de azok kiépítettsége és műszaki állapota kifejezetten rossz. Pl. a régió legurbanizáltabb települése, az 1007 km<sup>2</sup> területet felölelő Szabadka 377 km-nyi 940 utcájának közel 40%-a jelenleg is kemény burkolat nélküli, de a községi önkormányzat kezelésében lévő kb. 312 km lokális/bekötő úthálózat 57%-a is kemény burkolat nélküli földút! A régió szerényebben urbanizált, kisebb, kifejezetten rurális jellegű településein a helyzet vélhetően sokkal rosszabb.

A 19. század végén kiépített szabadkai csomópontú kelet–nyugati (Temesvár–Szabadka–Zombor–Zágráb–Fiume) és észak–déli (Bécs–Budapest–Szabadka–Zimony/Belgrád) fő vasúti pályák, majd a rájuk csatlakozó regionális pályarendszer 1914-ig Vajdaság, de főleg a régió területén igen magas vasúti infrastruktúra-fedettséget képviselt. (Vajdaság akkor az új jugoszláv államalakulat vasút-technikailag messze legfejlettebb térsége volt.) Ez a kiváló infrastruktúraháttér azonban időközben erősen leépült és leromlott. Jelenleg csupán (a 10. sz. korridor részét képező) Budapest–Szabadka–Újvidék–Belgrád vonal tartotta meg kiemelt jelentőségét. A leromlott Szabadka–Szeged vonal alapos felújítást igényel, a Zombor–Eszék–Zágráb–Fiume vonal pedig (a NATO-bombázásokban megsérült és még mindig lezárt gombosi hid miatt) teljesen elveszítette korábbi jelentőségét. A nagyrészt felszámolt (Temesvár) Szabadka–Baja–Pécs vonalat is gyakorlatilag teljesen újjá kell építeni.

Vajdaság (és azon belül a régió) távolsági és belső személyforgalmában a szervezett vállalkozói rendszerek részvétele alig 40% körüli (azon belül a vasúti közlekedés mindössze 8-9%-ra tehető), közel 2/3-át tehát az energiapazarló és költségigényes individuális (túlnyomórészt személygépkocsi) közlekedés teljesíti. A vasúti és a közúti (autóbusz) személyforgalom járműállománya elavult, műszaki és komfortszintje, valamint logisztikai háttere igen alacsony, sőt kifejezetten rossz.

A régió területén csupán Szabadkán működik közüzemi városi és elővárosi (tömeg)közlekedés. A szabadkai villamosközlekedést még 1897-ben indították el, és 1974-ben szüntették meg – több visszaállítási kezdeményezés ellenére – úgy tűnik, véglegesen, szerepét a nem pályakötött, és ezért rugalmasabb, de környezetterhelő autóbusz-közlekedés vette át. A szabadkai városi közlekedési közvállalat jelenleg 8 helyi (kb. 8 millió fő/év és átlag kb. 900 fő/ó), valamint 13 elővárosi (300 000 fő/év és átlag kb. 350 fő/ó teljesítménnyel) vonalat működtet – súlyos gazdasági, műszaki és logisztikai problémái ellenére – viszonylag sikeresen.

## **2. Energiaszolgáltatás**

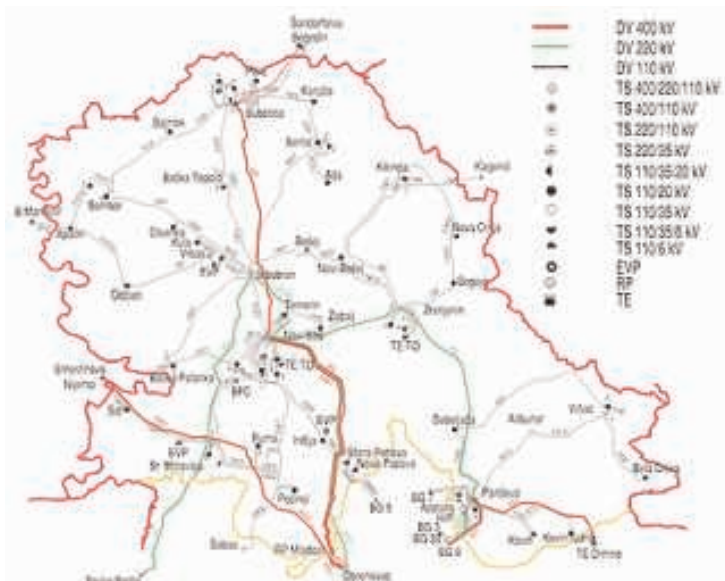
### **2.1. Áramszolgáltatás és közvilágítás**

A Vajdaság és a régió településeinek, lakosságának villamos energiaellátottsága – az 1950-es években végrehajtott átfogó elektrifikáció eredménye-



ként – jelenleg igen magas, átlagos 95% feletti, a régió településeken élő lakossága esetében pedig 98% feletti. A sietve kiépített és időközben erősen elavult alacsony feszültségű áramelosztó hálózat azonban – a gyakori tervszerűtlen bővítések, valamint a lakossági, ipari és kisipari tevékenységek egyre növekvő energiafogyasztása miatt is – főleg a transzformátorállomásoktól távolabb eső területeken, gyakran már nem tudja biztosítani a megfelelő minőségű és biztonságos áramszolgáltatást. Az 1980-as években megkezdett korszerűsítési akció (magnövelt keresztmetszetű földalatti kábelek, korszerű transzformátoregységek, kétoldali betáplálási lehetőséget biztosító elosztóhálózat), sajnos a 90-es évek válságos időszakában megrekedt, és mindmáig függőben maradt. Súlyos problémát jelent a régió számára az is, hogy áramellátását gyakorlatilag kizárólag az Obrenovac–Újvidék–Szabadka távvezeték nyújtja, mert a Szabadka–Szeged(–Sándorfalva) távvezeték a Szerbiai Villanygazdaság egyetlen élő kapcsolata az európai elektroenergetikai rendszerrel, nem képvisel közvetlenül bevethető alternatív ellátási lehetőséget a régió számára (5. ábra).

1. ábra  
A régió villamosenergia-ellátási rendszere



Forrás: az újvidéki Elektrovojvodina KHT tanulmányköte (2002).

A régió közvilágítási rendszerének kiépítése – az elosztóhálózat oszlopaira telepített világítótestekkel – gyakorlatilag az intenzív villamosítással egy időben, párhuzamosan folyt (Szabadkán például már 1896-ban felváltotta a csupán néhány évvel korábban üzembe állított városi gázvilágítást), így a régió településeinek, sőt a külterületeknek közvilágítási fedettsége is igen magas (Szabadka község területén például az utcahálózat minden 70 méterén, összesen kb. 16 000 világítótest van telepítve. A közvilágítás műszaki állapota azonban elavult (75-80%-a igen rossz fotometriai hatásfokú higanygő), ezért, és a nem kielégítő karbantartás miatt rendelkezésre állása igen alacsony, átlagosan mindössze 70-75%-os. Az utóbbi években a régió több településén készültek prog-

ramok a közvilágítási rendszerek – az energiatakarékosabb, korszerű világítástechnika megtakarításaiból (ön)finanszírozott – korszerűsítésére, de azok megvalósítására (az áthidaló finanszírozás problémái miatt)még nem került sor.

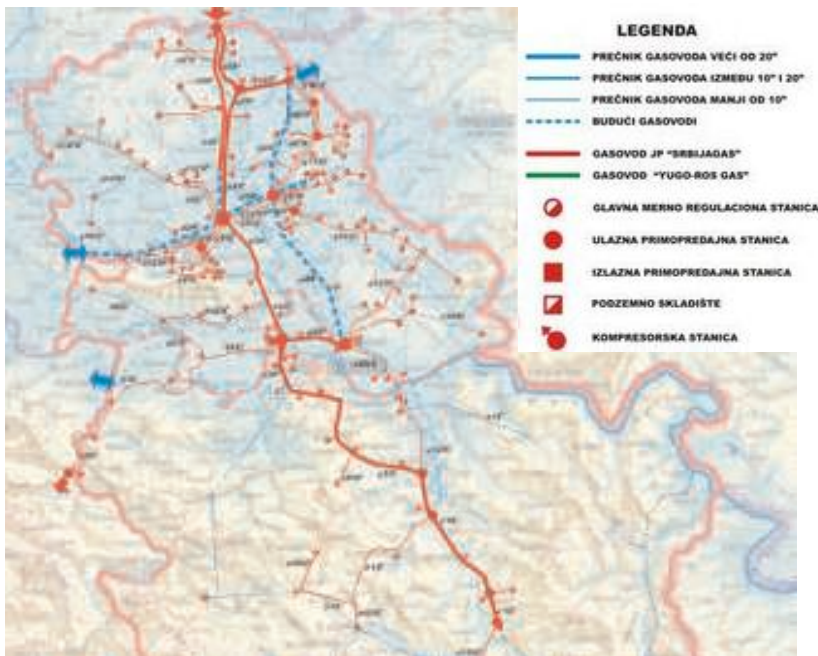
## 2.2. Vezetékes gázszolgáltatás

Szerbia teljes földgázellátása (hiszen a teljes fogyasztásnak mindössze kb. 11%-a hazai eredetű) gyakorlatilag a Magyarországon keresztül érkező orosz importból származik (2. ábra). A gázvezeték eredetileg Szerbia és Bosznia-Hercegovina igényeit volt hivatott kielégíteni, és az észak-vajdasági régió számára csupán igen korlátozott fogyasztást engedélyezett. Az utóbbi években a korlátozásokat feloldották, és a régió földgázellátása zavartalanná vált, sőt az elosztóhálózat további bővítése és új fogyasztói térségek csatlakoztatása is folyamatban. A kiépített földgázszolgáltató rendszer csupán Szabadka község területén több mint 3000 egyéni fogyasztó számára biztosítja a gázellátást, a túlnyomórészt szintén földgáztüzelésű táv-hőszolgáltató hálózat által ellátott további kb. 9000 egyéni fogyasztóval együtt – a közületi és ipari létesítmények mellett – jelenleg Szabadka lakosságának közel 1/3-át látja el hőenergiával.

A régió számára a folyamatos gázellátás igen nagy jelentőségű kérdés, mert (a boszniai, majd újabban a montenegrói szénzállítások leépülésével) a gáz- vagy táv-hőellátást nem élvező lakosság energiahordozó-ellátási forrásai erősen beszűkültek, hiszen még a kieső szénzállításokat felváltó tűzifát is távoli, délszerbiai forrásokból kényszerül beszerezni.

2. ábra

Szerbia földgázellátását biztosító gerincvezeték és elosztóhálózat



Forrás: A belgrádi Srbijagas KHT cégismertető kiadványa (2005).



A közeljövőben megoldódni látszik az oroszországi gázimportot erősen terhelő igen jelentős szezonális különbségek kérdése is (a téli fogyasztás ugyanis közel négyszerese a nyári igényeknek!). Az eredeti tervekhez képest megkésve ugyan, de remélhetőleg már 2007/08-ban fokozatosan feltöltik majd a Becskerek környéki Udvarnok (Banatski Dvor) közelében épülő, összesen kb. 800 000 m<sup>3</sup>-es (a kb. 2,44 millió m<sup>3</sup>/év földgázimport közel 1/3-át kitevő) földalatti kiegészítő gáztározót. Remélhetőleg tovább javítja majd az ország földgázellátását a Bulgária felől az országos gerincvezeték déli végpontjára csatlakozó Dimitrovgrad–Niš alternatív betápláló földgázvezeték is, amelynek üzembeállítását szintén 2008-ra tervezik.

### **2.3. Távhőszolgáltatás**

A 44 vajdasági községből 20-ban nem működik távhőszolgáltatás, 16 községben pedig kisméretű (5 km alatti) hálózat van üzemben. Jelentősebb fedettségű, viszonylag korszerű és a magasabb komfortszintű közüzemi ellátást biztosító távhőszolgáltatás (a meglévő hálózatok 92,3%-a) Óbecsén, Becskereken, Újvidéken, Pancsován, Zentán, Zomborban, Mitrovicán és Szabadkán működik. A vajdasági települések távhőszolgáltatási területi fedettsége 18,6%, lakossági fedettsége pedig 25% körüli.

A vajdasági távfűtőművek átlagéletkora 20 év feletti (a szabadkai pl. 1963 óta üzemel megszakítás nélkül). Magas komfortszintje és kiemelt környezetvédelmi jelentősége ellenére (a korábbi igen súlyos téli füstszmog-képződést ugyan jelentős mértékben csökkentette) a legszükségesebb (mindenekelőtt a leadott/felhasznált hőmennyiség individuális mérését és számlázását biztosító) korszerűsítési beruházásokon kívül sehol sem tervezik a szűkebb belváros és az ellátásba már bevont néhány külterületi ipari/szolgáltatási csomóponti térség jelentősebb bővítését. A kifejezetten kertváros jellegű külváros-részek csekély hőenergia-sűrűsége meg sem közelíti a távhőszolgáltatás gazdasági megalapozottságának (kb. 20 MW/km<sup>2</sup>) általánosan elfogadott küszöbértékét. Helyette a legújabb városrendezési tervek is inkább – a csekély lakosságsűrűségeket jobban eltűrő, könnyebben bővíthető és a távhőszolgáltatást jól kiegészítő, azzal párhuzamos egységet alkotó – nagy fedettségű, körgyűrűs rendszerű földgáz-hálózat kiépítését helyezik előtérbe. Esetenként ugyan egy-egy jelentősebb ipari kazánrendszer vagy lokális erőmű-kapacitás jobb kihasználhatósága érdekében felmerül ez a lehetőség is, ám a fentiek miatt a régió egyéb településein sem tervezik a közszolgálati jellegű távhőszolgáltatás bevezetését és rendszerbe állítását.

### **2.4. Ivóvízellátás és szennyvízkezelés**

A 2 120 000 lakosú Vajdaság AT területén 45 község összesen 465 települést ölel fel. A községek átlagos lakosságszáma 47 000 fő körül van (Újvidék nélkül kb. 41 000), a településeké pedig átlagosan kb. 4600 fő (Újvidék nélkül kb. 4000). A lakosság ivóvízellátása 396 településen 339 közüzemi vízmű által történik, amelyek 47%-a közvállalatok, 53%-a pedig a helyi közösségek (főleg a

kisebb településeken) hatáskörébe tartoznak. A vízvezeték nélküli, 69 települést felölelő csoportot főként a 100-6000 lakosú kisebb települések képezik. Valamennyi 10 000 lakosnál nagyobb vajdasági településnek kiépített közüzemi vízműve van. A vízvezetékkel ellátott településeken él Vajdaság lakosságának 96%-a, és a lakosság 91%-át közüzemi vízmű látja el ivóvízzel. A lakosság többi része nyilvános kutakból és saját kútjaiból nyeri a vizet. A régió jelenlegi ivóvíz-ellátottsága egészében magasabb a vajdasági átlagnál.

## 2.5. Vízkitermelés és vízbázisok

Vajdaság területén a vízellátás szinte kizárólag a felszín alatti vizek igénybevételevel és – az újvidéki vízművek vízgyűjtő területén – a Duna menti parti szűrésből történik. Jelenleg kb. 6600 l/mp (570 000 m<sup>3</sup>/nap) összkapacitással 46 lokáción 1800 kút működik (3. ábra).

### 3. ábra

Vízkitermelési adatok községek szerinti megoszlása  
Vajdaság területén (l/mp)



Forrás: A 7 Tisza menti magyar önkormányzat számára német állami támogatással készült *Die Wasserversorgung der Theißregion in Serbien* c. tanulmány (2003).

Vajdaság területén lakosonként átlag kb. 270 l/fő,nap vizet termelnek ki, ennek kb. 58%-át a háztartások (142 l/fő,nap), kb. 19%-át pedig vállalatok/intézmények fogyasztják, a fennmaradó 23% pedig veszteségként (fizikai veszteség, illegális fogyasztás) van kimutatva. A kimutatott fajlagos vízfogyasztás térségenként igen nagy (1:5 nagyságrendű) eltéréseket mutat, és a háztartásonkénti átlagos vízfogyasztás is igen széles határok között (75 és 200 l/fő, nap) mozog.

Annak ellenére, hogy a térségen két igen nagy vízhozamú folyó (a Duna és a Tisza) is áthalad, a folyamatosan csökkenő csapadék-utánpótlás mellett, már a jelenlegi igen magas kitermelési szint is erősen túlterheli a térség vízáradó kapacitásait, ami – mindenekelőtt a régió területén – a piezometrikus talajvízszintek erőteljes és mind nagyobb süllyedését eredményezi. Különösen ki-

fejezett ez a jelenség az ENSz által már néhány évvel ezelőtt félsivatagos területté nyilvánított Duna és Tisza közötti Homokhátságnak a határon átnyúló észak-bácskai térségében: csupán az 1960–1990-es időszakban kimutatott talajvízszint-csökkenés Szabadkán 15–30 m, Becsén 14 m, Verbászon, Kulán pedig 30 m feletti volt (4. ábra). A legújabb magyar területfejlesztési program keretében tervezett déli Duna–Tisza-csatorna ugyan a hozzá kapcsolódó víztározó rendszerekkel együtt az elkövetkező évtizedek során remélhetőleg biztosítja majd a kiemelten veszélyeztetett homokhátsági térség ökológiai és vízháztartási egyensúlyának helyreállítását, sőt az öntözéses mezőgazdasági termelést is – annak várható vajdasági/észak-bácskai hatásmechanizmusát még nem vizsgálta senki.

4. ábra

*Vajdaság és a régió alapvető hidrogeológiai jellemzői*



Az előrejelzések szerint a 2020-ig terjedő tervidőszak végére Vajdaság területén kb. 11 000 l/mp vizet kell majd biztosítani (a vízszegény Szabadkán a jelenlegi 342 helyett 480

Az előrejelzések szerint a 2020-ig terjedő tervidőszak végére Vajdaság területén kb. 11 000 l/mp vizet kell majd biztosítani (a vízben szegény Szabadkán a jelenlegi 342 helyett 480 l/mp-t). Ez már nem lesz lehetséges a felszín alatti vizek kitermelésének növelésével, hanem a Duna, a Száva és a Tisza mentén (a legvesélyeztetettebb észak-bácskai térséghez sajnos viszonylag távol eső) új, parti szűrős vízbázisokat kell majd kialakítani és termelésbe vonni.

A jelenlegi vízellátás alapját képező vajdasági vízbázisok olyan felszín alatti vizek, amelyek a hasznosítási feltételek tekintetében (elsősorban kapacitás és a nyersvíz minősége tekintetében) kielégítik a helyi szükségleteket. Ezek elvben:

- a. a 60 m mélységig terjedő talaj- és szubartézi,
- b. a 300 m mélységig terjedő szubartézi és artézi, ill.
- c. a 400 m feletti mélységű termominerális jellegű rétegvizek.

A talaj- és szubartézi rétegvizek alapvető jellegzetessége, hogy a csapadék és a felszíni vizek/vízfolyások közvetlen hatására pótlódnak. Az ezekre a vízkészletekre telepített víztermelő létesítmények nagyobb kapacitásúak, min az artézi rétegvizek, és a nyersvíz minősége is viszonylag egyszerű kezelést követel. Másrészt viszont a vízkészleteket erősebben veszélyeztetik a potenciális felszíni szennyezők, ezért hatékonyabb egészségügyi védelmi intézkedéseket igényelnek.

Az artézi rétegvizek a vajdasági feltételek között gyakorlatilag nem rendelkeznek utánpótlással, vagy pedig igen lassan újulhatnak meg. Ezért az ilyen vízbázisok kapacitásai viszonylag igen alacsonyak. Az artézi rétegvizekből eredő nyersvizek minősége ugyan jóval összetettebb kezelést igényel, de ugyanakkor az ilyen vízkészletek egészségügyi veszélyeztetettsége viszonylag kisebb, mint a talaj és szubartézi rétegvizeké. Sajnos, Vajdaság területének egyes részein (de a régió térségének túlnyomó részén is) a nyersvizekben mindkét vízáadó bázisréteg természetes tulajdonságainak eredményeként arzén jelentkezik. Ennek a természetes szennyezésnek a megjelenése rendszerint külön kiegészítő kezelést igényel. Durva becslések szerint ugyan a vajdasági termominerális víztartályok geotermikus potenciálja igen jelentős (kb. 120-200 GJ/ó nagyságrendű), azok közvetlen energetikai hasznosítását azonban körülményessé teszi a viszonylag alacsony (többnyire 38-43°C és csupán néhány lokalitáson 60 °C feletti) kitermelhető vízhőmérséklet. Ezért a régió területén a termominerális vízforrásokat mindenekelőtt turisztikai/rekreációs és balneológiai célokra lehet fordítani, míg termoenergetikai potenciáljuk hasznosítása csupán másodlagos jelentőségű lehet.

## 2.6. Vízkezelés

Eredeti állapotukban a kitermelt nyersvizek nem felelnek meg az ivóvizekre előírt minőségi feltételeknek, ezért elengedhetetlenül szükséges azok megfelelő (elő)kezelése (5. ábra). Sajnos, a legtöbb vajdasági vízzolgáltatónál – a kötelező klórozás kivételével – a komplex vízkezelés általában elmarad.

Vajdaság területén, a térség kiépített ivóvíz-hálózati fedettsége 92% feletti, és gyakorlatilag minden jelentősebb település közülemi vízellátási vízbázisain működnek (Szabadka, Apatin, Szond, Bezdán, Palánka, Topolya, Óbecse, Beocsin, Kevevára, Újvidék, Hódság, Pancsova, Ruma, Zombor, Mitrovica, Szabadka, Titel, Verbász) főleg a vas, a mangán és az ammónia kivonására tervezett ivóvízkezelő és előkészítő berendezések. Ezek a berendezések általában eleget tesznek kiinduló tervezési feltételeknek. Működésük tekintetében sem merülnek fel súlyosabb problémák (igaz, hogy egy, a közelmúltban közzétett felmérés szerint a 45 vajdasági község közül 38-ban az ivóvíz *legalább egy paraméter*

## 5. ábra

A vajdasági nyersvizek ivóvízszintű kezelési igényei



Magyarázat: I. levegőztetés, szűrés, fertőtlenítés; II. levegőztetés, kémiai kezelés, szűrés, fertőtlenítés; III. levegőztetés, ozonizálás, aktív szén vagy reverz-oszmózis – nanofiltrációs kezelés.

*tekintetében* nem elégíti ki a vonatkozó előírásokat), úgyhogy jelenleg Vajdaság lakosságának közel 40%-a részesül elfogadhatóan (elő)kezelt ivózellátásban, míg a régió területén ez az arányszám feltehetően megközelíti az 50%-ot. Meg kell jegyezni, hogy – a közelmúltban végrehajtott fejlesztések/korszerűsítések után – egyedül a szabadkai berendezés lesz képes maradéktalanul eleget tenni az előírt feltételeknek, így az arzén-koncentráció legújabb előírásokat is kielégítő hatékony csökkentésének. Annak ellenére, hogy az az önkormányzati hatáskörbe tartozó, kommunális szolgáltató szféra legtökeeringősebb területe, a régió területén is komoly problémát jelent a vajdasági vízközmű-szolgáltatás felaprózottsága, egyenetlen műszaki színvonala és változó hatékonysága, és gyakran igen alacsony technikai és szakember-ellátottsága. A megoldást minden bizonnyal a helyi jellegű zellátó rendszerek községeken belüli, községek közötti ill. regionális összekapcsolásában kell keresni. A regionális integráció mindekelőtt olyan esetekben lehet eredményes, ha azt azonos/összefüggő vízbázisokra támaszkodó és gazdaságilag racionális egységes vízkezelő berendezések megépíthetősége is indokolja.

## 2.7. Csatornázási rendszer és szennyvízkezelés

A csatornázottság, de különösen a szennyvízkezelés tekintetében közel sem olyan jó a lakosság ellátottsága, mint a vezetékes ivózellátás területén. Vajdaság területén kibocsátásra kerülő kb. 770 000 m<sup>3</sup>/nap szennyvíz kb. 60%-

a ipari eredetű, (az ipar szerkezetéből eredően) meghatározó mértékben biológiai lebontható szennyeződések tartalmaz, és kb. 5 300 000 lakosegyenérték nagyságrendű környezetterhelést jelent. Miután a 463 jegyzett vajdasági település közül csak 44-ben (a szűkebb Szerbia területén csak 37-ben!) működik kiépített szennyvízgyűjtő és -elvezető csatornahálózat, a lakosságnak mindössze kb. 25-30%-a részesül közüzemi csatornázottság ellátásban. Közülük is csupán 14 településen van (a lakosság kb. 10%-a számára) – javarészt elavult, vagy részben üzemképtelen – szennyvíztisztító berendezés.

A főtt elmondottak azt jelentik, hogy a kibocsátott szennyvizek túlnyomórészt (szakértői becslések szerint 90-95%-át!) gyakorlatilag bármilyen tisztítás, kezelés nélkül szivárogtatják a talajfelszín alatti talaj- és rétegvizekbe, vagy vezetik el közvetlenül a befogadó felszíni élővizekbe. Ha figyelembe vesszük, hogy pl. az 1,6 millió lakosú Belgrád, vagy a 220 000 lakosú Újvidék szennyvizeit kezeletlenül bocsátják a Dunába, akkor a szennyvizek által okozott környezetterhelés Szerbiában – de a kommunális infrastruktúra tekintetében viszonylag fejlettebb Vajdaságban és a régióban is – okkal minősíthető igen súlyosnak, sőt akár katasztrofálisnak is. A régió helyzete ugyan – sok egyéb mellett – 1990 előtt e tekintetben is előnyösebb volt, a vajdasági autonómia akkori leépítése után azonban a befolyó centralizált céleszközök túlnyomó részét a szűkebb Szerbiába irányították, ahol időközben már több városi csatornázási rendszer és szennyvíztisztító berendezés is épült, míg Vajdaság területén mindössze a zentai szennyvíztisztító az egyetlen ilyen típusú, újabban létrehozott jelentősebb beruházás.

Vajdaság iparának szerkezetében meghatározó jelentőségű a mezőgazdasági nyersanyagbázisú feldolgozóipar és – a közfogyasztási igények miatt a gazdasági válság éveiben is folyamatosan működő – élelmiszeripari szektor, azon belül pedig mindenekelőtt a 9 nagy cukorgyár, amely egyúttal a tartomány legnagyobb nagykoncentrációjú szennyvízkibocsátója is. E gyárak termelik az összes szennyvízkibocsátás kb. 34%-át, és a biológiai/lebontható környezetterhelés 84%-át. Külön említést érdemel itt a Kula-Verbász-Cservenka *fekete háromszög*, melynek kezeletlen kommunális és élelmiszeripari szennyvizei (összesen ugyan csak kb. 70 000 m<sup>3</sup>/nap, de közel 1 millió lakosegyenérték) mára már teljesen tönkretették a DTD csatornarendszer főágát, a Nagy Bácskai Csatorna vizét. Igen nagy gond az is, hogy az ipari vállalatok korábban már megépített mechanikai/biológiai szennyvíztisztító berendezései (a 8 legjelentősebb létesítmény névleges összkapacitása ugyan eléri a 40 000 m<sup>3</sup>/nap és a 2,5 millió lakosegyenérték szintet) javarészt elavultak, és a gyakori üzemzavarok miatt nem, vagy csak igen rossz hatásfokkal működnek.

## 2.8. Hulladékgazdálkodás

A kommunális közzállalatok által begyűjtött és elszállított (lakossági, intézményi/vállalati, egészségügyi, vágóhídi, építőipari és szennyvíziszap) vegyes, nem szelektált hulladék mennyisége Szerbiában kb. 2,3 millió t/év, Vajdaságban pedig a 700 000 t/év nagyságrendű. Ez a szolgáltatás Szerbia (a Kosovo AT nélküli) 160 településén az összlakosság mindössze kb. 60-70%-ára, tehát kb.



5 millió lakosra terjed ki, és javarészt a települések urbanizált területeire korlátozódik, míg a rurális térségek teljességgel ellátatlanok. Vajdaság területéről származó hulladékok fajterfogata igen változó, általában 200-350 kg/m<sup>3</sup> (lazán, a begyűjtés helyén), 600-650 kg/m<sup>3</sup> (enyhén tömörítve, a szállító járműben), de legfeljebb kb. 950 kg/m<sup>3</sup> (tömörítve/stabilizálva a depónia-testben), enyhén növekvő tendenciát mutat.

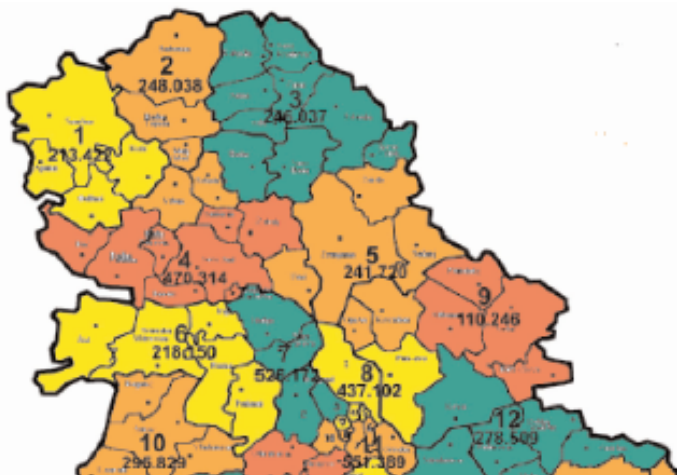
Jellemző, hogy az újrafelhasználási céllal – külön e feladatkörre specializált vállalati struktúrák útján – begyűjtött másodlagos nyersanyagok (papír, műanyag, gumi, fémek stb.) mennyisége, a kommunális eredetű hulladékok mennyiségének csupán töredéke (Szerbiában mindössze kb. 130 000 t/év, és abból egyedül Vajdaság területén kb. 100 000 t/év). Annak túlnyomó része a jobban szervezett és angazsált (nagyrészt roma nemzetiségű) egyéni beszállítói körre támaszkodó Vajdaság, ill. hangsúlyozottan a régió területéről származik. A statisztikai kimutatások sajnos nem tartalmaznak megbízható adatokat a begyűjtött és elszállított kommunális hulladékféleségek szerinti belső megoszlásáról, ezért csupán szakértői becslések szintjén ismeretes, hogy Szerbiában kb. 550 000 t/év (kb. 40%) csomagolási, 260 000 t/év veszélyesnek minősülő és kb. 100 000 t/év elektronikai hulladék képződik. Ugyancsak csupán becslések vannak a további hulladék-kibocsátásokról: a bányászat és a vegyipar (külszíni fejtések meddőhányói, flotációs iszapüledékek, pirit- és foszfor/nitro-gipsz-lerakók) kb. 1–1,5 millió t/év, az energiagazdaság (hőerőműi hamuk, salakok) 6-7 millió t/év és a mezőgazdasági eredetű hulladékok (növénytermesztési, állattartási és élelmiszeripari melléktermékek) kb. 13-15 millió t/év nagyságrendű lehet.

Szerbia-szerte (de így van ez Vajdaság és a régió területén is) – a szervezési és működési problémák és hiányosságok ellenére, a kommunális hulladék begyűjtése és elszállítása elfogadható hatékonysággal fedi le az ország területének „belakottabb”, kb. 60%-át, és látja el lakosságának 60-70%-át. A begyűjtött és a települések területéről elszállított hulladékok azonban minden előkezelés nélkül (Vajdaság területén jelenleg nem működik egyetlen hulladék-kezelő/szelektáló, komposztáló, vagy hulladékégető berendezés sem) kerülnek a hulladéklerakókba. Szerbiában jelenleg (a főleg a rurális területeken szétszórt nagyszámú illegális szemétklerakó mellett) 180 bejegyzett (működési engedéllyel rendelkező) lokális hulladéklerakó (depónia) működik. A depóniák hivatalos kategorizálása egyértelművé tette a kérdés riasztó (sőt már katasztrofális) mértékű rendezetlenségét. A szűkebb Szerbia és Vajdaság területén épülő 6+1=7 korszerű szemétklerakó mellett mindössze további 3+4=7 tartható fenn jelentős beruházások árán (de közülük pl. a szabadkai feltöltődés miatt már 7-10 év után be kell majd zárni), és további 33+20=53 működtethető (szintén jelentős beruházásokkal) még legfeljebb 5 évig. A többit gyakorlatilag azonnal fel kell(ene) számolni!

Érzékelve a probléma súlyát és megoldásának halaszthatatlanságát, a Szerb Kormány 2003-ban törvénybe iktatott egy átfogó nemzeti hulladékgazdálkodási stratégiát, amely országos hulladékgyűjtő szigethálózat kiépítésével kívánja megszervezni a hulladék szelektív begyűjtését, ill. a 160/45 szerbiai/vajdasági község kiszolgálására 29/7 regionális hulladéklerakó depónia, 44/23 átrakóállomás (községi hulladékudvar), 17/5 újrahhasznosító központ, 7/3 komposztálóüzem és 4/1 szemétkégető létesítését tervezi 2010-ig.

6. ábra

A szerb nemzeti hulladékgazdálkodási stratégia szerinti regionális szeméttlerakók által kiszolgált térségek (sorszámok és lakosok száma)



A stratégia szerint az észak-vajdasági régió lakosságát 3 (Szabadka, Zombor, illetve Kikinda központú) regionális szeméttlerakó, 12 községi hulladékudvar, 2 (Szabadka/Zombor, illetve Kikinda központú) komposztálóüzem és 1 (Újvidék központú szeméttégető) szolgálná ki.

A nemzeti hulladékgazdálkodási stratégia újszerű rendszerszemléleti és igen jelentős politikai implikációit nem lehet ugyan elvitatni, mert a legmagasabb államirányítási szintre emelte ezt az országot talán – a megoldatlan szennyvíz-kezelés mellett – a legsúlyosabban terhelő infrastruktúra-kérdést, meg kell azonban állapítani, hogy az nem kínál fel elérhető forrásokat a többmilliárd euró nagyságrendű beruházási program pénzelésére. Másrészt pedig, a regionális szemlélet elvitathatatlan értékei ellenére, nem veszi tudomásul azt az alapvető tényt, hogy itt a regionalitást nem általános közigazgatási keretek között kell értelmezni, hanem kizárólag logisztikai és költség-optimalizálási szempontok alapján! Ezért a regionális jellegű létesítmények (szeméttlerakók, komposztálóüzemek és szeméttégetők) lokációit és az általuk racionálisan kiszolgálható regionális jellegű térségeket – az adminisztratív határoktól, kötöttségektől elvonatkoztatva – mindenekelőtt a logisztikai igények és lehetőségek alapján kell meghatározni. Ebben a megközelítésben a kiszolgált régiók határvonalai légiések, és a szomszédos régiók (a belakott térségek megfelelő fedettségének biztosítása érdekében) részben át kell, hogy fedjék egymást.

Azonos megfontolások/indoklás alapján látszik megalapozottnak a *Szabadka község gazdasági fejlesztési stratégiája* (2006 ) c. tanulmányba (is) beépített, valójában a tömbmagyarság életterét képező, kb. 300 000 fő összlakosságú 8 községet (Adát, Csókát, Kishegyest, Magyarakanizsát, Szabadkát, Topolyát, Törökkanizsát, Zentát) magába foglaló, szűkebb régió kb. 135 000 t/év hulladékának kezelésére/elhelyezésére hivatott regionális hulladéklerakó koncepcióját is elvetni.

Főleg logisztikai megfontolásokból hovatovább előnyösebbnek látszik egy szűkebb (I.) észak-bácskai (Ada, Topolya, Magyarakanizsa, Törökkanizsa, Zenta,



Szabadka, Csóka – kb. 50x70 km tengelyű), ill. egy tágabb (II.) észak-vajdasági (I. + Apatin, Óbecse, Kikinda, Kula, Kishegyes, Csernye, Törökbecse, Zombor, Szenttamás, Verbász – kb. 80x140 km tengelyű) térséget felölő, elliptikus elrendezésű, a magyar–szerb (I.) ill. a szerb–horvát és a szerb–román határvonalat is (II.) jól követő, de viszonylag lazán körülhatárolt régióban (7. ábra) gondolkodni. Ennek súlyponti körzetében – az Orom–Csantavér–Topolya tengelyen – célszerű lenne egy kb. 300 000 (I.), ill. kb. 700 000 (II.) fős lakosságot kiszolgáló, regionális hulladék-feldolgozó és lerakó létesítmény-együttest elhelyezni.

**7. ábra** Egy logisztikailag előnyös, a szűkebb észak-bácskai (I.), ill. a tágabb észak-vajdasági (II.) régiót optimálisan kiszolgáló regionális hulladék-feldolgozó és -lerakó létesítmény-együttessége



Forrás: A szabadkai Vízgazdálkodási Intézet *On solid waste collection, processing and disposal on the territory of Northern Bačka* című tanulmánya.

### 3. Kereskedelem

#### 3.1. A kereskedelem jelenlegi helyzete és fejlesztési lehetőségei

A kereskedelem fejlettségi szintje Szerbiában alacsony és kiegyensúlyozatlan – a legfejlettebb Belgrád területén, majd a vajdasági régióban, míg a dél-és kelet szerbiai régióban a kereskedelem jelentős mértékben fejletlenebb, mint az előző két területen. A vajdasági régióban, ahol 21 500 km<sup>2</sup> területen megközelítőleg 2 millió lakos él, közel 26 000 kereskedelmi vállalat és 20 000 önálló kereskedelmi üzlet van regisztrálva. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a kereskedelmi hálózat Vajdaság területén elaprózott és nincsen összhangban a

régió gazdasági szerkezetével, továbbá hogy különösen nagyszámú vállalat van regisztrálva a kereskedelemben. Ami az önálló kereskedelmi vállalatokat jellemzi, számuk az elmúlt időszakban állandó növekedést mutatott. A kereskedelmi hálózat kedvezőtlen helyzetére utal, hogy domináns szerepet töltenek be a klasszikus üzletek, amelyeknek eladótere kisebb, mint 50 m<sup>2</sup>. A 2005-ös évben, a kereskedelemben a bruttó átlagbér 22 621 dinár, míg a nettó átlagbér 15 498 dinár volt.

### 3.2. A kiskereskedelem helyzete Vajdaságban

Mint ahogy az 1. táblázatból látszik, az összes szerbiai kiskereskedelmi forgalom kb. 25%-a Vajdaság területén valósult meg az elmúlt öt éves időszakban.

1. táblázat  
Kiskereskedelmi forgalom (000 dinár)

	Év	Szerbia összesen	Vajdaság	Vajdaság (%)
Forgalom 000 dinárban	2000	104 338 608	24 273 774	23,26
	2001	227 293 562	54 131 875	23,82
	2002	309 454 616	73 033 694	23,60
	2003	367 740 637	95 534 516	25,98
	2004	474 960 490	116 217 304	24,47
	2005	698 854 625	190 351 581	27,24

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal  
<http://webzrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/drugastrana.php?Sifra=0006&izbor=odel&tab=802>

A kiskereskedelemben szerkezetét tekintve ebben a régióban domináns szerepet tölt be az élelmiszer-forgalom és a vegyes termékek eladása. A nem szakosodott üzletek Vajdaság területén a 2005-ös évben 30%-kal járultak hozzá a kiskereskedelem összforgalmához. Jelentős forgalom valósult meg az elmúlt évben a gépjármű és üzemanyag eladásból is e területen.<sup>8)</sup> Ami a kiskereskedelem fejlődését illeti Vajdaságban, a következőkre lehet számítani:

- A *Delta M* vállalat tulajdonában lévő kiskereskedelmi láncok további terjeszkedése a régióban; a *MAXI* szupermarketek további terjeszkedése; a *Tempo C cash&carry* megnyitása Újvidéken az elkövetkező két évben;
- További *Rodić* szuper-és hipermarketek megnyitása Vajdaság területén, illetve a *Mercator* bevásárlóközpont megnyitása Újvidéken (a *Rodić* és a szlovén *Mercator* stratégiai partnerségének eredményeként);
- Más beszerzési társulások megjelenése a már meglévő *CBA* mellett;
- A hazai kereskedelmi vállalatok stratégiai partnersége külföldi kereskedelmi vállalatokkal;
- Új külföldi kereskedelmi vállalatok megjelenése a régióban;

<sup>8)</sup> <http://webzrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/drugastrana.php?Sifra=0006&izbor=odel&tab=803>

- Koncentrációs folyamatok a kiskereskedelemben (az önálló kereskedelmi vállalatok tömeges eltűnése, nagyobb eladótérrel rendelkező kereskedelmi formák megjelenése és terjeszkedése);
- A foglalkoztatottak számának növekedése a kiskereskedelemben.

Ami a kereskedelmi lokációkat illeti a vajdasági régióban, legnagyobb jelentőségük lesz a jövőben az E-10 korridor melletti területeknek. E szempontból Újvidék és környéke indul a legnagyobb eséllyel az új kereskedelmi lokációk kialakításánál, illetve Vajdaság északi része, elsősorban Szabadka és környéke, ahol szintén találhatók alkalmas lokációk modern kereskedelmi-és disztribúciós központok kialakítására.

A dunai E-7 korridor útvonala mellett nem lehet jelentősebb kereskedelmi lokációk kialakulására számítani. Ennek a koridornak nagyobb szerepe lesz a termelésben, turizmusban és a szállításban, mint a kereskedelemben. De mindemellett itt is lehet számítani kisebb kereskedelmi egységek megjelenésére, amelyek kiegészítik az imént felsorolt tevékenységeket.

### 3.3. A nagykereskedelem helyzete Vajdaságban

A 2. táblázat alapján megállapítható, hogy Szerbia nagykereskedelmének forgalmához az elmúlt időszakban Vajdaság átlagosan 25%-kal járult hozzá, hasonlóan, mint a kiskereskedelemben.

2. táblázat  
Nagykereskedelmi forgalom (000 dinár)

Nagykereskedelem				
	Év	Szerbia összesen	Vajdaság	Vajdaság (%)
Forgalom 000 dinárban	2000	214 040 860	59 819 534	27,95
	2001	405 600 794	121 725 881	30,01
	2002	557 461 045	146 101 850	26,21
	2003	722 096 885	143 844 900	19,92
	2004	722 096 885	175 904 322	24,36
	2005	934 738 196	241 628 204	25,85

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal,  
<http://webzrs.statserb.sr.gov.yu/axd/drugastrana.php?Sifra=0006&izbor=odel&tab=9>

A nagykereskedelem szerkezetét tekintve Vajdaságban a legnagyobb forgalom az újratermeléshez szükséges anyagok területén valósult meg (2005-ben az összes forgalomból 28%), majd az élelmiszer-nagykereskedelemben (26%), illetve a mezőgazdasági alapanyagoknál, ahol a nagykereskedelmi össz-forgalom 70%-a Vajdaságból származott az elmúlt évben.<sup>9)</sup> Ha nem a forgalom nagyságát vesszük figyelembe, hanem Vajdaság részesedését a nagykeres-

<sup>9)</sup> <http://webzrs.statserb.sr.gov.yu/axd/drugastrana.php?Sifra=0006&izbor=odel&tab=901>

kedelmi forgalomból, akkor megállapíthatjuk, hogy ebben a régióban a mezőgazdasági alapanyagok nagykereskedelmének van a legnagyobb jelentősége.

### 3.4. A vajdasági régió kereskedelmi stratégiája

Az elmúlt időszakban a kereskedelem Vajdaságban ugyanúgy, mint Szerbiában, spontánul fejlődött, mindenféle előzetes tervezés nélkül. A jövőben a régió kereskedelmének összhangban kell fejlődnie Szerbia kereskedelmi stratégiájával és tervével.

A fő stratégiai irányzatok a következők lehetnek Vajdaság kereskedelmébe:<sup>10)</sup>

- *A vajdasági kereskedelemnek aktív szerepet kell vállalnia a régió gazdaságának átforgatásában, és alkalmazkodnia kell a hazai és külföldi piac igényeihez.* Az elmúlt időszakra a világpiacon jellemző volt, hogy megnőtt a kereslet az élelmiszerek iránt. Vajdaságban megvannak a megfelelő előfeltételek az élelmiszer-előállításához, tehát a következőkben a hangsúlyt a korszerűen szervezett kereskedelemre kell fordítani, ami – a régió adottságait kihasználva – húzóereje lehet a termelésnek.

- *A kereskedelmi hálózat átalakítása és összehangolása a régió piaci adottságaival.* Jelenleg a vajdasági kereskedelmi hálózatra az felaprózottság jellemző, ezért elsődleges cél a kereskedelem koncentrációja kell, hogy legyen, ami nagyobb alapterületű és korszerűen felszerelt üzletek nyitását jelenti. Ez majd a kis alapterületű üzletek, önálló kereskedők tömeges eltűnéséhez vezet, most ők uralják a piacot. Az államnak, a regionális stratégián belül, erre a problémára is megoldást kell találnia.

- *Fejlett disztribúciós hálózat kialakítása, amely biztosítja az áruk és szolgáltatások zavartalan áramlását a termelők és fogyasztók között a vajdasági régióban.* Vajdaságnak szüksége van egy korszerű, jól szervezett elosztási hálózatra, mely segítségével nagyobb mennyiségben és folyamatosan tudná lebonyolítani a termékek forgalmát más környező régiókkal is, ami hosszú távon a korszerű marketing logisztika alapjaira helyezné az elosztást, és ezáltal Szerbia más területein is a klasszikus disztribúciót a korszerű logisztika váltaná fel. Ehhez továbbá szükség van logisztikai parkok kiépítésére a régióban.

- *A kereskedelem helyének és szerepének újraértékelése a mezőgazdaságban Vajdaság területén.* Ebben a régióban a kereskedelemnek aktív résztvevőnek kell lennie a újratermelési láncban az elsődleges mezőgazdasági termeléstől kezdve, a feldolgozáson, raktározáson át egészen a késztermékek eladásáig. Az államnak a mezőgazdaság fejlesztési politikáján belül ösztönöznie kell a kereskedelmet, hogy a mezőgazdaság klasszikus termelési funkcióiból mind nagyobb részt vegyen át.

- *A kereskedelem aktív szerepe a külföldi tőke mozgósításában, ami a régió bekapcsolódását jelentené a világpiaci folyamatokba.* A fejlett országok tapasztalatai azt mutatják, hogy az új piacokra való betörés esetében a befekte-

---

<sup>10)</sup> A Szerb Köztársaság kereskedelmének stratégiai terve alapján. Grupa autora: Strategija i politika trgovine Republike Srbije, Vlada Republike Srbije i Ekonomski fakultet, Beograd, 2003, 292–293. o.

téseknél elsődleges prioritást élvez az élelmiszer-termelés. Ebben Vajdaságnak megvannak a hosszú távú komparatív előnyei.

## 4. Környezetvédelem

### 4.1. Régióink természeti és vízrajzi adottságai

Régióink a Duna–Tisza vízgyűjtőjéhez tartozik. Ezen a területen haladnak át a következő folyók: Tisza, részben a Béga, egy kisebb részen a Körös-ér, Krivaja-patak, Csik-ér. A csatornák közül itt van a Ferenc- és a DTD-csatorna kisebb része, a Tisza–Palics-csatorna, valamint itt találhatóak Európa legsekélyebb tavai: a Ludasi-tó, Palicsi-tó, Vér-tó, Sós-tó és a Kelebiai-tó. Ismert mesterséges tavak: a Topolyai-tó (Krivaja-patak medrében) és a Kapitányréti halastó. Ezek felületi vizek, sajnos erősen szennyezettek, mivel a közelükben lévő települések, birtokok, ipari létesítmények ezekbe a tavakba, szegényvizű erekbe, patakokba, illetve folyókba vezetik szennyvizeiket.

A régió időjárása megegyezik a környező régiók időjárásával, tehát nem választható el a Kárpát-medence időjárásától (erősen kontinentális).

**Öntözés:** Mivel a Tisza környékére jellemző az évenkénti sok napsütéses óra, illetve nap, a vidékre jellemző a gyakori aszályos. Nincsenek pontos mérési adataink róla, de ezekhez a fontos paraméterekhez eljuthatunk az évi csapadékmennyiségnek és az öntözésre felhasznált, kitermelt és felhasznált vízmennyiségnek a különbségéből. Sajnos, folyóink és tavaink vize nem alkalmas (az előbb említett okok miatt) a közvetlen öntözésre, tehát intenzív mezőgazdasági, különösen pedig konyhakerti növények termelésére sem.

Az aszály különösen sújtja a gyengébb minőségű földterületeket, a homokpusztákat, ahol a gabonatermelés helyett a lakosság gyümölcstermesztéssel foglalkozik. A csapadékhányt e tájakon a termelők még fűrt mélykutakból pótolják (intenzív öntözéssel termelnek).

Régióinkban nincs kataszterbe véve a fűrt kutak száma; számbavételüket fontos feladatként kell kezelni. Az ellenőrizetlen használat miatt mérhetetlen kár éri évről-évre a lakosság minőséges vízellátását: azok a vízművek, ahol ellenőrzik az ivóvízellátására fűrt kutakat, évi 50-70 cm vízszintcsökkenést mérnek. Sajnos az ipari létesítmények se kímélik az ivóvízkészleteinket: hűtésre és nyersanyagként használják.

**Vízjárás:** sokban függ a hidro-meteorológiai körülményektől, ezért szélsőséges. A 2006. évi problémáink a Tisza, Duna, valamint a kisebb folyóink és tavaink környékén: telítődött vízzel a talaj, még a homokos területeken is, így régióinkban sok kárt idézett elő a belvíz. A főleg vízmennyiséget a kiépített levezető csatornák segítségével elvezettük más régiók, országok területére, ahelyett, hogy az árterületeken mesterséges tavakat hoztunk volna/hoznánk létre, s növelnénk velük a természetes, ökológiai fontos **életttereket**.

**Élettterek:** létrehozásukkal visszaadnánk a természetnek az indokolatlanul – erőltetett rendszerrel – leválasztott legelőket, kiszáritott vízjárta területeket (mocsarakat, tocsogókat, legelőket, cserjéseket, nádasokat). A mesterséges tavak vizét és javait felhasználhatná a környék lakossága öntözésre, halászatra,

vadászatra, üdülésre. A térség más termelésstruktúrárt tervezhetne és vezethetne be.

**A vízigények:** fedezése vízkívétellel történik a régióban. Szűrt vízzel folyóink nem tudnák ellátni se a lakosság, se az ipar, illetve a mezőgazdaság szükségleteit. Folyóink, tavaink szennyezettek, vízhozamuk az év folyamán erősen ingadozik. A vízhozam és a víz minősége attól függ, hogy a szomszédos régiók, de az országok is, milyen vízminőséget és mennyiséget engednek át a határon. A csatornák vize elsődlegesen a hazai felhasználók (ipar, lakosság) ökológiai képzettségétől és etikai magatartásától függ. Sajnos, azt kell megállapítanunk, hogy szinte minden közösség és település ipari és mezőgazdasági termelés vezetése felelőtlenül viszonyul a vizeinkhez. A turisztikai vállalatoktól az élelmiszer-termelőkig, az autómósóktól a korházig élőmegtisztítás nélkül engedik szennyvizeiket a csatornahálózatba, onnan pedig az *erősen szennyezett víz* beömlik a tavakba és folyókba. Ez a folyamat terheli folyóink, tavaink és az ázott kutak vizének minőségét.

Mielőbb pontos mérésekkel fel kell térképezni régióinkban a földrajzi és reális, természetes vízmennyiséget. Szakmailag át kell gondolni termelési és fejlesztési terveinket. Ügyelni kell területeink vízminőségére és -mennyiségére. Az árterületeken létre kell hozni a természetes életterületeket (tavakat, nádasokat, mocsarakat, legelőket, ökoszisztémákat) helyet adva a halászat, vadászat, állattenyésztés fejlődésének. A kommunális és ipari szennyvíz primáris és szekundáris tisztítása nélkül egy köbméter víz se kerülhessen tavainkba, folyóinkba. Növelni kell a lakosság ökológiai tudatát, ismereteit. A víz lecsapolása és árterületek kiszáritása helyett a minőséges vízellátás és a víz felhasználhatósága legyen a cél. Minőséges víz – minőséges termék előállítása legyen a célunk. Az erőltetett és klasszikus többlettermelés helyett minőséges és keresett áruter-melés és élettér létrehozása legyen a cél. A víz minősége és mennyisége régióink és más szomszédos régiók magatartásától is függ. Közös térségfejlesztési terv szavatolhatja a régiók együttműködését és fejlődését.

## 4.2. Észak-Vajdaság természeti értékei, védett területei

Észak-Vajdaság három jellegzetesen elkülönülő földrajzi tájegységre tagolható.

- I. A bácskai löszfennsík, a rajta fekvő homokpusztával,
- II. A tágabb értelemben vett Tisza-völgy,
- III. A bánági sík – Észak-Bánát.

### Szabadka–horgosi-homokpuszta

Észak-Bácska jellegzetes **kis tája**, amely a Duna és a Tisza között húzódó homokhát déli peremterülete. Fiatal földtörténeti képződmény, kora kb. 2,5 millió évre tehető. A már száraz folyóvízi eredetű területekről futóhomokot vitt szét a szél, és néhány tíz km-re halmozta fel újra a szintén szél által képződött löszös felületekre. Az észak-bácskai régió természeti értékekben gazdag terület. A szél



formálta táj az Alföld minden jellegzetességét magán hordozza: árvalányhajas, füves puszták, ligeterdők, vízjárta legelők, homokdűnék, szikesek – mind-mind megtalálhatók a homokvidék változatos tájegységein.

Az eredeti növénytakaró az erdős pusztá volt, ami a Kárpát-medence ill. az Alföld klimatikus növénytakarulásának felel meg. Tölgyerdők borították a magaslatokat, a szürke- és fehérvárasok a dűnesorokat, a mélyebb részeket; a dombok közötti mélyedésekben pangó vizes láperdők alakultak ki. A ligetes erdők között dűsfűvű homoki rétek húzódtak, a mélyebb fekvésű széljárta medrekben sekélyvízű lápok, mocsarak, kisebb tavak tették változatossá a tájat. Az általunk ismert homokvidék kialakulásához nagyban hozzájárult az hajdan bővízű Körös patak gyakran medrét változtató folyása is.

A mai kultúrtáj arculata a 19. század elején alakult ki, amikor a nagy folyószabályozások mellett a homokhátak meghódítása is programmá vált. A korábban csak külterjesen hasznosított homokvidékről abban az időben tűntek el a még megmaradt erdők, és a túllegettetés következményeként a gyenge záródású gyepek helyén homok-kifúvások jelentkeztek, és az erős tavaszi szelek óriási károkat okozva homokviharokkal fenyegették a falvak, városok lakosait. A mozgó homokdűnék megkötése céljából megkezdődött az erdősítés, majd a 19. század közepén a homokon tanyák épültek, és a szőlő- és gyümölcsstermesztéssel nagymértékben folytatódott a homokpuszta ősi állapotának megváltoztatása. Eredményképpen századunk elejére már alig maradt eredeti állapotú darabja a homokvidéknek. Nagy károkat okozott még a 20. század utolsó évtizedeiben beindult belvív-lecsapolási program, melynek során kiszáritották a lefolyásképtelen lápok, mocsarak, tavakat, szikeseket, s ezzel pótolhatatlan veszteséget okoztak a felszíni és az altalaj rétegvizeiben egyaránt. Legújabb korunk fejleménye az éghajlat ariditása (száradása) az Alföld kiterjedt térségein. A negyed évszázada dokumentálható csapadékcsökkenés különösen a homokvidéken érezhető. Az aszály sújtotta vidéken visszafordíthatatlan folyamatok kezdődtek, eltűntek a felszíni vizek, kiszáradtak a még megmaradt lápok, mocsarak, kipusztulnak a tölgyesek. A mezőgazdaság (szőlészet, gyümölcsstermesztés) szerkezetváltásra kényszerült, a helybeli lakosság munka nélkül maradt, megváltozott a települések szerkezete, a lakosság összetétele.

### **4.3. Természetvédelem, tájvédelem**

A szabadkai homokvidéknek jellegzetes tájarculata van, amely felismerhetővé teszi még a hasonló homokterületek között is. A homoki gyepterületek páratlan élővilágnak adnak otthont, ezért az ilyen füves területeket fokozott figyelemmel kell védeni, ill. kezelni, valamint gazdálkodni rajtuk. A vízmosta mélyebb részekben lápok és szikes tavak, rétek alakultak ki, melyeket a legelő állatcsordák formáltak és tartottak fenn napjainkig, és nyomában létrejött egy különös világ, amely csak a Kárpát-medencére jellemző. Egyediségét a kiszáradó láprétek, a turjánosok és a tőzeglápok is adják. Itt haladnak az ősi madárvonulási útvonalak, ami talán a hajdani vízjárta terület vonzásával és a Tisza közelségével magyarázható.

Ma a homokvidéken két természetvédelmi terület található:

**1. A Szelevényi-pusztá:**

- speciális természetvédelmi rezervátum, 1997-ben nyilvánították védetté;
- A terület kezelője a Palics–Ludas Közvállalat, a terület nagysága 1200 ha, Szabadka és Magyararkanizsa területéhez tartozik, ill. Bácsszőlős (korábbi nevén Királyhalom) és Horgos települések közelében található;

**2. Szabadkai erdők**

- *a terület 1982-ben alakult át védett területté;*
- kezelője a Palics–Ludas Közvállalat;
- erdőgazdálkodás, melyet a Šume Vojvodine Közvállalat végez;
- a védett terület nagysága 4500 ha;
- a terület a már a korábban védett részeket, és az újonnan természetvédelmi területté nyilvánított részeket is magába foglalja *Szabadkai homokvidék természetvédelmi terület* néven nemrég újraalakulva.

### Észak-vajdaság vizei

A Kárpát-medence, különösképpen pedig az Alföld vízjárta területeire ma újra a felszíni és talajvizekkel járó problémák jellemzők. A 100 km hosszúságú Duna–Tisza-közi homokhátság déli peremén, a szabadkai homokvidéken, az aszályos évek következtében szinte félsivatagi állapotok alakultak ki, ma pedig a bel- és talajvizek okoznak gondot. Itt már nincsenek vastag futóhomokrétegek, a jó vízzáró löszös-agyagos talaj közelsége miatt a talajvíz nagyon alacsony, gyakran a felszínre tör, különösen a szél fújta mélyedésekben, medrekben. Itt alakultak ki kisebb vízfolyások, patakok is. Ezért találunk itt ilyen változatos élőhely-típusokat és nekik köszönhetően gazdag, de nagyon jellegzetes élővilágot. Már a neolitikum embere, felfedezve a táj előnyeit, megtelepedett a vizek partján (Ludasi-, Palicsi-, Kelebiai-tó, Ibolyás-tó stb.), és hosszú ideig élvezni tudta bőséges áldását. Szabadka, a homokvidék legnagyobb települése is mocsaras, vizenyős területen épült, a szabadkai vár is a Mlaka folyócska hídfőjét védte. A hetvenes évek vízügyi politikájára jellemző volt a homokvidék és a környező szikesek belvizeinek lecsapolása. Eredményesen kihasználható csatornahálózatot építettek ki, és Horgostól Kelebiáig sikeresen (sajnos) levezették a tavacsák, lápok, mocsarak, vizenyős rétek állandó vagy időszakos vizeit. Nagy károkat okoztak a Radanováci-csatornák, melyek a Buváty (Nagyrét), a Körösi úti szikes tavak és a szikes Prokes- mocsár kiszáritásáért felelősek, valamint a királyhalmi és a szelevényi vizesárok, melyek a Lófej- és a többi, nagyon jelentős szikes és láp lecsapolásában játszottak döntő szerepet. Ezután jött az aszály, mely befejezte a megkezdett munkát. Ma, amikor újra több a csapadék, és magasabbak a talajvizek, hiányoznak ezek a vízgyűjtők, természetes levezető erek (a Bácskai-hátság 20–25 méterrel magasabban fekszik a Tisza, ill. Duna felszínénél), emellett a vizenyős területek korábban sem voltak lakhatók, ill. művelhetők. A rossz tervezés miatt sok a kár, több települést érintő, szinte megoldhatatlan vagy méregdrága kommunális jellegű vízügyi gondok alakultak ki.



## A Tisza és árterülete

A Tisza a Duna mellett az Alföld legjelentősebb ökológiai folyosója, mely különböző területeket köt össze egymással. Az őshonos erdőállományok ma már csak nyomokban lelhetők fel, mert az erdőgazdaság kivágta őket, helyükre pedig gyorsan növő, ún. papírnárasokat ültetett. Az aljnövényzetet pedig az agresszív jövevény a gyalogakác szorította ki. A keményfaligetekből hírmondónak is alig maradt, ezért kiemelten fontos moholi tölgyerdő, ahol még költ a rétisas. A folyószabályozás előtti halbőség már múlté, de fajokban továbbra is gazdag a folyó. Jelenleg 68 halfaj fordul elő a vízgyűjtő területén, ennek 20%-a jövevény, 80%-a őshonos, de van jó néhány „bennszülött”, endemikus halunk is, mely csak a Kárpát-medencében, pontosabban a Tisza vizében fordul elő, mint pl. a tiszai ingola. Gazdag a terület madárvilága is. A völgy változatos élőhelyein (ártéri erdők, holtágak, morotvák, szikes tavak, halastavak, szikes puszták) mintegy 270 madárfajt tartanak számon, 148 ezen a területen is költ.

## A bánási sík – Bánát

Mokrini–hódegyházi (jazovói) tűzokrezervátum – Az ősi Tisza hajdani árterülete a folyószabályozások után szikes pusztává vált, ahol intenzív legeltetés folyik. A legnagyobb pusztája jelenleg természetvédelmi terület, tűzokrezervátum, ahol hazánk legnépesebb *tűzok (Otis tarda)* állománya él, és mintegy 30 védett növény, köztük a *vetővirág Stenbergia colchiciflora*, az *őszi csillagvirág Scilla autumnalis*.

Szikes tavak – Jelentős értékei a Bánati-pusztának az apró szikes tavak, mocsarak, ahol *gülipánok, gólyatölcsök és széklilék* is költenek. Csóka és Feketető között húzódnak az ún. kopók, egészen Törökbecséig ahol a legnagyobb kiterjedésű szikes tó található Vajdaságban, a Sósokpó. Néhány éve felkerült a Ramsaari védett területek nemzetközi jegyzékére. Jelentős szerepe van a vízimadarak, de elsősorban a darvak vonulásában: itt tartják pihenőjüket. (Ramsaari terület az Obedi-láp és a Császártó is.)

Halastavak – A vízjárta szikes pusztákat gyakran halastavakká alakítják, melyek idővel gazdag vizes élőhelyekké válnak. Elgyomosodott, elmocsarasodott részeiken vízimadarak telepsznek meg, olykor óriási fészkelő-telepeket alkotva. A becsei halastavon költ a hazánkban fellelhető gémfajok mindegyike. A legjelentősebb bánati halastavak a törökkanizsai, a hódegyházi és a becsei halastó.

### **Megállapítások a védett területekkel kapcsolatban:**

- az aktív természetvédelem ill. a kezelési intézkedések rendre elmaradnak;
- a természetvédelmi területek nincsenek megjelölve, hiányoznak a figyelemztető/informáló táblák;
- nincs kialakított helyes, jószomszédi viszony a terület lakosságával, tulajdonosaival, használóival (erdészek, vadászok, méhészek, gomba- és gyógynövénygyűjtők, természetjárók, kirándulók, diákok);
- a megbízott kezelő nem fordít kellő figyelmet a fakitermelésre, a legeltetésre, az öntözésre, a rétgazdálkodásra, a kaszálás idejére és módjára;

- nincs megoldva a szemétkihordás (illegális depóniák sokasága a természetben);
- nincs megoldva a homok hasznosítása (illegális homokbányák);
- kevés a tanösvény, a szervezett turizmus (még a diákturizmus is);
- nincs bemutatóház, kiállítás, sem szervezett előadás az ide látogatóknak.

### **Javaslatok**

- A közös természetvédelmi terület kialakítása a határsávban, Körös-völgy.
- A terület mielőbbi értéktérkép készítése (az élővilág és egyéb értékek adatbázisa).
- A rekonstrukciós, revitalizációs programok megkezdése.
- A kezelési programok összehangolása a terület hasznosítóival (erdészet, földművelés, turizmus).
- A természetvédelmi terület folyamatos bemutatása, népszerűsítése.

### **A terület természeti értékeit veszélyeztető tényezők**

#### *Természeti folyamatok:*

1. Szárazság, az aszályos időjárás mellett csatornázás, vízelvezetés;
2. Túltartott vadállomány;
3. Tájidegen fajok terjedése degradációt okoz.

#### *Emberi beavatkozások:*

1. Erdőbetelepítés;
2. Felszántás, gyümölcsös- és szőlőtelepítés;
3. Túlleltetés vagy az alulleltetés;
5. Csatornázás és öntözőgödrök;
6. Intenzív idegenforgalom;
7. Homokbányászat;
8. Szemétkihordás;
9. Közlekedés;
10. Tőzegbányászat;
11. Építkezés – nyaralók és hétvégi házak sokasága;
12. Határőrség;
13. Kőolaj, földgáz szennyezi a talajvizet.

### **Természetvédelmi javaslatok**

- Az élőhelyek számbavétele;
- Aktív természetvédelmi programok kidolgozása;
- Rekonstrukciós és rehabilitációs projektek;
- Az előírások és szabályozások összehangolása a régió országai között;
- Közös tévéprogramok kidolgozása és területek kialakítása a határ mentén;
- Kihasználni az uniós pályázati lehetőségeket (pl. Interreg);

- Helyzetfelmérő tanulmány elkészítése a természeti értékek állapotáról különös tekintettel a felszíni és talajvizekre;
- A felszíni vizek megtartása a homokon és szikes területeken;
- A pusztai az erdei és a vizes élőhelyek élővilágának folyamatos kutatása (biomonitoring);
- A kiemelten fontos, fokozottan védett karakterfajok számbavétele;
- Felmérés az öntözőberendezések és a kutak állapotáról.

### **A füves élőhelyek hasznosítása és védelme a mezőgazdasággal**

- Megmenteni, őrizni a még fennmaradt füves és pusztai élőhelyeket;
- A lösz puszták fenntartása elsődleges feladat (kunhalmok, tópart, folyó-völgyek, sáncok);
- A homoktalajok és a szikesek rossz termőföldek, feltörésük indokolatlan;
- Megakadályozni a szikes legelők lecsapolását, halastavakká való átalakítását;
- A parlagok visszafüvesítése;
- Génbankok kialakítása, mert a gyenge terméshozam és értékesítés miatt az őshonos szőlő és gyümölcsfajták kipusztultak;
- Nagymennyiségű vegyszer alkalmazásának következtében csökken a növények ellenálló képessége, és eltűnnek a kártevők természetes ellenségei;
- Öntözőrendszerek kiépítése még jobban elősegíti a talajvízszint csökkenését;
- A csöpögtető-rendszerek különösen nagy kárt okoznak a talaj szerkezetében;
- A nagyüzemi parcellákon, de magánszektor nagy részében is, teljesen gépi művelés folyik, ami nagyméretű talajerózióhoz vezet;
- Az állami gazdaságok felbomlása után óriási területek maradtak parlagon, így kifejezett a gyomosodás a szomszédos művelt, ill. a még fennmaradt természetes gyepek irányába;
- A parlagokon kifejezett jelenség lett a szél eróziós hatása, így eltűnik az értékes felső humuszos termőréteg, és nagy károkat okoz a homoklerakódás az utakon és a városban (vízvezeték, csatornahálózat, közutak stb.);
- Nincs védekezés a tájidegen özönnövények (agresszív gyomok) ellen (parlagfű, selyemkóró, betyárkóró, szőrös disznóparéj stb.);
- Az állattenyésztés extenzív formája ellenőrzés nélkül van jelen, a homokon így bizonyos helyeken a túllegeltetés, míg másutt az alullelegeltetés jelensége tapasztalható.

### **Javaslatok**

- Visszatelepíteni és elszaporítani az őshonos, régi gyümölcs-, szőlő- és háziállatfajtákat (magyar szürke marha, racka, cigája, mangalica);
- Agrártámogatást nyújtani az őstermelőknek, akárcsak az integrált (bio)termeléshez a háztáji parcellákon;
- Szárazságtűrő fajták nemesítése és telepítése;

- Eredetvédelem biztosítása és kialakítása a homoki termékekre (pl. borok);
- A homokvidéket és a szikeseket be kell sorolni a **környezetiileg érzékeny területek kategóriájába** (az EU elfogadott kritériumai szerint) és a terület tulajdonosai, gazdálkodói kapják meg a vele járó előnyöket, ha a fenntarthatóság elvei szerint és környezetkímélő módon élnek és gazdálkodnak ezeken a területeken;
- A természetvédelmi területeken található földterületek tulajdonosai környezetkímélő módon védekezzenek a kártevőktől, ezért terményeiket drágábban **biotermékjelzéssel** értékesítsék, ill. kapjanak állami támogatást is;
- A parlagokat a természetvédelmi terület kezelői vásárolják fel, és vissza kell állítani az eredeti állapotokat, REKONSTRUKCIÓ;
- A halastavakon biztosítani tórészeket a vízimadarak szaporodásához.

#### 4.4. Erdészet, vadászat

Az erdőgazdálkodás helyett jelenleg fakitermelés folyik a homokpusztán, és a Tisza- völgyben is. Az erdők állapota alapján faültetvényekről beszélhetünk, és nem a biológiai-ökológiai értelemben vett klíma-zonális erdőtársulásokról. Nagymértékű a tájidegen fajokkal történt telepítés, az őshonos fafajok rovására, rossz a kitermelés és a telepítések aránya, ill. a tarvágások a homokos területeken kifejezetten ártalmasak. A fásítás üteme és helyszíne nincs összhangban a természetvédelmi követelményekkel, a fakitermelés nem veszi figyelembe a védett természeti terület érdekeit. Az erdőgazdaság rossz viszonya a helyi lakosokkal és az önkormányzattal nem tesz jót az erdőnek.

#### Javaslatok

- Összehangolni a természetvédelem és az erdőgazdaság érdekeit;
- A fakitermelés mértéke optimális legyen az alföldi homoki és ártéri erdőkhoz viszonyítottan;
- Az őshonos fajok előtérbe helyezése;
- Összehangolni a terveket és a törvényeket, valamint a felügyeletet a természetvédelemmel;
- Több állami támogatást a helyi erdőgazdaságoknak.

A vadászat területén a helyzet biztatóbb. A vadászás ui. a védett területeken is folyik, jól szervezett helyi egyesületek vadásztatnak, a vadászegyesületek önállóan építenek, fásítanak. A vadállomány állapota kielégítő, ez alól kivétel a fűrj és a fogoly. A vadászok fajismerete azonban rossz, sokuk még dúvadnak tekinti a ragadozó madarakat, pl. a vetési varjak telepeit tizedelik meg, ahol a kékvércsék költenek, ez pedig a régió egyik legjelentősebb, fokozottan védett természeti értéke. A fácán-neveldék jól működnek, sőt be kellene indítani a fogoly szaporítását is. A vadetetőket gyakran értékes területekre helyezik, vagy felszántják a réteket, helyükön kukoricásokat hoznak létre (őz, vaddisznó vadászat céljából). A bekerített részeken túlszaporodott a muflon és a vaddisznó.

## javaslatok

- Összehangolni a természetvédelem, az erdőgazdaság és a vadászat érdekeit;
- A túlszaporodott muflonállományt csökkenteni kell, mert nagy károkat okoz;
- Szaporítani a fogoly- és a fűrjállományt;
- Elősegíteni a ragadozó madarak védelmét;
- Ellenőrizni a külföldi bérvadászok tevékenységét (csalimadarak, hangcsapda stb.) használatát.

### 4.5. Levegőminőség és zajvédelem

A levegő minőségét köztársasági szabványba határozza meg, méghozzá két határértékkel. Az egyik a levegőben lévő szerves és szervetlen anyagok maximális megengedett koncentrációja. Ezek az **imissziós** értékek. E határérték alatt a káros anyag koncentrációja az emberi szervezetre nem hat ki, nem rongálja egészségét. A másik szabvány a levegőbe kéményen és kipufogókon keresztül kiengedett káros, úgyszintén szerves és szervetlen anyagok mennyisége és koncentrációja. Ezek az **emissziós** értékek.

Az imissziós minták határértékei kétféleképpen lehetnek:

A gyors minták, melyet katasztrófák idején vesznek negyed órától fél óráig a katasztrófa után. A rendes mintavétel egynapos, 24 órás, meghatározott levegő mennyiség átszívásával. Levegőminőség paraméterei közül állandóan ellenőrizni kellene a következőket: kéndioxid, korom, nitrogén-dioxid, nyári szmog és a lebegő szemcsék – aeroszedimentumok. A kéndioxid, nitrogén-dioxid és a korom koncentrációjának meghatározása 24 órás minták alapján történik, a nyári szmogé pedig 8 órás minták alapján. A lebegő szemcsék vizsgálása havonként vett minták alapján történik.

E vegyületeken kívül bizonyos, az iparból kiengedett káros anyagok mennyiségét is meg kellene határozni. Ezek az értékek a terepen az adott területtől függően változhatnak. Ezen anyagok meghatározásához legalább Észak-Vajdaságban meg össze kellene állítani az ipari levegőszennyezők kataszterét, s így az állandó levegőszennyező anyagok mellett tudnánk azokat a speciális szennyezéseket is követni, ellenőrizni, amelyek az ipari termelések, technológiai folyamatok alatt képződnek. Imissziós értékeket lakott területeken kell mérni, és a mérőhelyeket, elektronikus figyelőszolgálatot (monitoringot) is ott kell felállítani. Észak-Vajdaságban csak Szabadkán történik a levegőminőség rendszeres követése, méghozzá 1996 óta. Azóta próbálkoznak felsorakozni a többi vajdasági községek is, de tízéves értékekkel egyedül Szabadka és Újvidék rendelkezik egész Vajdaságban.

A lakóterületek egyik másik szennyezője a zaj. Az eddigi megszokott értéknagyságok mellett itt általában lebecsüljük a **10 dB**-nél nagyobb értékeket. Ez az érték azt jelenti, hogy **a zajszint a duplájára emelkedett**. A köztársasági zajtvény alapján minden községnek meg kell fizikailag is határoznia a különböző zajszint-zónákat (utcáról utcára). A nappali zajszint-értékek reggel 6–22 óráig

érvényesek, míg 22 órától reggel 6-ig az éjjeli zajszint-norma vonatkozik a településekre, ami 10 dB-lel alacsonyabb. A közterületeken a következő zajzónák és határértékek elfogadhatók nappal és éjjel: lakózóna 55/45 dB, főutak mellett, településközpont és bevásárlóközpontok 65/55 dB, pihenő- és rekreációs zóna 50/40 dB.

Az ipari vállalatok a tulajdonukban lévő területen kívül azokat a zajszint-határértékeket kell, hogy betartsák, amelyek zónával határosak. Ipari épületekben a munka-zajszint 85 dB. Ez a zajszint átlagérték, amely egy átlagember idegrendszerére úgy hat ki, hogy 16 óra pihenés után újra el tudja viselni ezt a zajszintet 8 órán keresztül. az idegrendszere károsodása nélkül. A fájdalom határa a 125 dB. Ezen értékek mellett meg van határozva, szabványhoz van kötve a lakóépületek zajszint nagysága. Ezt az értéket csukott ablak és ajtó mellett a szoba közepén 1,5 m magasan határozzák meg, attól függően, hogy a zaj forrása épületen belül, vagy kívül van.

## **Összefoglaló a környezetvédelmi teendőkről**

1. Össze kell állítani az ipari szennyezők kataszterét;
2. Átfogó imissziós mintavevő hálózatot, elektronikus figyelőszolgálatot kell felállítani;
3. Automatikus mintavevő hálózatot kell kiépíteni rögtön kimutatható koncentrációs értékekkel, melyeket egy központi számítógépben tárolnánk, és probléma esetén azonnal hatékonyan cselekednénk;
4. A lebegő szemcsék koncentrációjának csökkentése érdekében a településeken és rajtuk kívül is növelni kell a zöld felületek nagyságát;
5. Szükséges a gépjárművek következetes műszaki állapotának ellenőrzése, nitrogén-dioxid és széndioxid koncentrációjának figyelemmel kísérése, az emissziós határértékek betartatása;
6. A teherforgalom kiiktatása lakott területekről;
7. A személygépkocsik lakott területen belüli szigorúbb sebességkorlátozása, 30 vagy 40 km/h övezetek kialakítása;
8. Népszerűsíteni kell a kerékpárral való közlekedést;
9. Több kerékpárutat építeni;
10. A főutak mentén a lakóházak, tanyák, települések zajvédelme;
11. A helységek zajtérképének létrehozása;
12. A zajszigetelés ellenőrzése az épületek használati engedélyének kiadásánál;
13. Ellenőrizni az építkezéseknél a hangszigetelés vastagságát és beépítését.

## **5. Távközlés, kommunikáció**

### **5.1. A logisztika szerepe**

„A termelés és fogyasztás szükségleteinek teljesítéséhez elengedhetetlen a logisztika alkalmazása. A logisztika az erőforrások és eszközök mozgatásának

és irányításának rendszere. Felmerül a kérdés, ismerjük-e, és ha nem, hogyan ismerhetjük meg azokat az eszközöket és irányítási rendszereket, amelyek már megvannak, gazdasági és logisztikai hasznosításuk tervezhető. Ezekről az eszközökről, szolgáltatásokról és irányítási rendszerekről a régióra érvényes nyilvánítás, leltár nem készült eddig, pedig hasznos lenne a belföldi és külföldi befektetők részére egyaránt. A határ menti területeken időszakos vagy folyamatos hasznosításra többször keresnek tárolókat, raktározásra alkalmas, iparvágánnyal, vagy a nélkül bérelhető területeket és felépítményeket. Az internet nem mindig biztosít, pl. a kisebb települések esetében, információs alapot ezek meglétéről. A régió gazdasági és piaci alkalmazkodásához korszerű információs technikai és logisztikai feltételek szükségesek.”<sup>11)</sup> A gazdasági átalakulás és szerkezetváltás megköveteli a versenyképesség, a vállalkozói szektor, főként pedig a kis- és közepes vállalkozások piaci pozíciójának erősítését – ebben hivatott a logisztika segíteni. Egy logisztikai információs központ akár Szabadkán is, a régió és a határ menti, nemzetközi gazdasági, és export-import kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének nyújtana szolgálatot.

A meglévő infrastrukturális és környezeti feltételek miatt néhány település kiemelt szerephez jutna a logisztikai szerepvállalás terén: Višnjevachoz közel van a Szabadka–Belgrád főút, az út mellett raktárakat lehetne felépíteni. Kelebia, jó földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően – Szabadka és a határ közelsége miatt *Európa kapuja* lett –, jelenleg a határ mentén 50 szállítmányozó vállalat működik. A másik határátkelőhely, Horgos is kiemelt szerepet kap: összekötőkapocs Szerbia és a világ között. Törökkanizsa községben a Gyála–Tisza-sziget határátkelő a bánati rész fellendítését hivatott ellátni. Zenta szerepe is jelentős, a parton kiépített kikötőben lehetőség van tárolásra, és vámszabad övezet is működik, Szabadkán úgyszintén. Zombor község több települése is a határhoz kifejezetten közel van (Sári, Regőce), viszont Bezdán a magyar–horvát–szerb hármas határ közelsége, és jó infrastruktúrája miatt, jelentős potenciálokkal rendelkezik.

## 5.2. Távközlés, kommunikáció és informatika a régióban

Tekintettel az információs és kommunikációs technika új vívmányainak egyre intenzívebb alkalmazására és a világgazdasági kapcsolatokban már most is tapasztalható kiemelt jelentőségű szerepére, megállapítható, hogy a sikeres világgazdasági alkalmazkodás és felzárkózás legfontosabb és elengedhetetlen feltétele – a magas infrastruktúra-kiépítettség általános igénye mellett – az információs és kommunikációs infrastruktúra kiemelt fejlesztése, a korszerű információs és kommunikációs technológiák meghonosítása, és a hatékony működtetésükhöz szükséges ismeretanyag széles körű terjesztése. A modern távközlő-eszközök elterjedt alkalmazása ugyanis jelentős mértékben hozzá tud járulni a nemzetgazdaság általános hatékonysági szintjének javításához. Sőt, a fejlett telekommunikációk bevezetésének közvetlen és kedvező hatása van különösen a *downstream* (a feldolgozóipar funkcionális rendszerébe egymásra

---

<sup>11)</sup> Bartha László: Uniós határok és a logisztika szerepe. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged 2002., 74–81. old.



épülő) iparágak termelékenységére és versenyképességére, ill. hogy azok az országok/térségek és közösségek, amelyek erős kognitív- és reálexternáliákkal (pl. előnyös tanulási/képzési lehetőségekkel és szaktudással) és/vagy a telekommunikációs ipar/szolgáltatások területén erős pozíciókkal rendelkeznek, rendkívül gyors és hatékony modernizációra, felzárkózásra és integrációra képesek. Ezért ez a terület Szerbia, a régió, és azon belül a vajdasági magyarság számára is kiemelt jelentőségű kitörési lehetőség.

A korszerű, számítógépes adattárolásra és forgalomra támaszkodó távközlés és informatika egyre bővülő fogalomköre (a konvencionálisnak számító vonalas, mobil, rádiós és internet telefon-kommunikációk, rádió- és tévé-műsorszórás, egyéb audio-vizuális és multimédiás tartalmak/szolgáltatások, az internet, de újabban az elektronikus fizetésforgalom, jármű/árukísérő és navigációs rendszerek, online ügyintézés stb. egyre intenzívebb térnyerése) is arra utal, hogy jelenleg világszerte ez a legserkentőbb, leginkább előrehajtó gazdasági ágazat. Ilyen megközelítésben ma az információ maga is árúnak tekinthető, sőt az elmúlt évtizedben az lett a legértékesebb/legtökéletesebb végtermék és világkereskedelmi exportáru.

A Szerbiai Postaforgalmi Közvállalat (JP PTT Srbija) – annak ellenére, hogy szervezetéből még az 1970-es évek végén kivált/önállósult a privatizált szerbiai TelekomSrbija távközlési vállalat és a Postai Takarékpénztár Bank –, 16 500 foglalkoztatottjával és kb. 1,1 milliárd vagyonával a vasút után a második legnagyobb szerbiai közvállalat. A postai küldemények továbbítása (évi 230 millió egység) mellett jelentős pénzforgalmat (évi 120 millió tranzakciót) is lebonyolít, és megtartotta vezető (monopol) szerepét az informatikai-kommunikációs bázisszolgáltatások területén is. A vállalat postai/pénzforgalmi tevékenységének országos területi fedettsége igen magas (95% körüli), szolgáltatásainak minősége – a már erősen időszerűvé vált szervezeti és műszaki korszerűsítés elmaradása ellenére – átlagos/elfogadható. Szerbia néhány nagyobb városában már néhány éve működik – a hagyományos postai szolgáltatások mellett – hatékonyabb, a testre szabott megoldások széles skáláját (a dokumentumok expressz kézbesítésétől a küldemény-ellátási lánc teljes menedzsmentjéig) kínáló, nemzetközi DHL gyorsposta-, küldönc- és *ajtótól ajtóig* rendszerű küldeményközvetítő szolgálat, de annak megvalósított forgalma még nem jelentős.

A vezetékes telefonszolgáltatást Szerbia egész területén a (mobiltelefon-szolgáltatóként is fellépő) szerbiai Telekom cég látja el. 2005 júniusától ugyan véglegesen feloldották a Telekom cég vezetékes telefonszolgáltatási monopóliumát, ám az mindeddig – piaci erőfölényével (vissza)élve – nem tette lehetővé újabb szolgáltatók belépését erre a hatalmas *véde*tt piacra. Szerbia vezetékes telefonszolgáltatási fedettsége igen szerény, 4,4 és 37% között van. 1999-ben a régió viszonylag legellátottabb szabadkai körzete (31%, átlag 23%) fejlődése megrekedt/lelassult, s digitalizáltsága (a meglévő elavult analóg hálózat állapota igen rossz, és még mindig kb. 400 000-re tehető az ikertelefonok száma) még jelenleg sem éri el az 50%-ot. Jellemző, hogy évek óta és még mindig kb. 200 000-re tehető a (bármilyen) vonalas telefoncsatlakozásra várakozó szerbiai polgárok száma. A távközlési rendszer megrekedt korszerűsítésére utal, hogy jelenleg is mindössze néhány tízezerre tehető a hatékonyabb adatátvitel feltételeit biztosító integrált digitális ISDN-hálózat előfizetőinek száma,



a valóban korszerű szélessávú adatátvitelt nyújtó ADSL-kínálat pedig csupán néhány nagyváros kísérleti kínálatában van jelen a szerbiai telekommunikációs piacon (*ugyanakkor jelenleg Magyarországon a kb. 1 millió internetcsatlakozás 80%-a már szélessávú!*). Fontos megjegyezni viszont, hogy a Szerbiát Közép-Kelet- és Nyugat-Európával összekötő optikai kábel gerincvezetéke Szabadkán keresztül halad át Magyarország felé, és ezért a régió kiváló adottságokkal rendelkezik telekommunikációs rendszerének gyors felfejlesztéséhez.

Mobiltelefon-szolgáltatást Szerbia területén két szolgáltató – a Mobtel (063) és szerbiai Telekom (064) nyújt. Bár a szerbiai posta közzállalat mindkét szolgáltatónál társtulajdonosként van jelen, működésük – a többszöri tulajdonváltás után is rendezetlen tulajdonviszonyok miatt – még mindig nehezen áttekinthető. Az ambiciósabb és sikeresebb/hatékonyabb Mobtel cég (kb. 60%-os területi és közel 80%-os lakossági fedettséggel) 2002-ben már kb. 1 400 000 előfizetővel rendelkezett, míg a szerbiai Telekom cég (főleg a belakottabb Szabadka–Újvidék–Belgrád–Niš gerincvonal menti térségre szorítkozva, csupán 15%-os területi, és alig 30%-os lakossági fedettséget biztosítva) további kb. 350 000 előfizetőt lát el. Tehát együttesen a két mobilszolgáltató már megközelítette (időközben talán már meg is haladta) a Telekom vonalas rendszerének fedettségét – és további igen intenzív expanzióval számol. (*Megjegyzés: Jelenleg a 10 milliós Magyarországon a három szolgáltató már 9,5 millió mobiltelefon-előfizetőt tart számon!*) A szerbiai mobiltelefon-szolgáltatásban dúló tulajdonviták, érdekellentétek és jogszabályozási hiányosságok miatt ezen a területen megtorpant a fejlődés. A nagy letöltési sebességű, szélessávú multimédiás funkciókat is ellátni képes, újgenerációs 2,5G és 3G (vagy a már az ADSL-lel is versenyképes HSDPA) rendszerek mindeddig jóformán csupán mutatóban jelentek meg az országban. Rendszerbe állításukra talán még évekig nem kerül sor.

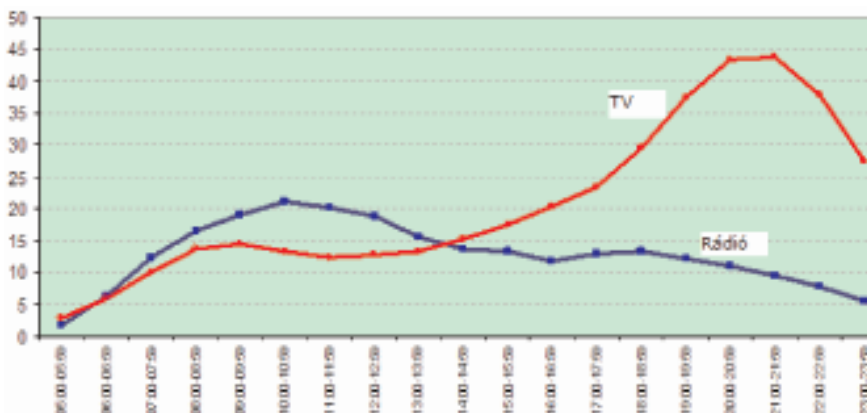
A rádiódifúziós műsorszórás területén még kaotikusabbak az állapotok. A frekvencia-kiosztási rendszer teljesen rendezetlen, a digitális műsorszórási technológiára való teljes áttérés még távoli/bizonytalan fejlesztési perspektíva, a hagyományos kommunikációkat tehermentesíteni hivatott, műholdas távközlés rendszerbe állítása – pl. a közszolgálati és kereskedelmi tévé- és rádió-műsorszórás műholdas továbbítása, és a GPS-alapú digitális helymeghatározó, navigációs és flottakövető rendszerek meghonosítása – pedig a NATO-bombázások során lerombolt nagy ivanjicai teleportközpont újjáépítésére és beindítására vár. Szerbia területén jelenleg kb. 1100 tévé- és rádióállomás sugároz műsort, közülük egy országos, és ismeretlen számú helyi/önkormányzati közszolgálati, ill. nagyszámú civil/kereskedelmi. Ellenőrzésük/felügyeletük már a szerbiai rádiódifúziós ügynökség számára is áttekinthetetlen feladat, mert a működő elektronikus médiumok jelentős részének nincs is műsorsugárzási engedélye. Hatékony és kompetens szakmai/etikai ellenőrzés hiányában viszont erősen leépült a sugárzott műsorok szakmai és művészi színvonala, és igen gyakran – a nézettségi/hallgatottsági indexek, politikai, szponzori és reklámtámogatások megszerzése érdekében – a legalpárabb igények kielégítésére specializálódik.

A belgrádi Médiacentrum 2004–2005-ben végzett felmérése rámutatott, hogy a televízió milyen hatalmas közösségformáló erővé nőtte ki magát. A szerbiai lakosság meghatározó része viszonylag keveset és döntően csak egyéb

tevékenysége mellett, *mellékesen*, javarészt (háttér)zenét hallgatva rádiózik, és a rendszeres újságolvasók száma is csekély. Ez a réteg szinte kizárólag, az esti főműsor-időben nézett, közel 45%-os napi rendszerességgel, néhány tévéadásból tájékozódik (1. ábra). Nagyon jellemző az is, hogy ezek a tévénezők – a műszaki elérhetőség, de viszonylagos nyelvi bezártságuk miatt is – döntő mértékben csak hazai/nemzeti tévéadók műsorát nézik (2. ábra), tehát kiemelt mértékben ki vannak téve a tartós és tömeges manipuláció veszélyének. Végül is az 1990 utáni időszakban meg tapasztalható volt ez a központi/szűkebb szerbiai lakosságot sújtó (és részben még ma is tartó) igen agresszív (sőt uszító), etnikai előjelű manipuláció. A felmérés ugyan felölelte néhány észak-vajdasági település lakosait is, de ők – és nem csupán a kisebbségi magyar populáció – minden bizonnyal rendszeresen néznek magyar/horvát, sőt egyéb külföldi tévéadásokat is, és merőben más módon és sokkalta változatosabb forrásokból, tehát objektívabban is tájékozódnak. Nem lehet azonban vitás, hogy a régió és azon belül a magyar kisebbségi populáció számára is, elsőrendű jelentőségű a közszolgálati (önkormányzati irányítású) és civil/kereskedelmi jellegű, helyi és anyanyelvén (is) megszólaló, elektronikus média megszervezésének és működtetésének kérdése.

1. ábra

A tévénezők és rádióhallgatók átlagos, napi megoszlása a nap folyamán



Megjegyzés: Szerbia Kosovo nélkül, 10–70 év közötti populáció, 2005 októbere

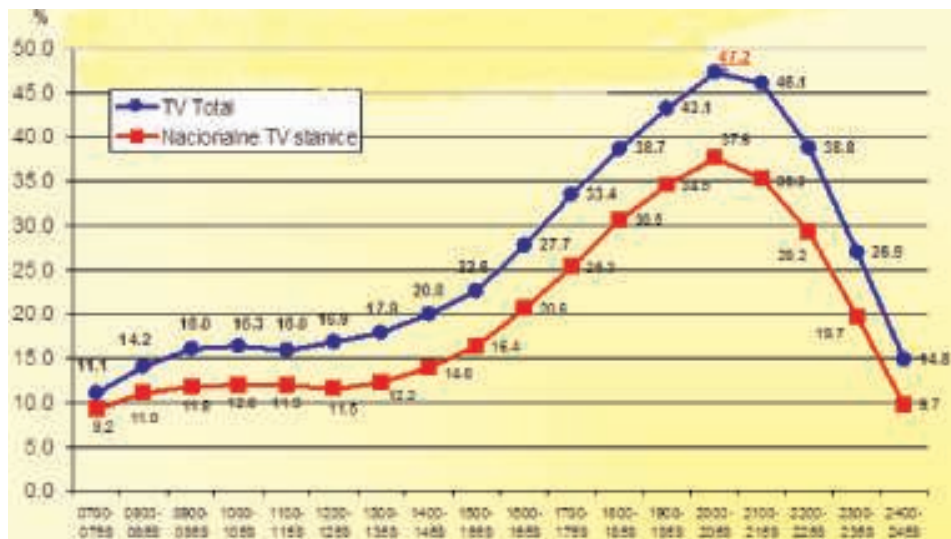
A kábeles elosztó-hálózati (kábeltelevíziós) szolgáltatás Szerbiában riasztó méretű lemaradást mutat. Az elmúlt 6 év alatt előfizetőinek száma csupán alig kétszeresére emelkedett, és számuk mindössze kb. 300 000 körül van, tehát a háztartások alig 12-15%-a rendelkezik elfogadható minőségű, de minden egyéb további tartalom nélküli és erősen szűkre szabott választékú, túlnyomórészt lokális kábeltelevíziós (és rádióműsor) ellátottsággal. Az észak-vajdasági régió ellátottsága ugyan feltehetően magasabb (hiszen az első szerbiai ilyen rendszert is Szabadkán létesítették!), de ott sem haladja meg a 15-18%-ot. Nagyrészt erre a körülményre vezethető vissza a (szűkebb) szerbiai tévé-auditorium fent már említett, szinte példátlan beszűkültsége is.

Jellemző, hogy a kábeltelevíziózás fejlettsége nem függ össze kifejezetten az ország gazdasági fejlettségével, hiszen – a többi kommunikációs infrastruk-

túrákhoz képest – létesítése és működtetése viszonylag kis tőkeigényű, sőt (éppen ezért) az alacsony lakosságsűrűségű és rossz infrastruktúra-ellátottságú térségekben az internetszolgáltatással kombinált, és viszonylag olcsóbb *wireless* ellátás kiépítése látszik valóban járható útnak. A régió és főleg a kisebbségi populációk számára elsődrendű/létfenntartású gazdasági és politikai érdek a kábelszolgáltatási ellátás területi és lakossági fedettségének jelentős feljavítása, műszaki fejlesztése, valamint további párhuzamos/alternatív (TriplePlay rendszerű) szolgáltatásokkal való bővítése (az alapellátás mellett szélessávú internetkapcsolat és VoIP alapú internetes telefonszolgáltatás), ill. az újgenerációs (digitális és nagyfelbontású HDTV-támogatás és a *video on demand* rendszerű interaktív televíziózás) műszaki szintjére emelése. Igen jelentős a kisebbségi identitástudat-építési/megtartási szerepe, emellett a sokáig méltatlanul elhanyagolt és másodrendű kérdésként kezelt kábeles elosztóhálózat ellátás viszonylag alacsony tőkeigényű korszerűsítése/felfejlesztése, kiépítése és működtetése perspektív kitőrési lehetőség is a régió (és azon belül a magyar kisebbség) vállalkozói rétege számára.

2. ábra

Az összes és csak a nemzeti tévéműsorokat nézők átlagos, napi megoszlása



Megjegyzés: Szerbia Kosovo nélkül, 10–70 év közötti populáció, 2004. nov. 29. és 2004. dec. 5. között.

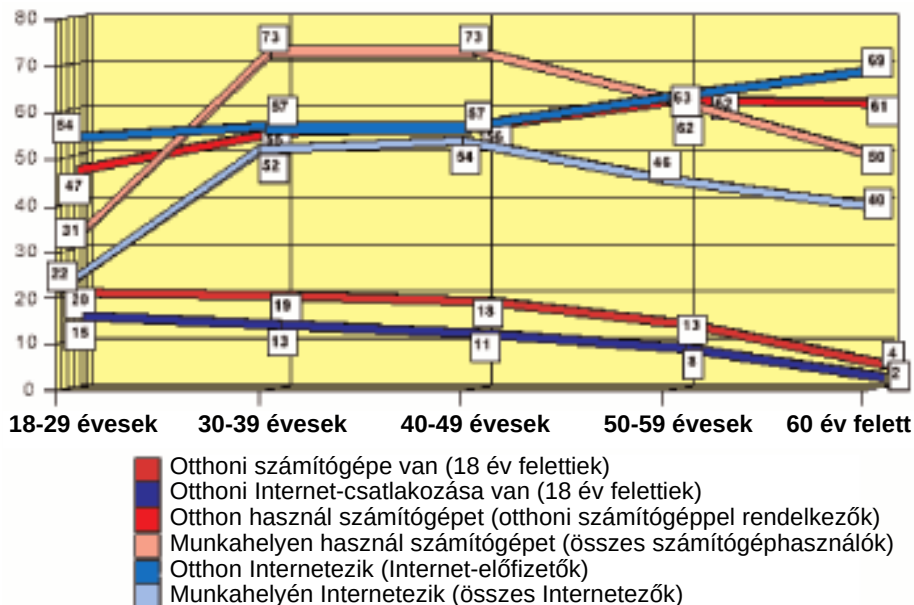
Az internet világméretű hálózata – amely igen szerencsésen ötvözi a szöveges és képi információkat a távközlési és multimédiás tartalmakkal – az elmúlt alig tíz év alatt gyökeresen átalakította a világ információs és médiaszerkezetét. A válságos gazdasági évek megtorpanása súlyosan visszavetette az ország lakosságának átlagos életszínvonalát és infrastruktúra-ellátottságát is, de 2002-ben már 60 szolgáltató működött, 17 – számítástechnikára és internetre szakosodott – folyóirat jelent meg rendszeresen, és közel 13 000 *domain* nevet regisztráltak, Szerbia ugyan még ezzel is kimutathatóan lemaradt a környező

országok internetellátottsága mögött, de ez a lemaradás se nem nagyságrendi, se nem szignifikáns.

Megközelítő becslések szerint a szerbiai lakosság (háztartásonkénti) számítógép-ellátottsága 2002-ben a belgrádi vonzáskörzet területén 26%, Vajdaságban 16%, szűkebb Szerbiában 12% volt, és viszonylagos elmaradottsága/elavultsága ellenére, a munkahelyi (vállalati/intézményi) számítógép-kapacitásokkal együtt ugyan még nem kielégítő, de viszonylag elfogadható. A korábbi, jóval kisebb kapacitású és a NATO-bombázások során megsemmisült, műholdas kapcsolatot korszerű nagykapacitású (34 Mbit/mp) földi (optikai kábeles) gerinccsatlakozással váltották ki. Jelenleg az ország internet-ellátottságának további fejlődését csupán a szerény fedettségű és elavult kommunikációs infrastruktúra, és – megalapozott vélemények szerint – a szerbiai Telekom cég monopol üzletpolitikája korlátozza; még jelenleg is az internet-felhasználók 92%-a konvencionális analóg/digitális telefonvonalakon, betárcsázással (*dial-up*) lép be a rendszerbe, és mindössze 3%-a rendelkezik ISDN és alig 1%-a korszerű szélessávú hozzáféréssel. A sokkal jobb lehetőségek – megfelelő infrastruktúra-ellátottság, számítógépes és internetcsatlakozás – ellenére a tényleges (és 80%-ban lakossági) internetfelhasználók arányszáma az összlakosságnak alig 10%-a. (Az adat 18 év feletti populációra vonatkozik.) (3. ábra). Ez a meglepően alacsony országos mutató Vajdaság és az észak-vajdasági régió területén sem lehet sokkal magasabb, hiszen a kifejezetten előnyös helyzetű Szabadka területén sem éri el a 30%-ot.

3. ábra

A szerbiai lakosságának számítógép- és internet-ellátottsága, korcsoportok szerinti bontásban



Szerbiában jelenleg még szó sincs arról, hogy az internet az információszerzés szempontjából érzékelhetően háttérbe szorítaná a három *klasszikus*

információsztolgáltató médiumot, hiszen a felmérések szerint az internetfelhasználók 94%-a televízió, 85%-a nyomtatott sajtó és 79%-a rádió útján is rendszeresen tájékozódik. Inkább arról van szó, hogy az internethozzáférés és -felhasználás egyértelműen jelentős információs/kommunikációs előnyt/privilégiumot jelent, és – az egyébként is hátrányos helyzetű kisebbségi közösségeket kiemelten terhelő, egyre súlyosabb szociális egyenlőtlenségek forrásává válik. Mivel a közeljövőben a számítógép- és internetellátottság és az informatikai szolgáltatások terén Szerbiában is folyamatosan növekvő, sőt ugrásszerű fejlődést jeleznek, a régió (azon belül a magyar kisebbségi közösség) számára elsőrendű gazdasági és politikai érdekként és kitérési lehetőségként kell kezelni a gyors és intenzív kommunikációs infrastruktúra-építést, a korszerű kommunikációs technológiák hatékony penetrációját/meghonosítását és a lakosság széleskörű informatikai (tovább)képzését.

### *5.2.1. Vajdasági Internet Projekt*

2003 végén a Magyar Nemzeti Tanács által készített informatikai helyzetképcseteli az akkori vajdasági informatikai fejlettségi szintet, és az ott megfogalmazott célkitűzések összhangban vannak a Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS) célkitűzéseivel, mint ahogy ezek megvalósítani szándékozó programjai teljes mértékben illeszkednek az Európai Unió törekvéseihez, és stratégiai programjaihoz, az eEurope+ illetve az eEurope 2005 akciótervekhez. A Magyar Információs Társadalom Stratégia, illetve Magyarország elmúlt években szerzett tapasztalata lehetővé teszi számunkra, hogy az EU strukturális alapjait forrásként felhasználhassuk az információs társadalom építéséhez. Mint ahogy az MNT a 2002–2006-os időszakra kidolgozta a Vajdasági Internet Projektet (VIP), ugyanúgy ennek a helyzetfelmérésnek, jelentésnek az lenne a feladata, hogy az elkövetkező, a 2006–2010 terjedő időszakra vetítse előre a lehetséges távlatokat, fogalmazza meg a stratégiát, és irányozza elő a lehetséges erőforrásokat. A MITS az információs technológia léptékében hosszú, 10–15 éves időtávra jelöli ki a stratégiai célkitűzéseket. Mi nem tudunk ilyen hosszú távban gondolkodni, mert az informatikai társadalom építéséhez szükséges összes adat és erőforrás hiányos, ezért programunk rövidtávra szólhat. Ezt a vajdasági informatikai stratégiát a gördülő tervezés módszerével, gazdasági, technológiai és statisztikai helyzetelemzések segítségével rendszeresen kell aktualizálni, s a változó körülményekhez és a társadalmi-technológiai fejlődéshez állandóan igazítani. Az informatikai társadalom építéséhez kiemelt figyelemre és szisztematikus munkára van szükség. A Magyar Nemzeti Tanács azáltal, hogy 2003 őszén informatikai tárcát formált, informatikai megbízottat nevezett ki és informatikai stratégiát dolgozott ki, a vajdasági magyarság informatikai társadalomba való integrációjának alapjait tette le.

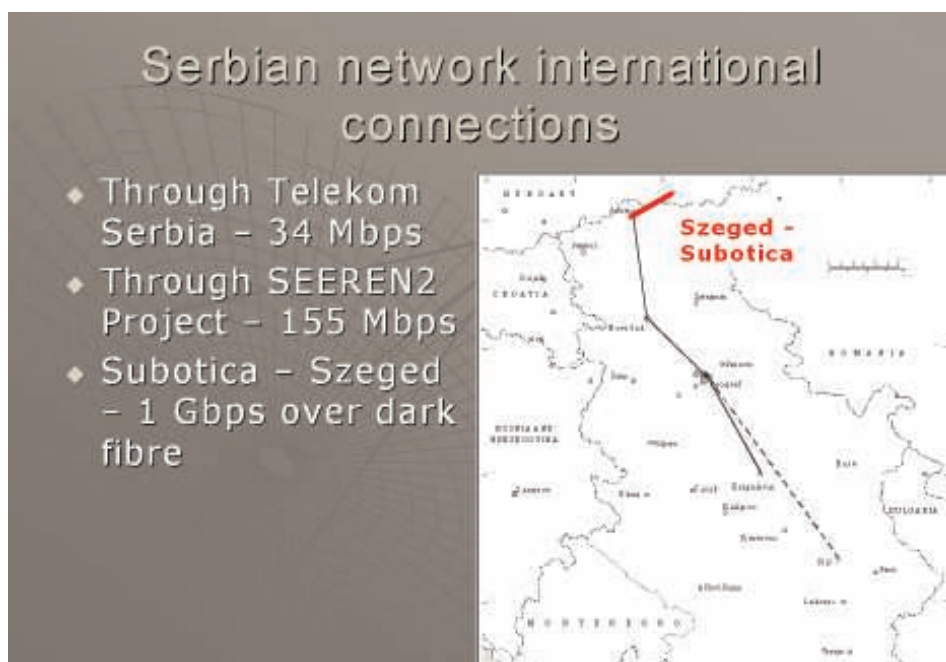
A vajdasági magyarok célkitűzései összhangban vannak a MITS-sel, a Vajdaság AT által kidolgozott fejlesztési tervvel, illetve az eEurope programmal. Stratégiánk és munkásságunk eredményeként létre kell, hogy jöjjön az eVajdaság program.

### 5.2.2. A szerbiai akadémiai hálózat

A szerbiai akadémiai hálózatnak köszönhetően immár nemcsak a vállalati szféra, hanem az egyetemek, a művelődési közintézmények és az államigazgatás is immár korszerű és szélessávú internet-hozzáféréssel rendelkezik. A program a hasonló célú európai szervezetek csoportjának tagjaként (pl. GEANT, ISOC) képviseli Szerbiát, és a kapcsolatok révén biztosíthatja majd jelenlétünket az európai döntés-előkészítésben, előnyös feltételekkel történő nemzetközi konnektivitásunkat, a szakmai tapasztalatok és információk szabad áramlását.

#### 4. ábra

A szerbiai akadémiai hálózat nemzetközi kapcsolódásai



Forrás: RCUB Beograd, AMREJ

A szerbiai akadémiai hálózat kiszolgálja a felsőoktatást, kutatásfejlesztést, könyvtárakat és közgyűjteményeket, kormányzati szerveket, valamint számos egyéb közintézményt is. A hálózat vonalai, valamint nemzetközi kapcsolatai gigabites sáv szélességűek. Az akár 1 Gigabit másodpercenkénti kapcsolatok a legkorszerűbb technológiára épülnek. Ezek a vonalak az IPv6 új generációs protokoll működik. Ez egyelőre az egyetlen, államok közötti *dark fibre* összeköttetés Kelet-Európában. Vajdasági intézményeink bekötése a szerbiai akadémiai hálózatra nagy előrelépés lesz a magyar felsőoktatási intézményeink, könyvtáraink esetében, hiszen e hálón keresztül nagy sebességgel csatlakozhatnak a hasonló magyarországi intézményekhez. Az adat és az információ áramlásának immár csak a képzeletünk szabhat határt.




## 5. ábra

A szerbiai akadémiai hálózat gerinchálózatának legfontosabb jellemzői

# Serbian Research and Education Network

- ◆ Connects more than 130 different institutions
- ◆ At the moment, the gigabit backbone connects: Belgrade, Novi Sad, Niš, Kragujevac and Subotica.
- ◆ Totally 19 cities in Serbia will be on the gigabit backbone of the network
- ◆ Connects universities, faculties, research institutes, museums, Ministry of Science and Environmental Protection



Forrás: RCUB Beograd, AMREJ

A szerbiai akadémiai hálózat nemzetközi, illetve Magyarországi kapcsolódásához nagymértékben hozzájárult a NIIF és az AMREJ közötti aktív együttműködés. Az MNT felkérésére az IHM átvállalta a Szeged–Szabadka link bérletét 3 évre. A link ünnepélyes átadása Szabadkán volt 2005. március 12-én.

### 5.2.3. eMagyar Pontok Vajdaságban

Az eMagyar projekt célja nyilvános internet-hozzáférési pontok létrehozása Magyarország és a környező országok magyaralkta területein. Az eMagyar pontok rendeltetése, hogy elsődlegesen az informatikailag kevésbé jól ellátott területeken a lakosság azon része, amely gazdasági és/vagy egyéb okok miatt egyénileg nem fér hozzá az internethez, ezeken a közösségi hozzáférési helyeken ingyen, vagy kedvezményes áron használhassa korunk egyik leghasznosabb vívmányát, az internetet.

Az eMagyar pontokon elérhetővé válnak az Európai Unióval, az EU pályázataival, illetve magyarországi pályázatokkal kapcsolatos olyan információk, melyek eddig késve, vagy talán egyáltalán nem jutottak el bizonyos potenciális felhasználókhoz. Így tudjuk biztosítani az esélyegyenlőséget kistárs és város, hátrányos helyzetben élők és gazdaságilag stabil lakosság között. A program az MNT és az IHM támogatásával jött létre. A kedvezményezettek azok a szervezetek és intézmények, könyvtárak, közművelődési intézmények, teleházak,

önkormányzatok, egyházi intézmények, melyek már működtettek közösségi internet-hozzáférési helyeket, vagy vállalták új közösségi internet-hozzáférést szolgáltató pontok létrehozását és eMagyar pontként történő működtetését. Az eMagyar pontok egységes minimális szolgáltatása: meghatározott időben rendelkezésre álló, önköltséges áron biztosított internet-hozzáférés. Az eMagyar pontok ezen kívül, lehetőségeik és a felmerülő igények alapján egyéb szolgáltatásokat is nyújthatnak piaci áron.

Az MNT és az IHM együttműködésének eredményeként, 2004-től a mai napig Vajdaságban 35 eMagyar pont jött létre. Az eMagyar pontok olyan közösségi internetelési helyek, ahol a lakosság a nyitvatartási időben, önköltségi áron juthat hozzá az internethez, illetve az eMagyar pont által kínált további szolgáltatásokhoz (nyomtatás, szkennelés, sokszorosítás, pályázatírás stb.). Ma már Vajdaságban eMagyar pontok hálózatáról beszélhetünk, hiszen a pontok száma önmagáért beszél. Vajdaságban sok helyen az eMagyar pont telepítése jelentette az egyetlen szélessávú elérési helyet, melyen a település polgárai a világháló végtelennek tűnő tengerén szörfözhetnek, s mélyíthetik már meglévő tudásukat újabb információkkal és tapasztalatokkal. Az eMagyar pontok hálózata fokozatosan alakult ki. Az első körben 2004–2005 között 14 eMagyar pont települt, a második körben pedig 19 eMagyar ponttal gyarapodott (elsősorban) a vajdasági magyarság. Vajdaságban minden eMagyar pontnak szélessávú internetelérése van (kábeles, mikrohullámú, műholdas, bérlet vonalas megoldással)! Paraméterekben ez azt jelenti, hogy az internet download sebessége legalább 256kbit/s, az upload pedig minimum 64kbit/s. Az eMagyar pontok második köre után minden eMagyar pontnak van legalább 2db korszerű számítógépe, 1 db multifunkcionális nyomtatója, licencelt szoftvere (Microsoft Windows XP, Microsoft Office, AVIR, Firewall), felügyeleti személyzete és nyitvatartási ideje. A vajdasági eMagyar pontok legfontosabb adatait mindenki megtekintheti a [www.emagyar.net](http://www.emagyar.net) internet oldalon.

Jelenleg a következő településeken működnek eMagyar pontok: Szabadka (3), Zenta, Magyarkanizsa, Magyarcsernye, Muzslya, Óbecse, Temerin, Ürményháza, Székelykeve, Bácskertes, Bácsgyulafalva, Kula, Újvidék (3), Palánka, Zenta, Ada, Torda, Palics, Csóka, Hódegyháza, Szaján, Tiszaszentmiklós, Tiskálmánfalva Bácsföldvár, Szenttamás, Törökbecse, Torontálvásárhely, Csantavér, Kisorosz.

### **Mi az eMagyar pont?**

- ablak a világra, lehetővé teszi az ismeretszerzést, hozzáférhetővé teszi a magyar nyelvű irodalmat (eKönyvtárak, tanulmányok), hozzáférhetővé teszi MINDENKI számára a világhálót, gyorsabb, biztonságosabb internet-hozzáférést tesz lehetővé.

Mire használjuk?

- Internet (eLevelezés, anyaggyűjtés, szórakozás); beszámoló, prezentációk elkészítése; nyomtatás, szkennelés.

Az eMagyar pontok többsége a működtető szervezet irodájában van (41%), egyharmaduk iskolákban, művelődési házakban és Magyar Irodákban található, 13% egyéb helyeken üzemel. Az eMagyar pontok kétharmadának 1–3 számítógépe van (ebből egyharmaduknak 1, a fennmaradóknak 2–3). Háromnál több számítógéppel 17%, ötnél több számítógéppel 16% rendelkezik. Érdekes lenne



a jövőben továbbfejleszteni a számítógépparkot, igény minden régióban van rá. A szervezetek egynegyede havonta átlagosan legfeljebb 20 embernek, 35% 21–50 embernek, 28% 51–100 embernek nyújt internetszolgáltatást. Nagyjából minden tizedik eMagyar ponton havonta száznál többen interneteznek. Az igénybevett szolgáltatások közül az e-mailezés (35%), a tanulás (32%) és a szörfözés (30%) a leggyakoribb. Személyes ügyek intézését a válaszadók 11%-a, pályázatok keresését 12%, szórakozást és chatelést 8–8%, online újságolvasást 7% említett. Az internethasználat mellett a leginkább igénybevett szolgáltatások csökkenő sorrendben a következők: nyomtatás (19%), adatgyűjtés és levelezés (mindkettő 16%), szakmai tanácsadás és kapcsolatteremtés (mindkettő 11%), pályázati tanácsadás (10%), fénymásolás (6%), konzultáció a helyi és regionális problémákról (4%) és szkennelés (1%). A válaszadók 6%-a említett egyéb szolgáltatásokat. Az eMagyar pontok jellemző célcsoportját a diákok alkotják (83%). Itt a középiskolások dominálnak (41%), majd az egyetemisták (22%) és az általános iskolások (20%) következnek. A látogatók további 23%-a felnőtt: 7% nyugdíjas, 6% más csoportokhoz tartozik. Mindezt a kormegoszlás is alátámasztja: a felhasználók 43%-a 18 éven aluli, 27%-uk 18–25 éves, 18% 25–35 éves, 11% pedig 35 éven felüli (köztük 9%-ot alkotnak a 35–60 évesek, 2%-ot a hatvanon felüliek).

Az eMagyar pontokkal kapcsolatos jövőbeli teendők felvázolása:

- Erősíteni kell az eMagyar pontok hálózatjellegének tudatát;
- Megismertetni az egyes eMagyar pontok vezetőit, fenntartóit, alkalmazottait az eMagyar pontok alapidokumentumaival;
- Folyamatosan és rendszeresen kapcsolatot tartani a budapesti központ GKM (MAITT) és az eMagyar pontok között;
- Folyamatosan követni az GKM honlapját az eMagyar pontokban;
- Kapcsolatépítés és kapcsolattartás az eMagyar pontok között, a közös portálnak az [www. emagyar.net](http://www.emagyar.net). tartalommal való feltöltése;
- A hálózat erősítése érdekében megfelelő információs rendszer kialakítása a pontok között;
- Folyamatos tájékoztatás és visszajelzések megkövetelése az Irányító Bizottság és az eMagyar pontok között;
- Tapasztalatcsere, találkozók, élő kapcsolat, kimutatások a pontok látogatottságáról;
- Működési költségek, infrastruktúra és megfelelő szakértelemmel rendelkező és azt folyamatosan bővítő személyzet biztosítása, hozzájárulás az alkalmazott béréhez;
- eszközfejlesztések, a számítógépek számának növelése, folyamatos műszaki karbantartás és fejlesztés.

Tartalomfejlesztés szempontjából:

- Magyar nyelvű IT és szakirodalom, video-tananyag, oktatóprogramok, e-learning;
- Aktuális pályázatok továbbítása és összegzése;
- Továbbtanulási lehetőségek;
- Együttműködési lehetőségek;
- Kárpát-medencei kulturális naptár, eseménynaptár, sporthírek, lapszemle, szakmai konferenciákról szóló tájékoztató;

- Szórakozási lehetőségek, ifjúsági rendezvényekről szóló tájékoztatók;
- Utazási lehetőségek, látnivalók az egyes régiókban, idegenforgalmi információk, csereturizmus, nyári táborok fiataloknak, többnyelvű országismertető;
- Kisebbségi magyarok problémái, nehézségeik megoldásából származó tapasztalatok megjelenítése.

#### 5.2.4. A digitális szakadék

Az információs társadalom szolgáltatásait az egyes országok, és régiók lakói, a különféle társadalmi csoportok tagjai nem egyforma eséllyel vehetik igénybe. A vajdasági társadalom digitális szakadékának vonalát is, mint más társadalmakban, az anyagi háttér, a képzettség és a életkor határozza meg. Így a leghátrányosabb helyzetben az 55 évnél idősebb nemzedék, a kiskeresetűek, illetve a kevésbé iskolázottak vannak. A digitális szakadék az információs társadalom szolgáltatásaihoz szükséges korszerű távközlési infrastruktúra hiánya miatt is kialakulhat egyes régiókban, ahol az üzleti ösztönzők önmagukban elégtelenek a távközlési vállalatok piaci megjelenéséhez. Ezt figyelembe véve a fent felsorolt kategóriákhoz hozzásorolhatjuk a kistelepülésen élőket is.

Szerbiában, így Vajdaságban sem beszélhetünk a digitális szakadék csökkenéséről. Ezt felismerve mind az Európai Unió, mind pedig az egyes nemzeti kormányok igyekeznek olyan cselekvési programokat megfogalmazni, amelyek csökkentik a hozzáférés és a használat vonatkozásában megragadható digitális szakadékot az egyes térségek és társadalmi csoportok között. Az országokon belül meghúzódó digitális szakadékok, törésvonalak kialakulásának hátterében különféle anyagi és kulturális okok húzódnak meg. A társadalom egyes csoportjait eltérő vásárlóerő (purchasing power) jellemzi, s így eltérő arányban képesek megfizetni a drága info-kommunikációs eszközöket illetve az internethasználattal kapcsolatos távközlési költségeket. A háztartások közötti „hagyományos” jövedelmi egyenlőtlenségek szorosan összefüggenek az információs társadalom szegmentációjával – ezért is értékelődik fel például a támogatott közösségi hozzáférési lehetőségek bővítése. Hiába teremt lehetőséget a számítógép és az internet használatához szükséges ismeretek, készségek megszerzésére már az alapfokú oktatási rendszer is, ha az eszközök használatát kulturális okok gátolják: a digitális írástudás (digital literacy) vagy – a vonzó, a használatot serkentő online tartalmak, szolgáltatások híján – az érdeklődés hiánya. Vajdaságban alacsony az idegen nyelvet beszélők aránya. Ez is nagymértékben befolyásolja az információs vívmányok használatát.

A digitális szakadék leküzdéséhez össztársadalmi összefogásra van szükség. Ösztönözni, propagálni és oktatni kell az idős nemzedéket, illetve a szegényebb társadalmi rétegbe tartozókat, és állami támogatásokkal ösztönözni az internetszolgáltatókat, hogy a gazdasági szempontból kevésbé vonzó befektetési területekre – a kistérségi településekre is –, ugyanolyan ütemben tudjon eljutni a szélessávú internetelérési lehetőség. A digitális szakadék ott tátong, ahol kisebb arányban használják az IKT-eszközöket. Vajdaságnak és Szerbiának is nagy a lemaradása az informatika és hírközlés terén.

A rendelkezésünkre álló statisztikai adatokat figyelembe véve a legfontosabb tennivalók a 2006–2010 közötti időszakban országos szinten:

- Növelni a fixtelefonvonalal való ellátottságot a jelenlegi 31%-ról 47%-ra;
- Az ikertelefonok számát 5% alá csökkenteni a jelenlegi 47%-ról;
- Növelni az internetfelhasználók számát legalább 30%-ra a jelenlegi 11%-ról;
- Növelni a szélessávú internetelérések arányát legalább 30%-ra;
- Elektronikus kormányzat bevezetése.

A legfontosabb tennivalók a 2006–2010 közötti időszakban vajdasági szinten:

- Felmérést végezni, különös tekintettel magyar intézményeinkre (statisztikák, felmérések, tanulmányok);
- Növelni a közösségi elérést eMagyar pontok számát illetően; minden magyarlakta településen legyen legalább egy eMagyar pont;
- Az eMagyar pontok eszközfejlesztése, a számítógépek számának növelése, folyamatos műszaki karbantartása és fejlesztése;
- Tartalomfejlesztés az eMagyar pontokon;
- Informatikai képzések és táborok szervezése;
- IKT szektor befektetéseit ösztönözni. Informatikai befektetéseket serkentő üzletember-találkozókat szervezni;
- A digitális szakadék csökkentése; a számítógép és az internet használatának serkentése különösen a hátrányos helyzetben élő lakosság, illetve az idősebb generáció esetében;
- Megfelelni az információs társadalom kihívásainak.

## **6. Idegenforgalom, turizmus és vendéglátás**

Szerbia az elmúlt tizenöt év politikájának köszönhetően elvesztette összes tengeri kijáratát, és ezzel – magától értetődően – a tengerparti turisztikai övezeteket is, ami a korábbi Jugoszlávia nemzeti termékének jelentős részét adta. Az elmúlt ötven évben éppen az Adriai-tenger közelségének miatt fejlesztették csak nagyon alacsony szinten a szerbiai belföldi turizmust. Vajdaságban az elmúlt évtizedekben a turizmust elsősorban a vadász-, gyógyfürdő- és kis mértékben a városokat látogató, kulturális jellegű turizmus jelentette. Az ország számára fontos a turizmussal külföldről beáramló bevétel, ezért a szerb kormány is prioritásként tűzte ki a turizmus fejlesztését. Egy külföldi tanácsadó céggel kidolgoztatták Szerbia Turisztikai Fejlesztési tervét, amely meghatározza a fejlesztendő részeket, és a fejlesztéshez stratégiát állít fel.

### **6.1. Idegenforgalmi vonzás – Bevásárlóturizmus a határ mentén**

A turizmus teljesen más értelmezést kap, ha a határ menti régió szemszögéből vizsgáljuk. Az országhatárok megléte eleve más hozzáállást követel meg. A határ egymástól, ha nem is nagymértékben, de eltérő, fejlettebb, esetleg fejlet-

lenebb területeket választ el. Különösen fontos a turizmus szerepe szomszédos, fejlettebb régiók esetében, ugyanis egy jól összeállított turisztikai program-csomaggal jelentősebb tőke csalogatható át, így valójában a turizmus kitörési lehetőségét jelent a fejletlen régiók számára (Boros L. 2002).

A turizmus sajátos formáját képezi a bevásárlóturizmus, s általában a határátkelőhelyek közelében lévő településekre jellemző. Határrégiókban Szabadka profitál leginkább belőle. Igen széles sávban érezteti hatását: a hazai fogyasztók gyenge vásárlóerejét gyakran erősítik szegedi, sőt budapesti vásárlók is. Ilyen esetekben vonzó tényezők az árak, a nagy áruválaszték, a jó minőség, esetleg bizonyos árucikk hiánya, illetve beszerzési nehézségek a szomszédos országban. Számunkra elsősorban a magyarországi vásárlóerő a legkifejezettebb, ez jelzi a gazdasági helyzetet, pontosabban az életszínvonalat. Konkrét statisztikai adatok hiányában nehéz a folyamat precíz és tárgyilagos lekövetése, viszont a működő, új keletű gazdasági ágazat létezése, fontossága és gazdaságra gyakorolt hatása nem vitatható. Valójában kétirányú turisztikai mobilitásról beszélhetünk a bevásárlóturizmus határrégióra kivetített példáján. Mégpedig Szeged–Szabadka, illetve Szabadka–Szeged irányú bevásárlás-szándékú mozgást jegyezhetünk, ahol központi szerepet játszik a horgosi és kelebíai határátkelő. Szeged nem kiindulópontot és végállomást képez; gyakran csak a határ közelségének köszönhetően tranzit szerepet tölt be, és mintegy tölcsért képez Magyarország északi részei és a délvidék egyes vonzáskörzetei – esetünkben Szabadka – között. Elsősorban a textil és a lábbeli árban vannak jelentősebb különbségek, ezek gyártásában jobbak is vagyunk, de gyakran csak a miatt van, mert közelebb vannak azok az országok, ahonnan a beszerzőink olcsóbban hozzájuthatnak a minőséges árukhoz. A feketegazdaság itt is visszaköszön. A sok, határhoz közel élő munkanélküli, kihasználva a határ adta lehetőségeket, külföldi árucsempészségből, behozatali áru értékesítéséből tengődik, és próbál segíteni kilátástalan helyzetén. Az árut a szomszédos Romániából, Olaszországból, vagy a távolabbi Törökországból, esetleg Kínából, Távol-Keletről szerzik be, majd itt értékesítik. A szabadkai bolhapiac már-már egy hatalmas bevásárlóközpontra emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy semmi sem legális. Vásárlók viszont szép számban érkeznek, elsősorban Magyarországról. Erről tanúskodik a külföldről nap, mint nap (s egyre gyakrabban) érkező autóbuszok száma is. A másik, Szabadka–Szeged irányú mobilitás szintén a feketézéssel hozható kapcsolatba, hiszen a hazai, a feketegazdaságból élő lakosság Magyarországon szerzi be az árut, főleg az ott olcsóbb élelmiszer és közfogyasztási cikkeket, majd becsempészik az országba, illetve kisebb tételekben, személyes fogyasztás címén behozzák, és továbbadják. Nem ritka jelenség pl. a belgrádi piacokon sem a magyar szalonna, vagy a Pick szálami. Ezek már szinte hivatásos méreteket öltenek, mert a feketegazdaság több ezer munkanélkülit kénytelen foglalkoztatni. *„A határ, amellettt hogy egy a turizmusra ható adott-ságok közül, kialakítja a maga sajátos turisztikai tevékenységeit, amelyek közül a bevásárlóturizmus a legjelentősebb, egyben a 'legsérülékenyebb'”.<sup>12)</sup>* Esetleges hatósági megszorításokkal, nagyobb vámellenőrzésekkel derékba törhet a bevásárlóturizmus felfelé ívelő görbéje.

<sup>12)</sup> Boros Lajos: A határmentiség hatása a turizmusra. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2002. 144. o.

Vajdaságban, 2004-ben összesen 239 ezer éjszakát töltöttek turisták, közülük csupán 57 ezer volt a külföldi vendég, a többi hazai. A 239 ezer vendég-éjszakából 233 ezret szállodákban töltöttek, 6 ezret gyógyfürdőkben és kempingekben. Vajdaságban Újvidék az egyetlen olyan város, ahol 100 ezernél több vendégéjszakát töltöttek, ami mutatja azt is, hogy a magyarul lakta régióban első sorban nem a turizmus a jövedelemtermelő ágazat.

Az elmúlt években legtöbb turista Szerbiába Boszniából (110 ezer), Szlovéniából (72 ezer), Macedóniából (64 ezer) és Horvátországból (46 ezer) érkezett. Ez azt mutatja, hogy még mindig a volt tagköztársaságok lakosai keresik fel legszívesebben az országot. Őket nem számítva 2004-ben. a legnagyobb számban az olaszok foglaltak szállást Szerbiában, ez összesen 14 ezer vendég-éjszakát jelentett. Ők szervezetteren jönnek vadászni hozzánk, ahol még mindig szinte korlátlanul pusztíthatják a védett állatokat. A vadászturizmus az egyik legfejlettebb turisztikai ág az országban. Nem léteznek kimutatások arról, hogy a vizsgált területen hány szoba, illetve ágy áll a turisták rendelkezésére, a statisztikai évkönyvből egyedül azt lehet megtudni, hogy a térség egyik fő turisztikai központjában, Szabadkán és Palicson összesen 766 ágy várja a vendégeket.

A turizmus piacán kétféle országot, régiót tudunk megkülönböztetni: küldő és fogadó területeket. Gazdasági okokból minden küldő terület fogadóvá szeretne válni, ezzel is növelve bevételeit mind makro-, mind mikro-ökonómiai szinten. Vajdaság küldő terület, és elsődleges célja kell, legyen, hogy fogadóvá váljon, vagy legalább elérje, hogy a jövedelmet, amelyet a vajdaságiak elköltenek máshol, az ide utazók visszahozzák, hogy a mérleg ne legyen negatív. Mivel Vajdaság nem turisztikai, hanem elsősorban mezőgazdasági terület számos természeti kincssel, ezt kell mindenképpen figyelembe venni.

Az idegenforgalom olyan iparág, amely a máshol megtermelt jövedelmet transzformálja át más területekre, ahol egyébként nem lehetne magas jövedelmet termelni. A küldő országok kiemelt turisztikai értékekkel nem rendelkeznek. Az ilyen, hagyományokban és látnivalókban vonzó vidékek számára a felfedező és vándorturizmus lehet esély. Ezt olyan területeken érdemes fejleszteni, mint amilyen Vajdaság is, ahol nincsenek kiemelt turisztikai értékek: tengerpart, a hegyvidéki, téli sportközpontok vagy hévizek nyújtotta előnyök.

A stratégiánkat a hagyományokra, a természeti kincsekre és a falura kell alapozni, ezt kiegészítheti az a néhány turisztikai központ, amely a vizsgált térségben létezik, illetve azon városok, amelyeknek kulturális turisztikai vonzerejük van. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a régió áthalad Európa egyik legfrekvenciáltabb közúti és vasúti folyosója is, és közvetlen közelünkben folyik a Duna, ami szintén kiemelt közlekedési útvonalnak számít. E lehetőségeket ki kell használni: megfelelő programokkal meg kell állítani azokat az embereket, akik csak végigrobognak a mi területünkön, és nem állnak itt meg.

Szerbia idegenforgalma a világpiacon nem jelenik meg. Nincs markáns ország-imázsa, és az elmúlt évek háborúi, valamint politikai helyzete sem tett jót a turisztikai iparnak. Szerbiában a hegyi üdülőkörzeteken kívül nincs egyetlen olyan turisztikai vonzás sem, ami a tömegturizmust idecsalogatná. Belgrád sem olyan kulturális központ, amely tömegeket vonzana Szerbiába. A vizsgált északvajdasági régió bizonyos értelemben előnyös helyzetben van, mivel kulturális, természeti és más kapcsolatai évszázadosak Magyarországgal. Ezt a kapcsolat-

rendszert és Magyarország kivételes turisztikai világpiaci pozícióit kihasználva eredményesen tudunk együttműködni, úgy, hogy ne legyünk egymás versenytársai, hanem erősítsük egymás kínálatát és eredményeit.

## 6.2. Lehetséges fejlesztési irányok

Nyugat-Európában több évtizedes hagyománya van az ún. tematikus útvonalak/programok kialakításának. Közös vonásuk, hogy egy téma köré csoportosítva fűzik föl a turisztikai látnivalók sorát, felkeltve az érdeklődést, és bemutatnak a turisták széles körének egy sor látnivalót. Az utak, a témaválasztástól függően, nem korlátozódnak kizárólag egy turisztikai vagy fejlesztési régióhoz, hanem igen gyakran átnyúlnak a szomszédos térségek területére, a határokon átnyúló, nemzetközi kooperáció alapját is képezve. Ezek a különleges turisztikai *ösvények* hozzájárulnak bizonyos térségekben egyedi idegenforgalmi produktumok kialakításához. A tematikus utak szervezését illetően sok megoldás létezik. Az utazások általában mindig egy bizonyos esemény köré szerveződnek.

Vajdaság elsősorban természeti kincseire, hagyományaira, valamint sokszínű kultúrájára alapozhatja turizmusát. Ha ehhez még hozzáadjuk, hogy a régió határos Magyarországgal, és az Alföldön is nagyon hasonló a helyzet, akkor magától adódik a lehetőség, hogy ezeket a meglévő idegenforgalmi vonzerőket tematikus utakká csoportosítva, a határon túli, hasonló látnivalókkal összekapcsolva – s így kihasználva a már meglévő piacot közös – programcsomaggal lépünk ki a turisztikai világpiacra.

Beszélhetünk **regionális alapokon működő megszervezésről**, mely Vajdaság esetében lehetne egy Tisza menti turisztikai témájú út. Az aktív turizmus szintén egy lehetőség. A fejlesztésekben kiemelt szerepet kap a vízi (evezőtúrák, horgászat, sportbázisok), valamint a vadászturizmus. Akár egy *hátizsákos vízi túra* keretén belül is egyedi látnivalót és élményt lehet nyújtani a vendégeknek, ami nem csak egy bizonyos piaci réteget volna hivatott megközelíteni, hanem nagyobb célcsoportnak lehetőséget nyújthatna. Nagyon fontos az idegenforgalmi szemléletet oly módon formálni, hogy az ne csak a külföldi turisták igényeit tartsa föltétlenül és kizárólagosan szem előtt, mert a hazai vendégek diszkriminálása hiba. Ez a fajta turisztikai témaszervezés egyedi jellegű, a környéken még nincs ilyen, pedig jelentősek a lehetőségek. Pl. túra Becsétől, Magyarkanizsán keresztül egészen Szegedig. Itt szinte minden Tisza menti község (Becse, Ada, Zenta, Magyarkanizsa) és települései bekapcsolhatóak a kezdeményezésbe. Számunkra a fő érték a Tisza: a fürdőzés, a horgászat, vízi turizmus, családi üdültetés. Éppen ezért a fő fejlesztési irányt a strand- és kempingszolgáltatások fellendítésében kell meghatározni. Olyan strandokkal, sétányokkal, partszakaszokkal, mólókkal és kikötőkkel kell a Tisza menti városoknak, településeknek rendelkezniük, amely bármely európai fürdőhellyel fel tudja venni a versenyt. A meglévő strandok, kempingek állapotán esztétikai, higiénés és építészeti szempontból kell javítani, mert csak a helyi szükségleteket kielégítő, sokszor lerobbant épületegyüttesekkel nincs turisztikai versenyképesség. Kisebb beruházásokkal létre lehet hozni az aktív sportturizmushoz nélkülözhetetlen néhány sportpályát, tenisz-, foci-, gokart, bowling, sárkány-



röptetés, minigolf, ezekre a kempingtelepek környékén van szükség. Revitalizálásra vár számos horgászatra alkalmas partszakasz. Csónakkal és hajóval is lehetővé kell tenni a Tisza megközelítését. Kerékpárkölcsonzással is elérhetővé kell tenni a turisták számára a térség tájainak megismerését.

Külön fontossággal bír – nem csak a Tisza menti települések esetében, de egész Vajdaságra vonatkozóan is – a vadászturizmus. Ehhez minden feltétel adott.<sup>13)</sup> Lovas nemzet lévén (a magyarul lakta települések) jelentős helyen kellene szerepelni a lovas turizmusnak. Néhány településen vannak lóversenyzésre alkalmas pályák, versenyeket is tartanak Oromon is és Zobnaticán is, valamint lovaglással egybekötött túrákat. Ehhez szintén befektetésekre lenne szükség.

Más megközelítés: a tematikus kiránduló utak szervezéséhez egy bizonyos **térség településeinek vonzáskörzete** is szolgáltatathat vizsgálódási alapot. Vajdaság esetében néhány településnek az átlagosnál nagyobb turisztikai vonzereje van. Kiemelt szerepe van Szabadkának, és a hozzá kapcsolódó turisztikai központnak, Palicsnak. Szabadka a határsávtól 10–15 kilométerre elhelyezkedő nagyváros, Magyarországról két közúti határátkelőn is meg lehet közelíteni, így közlekedési szempontból igen nagy a jelentősége a térségben. Budapestről érkezik a nemzetközi vasútvonal, amely Újvidéken, Belgrádon, Nišen is áthalad. Ugyanebben az irányban fontos nemzetközi főút is átszeli a várost (E-75). Szabadkának 120 000 lakosa van, a városhoz szorosan kötődő agglomerációval együtt mintegy 200 000. Iparára jellemző, hogy szorosan kötődik a mezőgazdasághoz, bár az utóbbi évtized igencsak megtizedelte a nagy feldolgozó üzemeket; helyükbe sok kis üzem lépett. Szabadkát a tolerancia városának is nevezik; három nemzet kultúrája keveredik benne. Ez a kulturális sokszínűség nagy lehetőséget jelent turisztikai szempontból. A várostól északra, a határ mentén végig erdő húzódik, melyet a századfordulón telepítettek, hogy megkösse a homokot, melyet az északi szél folyamatosan hordott rá a városra. Ebben a több száz hektárnyi erdőben több vadászház is van, illetve több üdülőttelep, amely szintén turisztikai érték. Célszerű lenne erősíteni Szabadka konferenciajellegét is, hiszen olyan intézmények találhatók a községközpontban (pl. egyetemi karok, kórház, egyházak), amelyek kapacitásban is alkalmasak ilyen típusú rendezvények lebonyolítására. Minden, ami az integrált Európából érkezik, legyen az akár tudás, tapasztalat stb. a térség ezen, a határhoz legközelebb álló kulturális központon keresztül érkezik.

Palicsfürdő a magyar határtól 24 kilométerre fekszik, Szabadkától 9 km-re délkeletre. A Palicsi-tó a jégkorszak végén, természetes úton keletkezett. 150 évvel ezelőtt kezdődött meg a szervezett turizmus kiépítése. A tavat 1690-ben említik először Paligo Palus néven. A 18. században szódát állítottak elő a vízből. A Vér-tó kisebb tavacska, a Palics elrekesztett ága. Nevét a vízében található vörös színű algákról kapta. 1853-ban kezdte meg működését az újonnan épült meleg fürdő, ahol 1863-tól a tóból vett iszapot is hasznosítják gyógyításra. Sajnos, a 20. század közepére – a rossz vízgazdálkodásnak következtében – a tó vize elvesztette a gyógyhatását. De addigra már kiépültek szállodák és strandok,

<sup>13)</sup> A Szabadka községhez tartozó Györgyén településen a vadászatnak már a XV. századba visszanyúló múltja van. Jelentős a vadászat Horgoson, Magyarkanizsán, Oromon, Velebten, Zenta községben, Törökfalun, Valkai-soron, Völgyparton, Csókán, Tiszaszentmiklóson, Sárin, Béregen, Körtésen, Küllődön és másutt. Befektetési kézikönyv, Most–Hid, Szabadka, 2005.

melyek ma is betöltik funkciójukat. Egyedül a régi nádfedeles sárfürdőt bontották le a hatvanas években. A későbbiek során a tó mellett hévizet találtak, ami ma két nyitott, csak nyáron üzemelő medencét lát el. Jelenleg a Palicsi-tó üdülőrészét körülvevő parkban három magas komfortfokozatú szálloda működik, egy halászcsernye és egy klasszikus vendéglő. A tavon három strand van, a cölöpökön álló valamikori női fürdő, a férfistrand, amelyhez egy nagy móló is tartozik, minkét strandon kabinbérleti lehetőség van. A férfistrand keretében működik a termálvizes medence, és óriáscsúszda is van. A férfistrandtól délre van az üdülőtelep, amely sok kis hétvégi házból áll, illetve számos cégnak van itt nyaralója. Palics másik nevezetessége az állatkert. A világ minden részéről vannak itt állatok, a nyolcvanas években elvégzett korszerűsítésnek köszönhetően az állatok nagy része szabad kifutókban, és nem szűk ketrecekben van elhelyezve. A tavat határoló park közepén helyezkedik el a szabadtéri színpad, ahol nyáron színi előadásokat és filmvetítéseket rendeznek. A park központja a Vigadó, mely hajdanán étterem volt, ide jártak ki a polgári családok vasárnapi ebédre, amelyhez kellemes cigánymuzsikát hallgattak. Sajnos most az épület szinte romos állapotban áll, az igazi funkcióját nem találják az illetékesek. Ebben az évben kezdtek bele egy közepes méretű konferencia-központ kialakításába, amellyel meg lehetne oldani a szállodák téli kihasználását is. Szintén a tó közvetlen partján működik a kaszinó is. A sportok szerelmeseinek Palics kiváló pihenőhely, a tavon szinte minden vízi sport üzhető, ezenkívül tenispálya, tekepálya, kerékpárkölcsönző, valamint sárkányrepülési lehetőség is van. Az üdülőtelep mellett van a sportközpont, ahol minden labdajátékra alkalmas pálya ki van építve. A tó, amellett, hogy rekreációhoz nyújt feltételeket, megfelelő befektetések és tudatos fejlesztések mellett a vajdasági vitorlázás fellegváraként válhatna közhasznúvá.

A Ludasi-tó Szabadkától keletre fekszik, ősrégi tó. A Körös folyó és részben a Palics vize táplálja. Halban gazdag még ma is. Európai szintű jelentősége, hogy a Ramsari Egyezmény alapján (eredetileg a vizes élőhelyek védelme) természetvédelmi területnek számít a madárvonulások szempontjából: a tavat övező nádasokban és a partok mentén találnak pihenőhelyet.

A határzóna másik kiemelt vonzaskörzet-központja Magyarkanizsa, ahol elsősorban a termálturizmus (Gyógyfürdő<sup>14)</sup>) alakított ki egyfajta frekvenciát, külföldre is kiterjedő vonzaskörzetet. A szálláshelyek és turistaforgalom statisztikájából kiindulva, és az adatokat elemezve, célszerű egy olyan kínálattal előrukolni, mely a turista átlagos 2–3<sup>15)</sup> napos tartózkodását akár egy, vagy több nappal képes meghosszabbítani.

Meg kell említenünk a topolyai múzeumot, melyhez tartozik egy tájház, szélmalom és egy kovács-bognár műhely is. Topolya határában van a Topolyai-

---

<sup>14)</sup> A „Magyarkanizsai Csodakút Artézi Fürdő” több mint kilencvenéves fennállása alatt korszerű rehabilitációs gyógyintézetként fejlődött. Az ásványi eredetű hévizet és a gyógyiszapot reumás megbetegedések, illetve csont- és izületrendszeri sérülések utógógykezelésére használják elsősorban. Az ásványviz nátriumos, hidrokarbonátos, jódos, bromidos, szulfidos, alkáli hipertermális víz. Kiegészítő gyógyszerközként szolgál terápiákhoz és erőnlétjavításra. A furatmélység 1140 méter, a vízhőmérséklet 72<sup>o</sup>C.

<sup>15)</sup> Magyarkanizsa és Szabadka turisztikai fejlesztésére vonatkozó tanulmány egy 1996–2000-es periódusból származó statisztikára hivatkozik. Kanizsa, a gyógyfürdője, valamint a szolgáltatások, környezet stb. fejlettsége miatt, jóval kedvezőbb statisztikai indikátorokkal rendelkezik. Az ágyak száma is nőtt az említett időszakban, ugyanakkor Szabadka esetében csökkent. Mind a



tó, mely kiépített modern strandjaival számos vendéget vonz egész évben, nem beszélve a zobnaticai birtokról, amelynek területén van az országban is egyedülálló ló-múzeum, valamint korszerű lovarda, ahol lovassportok űzésére megvan minden feltétel.

Bár kissé távol esik a határtól (60 km) nem szabad megfeledkeznünk Kishegyesről és az ott található Kátai-tanyáról. Ez a tanya a Bács-ér mentén, a völgyparton fekszik. Elsősorban diákturizmusban érdekelt, 80 ember számára nyújt elhelyezést (komfortos, étkezési lehetőség is van). A tanya mellett a településen működik Vajdaság egyetlen pékmúzeuma, és számos más műemlék-jellegűen felújított épület elsősorban a falusi turizmuskedvelőket csalogatja. A falu írójának, Csépe Imrének emlékére több évtizede minden őszi irodalmi napokat rendeznek.

Elengedhetetlen, hogy ezek a vonzásközpontok olyan fejlesztési koncepciót dolgozzanak ki, amely egyrészt segít a városokhoz kapcsolódó idegenforgalmi attrakciók köré szervezett rendezvények, programok létrehozásában, másrészt a koncepciót követve a településeknek igyekezniük kell a befektetőkkel karöltve minél több szolgáltatást nyújtani a hozzájuk látogatóknak. Nélkülözhetetlen az információs központ, ill. pavilon működtetése, illetve információs pontok létrehozása, és mindezek online módon történő megjelenítése egy közös, turisztikai információkkal szolgáló weboldalon. A szépen megművelt mezőgazdasági vidék önmagában is vonzó lehet, és a mezőgazdasági termékek közvetlen értékesítését is nyújthatja a turistáknak; az érintetlenül hagyott, nem megművelt terület látványként, kirándulóhelyként csábító. E két elkülönülő, de egymással összekapcsolódó kategória értékes lehet a turizmus számára. Az első a közvetlen kínálatot, a turizmus erőforrásainak háttérét jelenti. A falusi turizmus célja és előnye a meglévő épületvagyron és az adott régió természeti értékeinek hasznosíthatósága. A falusi vendéglátás arra kínál esélyt, hogy a szinte soha nem használt *tisztaszobák* – egy higiéniai modernizálás után – alkalmassá váljanak az adott térség természeti szépségei iránt érdeklődő turisták fogadására. A szállásadás mellett a vendégre főzni és mosni kell; szórakozni, kikapcsolódni szeretne, tehát bővíthető a vidéki foglalkoztatottság. A vidéki vendéglátás nagy előnye, hogy a helyi, sőt a saját termékek közvetlen módon értékesíthetők. A falusi turizmus járulékos célja a népszokások, ősi népi mesterségek felelevenítése, a hozzájuk fűződő hagyományok újraélesztése és felkínálása a turisztikai szolgáltatásokban. A falusi turizmus területén működő vállalkozások között mindenképpen összefogásra van szükség. Van olyan civil szervezet, amely alulról jövő kezdeményezésként jött létre, és elsődleges célja a falusi turizmus fejlesztése. Ennek egy klasztert kell létrehoznia a vállalkozók között, mert jóval nagyobb eséllyel pályázhat támogatásokra.

---

hazai, mind a külföldiek vendégéjszakáinak száma mindkét községben nőtt, melynek alapján pozitívabb turisztikai szemlélet kialakulására következtethetünk. Van érdekeltség, és látnivalót is tud mutatni a térség a vendég számára. A hazai vendégek Szabadkán az öt év alatt átlagosan évenként 2,1, 2,5, 1,8, 2,0 illetve 1,9 éjszakát töltöttek el, míg a külföldiek 1,7, 1,7, 1,8, 1,8 illetve 2,6 éjszakát. Magyarkanizsa helyzete sokban különbözik a fent említett okok folytán. Itt a hazai turisták 7,9 8,0 8,0 8,7 illetve 9,6, a külföldi turisták 4,5, 4,5, 3,3, 5,6 illetve 4,8 éjszakát töltöttek átlagosan Kanizsán. Z. Bjeljac–N. Curčić – O. Dobrovojević: The development possibilities of tourism in Subotica and Kanizsa municipalities as a part of economic development in the border area. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2002.. 451–458. o.

Rohamosan csökken a vidéken, a mezőgazdaságból élők száma, ennek a tendenciának a megfordítása érdekében az unió a vidékfejlesztési program keretében anyagi eszközökkel támogatja a vidéken maradási, melynek célja egyfajta modern *röghöz kötöttség*, a természet megőrzése, a vidéki életfeltételek javítása. E forrásokból a falusi turizmusra is jut, mint a vidékfejlesztés egyik komoly ágára. A nyertes pályázóknak ebből – a komolyabb beruházások mellett – a marketing tevékenység fejlesztésére is kell eszközöket átcsoportosítani. A legjobb területméret erre az ún. kistérség: egy-két nagyobb település, mint központ, és a körülötte fekvő falvak együttese. Az unió irányelvei a támogatások megítélésénél is a régiók és a kistérségek preferálását helyezik előtérbe. Attól függetlenül, hogy Szerbia még jó ideig nem lesz tagja az Európai Uniónak, regionális együttműködés keretében ő is pályázhat céleszközökre. Egy olyan projektet kell kidolgozni, melynek hosszú távú célja, hogy a természet és a régió lehetőségeit kihasználva, a lehető legnagyobb mértékben tudják fejleszteni a falusi és ökoturizmust a határ menti térségben. A legrövidebb időn belül számba kell venni mindazokat a vállalkozókat, akik jelenleg falusi turizmussal foglalkoznak, és azokat is, akik szeretnék vele foglalkozni. Mindezek mellett egy vonzerőleltárt kell készíteni a régióban, mely kiegészítheti a falusi turizmushoz kapcsolódó programokat, majd a klaszter keretében szükség van egy régiót felölelő marketingtervre, valamint közös a határon átnyúló programcsomagokat alakítani ki, felhasználva a kutatásban begyűjtött információkat. Ezzel a változatos, de mégis a falusi turizmushoz kapcsolódó csomaggal már a turisztikai világpiacra is ki lehet lépni, nem kell csak a régióban gondolkodnunk. Konkrét cél egy közös, nyilvánossággal kapcsolat tartó PR-kiadvány elkészítése, valamint közös internetes oldal működtetése

Kialakítandó a folyamatos tapasztalatcsere mind a határon túli partnerekkel, mind a hazai résztvevők között, valamint a megszerzett tudást frissítése és a világ legújabb trendjeinek átadása a vállalkozóknak. A végső célként létrejött klaszter egy nonprofit szervezet, amelynek profitorientált vállalkozók a tagjai, akik tagdíjat fizetnek a klaszteren belül.

**A látványos, tematikus utak szervezése esetében teljes mértékben létjogosultságot nyertek azok, amelyek különböző rendezvényeket összekapcsolva kínálnak komplex turisztikai csomagot.** A vajdasági rendezvények közül jó néhány határainkon túl is ismert, és szép számban keresik fel őket külföldi vendégek. A rendezvények tartalmukat, helyszínüket stb. illetően eltérőek, viszont egy valami közös bennük: a rendezvények időzítése. Vajdaság turisztikai kínálata az éghajlati és környezeti adottságok miatt szinte teljes egészében a nyárra korlátozódik, főként pedig július végére és augusztus elejére. Ez az effektív négyhetes vajdasági rendezvénysorozat megfelelő alap a meglévő turisztikai kínálathoz. A térségünkben vendégül látott turista, aki a nyári hónapokban érkezik hozzánk, biztosítva érezheti magát a felől, hogy mindig akad valami érdekes rendezvény a számára. Az őszi rendezvények közül jelentősek pl. a hajdújárás szüreti napok, amelyet 1981 óta rendszeresen megszerveznek, a nemzetközi kézimunka- és gyűjtemény-kiállítás, amelynek 1993 óta minden évben más település ad otthont. Dužijanica egyike a legrégebbi, hagyományos rendezvényünknek (1911 óta), látogatottsága is kimagasló. A magyarkanizsai Újkenyér ünnep viszonylag fiatal, 1996 óta szervezik meg, a kanizsai nemzetközi dzsessz-

fesztivált 1995 óta. E rendezvényeken az alapkinálat mellett számos kulturális, sport- és szórakoztató program is színesíti a rendezvényt. Rangos rendezvény a Kanizsai Írótábor. Zentán nagy sikert arat évről évre az Ifjúsági Játékok négy napos rendezvénye. Persze, ezeken kívül még számos további rangos, színvonalas rendezvény várja a Zentára, Kanizsára látogatókat.

Művelődési rendezvények esetén elengedhetetlenül fontos az igényesség, a jó színvonal.

**Az építészeti, történelmi – illetve archeológiai kincsekre épülő tematikus út** számos, a határzónában található város turisztikai összekötésére ad lehetőséget. A történelembe méltán véste be nevét Zenta, a mai Vajdaság egyik középkori települése. A török hadjáratoknak és pusztításoknak a bécsi háború döntő csatája Zentánál vetett véget, 1697. szept. 11-én (Savoyai Jenő). E történelmi csata után egész Európa megismerte a település nevét. Emlékét Bécsben is német és latin felirat őrzi, mely szerint *Bécs Zentánál menekült meg*. Zenta múltbeli hagyatékát a város művelődési intézményei, múzeum, a levéltár, a könyvtár, a művelődési ház őrzi. A város kulturális értékét gazdagítja a pravoszláv templom, melynek oltárképeit (ikonosztáza) Novak Radonić képzőművész és irodalmár festette, valamint az adai születésű nyelvésznek, Szarvas Gábornak a mellszobra. Tiszteletére itt rendezik minden évben a határon is átnyúló Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat. A mai Törökkanizsa a török hódoltság idején Kis-Kanizsa nevet viselte, végleges nevét, a karlócai békét követően meghúzott Maros – Tisza török határ miatt kapta, így lett Törökkanizsa. A mai városkép kialakulásához nagyban hozzájárult Tallián Emil főszolgabíró, világutazó és vadász (a Szerviezsky család utódja). Az ő érdeme az általános iskola, a kórház, a község háza, valamint a vasútállomás kiépítése. Szabadka szintén jelentős kulturális és történelmi kínálattal várja az idelátogatókat. A város központjában helyezkedik el a magyar szecesszió stílusjegyeit viselő, a Zsolnai cég díszes cserepeivel borított Városháza. 1910-ben épült Jakab Dezső és Komor Marcell tervei alapján. A Szabadságtéren áll még a hat korinthuszi oszlopos Népszínház, melyet 1853-ban emeltek. A jelenlegi Városi Könyvtár neobarokk stílusban, kaszinónak épült 1897-ben. Szintén a téren foglal helyet a márvány szökőkút is. A Gimnáziumot 1899-ben avatták fel. Szabadkának számos temploma van: legnagyobb az Avilai Szent Teréz katedrális, a Barátok (ferencesek) temploma, Krisztus mennybemenetele pravoszláv templom, a Zsinagóga, a Szent György templom. A város nevezetes íróiról is, itt született többek között Kosztolányi Dezső: határon átnyúló irodalmi ünnep a Kosztolányi Irodalmi Napok. Zombor is bővelkedik az építészeti látványosságokban. A belváros meghatározó építménye a városháza neoklasszicista épülete, mely ma a kulturális és politikai élet fő színtere, rádióval, szerkesztőséggel. A megyeháza a jellegzetes eklektikus homlokzatával a megyei adminisztráció elhelyezésére épült 1808-ban, ma a községi képviselő-testület és a községi szervek székhelye. Zomborban található a Szent György pravoszláv templomban a Pavle Simić által 1867–1873 között készített, nagy értékű, 77 különböző méretű ikont magába foglaló ikonosztáza. A neoklasszicista stílusú, de barokk elemeket is tartalmazó templom a kiemelt jelentőségű kulturális javak közé tartozik. A rusztikus, klasszicista stílusú szerb pravoszláv egyházközség épülete, valamint a Szent János pravoszláv templom, a 17. századból származó török ház műemlék jelentőségűek. A népszínház, a Városi Múzeum gazdag

régészeti, néprajzi és numizmatikai gyűjteményeivel, a Kroniő-palota, mely sokak szerint a legszebb zombori épület, továbbá a Szabadság szálló patinás szárnya szintén védett műemlék. A Galle-ház, a Milan Konjović Galéria épülete, a zombori művelődés zárandokhelyévé vált. A Szent István (vagy Karmelita) templom, két-tornyú templom, sajátos romantikus stílusú építészeti egység és a barokk stílusú, ferences-rendiek által építtetett Szentháromság plébániatemplom is a jelentős látványosságok közé sorolhatók. Ezek az egyedülálló építészeti remekművek alapozzák meg a város idegenforgalmi vonzását.

A tematikus utak szervezésekor elsődleges cél több település kooperációja, azaz bekapcsolásuk az együttműködésbe, mely során szerepet kapnak az ellátásban, szórakoztatásban. Az együttműködés elősegíti a települések teljes körű revitalizálását. A tercier szektor fejlesztése élénkíti a gazdaságot, munkahelyeket teremt, új gazdasági és társadalmi térszerkezetet hoz létre. E földrajzi helyek és a látványosságok alapján csoportosított tematikus utakon kívül számos, más jellegű létező: az egészségügyi és gyógyfürdő-turizmus, a wellness-turizmus (gyógyforrás, gyógyvízkúra, ivóvízkúra). A régió természetes élővizei és termál-vízkútjai környékén kiépített egészségügyi és wellnesslétesítmények és gyógyfürdők vendégeinek többnapos – vagy akár 1-2 hetes, kiegészítő tartalmakkal kitöltött – fogadásában óriási lehetőségek rejlenek. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Vajdaságnak ez a része beletartozik a magyarországi, ún. termálgűrűbe, melynek északi része a Bács-Kiskun, Csongrád, Békés megyék északi határa, déli része pedig lenyúlik egészen a Ferenc-csatorna vonaláig.

A kongresszusi turizmus, manapság a turizmus szezonon kívüli egyik legnagyobb bevételt hozó ágazata. A tengerparti és más üdülőövezeti szállodakapacitások fő szezonon kívüli kihasználására a kongresszusi turizmus nyújt elsőrangú lehetőséget. Ebbe beleérthetjük üzleti, tudományos, politikai és egyéb természetű specifikus tartalmakra épülő, hazai és külföldi résztvevők néhánynapos, kiegészítő tartalmakkal kitöltött fogadását. Legnagyobb problémánk jelen pillanatban, hogy nincs megfelelő kongresszusi helyszín, ahol ezt ellehet képzelni. Megkezdtek a palicsi Vigadó átépítését kongresszus központtá, ha ez elkészül, akkor a már meglévő szállodai kapacitással a téli hónapokra is be lehet nagyobb turista forgalomra rendezkedni.

A tematikus utak közé tartozik lovas turizmussal kiegészített vadász- és horgászturizmus. A régió természetes vidékein, vadrezervátumaiban, felszíni élővizeinek környékén a vadász- és horgászturizmus kedvelőinek néhánynapos, kiegészítő tartalmakkal gazdagított fogadását érthetjük. A lovas turizmuson a már említett természeti javak (erdők, mezők, tavak és mocsarak) felkeresését értjük lovas túrák keretében. A lovas túrázás lehet vonal- vagy csillagtúra, attól függően, milyen formában teszik meg a napi utat. (Ha visszatérnek minden este ugyanarra a szálláshelyre, akkor csillagtúráról beszélünk, ha esténként más-más helyen szállnak meg, és folyamatosan haladnak egy adott cél felé, akkor vonal túráról beszélünk.)

Lovas turizmus szempontból a régi még szűz területnek számít, mivel az elmúlt 15 évben ide ritkán jutott el német, holland vagy osztrák lovas turista. Ezzel szemben a nyugati lovas turisták már bejárták szinte az egész Kelet-Európát, és ott már nemigen lehet nekik újat mutatni; ezért is rejlenek nálunk nagy lehetőségek ebben az ágazatban.

Gasztronómiai és borturizmus. A régió tradicionális multikulturális konyhája – ételei és borai – iránt érdeklődő látogatók néhánynapos, kiegészítő tartalmakkal gazdagított program fogadása. Más, fejlett borvidékeken ezt a kettőt el tudják különíteni, de nálunk ehhez sajnos még nem olyan fejlett a borkultúra. De adott az alkalom, hogy egy multikulturális – a magyar, a szerb, a horvát/bunyevác és az albán – konyha előnyeit kihasználva gazdagítsuk egy többnapos (vagy akár hetes) tematikus utakat.

E fenti célok érdekében a következő operatív programra van szükségünk:

- Össze kell hangolni a közlekedési és a turisztikai fejlesztési terveket, hogy a fő közlekedési útvonalak a turisztikai központokat érintsék.

- A közbiztonság növeléséért és a határok állandó akadálymentes átjárhatóságáért mindent meg kell tenni.

- Meg kell kísérelni egy törzsvendégkör kialakítását, akik az évek folyamán majd maguk is ajánlják, „reklámozzák” ismerőseiknek a térséget.

- Fontos, hogy a turizmusban dolgozók megfelelően tudjanak kommunikálni a vendégekkel, ezért az idegen nyelvek elsajátítására kell kellő gondot fordítani.

- Az emberek nyitottan és barátsággal fogadják a vendégeket, hogy azok vissza is térjenek még.

- Megfelelő desztináció menedzsmentet kialakítani, hogy minél többen keressék fel a térséget.

- Olyan programokkal kell a turisztikai portfóliót feltölteni, amelyekkel a lehető leghosszabb időre meg tudjuk nyújtani a turistaidényt.

- Meg kell jelentetni egy átfogó turisztikai kiadványt, amely bárhol és bármikor elérhető a turisták számára, és kiterjedt, komplex turisztikai információt szolgáltat a vajdasági turisztalehetőségekkel kapcsolatban.

- Elengedhetetlen a turisztikai potenciálok és programok virtuális bemutatása, online működtetése.

- A régiónak saját turisztikai imázst teremteni.

- Szükség van a szállás- és férőhelyek számának további bővítésére, s ebbe nem csak az önkormányzati, hanem a vállalkozói tőkét is be kell vonni.

- Települések közötti kooperációt előirányozó intézkedéseket kell fogatnosítani.

- A terciér szektor általános jellegű fejlesztése nélkülözhetetlen.

- A kidolgozott turisztikai koncepcióban a fogadási feltételek javítása mellett az eseményskála bővítése is cél. Kizárólag minőségi programokat kell megszervezni.

- A műemlékként nyilvántartott látványosságok, és egyéb kulturális jellegű építmények rekonstrukcióját el kell végezni (pályázati lehetőségek).

- Az igényesség az esztétika területén is meg kell, hogy jelenjen: környezetszépítő versenyeket kell kiírni (pl. *A virágos Vajdaságért*).

Folyamatos visszajelzéssel kell javítani idegenforgalmi szolgáltatásainkat.

- Létre kell hozni egy vonzerőleltárt, amelyben részletes tájékoztatást nyújtunk az érdeklődőknek.

- Ki kell alakítani egy hitelkártyarendszert, amellyel a régióba látogató turista minden turisztikai desztináción vásárolhat.

- A régió határain – a már működő információs rendszerekhez hasonlóan – tájékoztató helyeket/központokat kell felállítani, ahol az összes, a régióban

megtalálható desztinációval, látnivalóval és tematikus turistaúttal kapcsolatos információ elérhető.

## 7. Jogi háttér

### 7.1. A külföldiek és a külföldi tőke bejövetelének feltételei

Főszabály: a külföldi befektetők nemzeti elbírálás alá esnek, tehát, amennyiben a törvény nem rendelkezik másként<sup>16)</sup>, a hazai természetes és jogi személyekkel azonos helyzetben vannak, és az azokat megillető jogok, illetve kötelezettségek illetik meg őket. A *Külföldi befektetésekről szóló törvény* alapján külföldi befektetőnek minősül a külföldi székhellyel rendelkező külföldi jogi személy, a külföldi természetes személy és az egy évnél hosszabb ideje külföldi lakóhellyel, illetve tartózkodási hellyel rendelkező szerb állampolgár.<sup>17)</sup> A külföldi befektetés lehetséges formáit illetően megkülönböztethetjük a közvetlen tőkeberuházásokat és a portfólió-beruházásokat. A törvény szól a koncesszió megszerzéséről is mint a közvetlen tőkeberuházás egyik formájáról. A befektetett külföldi tőke formáját illetően lehet: külföldi konvertibilis valuta, vagyontárgy, szellemi alkotás, értékpapír és más vagyoni értékű jog, de dinár (helyi pénznem) is.<sup>18)</sup>

A külföldi befektető befektetése útján szerzett jogai vonatkozásában a törvényi szabályozás szempontjából teljes jogbiztonságot és jogvédelmet élvez. A bírósági nyilvántartásba való vételekor megszerzett jogait a törvények és más jogszabályok módosítása utólag nem szűkítheti. A külföldi befektető befektetése és a külföldi részvétellel működő vállalat vagyona nem képezheti kisajátítás, vagy ehhez hasonló jogi hatással járó állami intézkedés tárgyát, kivéve törvényben, vagy törvény alapján megállapított közérdek esetén, de teljes kártalanítás mellett. A teljes kártalanítás összege meg kell, hogy egyezzen a kisajátított vagyontárgy kisajátítási határozat meghozatala napján fennálló piaci értékével. A kártalanítás összegét késedelem nélkül konvertibilis valutában kell megfizetni, amit a külföldi befektető szabadon átutalhat külföldre, valamint a törvény késedelmi kamatot biztosít a kártalanított befektető számára késedelmes fizetés esetén.<sup>19)</sup>

Az utóbbi években a devizajogszabályok is igen liberálisra váltak. A külföldi befektető a külföldi befektetéssel kapcsolatos minden kifizetés tekintetében szabadon átválthatja a hazai valutát külföldi konvertibilis valutára, valamint ezt külföldre utalhatja, amint adófizetési és egyéb kötelezettségeit teljesítette

<sup>16)</sup> Például a Külföldi befektetésekről szóló törvény (Zakon o stranim ulaganjima) A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2/2002. 19. §.-a kimondja, hogy a külföldi befektető a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (Szerbia) területén sem önállóan, sem más külföldi befektetővel közösen nem alapíthat fegyverek gyártását és forgalmazását végző vállalatot, továbbá nem alapíthat vállalatot olyan területen, amelyet törvény tiltott övezetnek nyilvánított.

<sup>17)</sup> Zakon o stranim ulaganjima (A külföldi befektetésekről szóló törvény) (A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2/2002.), 2. §. Itt meg szeretnénk említeni, hogy nemrég készült el a külföldi befektetések szabályozására vonatkozó új törvénytervezet, melynek egyik újítása az lesz, hogy a külföldi befektetők a befektetéshez szükséges minden engedélyt egy helyen szerezhetik majd be.

<sup>18)</sup> 1 euró a Szerb Nemzeti Bank 2006. szeptember 1-i árfolyama szerint 84,4 dinárnak felel meg <www.nbs.yu>.

<sup>19)</sup> Zakon o stranim ulaganjima (A külföldi befektetésekről szóló törvény) (A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2/2002.), 9. §.



Szerbiában.<sup>20)</sup> A külföldi részvétellel működő vállalat szabadon teljesíthet kifizetéseket nemzetközi üzleti kapcsolatai keretében.<sup>21)</sup> A külföldi befektetésekről szóló törvény rendelkezései alapján a külföldi részvétellel működő vállalat üzleti könyveit és pénzügyi jelentéseit a belföldi szabályok rendelkezéseiből fakadó kötelezettségeinek teljesítése mellett a nemzetközileg elismert számviteli és könyvvizsgálói szabványok szerint is vezetheti, illetve összeállíthatja.<sup>22)</sup>

A törvény ösztönző rendelkezéseket is tartalmaz, melyek értelmében a külföldi befektető befektetését képező vagyontárgyainak behozatala nem korlátozható, azzal a feltétellel, hogy azok eleget tesznek a környezetvédelmi előírásoknak.<sup>23)</sup> Adó- és vámkedvezmények is megilletik őket. A felszerelés külföldi befektetés céljából történő behozatala – a személygépkocsik és a szerencsejáték-automaták kivételével – mentes a vám és más behozatali illetékek alól.<sup>24)</sup> A törvény még további kedvezményeket is nyújt bizonyos országok befektetőinek, amikor kimondja, hogy ha nemzetközi szerződés, amelyet a külföldi befektető székhelye szerinti állam és Szerbia (Jugoszlávia) is aláírt, a külföldi befektetők vagy befektetések vonatkozásában kedvezőbb elbírálást biztosít a jelen törvényben foglaltaknál, akkor a nemzetközi szerződés rendelkezései az irányadóak.<sup>25)</sup>

A külföldi befektetésekről szóló törvény rendelkezik arról is, hogy a külföldi befektetések alapján keletkező jogviták elbírálása az illetékes szerbiai bíróságok, illetve a szerződésben rögzített belföldi vagy nemzetközi választott-bíróságok hatáskörébe tartozik.<sup>26)</sup> Ezzel kifejezetten is megadja annak a lehetőségét, hogy a szerződő felek választott-bíróságot kössenek ki leendő jogvitáik eldöntésére.<sup>27)</sup>

Itt még röviden meg szeretnénk említeni a külföldiek szerbiai ingóság- és ingatlanszerzési lehetőségeit. Ingóságot külföldi természetes és jogi személyek ugyanolyan feltételekkel szerezhhetnek, mint a hazaiak.<sup>28)</sup> Ingatlanon külföldi természetes és jogi személyek a szerb állampolgárokkal azonos feltételek mellett szerezhhetnek tulajdonjogot, ha az ingatlan tevékenységük végzéséhez szükséges, valamint ha kölcsönösség áll fenn az anyaországuk és Szerbia között.<sup>29)</sup>

## Társasági jog

Akárcsak a jogrendszer, a társasági jogi szabályozás is igen hasonló a magyarországihoz. A szerb jogalkotás alapján a gazdasági alanyok négy csoportját különböztethetjük meg. 1. Gazdasági társaságok: közkereseti társaság, betéti társaság, részvénytársaság és korlátolt felelősségű társaság. 2. A jogi személyek különös formái, melyek részvénytársasági formában alakulnak meg:

---

<sup>20)</sup> Id. 12.§.

<sup>21)</sup> Id. 10.§.

<sup>22)</sup> Id. 11.§.

<sup>23)</sup> Id. 14.§.

<sup>24)</sup> Id. 15 és 16.§.

<sup>25)</sup> Id. 13.§.

<sup>26)</sup> Id. 17.§.

<sup>27)</sup> Lásd: infra 7. rész.

<sup>28)</sup> Zakon o osnovama svojinskopравnih odnosa (A tulajdonjogi viszonyok alapjairól szóló törvény) (A Jugoszláv Szocialista Föderatív Köztársaság Hivatalos Közlönye, 6/1980., 36/1990., 115/2005.), 82. §.

<sup>29)</sup> Id. 82a.§., valamint lásd, Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza – SIEPA [Külföldi Befektetések és Kivételöszönző Ügynökség] <>, 21. old.

bankok és más pénzügyi szervezetek<sup>30)</sup>, egyéb pénzügyi szervezetek, biztosítótársaságok, valamint tőzsdék. Az utolsó két csoport pedig a 3. közzállalatok és a 4. szövetkezetek.<sup>31)</sup> A magyar társasági joggal ellentétben a fent felsorolt négy gazdasági társasági forma mindegyike rendelkezik jogi személyiséggel.

Az alapítási szándékot az alapító okirat (*osnivački akt*) fejezi ki: egy alapító esetén alapító okirat (*odluka o osnivanju*), több esetén szerződés (*ugovor*). A szerb jog szerint ezt írásba kell foglalni és az illetékes szervvel (bíróság) hitelesíteni kell. Tartalma az alapítandó jogi személy fajtájától függ. Az alapító okiratot csatolni kell a bejegyzési kérelemhez.<sup>32)</sup> Alapszabály (*statut*) meghozatalát a törvény nem írja kötelezően elő, csak lehetőségként említi a részvénytársaságoknál, ami bizonyos esetekben joghézagra adhat lehetőséget.<sup>33)</sup> A alapító okirat aláírását és hitelesítését követően az illetékes szervnél (nyilvántartások ügynöksége) be kell jegyeztetni a társaságot a társasági nyilvántartásba.<sup>34)</sup> A nyilvántartásba vétel, az angolszász megoldáshoz hasonlóan, nagyon egyszerűen történik: a nyilvántartó ügynökségnek ugyanis nincs felhatalmazása az adatok valósághűségének vizsgálatára, hanem csak megállapítja, hogy minden, a törvény által előírt okmány megvan. A jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társaságok a bejegyzés pillanatával jönnek létre, ekkor szereznek jogalanyiságot. Itt kell megemlíteni, hogy nemcsak a jogi személyiséggel rendelkező társaságokat kell bejegyezni, hanem más gazdasági szereplőket is.<sup>35)</sup> Jóhiszemű harmadik személlyel szemben a nyilvántartásban szereplő adatok hitelességét kell vélelmezni. Arról azonban nem szabad megfeledkezni, hogy a bejegyzést még további teendők is követik, mint amilyen a bankszámlanyitás, pecsétkészíttetés stb. A SIEPA felmérése szerint 2005-ben egy vállalkozás beindítása átlag 10 napot vett igénybe.<sup>36)</sup>

A szerb társasági törvény szerinti *közkereseti társaság* (*ortačko društvo*) alapításához legalább két személyre van szükség, tehát vagy két cselekvőképes természetes személyre, vagy két jogi személyre, vagy egy természetes és egy jogi személyre.<sup>37)</sup> E társasági formánál a törvény nem ír elő minimális induló

<sup>30)</sup> A szerb bankrendszer az európaiaknak megfelelően ún. központi bankból és kereskedelmi bankokból, valamint egyéb pénzügyi intézményekből áll. Bankot részvénytársasági formában lehet alapítani, és gyakorlatilag csak a világban megszokott jellemző betétes és befektetővédelmi korlátozások vannak jelen az alapításkor. Lásd, Zakon o bankama (A bankokról szóló törvény) (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 107/2005.), valamint a Projuris honlapja <>.

<sup>31)</sup> A Gazdasági társaságokról szóló törvény még kifejezetten megemlíti a „konszern” és a „holding” intézményeit, habár nem szabályozza ezeket részletesen. Lásd: Zakon o privrednim društvima (A gazdasági társaságokról szóló törvény) A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 125/2004.), 366(1).§.

<sup>32)</sup> Z. Stefanović–J. Hrle: Statusno privredno pravo. Fakultet za poslovno pravo, Beograd, 2005., 132. o., valamint Zakon o registraciji privrednih subjekata. (A gazdasági alanyok bejegyzéséről szóló törvény), A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 55/2004., 61/2005.

<sup>33)</sup> Z. Stefanović–J. Hrle: Statusno privredno pravo. Fakultet za poslovno pravo, Beograd, 2005., 133. o.

<sup>34)</sup> Agencija za privredne registre (Gazdasági Nyilvántartások Ügynöksége). Elektronikus formában történik az adatfeldolgozás, ami nyilvános, és bármikor megtekinthető a: <.sr.gov.yu>. Az Ügynökséget a Zakon o registraciji privrednih subjekata (A gazdasági alanyok bejegyzéséről szóló törvény) hozta létre. Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 55/2004., 61/2005.

<sup>35)</sup> Pl. vállalkozók.

<sup>36)</sup> Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza – SIEPA (Külföldi Befektetések és Kivitelősztöztönz Ügynökség) Tájékoztatója <>, 17 o.

<sup>37)</sup> Zakon o privrednim društvima (A gazdasági társaságokról szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 125/2004.), 53(1).§.



vagyont. A társaság alapító okirattal jön létre, az alapítók azonban még ezenkívül köthetnek ún. tagi szerződést is, mellyel az alapító okiratban nem szabályozott kérdéseket rendezik, és melyet nem kell a bejegyzéshez szükséges iratokhoz csatolni.<sup>38)</sup> A vagyoni hozzájárulás minimuma nincs megszabva, tehát a tagok határozzák meg. Ez teljesíthető pénzben, dolgokban, vagyonjogokban, munkában és szolgáltatásban is, azonban a törvény előírja, hogy egyenlő arányban kell a tagoknak hozzájárulniuk a társaság vagyonához.<sup>39)</sup> A bejegyzési költség 2040 dinár.<sup>40)</sup> A társaság tagjainak felelőssége egyetemleges és korlátlan a társaság kötelezettségeiért.<sup>41)</sup> A határozathozatalt illetően azokban a kérdésekben, amelyek a társaság rendes gazdálkodásához tartoznak, a tagok az összes tag szótöbbségével határoznak, míg a többi kérdésben egyhangú döntésre van szükség.<sup>42)</sup> Az üzletvezetésre rendszerint egy tagot jelölnek ki, ha mégsem, akkor minden tag jogosult rá.<sup>43)</sup> A tagok a nyereségből egyenlő arányban jogosultak részesülni.<sup>44)</sup>

*Betéti társaság (komanditno društvo)* alapításához szintén legalább két személyre van szükség, ahol legalább az egyik személy (beltag, *komplementar*) a teljes vagyonával korlátlanul felel a társaság tartozásaiért, míg legalább egy tag (kültag, *komanditor*) csak vagyoni betétje mértékéig.<sup>45)</sup> A törvény által nem szabályozott esetekre a közkereseti társaságra vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni a betéti társaság esetében is.<sup>46)</sup>

A külföldi befektetők számára azonban valószínűleg sokkal érdekesebb gazdasági szempontból a fennmaradó két gazdasági társasági forma. *Korlátozott felelősségű társaságot (društvo sa ograničenom odgovornošću)* egy vagy több természetes és/vagy jogi személy is alapíthat, de a tagok száma nem haladhatja meg az 50-et.<sup>47)</sup> Ugyanúgy, mint a magyar korlátozott felelősségű társaság esetében, itt is csak a bevitt vagyon erejéig felelnek a tagok. A vagyoni hozzájárulás történhet pénzben vagy másban, mint például munka vagy szolgáltatás. A legalább 500 eurónak megfelelő dinárt pénzben kell biztosítani, ami nem tekinthető nagy összegnek, annál is inkább, mert a felét elég két éven belül befizetni. A tagok hozzájárulása nem kell, hogy egyenlő nagyságú legyen.<sup>48)</sup> A tag

<sup>38)</sup> Id. 56. §. A bejegyzéshez csatolni kell: az alapítók személyazonosságát igazoló okiratot, az alapító okiratot az alapítók hitelesített aláírásával, valamint igazolást a befizetett illetékről.

<sup>39)</sup> Id. 59. §.

<sup>40)</sup> Zakon o registraciji privrednih subjekata (A gazdasági alanyok bejegyzéséről szóló törvény), (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 55/2004., 61/2005.), 77. §.

<sup>41)</sup> Zakon o privrednim društva (A gazdasági társaságokról szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 125/2004.), 53 (3).§.

<sup>42)</sup> Id. 63. §.

<sup>43)</sup> Id. 64. §.

<sup>44)</sup> Id. 71(1).§.

<sup>45)</sup> Id. 90. §.

<sup>46)</sup> Id. 91. §. A közkereseti társaságnál már említett bejegyzéshez szükséges iratokon kívül szükség van még banki igazolásra a betét befizetéséről, a tagok megegyezésére a nem pénzbeli betét értékéről, képviselő kinevezésére, ha ez nem történt meg az alapító okiratban, a társaság képviselőjének hitelesített aláírására, és 3000 dinárnyi illetékre befizetését igazoló elismervényre.

<sup>47)</sup> Id. 104. §.

<sup>48)</sup> Id. 110 és 112. §. A bejegyzéshez különben a közkereseti és betéti társaságnál említett iratokra van szükség megfelelően, azzal, hogy az illeték 3600 dinár. Hasonló a részvénytársaság bejegyzésének feltétele is, ahol a bejegyzés költsége 10 200 dinár, valamint nyitott részvénytársaságnál szükség van még nyilvános felhívásra stb. Részletesen lásd a Szerb Gazdasági Kamara honlapján <www.pks.co.yu>.

az alapszabályként vagyoni hozzájárulása mértékében jogosult részesedésre az adó után megmaradt eredményből, illetve szavazati joga is ennek arányában van.<sup>49)</sup> Az alapító okirat mellett a tagok még külön tagok közötti szerződést is köthetnek, melyben az alapító okiratban nem szabályozott kérdéseket rendezik. A korlátozott felelősségű társaság legfontosabb döntéshozó szerve a taggyűlés, melyet a tagok összessége alkot.<sup>50)</sup> A gazdasági társaság munkaszervezetét és mindennapi gazdasági tevékenységét az igazgató (ügyvezető) vagy az igazgatóbizottság vezeti (az alapító okiratban határozzák meg, hogy melyik legyen). Az igazgató, illetve az igazgató bizottság elnöke látja el a társaság képviseletét is.<sup>51)</sup> A törvény lehetőséget biztosít az alapítóknak belső ellenőr (*interni revizor*) vagy ellenőrző bizottság (*odbor revizora*) felállítására, de ezt – értelmezésem szerint – nem teszi kötelezővé.<sup>52)</sup>

**Részvénytársaság (akcionarsko društvo)** alapításához, a korlátozott felelősségű társasághoz hasonlóan, egy vagy több természetes és/vagy jogi személy szükséges. A törvény zárt és nyitott részvénytársaságot különböztet meg. A zárt esetben a törvény maximálja a részvényesek számát 100 részvényesben. Ennél a formánál a jegyzett tőke minimuma 10 000 eurónak megfelelő dinár. A nyitott részvénytársaság esetében a részvényesek száma nincs korlátozva, ez esetben azonban a jegyzett tőke minimuma 25 000 eurónak megfelelő dinár kell, hogy legyen.<sup>53)</sup> A részvénytársaság kibocsáthat egyszerű (a magyar törzsrészvénynek felel meg) és elsőbbségi részvényt.<sup>54)</sup> Osztalék fizetéséről a közgyűlés dönt az éves eredmény tükrében. A részvénytársaság legfőbb szerve a közgyűlés, melyet a részvényesek alkotnak.<sup>55)</sup> Zárt részvénytársaságnak igazgatója vagy igazgatóbizottsága van, míg a nyitottnak csakis igazgatóbizottsága lehet. Ők felelnek a könyvek vezetésért és a cég belső felügyeletéért. A nyitott részvénytársaságnál a törvény kötelezővé teszi a végrehajtó bizottság létrehozását, míg a zárt esetben erre csak lehetőséget ad.<sup>56)</sup> A végrehajtó bizottság hajtja végre az igazgatóbizottság döntéseit, végzi a napi ügyvezetést. Az igazgatóbizottság választja meg a vezérigazgatót, aki a végrehajtó bizottság elnöke, és aki a bejegyzés után ellátja a részvénytársaság képviseletét.<sup>57)</sup> A törvény tőzsdén jegyzett részvénytársaságnál ugyani kötelezővé teszi a belső ellenőr és felügyelő bizottság vagy ellenőrzőbizottság meglétét.<sup>58)</sup>

A külföldi befektetőnek azonban lehetősége van arra, hogy – amennyiben kezdetben nem kíván külön jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társaságot alapítani –, csak ún. képviseletet nyisson Szerbiában. Ez esetben külföldi jogi személy képviseletként be kell jegyeztetni a gazdasági nyilvántartások ügynök-

---

<sup>49)</sup> Id. 116.§. Ettől azonban a tagok az alapító okiratban eltérhetnek.

<sup>50)</sup> Id. 136–152.§.

<sup>51)</sup> Id. 153–157.§. A törvény alapján az igazgató, illetve az igazgató bizottság felelőséggel tartozik a megfelelő könyvvezetésért, valamint a törvényes üzletvitelért.

<sup>52)</sup> Id. 168.§.

<sup>53)</sup> Id. 191 és 233.§. Apport lehet vagyoni értékkel rendelkező dolog vagy jog.

<sup>54)</sup> Id. 204–214.§.

<sup>55)</sup> Id. 275.§.

<sup>56)</sup> Id. 307–322.§.

<sup>57)</sup> Id. 323.§. Nyitott részvénytársaságnál még titkárt is kell alkalmazni.

<sup>58)</sup> Id. 329.§.

ségénél.<sup>59)</sup> A képviselet jogilag nem független az alapítótól, Szerbia területén csak szerződések és üzletek megkötését készíti elő, de magukat a szerződések nem kötheti meg.<sup>60)</sup>

### 7.3. A koncesszió jogi szabályozása

A koncesszió jogi hátterét a 2003-ban meghozott Koncessziókról szóló törvény adja meg.<sup>61)</sup> Az új törvény a szabadpiaci verseny, a szerződéses szabadság és a megkülönböztetés tilalma elvein alapszik. A törvény szabályozza a koncesszió odaítélésének feltételeit, módját és eljárását; a koncesszió tárgyát (a Szerb Köztársaság tulajdonában levő természeti kincsek, közhasználatban levő javak, valamint közérdekű tevékenység folytatása)<sup>62)</sup> és egyéb, a koncesszióval kapcsolatos kérdéseket.<sup>63)</sup> A törvény szerint koncesszió legfeljebb 30 éves időtartamra adható.<sup>64)</sup> Az időtartam megállapítása azonban a koncesszió tárgyától és a várható nyereségtől függ. A koncessziós szerződésben előre lehet irányozni a koncesszió időtartamának meghosszabbítását: ha a szerződés megkötését követően lényeges változás áll be azon körülményekben, melyek alatt a koncessziót odaítélték; ha az új körülmények lényegesen megnehezítik a szerződés teljesítését az egyik fél számára; vagy ha az új körülmények következményeként a szerződés célja nem valósítható meg, feltéve, hogy ez a változás a szerződés megkötésekor nem volt előrelátható. Ez a hosszabbítás azonban a fenn említett 30 éves időtartam lejártát nem lépheti túl.

A koncesszió odaítélésének eljárása a következőképpen zajlik: koncesszióba adási javaslatot az illetékes minisztérium terjeszt a kormány elé. Vajdaság Autonóm Tartomány illetékes szerve is javasolhat illet, ha a koncesszió tárgya a területén található, ill. helyi önkormányzat képviselőtestülete, ha ennek területén található. Az érdekelt fél (befektető) kezdeményezhet koncesszióba adást az előzőekben említett koncesszióba adási javaslattevőknél.<sup>65)</sup> A befektető

---

<sup>59)</sup> Uredba o registraciji predstavnistva stranih pravnih lica u registar privrednih subjekata koji vodi Agencija za privredne registre (A külföldi jogi személyek képviseletének a Gazdasági Nyilvántartások Ügynökségénél vezetett gazdasági alanyok nyilvántartásába történő bejegyzéséről szóló rendelet). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 114/2005.), valamint a Belgrádi Gazdasági Kamara honlapja tartalmaz hasznos információkat a bejegyzéssel kapcsolatban <[www.kombeg.org.yu/poslovanjebg/otvaranje\\_str\\_predst.htm](http://www.kombeg.org.yu/poslovanjebg/otvaranje_str_predst.htm)>.

<sup>60)</sup> Szerződések csak saját szükségleteinek kielégítésére köthet.

<sup>61)</sup> Zakon o koncesijama [A koncessziókról szóló törvény] (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 55/2003.).

<sup>62)</sup> A koncesszió tárgyát a törvény 5.§-a részletezi. Azonban olyan területre, illetve tevékenységre, amelyre a Külföldi befektetésekről szóló törvény alapján külföldi személy nem kaphat vállalatalapítási engedélyt, koncesszió sem adható.

<sup>63)</sup> A koncesszió fogalmát a következőképpen határozza meg a törvény: „közhasználatban levő természeti kincsek, javak használatának joga vagy közérdekű tevékenység folytatása, melyet az illetékes állami szerv (koncesszióba adó – a törvény eredetileg a „koncedent” szót használja) átenged hazai vagy külföldi személynek (kedvezményezett – a koncesszió jogosultja, eredetiben „konceszionár”), meghatározott időre, ezen törvény által előírt feltételekkel, koncessziós díj fizetése mellett. 3.§. A törvény értelmében a B.O.T. jellegű koncesszió is koncessziónak minősül.

<sup>64)</sup> Id. 6.§.

<sup>65)</sup> A javaslat különösen a következőket tartalmazza: a koncesszió tárgyát, a befektetés jogosultságának és nagyságának értékelését, a koncesszió időkeretét, a koncesszió megvalósításának alapvető feltételeit, javaslatot a koncessziós díj nagyságára, javaslatot a koncesszió tárgyának használatára, és ha a kezdeményezést az érdekelt fél (befektető) teszi, az ő személyi adatait.

megkeresi a minisztériumot, tartományi szervet vagy helyi önkormányzat képviselőtestületét, és kezdeményezi, hogy ezek javasolják a kormánynál a tevékenység, stb. koncesszióba adását. A kormány a javaslattevőt (nem a befektető) négy hónapon belül értesíti az álláspontjáról. Ha koncesszió tárgya olyan létesítmény építése, fenntartása és használata, amely stratégiai jelentőséggel bír a Köztársaság számára, vagy amelynek nemzetközi jelentősége van, a koncesszióba adási javaslatot a kormány megküldi a köztársasági képviselőháznak. Ez 3 hónapon belül értesíti a kormányt álláspontjáról, amiről pedig a kormány köteles a javaslattevőt értesíteni.<sup>66)</sup> A kormány és a képviselőház álláspontja, valamint gazdasági, szociális és más mutatók alapján az illetékes minisztérium elkészíti a koncessziós határozat meghozatalára vonatkozó javaslatát, melyet a kormány, ill. képviselőház álláspontjának kézhezvételétől számított 6 hónapon belül megküld a kormánynak. Ha a koncesszió tárgya olyan ásványi nyersanyagok kitermelése, melyek Vajdaság területén vannak, a koncessziós javaslatot a tartomány illetékes szerve készíti el. Kommunális tevékenység végzésével kapcsolatos koncessziónál a koncessziós határozat meghozatalára vonatkozó javaslatot a helyi önkormányzat illetékes szerve készíti el ezen törvénnyel összhangban, és az illetékes minisztérium véleményével megküldi a kormánynak.<sup>67)</sup> A koncessziós határozatot a kormány hozza meg, amelyet a Hivatalos Közlönyben jelentet meg.<sup>68)</sup> Koncessziót előzetesen lebonyolított nyilvános versenytárgyalási eljárás alapján lehet odaítélni.<sup>69)</sup> A koncessziós határozatot a Hivatalos Közlönyben teszik közzé.<sup>70)</sup> A nyilvános versenytárgyalást az a szerv köteles meghirdetni a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönyében és legalább egy hazai napilapban, amely elkészítette a koncesszióba adási határozatjavaslatot. Ha stratégiai jelentőséggel bír a koncesszió tárgya, akkor egy nemzetközi lapban is meg kell jelentetni.<sup>71)</sup> Az ajánlatokat a hirdetés alapján kell betérjeszteni az illetékes minisztériumnak közvetlenül, vagy ajánlott küldemény útján.<sup>72)</sup> A versenytárgyalást a versenytárgyalási bizottság folytatja le, melyet az adott területen

---

<sup>66)</sup> Id. 7. §.

<sup>67)</sup> Id. 8. §.

<sup>68)</sup> Id. 9. §. Ez tartalmazza a koncesszió tárgyát és a terület meghatározását, melyen a koncessziós tevékenységet fogják végezni, a koncesszió időtartamát, a nyilvános versenytárgyalás alapvető elemeit, információkat és utasításokat a versenytárgyalás dokumentációját illetően, azokat a feltételek, melyeket a kedvezményezettnek ki kell elégítenie, azokat az ismérveket, amelyek alapján a legkedvezőbb ajánlatot kiválasztják, a koncessziós tevékenység folytatásának feltételeit és módját, a környezetvédelemre, biztonságra és a koncesszió kedvezményezettjénél foglalkoztatottak egészségvédelmére vonatkozó feltételeket, a biztosíték fajtáját és nagyságát, valamint más, a koncesszió végrehajtását biztosító eszközöket, valamint a koncessziós díj meghatározásának módját.

<sup>69)</sup> Kivétel: ha a nemzetbiztonságot ilyen eljárás veszélyeztetné (erről a Kormány dönt).

<sup>70)</sup> Id. 11. §.

<sup>71)</sup> Id. 12. §. A következőket tartalmazza: a nyilvános versenytárgyalás tárgyát, a koncessziós határozat minden elemét, a nyilvános versenytárgyaláson való részvétel dátumát, határidőit, azzal, hogy ez a határidő nem lehet a hirdetés megjelenésétől számított 45 napnál rövidebb, a nyilvános versenytárgyaláson való részvétel feltételeit, a nyilvános versenytárgyalás lefolytatásának szabályait, az ajánlatok eljuttatásának módját (jeligével vagy teljes névvel), a beérkezett ajánlatok felnyitásának időpontjáról, helyéről történő értesítést, az ajánlatok visszavonásának határidejét, adatokat a letét nagyságáról és formájáról, a letét visszaadásának feltételeit és módját, és a versenytárgyalással kapcsolatos kapcsolattartó személy nevét.

<sup>72)</sup> Id. 13. §. A beérkezés idejének a feladási bélyegzőn szereplő dátum számít, ha Szerbia területén adták fel. Ha pedig külföldön (Montenegró is), akkor a beérkezés idejének számít, amikor az illetékes minisztériumba beérkezik.

illetékes miniszter hoz létre (tagjai elismert szakemberek). A bizottság egy tagját a Szerb Képviselőház nevezi ki. Ha a tartomány a javaslattevő, akkor ez is delegál egy tagot. Amennyiben a koncesszió tárgya kommunális létesítmények felépítése, fenntartása és használata kommunális feladatok ellátása céljából, akkor annak a helyi önkormányzat képviselőtestülete is, amelynek a területére szól a koncesszió, kinevez egy tagot a bizottságba. A köztársasági, tartományi, önkormányzati tagok kinevezése 7 nappal az ajánlatok felbontása előtt meg kell, hogy történjen. A bizottság döntéseit az összes tag szavazattöbbségével hozza meg.<sup>73)</sup> A bizottság, a pályázatok felnyitását követő 60 napon belül, köteles a kormánynak (illetve a tartományi kormánynak, ha a koncesszió tárgya a tartományban van), jelentést tenni a lefolytatott nyilvános versenytárgyalásról, valamint indoklással ellátott javaslatot a legkedvezőbb ajánlattevő kiválasztására.<sup>74)</sup> A koncesszió kedvezményezettjének kiválasztásáról szóló határozatot a kormány hozza meg a nyilvános versenytárgyalás lefolytatásáról szóló bizottsági jelentés kézhezvételét követő 30 napon belül. Ha a koncesszió tárgya Vajdaságban található, a kormány köteles kikérni előzetesen a Tartományi Végrehajtó Tanács véleményét. A Köztársaság Hivatalos Közlönyében teszik közzé.<sup>75)</sup> A nyilvános versenytárgyalás résztvevőjének (pályázónak), képviselőjének, vagy meghatalmazottjának joga van jelen lenni a pályázatok felbontásánál. A résztvevőnek joga van írásban visszavonni az ajánlatát, legkésőbb a pályázatban meghirdetett határidőig. Ez esetben jogosult a letétet, a visszavonás beérkezésétől számított 5 napon belül, visszakapni. A pályázat lefolytatása és a határozat meghozatala után a minisztérium értesíti a résztvevőket a pályázat eredményéről, melyhez indoklást mellékel. A résztvevő, az eredményről szóló értesítés kézhezvételét követő 15 napon belül, kifogást emelhet az eljárás törvényességét illetően a kormánynál. A kormány a kifogás beérkezését követő 15 napon belül határoz róla.<sup>76)</sup> A nyilvános versenytárgyalásról szóló hirdetésben meghatározott módon a versenytárgyalás résztvevőjének joga van a letételre, de letét visszaszerzésének költségeit a résztvevők viselik. Ha a hirdetésben rögzített időn belül visszafizetik a letétet, kamat nem számítandó fel rá. Amennyiben a pályázat győztese eláll a koncessziótól, nincs joga letét-visszafizetésre.<sup>77)</sup> Ha csak egy pályázó jelentkezik a versenytárgyalásra, és a minisztérium megállapítja, hogy a versenytárgyalás feltételeit kielégíti, akkor a bizottság a minisztérium javaslata alapján eldöntheti, hogy megismétli-e a versenytárgyalást, vagy javasolja a kormánynak, hogy a jelentkezőnek ítéljék oda a koncessziót. Ha a versenytárgyalás nyertese eláll a koncessziós szerződés megkötésétől, vagy ezt nem teszi meg határidőn belül, akkor a bizottság a ranglistán szereplő következő pályázót javasolja, kivéve, ha a kormány úgy dönt, hogy változatlan feltételekkel megismétli a versenytárgyalást.<sup>78)</sup>

A koncessziós szerződés a koncessziós határozatban és a törvényben meghatározott feltételeknek megfelelően köttetik meg a koncesszió kedvez-

<sup>73)</sup> Id. 14. §. A Bizottság jegyzőkönyvet vezet az eljárásról. Az megkésve érkezett, vagy hiányos ajánlatokat a Bizottság nem veszi figyelembe, erről a tényről a pályázatok felnyitását követő 5 napon belül értesíti a pályázót. Az ajánlatok alapján a Bizottság „ranglistát” készít. Id. 15. §.

<sup>74)</sup> Id. 16. §.

<sup>75)</sup> Id. 17. §.

<sup>76)</sup> Id. 18. §.

<sup>77)</sup> Id. 19. §.

<sup>78)</sup> Id. 20. §.

ményezettjét kijelölő határozat jogerőre lépését követő 60 napon belül. A koncessziós szerződést írásban kötik meg.<sup>79)</sup> A koncessziós szerződést a kormány köti meg a köztársaság nevében, és számlájára a koncesszió kedvezményezettjével. Ha a koncesszió tárgya kommunális létesítmény kiépítése kommunális tevékenység folytatása céljából, akkor a szerződést a kedvezményezett és a helyi önkormányzat szerve köti meg, a helyi önkormányzat nevében és számlájára, a kormány előzetes írásos hozzájárulása alapján.<sup>80)</sup>

A törvény ismeri az ún. finanszírozási szerződés intézményét is, melynek értelmében a koncessziós szerződés alapján, a koncesszióba adó és a kedvezményezett pénzintézményekkel külön szerződést köthetnek, melyben részletesen szabályozzák a koncessziós szerződésben meghatározott koncesszió finanszírozását. Ezekben elő lehet látni, hogy a koncessziós vállalat csődje vagy felszámolása esetén a koncesszióba adó a pénzintézmény javaslatára, lecserélheti a kedvezményezettet egy másik kedvezményezettre, amely megfelel a koncessziós határozat által megszabott feltételeknek.<sup>81)</sup>

A koncesszióért a koncessziós határozat és szerződés alapján díjat kell fizetni. A koncessziós díj meghatározása függ a természeti kincsek vagy a közhasználati javak fajtájától, minőségétől, kategóriájától, mennyiségétől, rendeltetésétől és piaci árától, illetve a tevékenység fajtájától, a gazdálkodás piaci feltételeitől, a koncesszió időtartamától, a becsült kockázattól és a várható haszontól.<sup>82)</sup>

A koncesszió kedvezményezettje a koncessziót átruházhatja harmadik személyre a koncesszióba adó hozzájárulásával, a koncessziós szerződésben meghatározott módon és feltételekkel. Ez külön szerződéssel történik, melyhez a koncesszióba adó hozzájárulása szükséges (e nélkül semmis).<sup>83)</sup>

A koncesszió jogosultjának szavatolva vannak a törvényben, nemzetközi szerződésekben, koncessziós szerződésben és a tervfinanszírozási szerződésben meghatározott jogai. Ha ezek a jogszabályok menet közben úgy módosulnak, hogy hátrányosabb feltételeket állapítanak meg, akkor a koncessziós vállalat tekintetében továbbra is a koncessziós szerződés megkötésének napján hatá-

---

<sup>79)</sup> A Kormány egy legalább 3 tagú tárgyalóbizottságot jelöl ki (ez a Kormánynak felelős), amely a kedvezményezettel együtt, a törvény és a koncessziós határozat alapján, kidolgozza a koncessziós szerződés részletes feltételeit, annak tervezetét. Id. 21.§. A koncessziós szerződés rendelkezéseket tartalmaz a: (1) szerződő felekről, a koncesszió tárgyról, (2) a koncesszió időtartamáról, a meghosszabbítás feltételeiről, az előkészületi munkálatok időtartamáról, (3) a koncessziós tevékenység finanszírozásához szükséges eszközök biztosításának módjáról és határidejéről (ún. pénzügyi terv), az eszközök befektetésének üteméről, a koncesszióból eredő kötelezettségekkel kapcsolatos biztosítékokról, (4) a koncessziós tevékenység végzésének feltételeiről, (5) a termékek és szolgáltatások, valamint a technológia átruházásának szabványáról, (6) a végső fogyasztók részére szánt termékek és szolgáltatások ártarifa-meghatározási ismérveiről, (7) a koncessziós díjról (nagysága, határidők, feltételek, valamint a fizetés módja), (8) jogokról és kötelezettségekről, valamint kártérítési felelősségről a közbiztonság-, egészség-, környezetvédelemmel kapcsolatos intézkedéseket illetően, (9) a koncesszió átruházásának jogáról, (10) az ingatlan, létesítmény, berendezések, üzem átadásának módjáról, idejéről, valamint átadáskori állapotáról, (11) a szerződés módosításának, ill. megszűnésének feltételeiről, ezek következményeiről, a megváltozott feltételekről, vis maior-ról (erőhatalomról), (12) a jogviták eldöntésének módjáról, az alkalmazandó jogról, ezenkívül (13) a felek közös megegyezéssel más elemet is belefoglalhatnak. Id. 22.§.

<sup>80)</sup> Id. 23.§.

<sup>81)</sup> Id. 25.§.

<sup>82)</sup> Id. 26 és 27.§.

<sup>83)</sup> Id. 30.§.



lyos jogszabályokat kell alkalmazni.<sup>84)</sup> Azokat a jogvitákat, melyek a koncesszióból eredő jogok és kötelezettségek megvalósításából erednek, és melyek tárgya ingatlan, az illetékes köztársasági bíróság dönti el. Más, a jogok és kötelezettségek érvényesítésével kapcsolatos jogvitákra a felek megállapodhatnak hazai, illetve, ha a koncesszió kedvezményezettje külföldi személy, külföldi választott bíraskodásban is.<sup>85)</sup> Ha a koncesszióval kapcsolatban kisajátításra, területrendezésre is szükség van, akkor ennek költségeit a koncesszió kedvezményezettje viseli. Ugyanakkor a törvény biztosítja a sürgősségi eljárást az ilyen esetekben.<sup>86)</sup>

A koncessziós tevékenység folytatására a koncesszió kedvezményezettje vállalatot kell, hogy alapítson szerbiai székhellyel a koncessziós szerződés megkötését követő 60 napon belül, kivéve, ha már rendelkezik azonos tevékenység ellátására bejegyzett vállalattal. A vállalat formája korlátolt felelősségű társaság vagy részvénytársaság lehet, melyre a társasági törvény rendelkezései vonatkoznak. A koncessziós vállalatra kell átruházni minden, a koncessziós szerződésből eredő jogot és kötelezettséget.<sup>87)</sup> A vállalat megszűnik, amikor letelik az időtartam, amelyre alapították, feltéve, ha a koncessziós szerződés, illetve jogszabályok nem rendelkeznek másként.<sup>88)</sup>

A koncessziós jogviszony megszakad, ha: 1. a koncessziós tevékenység végzése veszélyezteti a környezetet, egészséget vagy a törvény által védett területeket és létesítményeket; 2. hadiállapot kihirdetése esetén; 3. ha a koncessziós tevékenység végzése lehetetlenné válik a koncessziós létesítmény jelentős megrongálódása miatt, amelyért nem okolható (illetve nem súlyos gondatlanságuk eredménye) a koncesszió kedvezményezettje, ill. a koncessziós vállalat; valamint 4. egyéb, a koncessziós szerződésben előrelátott esetekben. A koncessziós jogviszony a megszakadás okainak megszűntével folytatódik. Megszakadás esetére vonatkozó jogokról és kötelezettségekről a felek a koncessziós szerződésben egyeznek meg.<sup>89)</sup> Ezzel szemben, a megszűnés végleges a következő esetekben: 1. a koncessziós szerződés megszűnésével; 2. a koncesszió visszavásárlásával; 3. a koncesszió elvételével (megvonásával); 4. a koncessziós vállalat csődjével vagy felszámolásával; 5. ha jogerős ítélettel megállapítják, hogy a koncesszió odaítélésének eljárása során, vagy a tárgyalások során bűncselekmény történt, amely azt eredményezte, vagy eredményezhette, hogy a koncessziót egy bizonyos kedvezményezettnek ítéljék oda; 6. a koncessziós szerződésben meghatározott más okokból. A koncessziós szerződés megszűnik az időtartam leteltével, amelyre kötötték és a szerződés felbontásával (a szerződésben, ill. törvényben meghatározott okból). Visszavásárlással szűnik meg, ha erre a szerződés lehetőséget nyújt, ill. kivételes esetben, közérdekben, a kisajátítás szabályai alapján, azonnali kártalanítás mellett piaci értéken. A koncesszió megvonásával, amennyiben a koncesszió kedvezményezettje egy évnél hosszabb ideig nem folytatja a koncessziós tevékenységet; nem tesz eleget a szerződésben vállalt kötelezettségeinek; a közbiztonság érdekében; ha a tevékenység veszélyezteti a környezetet és emberi egészséget és a

<sup>84)</sup> Id. 38.§.

<sup>85)</sup> Id. 39.§.

<sup>86)</sup> Id. 34.§.

<sup>87)</sup> Id. 35.§.

<sup>88)</sup> Id. 37.§.

<sup>89)</sup> Id. 40.§.

jogszabályok által előlátott intézkedések nem elegendőek ennek megakadályozására.<sup>90)</sup> A koncesszió megszűntével a létesítmények, üzemek, felszerelések, melyeknek rendes használatra alkalmasnak kell lenni, a köztársaság tulajdonába kerülnek.<sup>91)</sup> Ha a koncessziós szerződés nem rendelkezik másként, akkor az értéknövekedés a köztársaság tulajdonát képezi.<sup>92)</sup>

## 7.4. Munkajog

A munkajog területét is egy új törvény szabályozza, melynek itt most csak a befektetők számára legfontosabb rendelkezéseit ismertetem. Általános szabály: a törvény minden munkavállalóra vonatkozik, aki Szerbia (Vajdaság) területén munkát vállal, függetlenül állampolgárságától.<sup>93)</sup> Munkaviszonyt minden 15. életévét betöltött személy létesíthet.<sup>94)</sup> A munkaviszony írásban kötött munkaszerződéssel jön létre a munkavállaló és a munkáltató<sup>95)</sup> között határozott vagy határozatlan időtartamra.<sup>96)</sup> A szerződésben elő lehet írni legfeljebb hathónapos próbaidőt is, mely esetben a felmondási idő legalább 5 nap.<sup>97)</sup> A munkahét főszabályként 40 órás Szerbiában,<sup>98)</sup> az éves szabadság pedig főszabályként 20 napos.<sup>99)</sup> A szerb munkajog is ismeri a minimálbér intézményét, amely jelenleg munkaóránként nettó 49 dinár.<sup>100)</sup> A munkáltató által fizetett járulékok mértéke jelenleg: nyugdíjjárulék 22%, egészségbiztosítási járulék 12,3%, munkanélkülségi járulék 1,5%.<sup>101)</sup> A munkáltató általános szabályként köteles kollektív szerződést kötni a munkavállalókkal.

Az előbbieken felsorolt általános kérdéseken kívül a külföldi befektetőket a gyakorlatban két kérdés szokta foglalkoztatni. Az egyik, hogy mik a külföldi munkaerő, szakemberek foglalkoztatásának feltételei. A másik pedig, hogy amennyiben hazai munkaerőt foglalkoztat, és esetleg átszervezésre kerül sor a cégnél, milyen módon eszközölhet leépítést, azaz, hogyan szüntetheti meg a munkaviszonyt. Az első kérdést illetően, a külföldi munkavállalóknak szükségük van Szerbiában munkavállalási engedélyre, amelyet 3–12 hónapos időszakra lehet kérelmezni a Köztársasági Munkapiaci Hivatalnál,<sup>102)</sup> Belgrádban, személyesen vagy levélben. A kérelem elbírálásának ideje néhány napot vesz igénybe, és

<sup>90)</sup> Id. 41. §.

<sup>91)</sup> Id. 42. §.

<sup>92)</sup> Id. 31. §.

<sup>93)</sup> Zakon o radu (A munkaügyi törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 24/2005., 61/2005.), 2. §.

<sup>94)</sup> Id. 24. §.

<sup>95)</sup> A munkáltató nevében a társaság igazgatója vagy az igazgató által meghatalmazott személy írja alá.

<sup>96)</sup> Id. 30 és 31. §.

<sup>97)</sup> Id. 36. §.

<sup>98)</sup> Id. 50. §.

<sup>99)</sup> Id. 69. §.

<sup>100)</sup> Odluka o minimalnoj zaradi za period jul-decembar 2006. godine (A 2006. július-decemberi időszakra vonatkozó minimálberről szóló határozat). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 58/2006.

<sup>101)</sup> Zakon o doprinosima za obavezno socialno osiguranje (A kötelező társadalombiztosítási hozzájárulásokról szóló törvény) A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 84/2004., 61/2005.

<sup>102)</sup> Republički zavod za tržište rada (Köztársasági Munkapiaci Hivatal) honlapja <>.



az engedély lejártakor lehetőség van hosszabbításra.<sup>103)</sup> A munkavállalási engedélynek azonban feltétele a tartózkodási engedély. Kivételes esetekben, amikor a külföldi személy hosszú távú gazdasági együttműködés, műszaki együttműködés vagy külföldi befektetés kivitelezése alapján kapta a tartózkodási engedélyét, nincs szüksége munkaengedélyre.<sup>104)</sup>

A munkaviszony megszűnését illetően a törvény tételesen felsorolja ennek eseteit. A munkaviszony megszűnik: 1. a határozott időre kötött, a határozott idő lejártával; 2. amikor a munkavállaló betölti 65. életévét, és legalább 15 éves nyugdíjbiztosítási idővel rendelkezik, ellentétes megállapodás hiányában; 3. a munkavállaló és a munkáltató közös megegyezésével; 4. a munkaszerződés felmondásával a munkavállaló vagy a munkáltató részéről; 5. 18 évnél fiatalabb munkavállaló esetében a szülő, illetve a gyám kérésére; 6. a munkavállaló halálával, valamint egyéb, a törvényben meghatározott ok miatt.<sup>105)</sup> A munkavállalónak jogában van felmondani a munkaviszonyát írásban 15 napos határidővel.<sup>106)</sup> A munkáltató azonban csak indokolt esetben mondhatja fel a munkaszerződést írásban, előzetes figyelmeztetést követően. Ezeket az eseteket a törvény felsorolja: 1. ha a munkavállaló nem valósít meg munkaeredményeket, illetve ha nincs meg a megfelelő tudása és képessége ahhoz a munkához, amelyet végez; 2. ha saját hibájából kifolyólag megsérti a szabályzatba vagy munkaszerződésbe foglalt munkakötelezettségét; 3. ha nem tiszteli a szabályzatban előírt munkafegyelmet, illetve ha viselkedéséből kifolyólag nem folytathatja munkáját; 4. ha bűncselekményt követ el a munkahelyén, vagy munkájával kapcsolatban; 5. ha a fizetetlen szabadság vagy a munkaviszony szünetelésének megszüntét követő 15 napon belül nem tér vissza munkahelyére; 6. ha visszaél azzal a jogával, hogy ideiglenes akadályoztatás miatt távol maradjon munkahelyétől; 7. ha megtagadja a törvény által előírt munkaszerződés- mellékletek aláírását; valamint ha 8. technológiai, gazdasági vagy szervezési változások miatt egy adott munka végzése iránti megszűnik az igény, vagy a végzendő munka mennyisége csökken.<sup>107)</sup> Külön védelmet biztosít a törvény a terhesség, szülési szabadság, illetve gyermekgondozás idejére, amikor is a munkavállalónak nem lehet felmondani a szerződését. Hasonló, kiemelt védelemben részesül a munkavállalók

<sup>103)</sup> Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza – SIEPA (Külföldi Befektetések és Kivitelősztonzó Ügynökség) <www.siepa.sr.gov.yu> tájékoztatója, 35.o.

<sup>104)</sup> S. MESSMANN és T. TAJTI, „Investing in South Eastern Europe”, European University Press, 2005., 973.old.

<sup>105)</sup> Zakon o radu (Munkaügyi törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 24/2005., 61/2005.), 175. §. A törvény felsorolja azokat az eseteket is, amikor a munkavállaló, illetve a munkáltató akaratán kívül szűnik meg a munkaviszony: (1) ha megszűnik a munkavállaló munkaképessége, (2) ha a törvény, bíróság vagy más szerv tiltja el bizonyos munkák végzésétől, (3) ha szabadságvesztés letöltése miatt több mint hat hónapig távol van a munkahelyétől, (4) ha olyan jellegű intézkedést szabtak ki a munkavállalóra, ami miatt több mint hat hónapig távol kell, hogy legyen munkahelyétől, (5) ha a munkáltató megszüntetik tevékenységét, a törvénnyel összhangban. Id. 176. §.

<sup>106)</sup> Id. 178. §.

<sup>107)</sup> Id. 179. §. Nem tekinthető azonban indokolt oknak a felmondás szempontjából: (1) betegségből, munkahelyi balesetből, vagy foglalkozási ártalomból eredő ideiglenes munkaképzetelenség, (2) szülési szabadság, gyermekgondozási távollét, (3) katonai szolgálat, (4) politikai pártbeli vagy szakszervezeti tagság, nem, nyelv, nemzeti hovatartozás, származás, vallás, politikai vagy más meggyőződés, vagy a munkavállaló más személyes tulajdonsága, (5) a munkások képviselőtében történő tevékenység, (6) a munkavállaló szakszervezethez vagy illetékes szervhez jogvédelemért történő fordulása. Id. 183. §.

képviselője, akinek e tisztség ellátása alatt, illetve annak megszűnését követő egy évig nem lehet felmondani.<sup>108)</sup> Véleményem szerint a munkajogi szabályozás meglehetősen befektetőbarát, habár ennek ellenére a potenciális befektetőknek mindig ajánlatos előre megtervezni a munkaerőigényét.

## 7.5. Adójog

A szerb adórendszer meglehetősen egyszerű és liberális. Általánosságban elmondható, hogy az adók a régió többi országához képest igen alacsonyak.

A szerbiai társasági adó a legalacsonyabb a <sup>109)</sup> Az üzleti évben (mely megegyezik a naptári évvel)<sup>110)</sup> elért nyereség képezi az adó alapját<sup>111)</sup>, melyre az adó mértéke mindössze 10%.<sup>112)</sup> Az osztalékadó sem kirívóan magas: 20%. A társasági adóról szóló törvény több ösztönző rendelkezést is tartalmaz, melyek közül talán a legfontosabb, hogy az adóalany 10 évre mentesül a társasági adófizetési kötelezettség alól, ha legalább 600 millió dinárt fektet be Szerbiába, és legalább 100 alkalmazottat foglalkoztat főállásban. Bizonyos adókedvezményre jogosult pl. a befektető akkor is, ha fejletlen régiókban fektet be, és eleget tesz a törvényi feltételeknek, vagy ha koncessziós tevékenységet végez.<sup>113)</sup>

A személyi jövedelemadó sem sokkal magasabb, mindössze 14%<sup>114)</sup> a bérjödelmekre. Az egyéb jövedelmekre pedig általában 20%.<sup>115)</sup> Itt is a naptári évben elért jövedelem képezi az adó alapját. Bérjödelmek esetén a munkáltató kötelezettsége az adóelőleget levonni a bruttó jövedelemből. Ezenkívül még létezik egyfajta szociális adó is, az ún. éves jövedelemadó, melyet magánszemélyeknek akkor kell fizetniük, ha a Szerbiában és a világszerte elért összjövedelmük éves szinten meghaladja a szerbiai éves átlagfizetés négyszeresét (szerb állampolgárok esetében), illetve tízszeresét (külföldiek esetében). Ennek a speciális adónak a mértéke 10%. Itt meg kell említeni, hogy a kettős adózás elkerüléséről szóló egyezmény létezik Magyarország és Szerbia között.<sup>116)</sup>

---

<sup>108)</sup> Id. 187 és 188.§.

<sup>109)</sup> Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza – SIEPA (Külföldi Befektetések és Kivitelőszótőző Ügynökség), Tájékoztató <>, 28. o., valamint Messmann–T. Tajti: Investing in South Eastern Europe, European University Press, 2005., 978. o.

<sup>110)</sup> Zakon o porezu na dobit preduzeća (A vállalatok nyereségadójáról – társasági adó – szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 25/2001., 80/2002., 43/2003., 84/2004.), 38.§.

<sup>111)</sup> Id. 6.§.

<sup>112)</sup> Id. 39.§.S.

<sup>113)</sup> Id. 50.§.

<sup>114)</sup> Zakon o porezu na dohodak građana (A polgárok jövedelmére kirótt adóról – személyi jövedelemadó – törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 24/2001., 80/2002., 135/2004.), 16.§.

<sup>115)</sup> Id. pl. 58.§.

<sup>116)</sup> A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye – Nemzetközi Szerződések, 10/2001. Ezen kívül még a következő országokkal kötött Szerbia (illetve a volt Jugoszlávia) ilyen megállapodást: Albánia, Belgium, Belorusz, Bosznia és Hercegovina, Bulgária, Ciprus, Cseh Köztársaság, Dánia, Egyesült Királyság, Egyiptom, Finnország, Franciaország, Ghána, Hollandia, Horvátország, Irán, Kína, Korea, Kuvait, Lengyelország, Lettország, Macedónia, Malajzia, Norvégia, Moldávia, Németország, Olaszország, Oroszország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Sri Lanka, Svájc, Svédország, Törökország és Ukrajna. Forrás: Pragraf Net.

Adójogi szempontból lényeges változást hozott, hogy az európai tendenciáknak megfelelően, Szerbiában is bevezették az áruforgalmi adót (ÁFA).<sup>117)</sup> Az áruforgalmi adó tárgya Szerbiában áruk forgalma és szolgáltatásnyújtás, valamint áruk behozatala az országba.<sup>118)</sup> Az ÁFA köteleztette az, aki áruforgalommal és szolgáltatások nyújtásával foglalkozik. Az adó alapja az áru értéke (behozatalnál a vám és az illetékek is beleszámítandók az alapba).<sup>119)</sup> Az általános adókulcs 18%. Ez alól kivétel a törvény által tételesen felsorolt áruk és szolgáltatások, melyekre 8%, illetve 0% az adókulcs.<sup>120)</sup>

A fentiek mellett még két adónemet meg kell említeni. Az egyik a vagyonadó (ingatlanadó), melynek mértéke főszabályként az ingatlan értékének 0,4% éves szinten.<sup>121)</sup> A másik pedig a jövedéki adó. A törvényben meghatározott egyes termékeket – kőolajszármazékok, dohánytermékek, alkohol, kávé és néhány, az üdítőgyártásnál használt alapanyag behozatala – jövedéki adó terhel.<sup>122)</sup>

Ezen adónemeken kívül a befektetőknek számolniuk kell még a helyi adókkal, melyek községenként változnak, és amelyek közül a legjellemzőbb a telekhasználati díj. A tanulmány 9. részében részletesen foglalkozunk a helyi adókkal a legjelentősebb magyarlakta községekben.

## 7.6. Egyéb jogszabályok

A külföldi befektetésekkel nagyon sok jogszabály hozható kapcsolatba. Az egyik ilyen terület a csődjog. A *Fizetéseképtelenségi eljárásról szóló törvényt* 2004-ben hozták meg, sok szempontból megfelel a nemzetközi elvárásoknak.<sup>123)</sup> A törvényhozó célja természetesen az volt, hogy ezzel is biztonságosabbá és vonzóbbá tegye a befektetők számára a jogi és gazdasági környezetet. A magyar joghoz hasonlóan megkülönböztetjük azt az esetet, amikor a gazdasági társaság fizetéseképtelenség miatt szűnik meg, és amikor úgy szűnik meg, hogy vagyonából képes kielégíteni hitelezőit. Az előbbinél csődről beszélünk (*reorganizacija*) vagy felszámolásról (*bankrotstvo*), mely eseteket a csődtörvény szabályoz, az utóbbi pedig a végelszámolás (*likvidacija*), ami a társasági törvényben van szabályozva.<sup>124)</sup> A törvény szerint az adós (jogi személy vagy vállalkozó) fizetéseképtelen, ha az esedékessé válást követő 45 napon belül nem tudja fizetési kötelezettségét teljesíteni, vagy ha már 30 napja teljesen leállt fizetési kötelezettségeinek teljesítésével, vagy ha valószínűvé teszi, hogy nem lesz képes

<sup>117)</sup> Ilić-Popov Gordana: Zakon o porezu na dodatnu vrednost u Srbiji. Poslovni zbornik, Beograd, 2005.

<sup>118)</sup> Zakon o porezu na dodatnu vrednost (A hozzáadott érték megadóztatásáról – ÁFA – szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlőnye, 84/2004., 86/2004., 61/2005., 3.§.

<sup>119)</sup> Id. 19.§.

<sup>120)</sup> Id. 23.§. és 24.§.

<sup>121)</sup> Zakon o porezima na imovinu (A vagyonadóról szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlőnye, 26/2001., 135/2004.

<sup>122)</sup> Zakon o akcizama (A jövedéki adóról szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlőnye 22/2001., 101/2005., 2.§.

<sup>123)</sup> Zakon o stečajnom postupku (A fizetéseképtelenségi eljárásról szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlőnye, 84/2004. Lásd a Szerb Gazdasági Kamara honlapját <www.pks.co.yu>.

<sup>124)</sup> Zakon o privrednim društvima (A gazdasági társaságokról szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlőnye, 125/2004., 347.§. et seq.

kötelezettségeit teljesíteni.<sup>125)</sup> A fizetéseképtelenségi eljárást, mely sürgősségi eljárásnak minősül, az adós székhelye szerint illetékes bíróságnál kezdeményezheti a hitelező vagy maga az adós.<sup>126)</sup> A csődvagyonba az adósnak az eljárás megindítása napján meglévő, teljes belföldi és külföldi vagyona beleszámít, valamint az a vagyon, amelyet az eljárás folyamán szerez. Az eljárás megindítását követően kinevezik a felszámolási biztost, valamint létrehozzák a hitelezői közgyűlést, amely eldönti, hogy felszámolják az adóst, vagy csődeljárás<sup>127)</sup> alá vonják.<sup>128)</sup> Felszámolás esetére a hitelezők kielégítésének sorrendjét a magyar joghoz hasonlóan a szerb törvény is szabályozza. Először az eljárás költségeit kell kielégíteni, ezt követik a bérek és járulékok, majd a közterhek következnek, és végül az egyéb hitelezők.<sup>129)</sup>

Egy másik fontos gazdasági jogintézmény a lízing. Mindenekelőtt meg kell említenem, hogy az egyik legnagyobb gondot a Vajdaságban a gazdasági infrastruktúra elavultsága jelenti, habár Szerbia más részein a helyzet ebből a szempontból talán még sokkal rosszabb. A nyolcvanas években még igen modernnek számító gépsorok és más gyártási kapacitások mára már meglehetősen elavultak, ugyanis az utóbbi néhány évtizedben igen gyors technológiai fejlődés zajlott le világszerte. Egy nagyon praktikus és más országokban már bevált módszer, a lízing, segítségével a befektetők relatív kis tőkebefektetéssel megújíthatják a termelőkapacitásokat. Szerbiában a *Pénzügyi lízingről szóló új törvényt* 2003-ban hozták meg, és a lízing még meglehetősen új intézménynek számít. A törvény alapján a lízingbe adó egy jogi személy, a lízing cég, mely beszerzi a lízingbe vevő számára szükséges dolgot, azon tulajdonjogot szerevezve. Lízing tárgya Szerbiában nem lehet ingatlan, csak ingóság (gépek, felszerelés, gépjárművek stb.). Ezt a dolgot azután használatba adja a lízingbe vevőnek. A lízingbe vevő lehet jogi és természetes személy is. A lízingbe vevő nem szerez tulajdonjogot a lízing tárgya felett a szerződés időtartama alatt. A törvény szabályozza a lízing legrövidebb időtartamát is, ami nem lehet kevesebb két évnél. Ez a gyakorlatban rendszerint kettőtől öt év. A szerződési időtartam lejártá után a lízingbe vevő választhat, hogy visszaadja-e a lízingelt dolgot, vagy megtartja, és egyúttal megszerzi a dolog tulajdonjogát is, és egy bizonyos, kialakított, kölcsönösen elfogadott árat fizet a lízingbe adónak.<sup>130)</sup>

Szerbiában a törvény lehetőséget nyújt szabadkereskedelmi zónák létrehozására.<sup>131)</sup> Sajnos, a törvény alapján eddig létrehozott szabadkereskedelmi övezetek sorra szűnnek meg, ugyanis nem tudnak eleget tenni a törvényben

---

<sup>125)</sup> Zakon o stečajnom postupku (A fizetéseképtelenségi eljárásról szóló törvény). (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 84/2004., 2.§.

<sup>126)</sup> Id. 8.§. és 29.§. Kivételes esetekben az adóhivatal vagy az ügyészség is kezdeményezheti. Id. 40.§.

<sup>127)</sup> Amennyiben csődeljárás alá vonják az adóst, a részletes átszervezési tervet a fizetéseképtelenségi eljárás megindításától számított 90 napon belül át kell adnia a bíróságnak. Id. 130.§.

<sup>128)</sup> A szavazatok arányosak a követelések nagyságával. Id. 22.§.

<sup>129)</sup> Id. 35.§.

<sup>130)</sup> Zakon o finansijskom lizingu (A pénzügyi lízingről szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 55/2003., 61/2005., valamint: Finansijski lizing u Srbiji. Tájékoztató: <[www2.ifc.org/seed/o\\_lizingu.html](http://www2.ifc.org/seed/o_lizingu.html)>.

<sup>131)</sup> Habár a törvény csak a szabadkereskedelmi zóna kifejezést használja, ezek gyakorlatilag vámszabad-övezetek.

előírt feltételeknek, ami gyakorlatilag csak annyi, hogy profitot termeljenek.<sup>132)</sup> Jelenleg Vajdaság területén két ilyen zóna működik, az egyik Szabadkán, a másik pedig Nagybecskerekén. Itt meg szeretnénk említeni, hogy az Európai Unió számít Szerbia legnagyobb kereskedelmi partnerének. Az Unió 2000-ben egy kedvező elbírálási rendszert hagyott jóvá Szerbia számára az EU piacára való kivittelt illetően öt évre, ami vámok és mennyiségi korlátozások nélküli kivittelt jelent, kivéve bizonyos textiltermékeket, bort, halat, húsokat, amelyekre kvóták vannak (ill. a textilt illetően voltak) előírva. (A textilkiviteli kvótát (korlátozást) egy 2005. májusi egyezmény szüntette meg.<sup>133)</sup> A térség más országait illetően, Szerbiának jelenleg Bosznia-Hercegovinával, Moldáviával, Horvátországgal, Albániával, Bulgáriával, Macedóniával és Romániával van hatályos szabadkereskedelmi egyezménye.<sup>134)</sup> Ezek a szerződések a 2001-es Brüsszeli Stabilitási Memorandum eredményeként jöttek létre. Jelenleg egy multilaterális szerződés kidolgozása folyik, mely ezeket a kétoldalú egyezményeket váltaná fel a régióban.<sup>135)</sup> Szerbiának Oroszországgal is van hatályos szabadkereskedelmi egyezménye, amelyből származó potenciális lehetőségeket elemzők szerint még nem használt ki megfelelően.<sup>136)</sup> Az Egyesült Államoktól Szerbia 2003 decemberében nyerte el az ún. *normal trade relations* (rendes kereskedelmi kapcsolatok) státuszt, ami a korábbi *most favored nation* (legnagyobb kedvezményes elbánás), státusznak felel meg, amivel megszűnt a Szerbiából származó árúk vámszempontból hátrányos megkülönböztetése. A valódi fellendülést azonban a 2005-ben elnyert 4650 különböző árura vonatkozó GSP vámkedvezmény rendszer jelentette.<sup>137)</sup> A vámmentes kivitel főleg az ipari és mezőgazdasági termékeket érinti. Feltétel, hogy az árú közvetlenül Szerbiából legyen leszállítva, és legalább 35% értékben itt is legyen előállítva.<sup>138)</sup>

Végül még néhány olyan új jogszabályt, melyek a befektetők számára fontosak lehetnek. Az egyik ilyen az új értékpapír törvény, amely szabályozza az értékpapírok kibocsátásának módját és feltételeit, a velük való kereskedelem feltételeit, az értékpapírpiacon, a piaci résztvevőkre vonatkozó szabályokat, valamint a központi nyilvántartóra és az értékpapír-bizottságra vonatkozó szabályokat.<sup>139)</sup> A közbeszerzési törvény is egy meglehetősen új törvény, mely a gazdaságosság, hatékonyság és megkülönböztetés-mentesség elvei alapján készült.<sup>140)</sup> A szellemi alkotások joga terén is több új jogszabály született, melyhez

---

<sup>132)</sup> Zakon o slobodnim zonama (A szabad zónákról szóló törvény). A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye, 81/1994., 101/2005.

<sup>133)</sup> A Szerb Gazdasági Kamara honlapja <portal.komora.net/pksweb/servlet/pksweb.XMLProcesor?i\_sys=pks&i\_xml=a10&i\_xsl=s67002&i\_pagenumber=1&i\_numberrecords=5>.

<sup>134)</sup> Forrás: Paragraf Net.

<sup>135)</sup> A Szerb Gazdasági Kamara honlapja <portal.komora.net/pksweb/servlet/pksweb.XMLProcesor?i\_sys=pks&i\_xml=a10&i\_xsl=s67003&i\_pagenumber=1&i\_numberrecords=5>.

<sup>136)</sup> Uo.

<sup>137)</sup> Generalized system of preference.

<sup>138)</sup> A Szerb Gazdasági Kamara honlapja <portal.komora.net/pksweb/servlet/pksweb.XMLProcesor?i\_sys=pks&i\_xml=a10&i\_xsl=s67003&i\_pagenumber=1&i\_numberrecords=5>.

<sup>139)</sup> Zakon o tržištu hartija od vrednosti i drugih finansijskih instrumenata (Értékpapírpiaconról és más pénzügyi eszközökről szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 47/2006.

<sup>140)</sup> Zakon o javnim nabavkama (A közbeszerzésekről szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 39/2002., 43/2003.

a szerzői jogok és rokonjogok<sup>141)</sup>, a védjegyjog<sup>142)</sup>, árujelzők<sup>143)</sup>, használati minták<sup>144)</sup>, szabadalmak<sup>145)</sup>, félvezetők topográfiai oltalma<sup>146)</sup> és egyéb tartoznak. Itt még meg kell említeni, hogy Szerbia tagja a Szellemi Tulajdon Világszervezetének (WIPO).<sup>147)</sup> Emellett nemrég hozták meg a versenytörvényt, mely kidolgozásánál elsősorban az európai standardokat vették figyelembe.<sup>148)</sup> Szerbiában új nemzetközi magánjogi törvény is született nemrég.<sup>149)</sup> És végül meg szeretnénk említeni, hogy nemrég lépett életbe a választott-bíráskodásról szóló törvény, mely a korábbi jogszabályhoz képest átfogóan rendez minden választott-bíráskodással kapcsolatos kérdést. Ugyanakkor meg kell említenem, hogy Szerbiában a választott-bíráskodásnak nagy hagyománya és gyakorlata van az üzleti életben, melynél nagy szerepet játszanak a gazdasági kamarák.<sup>150)</sup> Szerbia részese a külföldi választott-bírói határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló az 1958. évi New York-i konvenciónak.

## 7.7. Privatizáció

A privatizációt nyilvános versenytárgyalások és árverések útján hajtja végre az állami Privatizációs Ügynökség.<sup>151)</sup> A legfontosabb jogi háttér az új *Privatizációs törvény*<sup>152)</sup> jelenti, de azoknak a befektetőknek, akik a privatizáció útján szeretnének Szerbiában befektetni, érdemes a privatizációhoz kapcsolódó összes jogszabályt részletesen áttanulmányozni.<sup>153)</sup> Maga a privatizációs eljárás gyakorlatilag a privatizáció kezdeményezésével kezdődik, amit maga a vállalat, vagy az illetékes minisztérium kezdeményez.<sup>154)</sup> Ezt követi a privatizációs szándék nyilvánosságra hozatala. Miután a befektetők nyilatkoznak, hogy érdekeltek a privatizálni kívánt vagyon megszerzésében, megtörténik a versenytárgyalás vagy

<sup>141)</sup> Zakon o autorskim i srodnim pravima (A szerzői és rokonjogokról szóló törvény). Szerbia és Montenegró Hivatalos Közlönye 61/2004.

<sup>142)</sup> Zakon o žigovima. (A védjegyekről szóló törvény) Szerbia és Montenegró Hivatalos Közlönye 61/2004., 7/2005.

<sup>143)</sup> Zakon o oznakama geografskog porekla (A földrajzi eredetjelzőkről – árujelzőkről – szóló törvény). Szerbia és Montenegró Hivatalos Közlönye, 20/2006.

<sup>144)</sup> Zakon o pravnoj zaštiti dizajna (A használati minták védelméről szóló törvény). Szerbia és Montenegró Hivatalos Közlönye, 61/2004.

<sup>145)</sup> Zakon o patentima (A szabadalmakról szóló törvény). Szerbia és Montenegró Hivatalos Közlönye, 32/2004., 35/2004.

<sup>146)</sup> Zakon o zaštiti topografija integrisanijh kola (A félvezetők topográfiai oltalmáról szóló törvény). Szerbia és Montenegró Hivatalos Közlönye, 61/2004.

<sup>147)</sup> Lásd: WIPO honlapja <[http://www.wipo.int/members/en/details.jsp?country\\_id=189&country\\_code=CS](http://www.wipo.int/members/en/details.jsp?country_id=189&country_code=CS)>.

<sup>148)</sup> Zakon o zaštiti konkurencije (A versenyvédelemről /tisztességes piaci verseny/ szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 79/2005.

<sup>149)</sup> Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja (Nemzetközi magánjogi törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 46/2006.

<sup>150)</sup> Zakon o arbitraži (A választottbíráskodásról szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 46/2006.

<sup>151)</sup> Agencija za privatizaciju (Privatizációs Ügynökség). Honlap: <[www.priv.yu](http://www.priv.yu)>.

<sup>152)</sup> Zakon o privatizaciji (A privatizációról szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 45/2005.

<sup>153)</sup> Ezek a jogszabályok megtalálhatóak a Privatizációs Ügynökség honlapján: <[www.priv.yu](http://www.priv.yu)>.

<sup>154)</sup> Zakon o privatizaciji (A privatizációról szóló törvény). A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 45/2005., 16.§.



árverés útján történő értékesítés meghirdetése. A versenytárgyalás vagy árverés lebonyolítását a szerződés kidolgozása követi a vásárlóval.<sup>155)</sup> A legvonzóbb vállalatok többsége azonban már elkelt az elmúlt néhány évben, ezeket olyan nagy cégek szereztek meg, mint a Philip Morris, British American Tobacco, Luk-oil, Henkel, Lafarge stb. Ennek ellenére azért még jócskán maradt magánosításra váró cég a Vajdaságban.<sup>156)</sup>

### **Befektetési lehetőségek és befektetés-ösztönzés a vajdasági magyar (abszolút és relatív többségű) önkormányzatoknál**

Tartományi szinten a befektetések ösztönzése érdekében Vajdaságban a Tartományi Kormány 2004-ben létrehozta a *Vojvodina Investment Promotion* Alapot (VIP).<sup>157)</sup> Az Alap feladatai közé tartozik többek között a befektetések Vajdaságba vonzása, tanácsadás a befektetéseknél és cégalapításoknál, mely tevékenységhez kapcsolódóan tanulmányokat dolgoz ki, a gazdasággal kapcsolatos adatokat dolgoz fel, kutatási és promóciós tevékenységet végez, valamint vásárokon és konferenciákon vesz részt a tartományi befektetési lehetőségeket népszerűsítve. Az Alap székhelye Újvidéken a J. J. Zmaj utca 4. szám alatt található.<sup>158)</sup> Az alábbiakban a magyar többségű (relatív vagy abszolút) önkormányzatoknál felmerülő befektetési lehetőségeket vázoljuk röviden.

**Ada** községben nemrég hoztak létre egy 150 hektár nagyságú ipari zónát, mely teljes infrastruktúrával (utak, villanyáram, gáz, vízvezeték, csatorna, telefon) és a szükséges tervekkel, valamint szabályozási iratanyaggal rendelkezik. Az önkormányzat jelenleg ennek a területnek 35 hektárnyi részével rendelkezik, melyet a befektetés nagyságától és a foglalkoztatottak számától függően kedvezményesen használatba ad (hosszú távú bérleti szerződéssel 99 évre) a hazai és külföldi befektetőknek.<sup>159)</sup> A befektetőknek nyújtott kedvezmény: az egyszeri területrendezési díj és a vállalatalapítással kapcsolatos, az önkormányzatnak fizetendő illetékek elengedése. Mindezek mellett a befektetőknek csak az éves telekhasználati díjat kell fizetniük. Az önkormányzat ezenkívül még szavatolja, hogy minden szükséges engedélyt 60 napon belül megad.<sup>160)</sup>

**Kishegyes** községben is létezik többek között egy infrastruktúrával rendelkező gazdasági zóna, mely egy jogi személy tulajdonában van. Az ipari és egyéb létesítményekhez szükséges községi tervek megvannak. A befektetőknek ebben

<sup>155)</sup> Vojvodina Investment Promotion Alap honlapja <[www.vip.org.yu/qa.htm](http://www.vip.org.yu/qa.htm)>.

<sup>156)</sup> A Privatizációs Ügynökség honlapján egy kitűnő adatbázis található a privatizáció alatt levő, illetve a már privatizált vállalatokról, mely adatbázisnak kategóriánkénti keresési lehetősége is van: <[www.priv.yu](http://www.priv.yu)>.

<sup>157)</sup> Odluka o osnivanju fonda za podršku investicija u Vojvodini „Vojvodina Investment Promotion – VIP” (A Vajdaságba történő befektetések ösztönzését szolgáló alap „Vojvodina Investment Promotion – VIP” létrehozásáról szóló határozat). Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Közlönye, 14/2004.

<sup>158)</sup> Vojvodina Investment Promotion Alap honlapja <[www.vip.org.yu](http://www.vip.org.yu)>.

<sup>159)</sup> A fennmaradó területről 40 hektár már be van építve, 75 hektár pedig magántulajdonban van.

<sup>160)</sup> Forrás: telefoninterjú Koós Sándorral, Ada község önkormányzatának menedzserével, elérhetősége: 00 381 24 852 106, <[jkpstandard@tippnet.co.yu](mailto:jkpstandard@tippnet.co.yu)>, valamint a Vojvodina Investment Promotion Alap honlapja <[www.vip.org.yu/ada.htm](http://www.vip.org.yu/ada.htm)>.

a községben körülbelül 30 napos ügyintézési idővel kell számolniuk. A helyi adókat, illetékeket illetően itt is létezik telekhasználati díj, valamint területrendezési díj. A befektetők mentesülhetnek a telekrendezési díj alól, ha meg egyeznek a közzállalattal, hogy a számukra szükséges infrastruktúrát maguk biztosítják.<sup>161)</sup>

**Magyarkanizsa** községben, Horgos településnél található egy ipari zóna, mely Horgos település tulajdonában van, és melynek bérlete 25 évet meghaladó időszakra lehetséges. A terület sajnos nem rendelkezik fejlett infrastruktúrával, de erre potenciálisan megvan a lehetőség. A szükséges engedélyek és ügyintézés ideje 60 nap.<sup>162)</sup> Ezenkívül természetesen más befektetési lehetőségek is vannak a községben. A helyi adók közül a községben létezik mind a telekhasználati, mind a területrendezési díj, melyek mértéke függ a terület nagyságától és kommunális ellátottságától.<sup>163)</sup> Az önkormányzat tervezi a befektetők részére kedvezmények bevezetését a következő évtől<sup>164)</sup>, mely a telekrendezési járulék csökkentésében nyilvánulna meg.<sup>165)</sup>

**Szabadkán** több gazdasági zóna is található, melyek infrastrukturálisan jól felszereltek.<sup>166)</sup> Mivel a zónák egy része magánkézből van, egy része pedig állami tulajdonban, amit az önkormányzat kezel, a befektetők vagy a magánszemély tulajdonostól szerezhetnek tulajdonjogot egy adott területre a zónákon belül, vagy az önkormányzattól bérelhetik ezt 99 éves időszakra.<sup>167)</sup> A községben a befektetőknek telekhasználati és területrendezési díjat kell fizetniük. A polgármester, amennyiben a befektetés fontos a község számára, a díj egy részét (legfeljebb 25%-át) a befektető kérésére elengedheti. Szabadka község október elején gazdaságfejlesztési irodát fog nyitni<sup>168)</sup> az új városháza épületében, ahol a befektetők egy helyen kaphatnak felvilágosítást a befektetési lehetőségekkel kapcsolatban, valamint egy helyen intézhetik a befektetéssel kapcsolatos összes adminisztratív ügyet.<sup>169)</sup>

**Topolyán** két helyszínt jelöltek ki gazdasági fejlesztésekre, egyet pedig turisztikai fejlesztésre. Ezek nagyobb része önkormányzati tulajdonban van, egy kis részük magántulajdonban. Az önkormányzati tulajdonban levő telkeket 99 évre lehet bérbe venni. A fejlesztéshez szükséges önkormányzati tervek egy része már létezik. A szükséges engedélyek beszerzésének ügyviteli ideje 90 nap.<sup>170)</sup> Telekhasználati díj létezik, de az önkormányzattal való egyeztetést kö-

---

<sup>161)</sup> Forrás: Vojvodina Investment Promotion Alap honlapja <[www.vip.org.yu/maliidjos.htm](http://www.vip.org.yu/maliidjos.htm)>, valamint telefoninterjú Baranyi Szilárddal, Kishegyes község önkormányzata, elérhetősége: 00 381 024 731 427.

<sup>162)</sup> Vojvodina Investment Promotion Alap honlapja <[www.vip.org.yu/kanjiza.htm](http://www.vip.org.yu/kanjiza.htm)>.

<sup>163)</sup> Például Kanizsa községben a telekhasználati díj egy kereskedő részére 1000 dinár, a telekrendezési díj pedig átlag négyzetméterenként 420 dinár évente.

<sup>164)</sup> A tanulmány 200ban készült (szerk.)

<sup>165)</sup> Forrás: Vadász Kárai Piroska, a Kanizsai Községi Tanács vállalkozással megbízott tagja, elérhetősége: <[kavai@kanjiza.co.yu](mailto:kavai@kanjiza.co.yu)>.

<sup>166)</sup> A gazdasági zónákról részletes információ található a magyarkanizsia Városrendezési Hivatal honlapján: <[www.urbansu.co.yu/imapa\\_hu.php](http://www.urbansu.co.yu/imapa_hu.php)>.

<sup>167)</sup> Vojvodina Investment Promotion Alap honlapja <[www.vip.org.yu/subotica.htm](http://www.vip.org.yu/subotica.htm)>.

<sup>168)</sup> 2007-ben

<sup>169)</sup> Forrás: Interjú Milovanović Majával, Szabadka község önkormányzatának projektum-fejlesztésért és nemzetközi együttműködésért felelős szakmunkatársával, elérhetősége: <[maja.milodanovic@subotica.co.yu](mailto:maja.milodanovic@subotica.co.yu)>.

<sup>170)</sup> Vojvodina Investment Promotion Alap honlapja <[www.vip.org.yu/backatopola.htm](http://www.vip.org.yu/backatopola.htm)>.



vetően, a befektetés jellegétől és jelentőségétől függően, elengedésére lehetőség van.<sup>171)</sup>

**Zentán** két területet jelöltek ki gazdasági hasznosításra, melyek állami tulajdonban vannak. Ezek hosszú távú bérletére lehetőség van. Habár rendelkeznek alapvető infrastruktúrával, pontosan kidolgozott községi tervek még nincsenek e területekre.<sup>172)</sup> A községben létezik telekhasználati díj, melynek mértéke, a többi önkormányzathoz hasonlóan, függ a telek rendeltetésétől, rendezettségének mértékétől és fokától, a településbeli fekvésétől, a társadalmi élet-színvonal építményeivel való felszereltségétől, valamint a városközponttal és egyéb településbeli tartalmakkal való összeköttetéstől. A község tervezi, hogy a befektetők számára bizonyos kedvezményeket vezet be.<sup>173)</sup>

A fent említett helyi adónemek mellett a befektetőknek számolniuk kell még cégtábla- kifüggesztési díjjal is, ami községenként változik.

### Összefoglaló

Szerbia felismerte, hogy a nem megfelelő jogi szabályozás és környezet csökkenti a külföldi befektetési kedvet, és ezért, mint láthattuk, az utóbbi néhány évben átfogó jogalkotási reformba kezdett, mely során a jól bevált nyugati modelleket követi. Ezen új törvények jelzésértékűek lehetnek a befektetők számára, mivel egyértelműen az a céljuk, hogy a piacgazdaságot megerősítsék. Mindezek mellett azonban szükség van a jogszabályok gyakorlati végrehajtásának megfelelő biztosítására, és egy egységes gyakorlat kialakítására a végrehajtó és bírói szerveknél. Ebből a szempontból fontosnak tartjuk, hogy a politikai és gazdasági környezetet kezd stabilizálódni. Ez a tendencia mindinkább igaz a köztársaság északi tartományára, Vajdaságra. A rendszerváltás kezdeti éveire jellemző gazdasági bizonytalanságot egy alapos makrogazdasági politika kezdi felváltani, valamint a piacgazdaság és a magánszektor igényeinek megfelelő jogi, szabályozási és intézményi rendszer is kialakulóban van.<sup>174)</sup> A privatizáció is már jórészt lezajlott, és a pénzügyi szektor is kezd megszilárdulni Szerbiában. A fentiekben láthattuk, hogy ehhez a jogszabályi háttér már biztosítva van. A törvényszintű jogszabályok részletes végrehajtási rendeletei azonban némely területen még hiányoznak, valamint a gyakorlati végrehajtásukat illetően is egy kis időre van szükség, hogy kialakuljon egy egységes alkalmazási gyakorlat.

A potenciális külföldi befektetőknek nem szabad meglepedezniük arról, hogy Vajdaság igen jó lehetőségeket nyújthat, elsősorban földrajzi fekvése, valamint jól képzett és olcsó munkaereje miatt. Ezenkívül a külföldi befektetők szerbiai viszonylatban relatív jó infrastruktúrát találnak itt, amin felül a Vajdaságban rejlő piaci potenciálok megszerzése is motiválhatja a befektetőket. A magyar befektetők növelhetik hatékonyságukat azzal, hogy a munkaintenzív beruházásaikat a határhoz közel, Vajdaságba helyezik át. Ezzel az európai piacon növelhetik hatékonyságukat és hosszú távú nemzetközi versenyképességüket, és így stratégiai előnyhöz juthatnak az európai, illetve a világpiacon.

<sup>171)</sup> Forrás: telefoninterjú Bábi Attilával (Topolya község önkormányzata), elérhetősége: 00 381 24 715 899.

<sup>172)</sup> Vojvodina Investment Promotion Alap honlapja <[www.vip.org.yu/senta.htm](http://www.vip.org.yu/senta.htm)>.

<sup>173)</sup> Forrás: telefoninterjú Matyko Árpáddal, Zenta Község Önkormányzata, elérhetősége: <[naplata@zenta-senta.co.yu](mailto:naplata@zenta-senta.co.yu)>.

<sup>174)</sup> Jó ütemben folynak a tárgyalások a Világkereskedelmi Szervezettel is.

# TEMATIKUS BIBLIOGRÁFIA A REGIONÁLIS FEJLESZTÉSI TANUL- MÁNYOKHOZ

## Vajdaság természetföldrajzi adottságai

1. Projekat regionalnog plana razvoja AP Vojvodine. Izvršno veće AP, Novi Sad, 2003. (Vajdaság AT regionális fejlesztési tervének projektuma)
2. Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió kiadványa, 2002.
3. Gulyás László: A Vajdaság gazdasági életének jellemzői az első Jugoszláv Állam keretei között. Határok és az Európai Unió. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2002. KONFERENCIAKÖTET
4. Dr. Katona Edit: A társadalmi kommunikáció és marketing lehetőségek a régiókban. Agrár- és Élelmiszeripari Marketing Klub, 2002.
5. Trivković, Milan: Regionalizálódás Szerbiában különös tekintettel a Vajdaság helyzetére. Tér és Társadalom – Az MTA Regionális Kutatások Központja folyóirata, XVII. évfolyam, Győr, 2003.
6. Az egész élethosszon át tartó tanulás és az infokommunikációs technológiák együttes alkalmazásának a nemzetközi, a magyarországi helyzete és a jövőbeli fejlődés lehetősége. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 2004.
7. Statistički godišnjak Srbije 2005. Beograd (Szerbia statisztikai évkönyve 2005)
8. Popis 2002, Beograd (Népszámlálás 2002)
9. weboldalak:  
[Http://www.pointernet.pds.hu](http://www.pointernet.pds.hu)  
[Http://www.vojvodina.com](http://www.vojvodina.com)  
[Http://www.vojvodina.sr.gov.yu](http://www.vojvodina.sr.gov.yu)  
[Http://www.fondnps.org.yu](http://www.fondnps.org.yu)  
[Http://www.vajdasag.lap.hu](http://www.vajdasag.lap.hu)  
[Http://www.vajdasagma.info](http://www.vajdasagma.info)  
[Http://www.azuzlettars.hu](http://www.azuzlettars.hu)  
A térképek forrása: [Http://lib.utexas.edu/maps](http://lib.utexas.edu/maps)

## A határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza

1. Projekat regionalnog plana razvoja AP Vojvodine. Izvršno veće AP, Novi Sad, 2003. (Vajdaság AT regionális fejlesztési tervének projektuma)
2. Abonyiné Palotás Jolán: Szeged társadalom-földrajzi nézőpontból. Szeged, 2004.
3. Bartha László: Uniós határok és a logisztika szerepe. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002.
4. Befektetési kézikönyv. Most–Híd. Szabadka, 2005.

5. Boros Lajos: A határmentiség hatása a turizmusra. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002.
6. Todorović, Marina: Agricultural transformation of border areas in Serbia and the proposal of crossborder cooperation. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002.
7. Molnár Judit: A határvidékek társadalomföldrajzi vizsgálatának néhány módszertani kérdése. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002.
8. Szónoky Miklósné: A határmenti térség lehatárolásának elméleti kérdései. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002.
9. Statistički godišnjak Srbije 2005. (Szerbia statisztikai évkönyve 2005)
10. weboldalak:  
[Http://www.vojvodina.com](http://www.vojvodina.com)  
[Http://www.vojvodina.sr.gov.yu](http://www.vojvodina.sr.gov.yu)  
[Http://www.vajdasag.lap.hu](http://www.vajdasag.lap.hu)  
[Http://www.vajdasagma.info](http://www.vajdasagma.info)

## Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói

1. Statistički godišnjak Srbije i Crne Gore 2004. Zavod za statistiku Srbije i Crne Gore. Beograd, 2004. (Szerbia és Montenegró statisztikai évkönyve 2004)
2. Statistički godišnjak Jugoslavije 2002. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2002. (Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2002)
3. Statistički godišnjak Jugoslavije 2001. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2001. (Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001)
4. Opštine u Srbiji. Savezni zavod za statistiku. Beograd, 1999. (Szerbiai községek).
5. Petrov B.: Dokumentat o Vojvodini od 1989 do 2000. Forum, Újvidék, 2002. (Dokumentumok Vajdaságról 1989-től 2000-ig)
6. Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió. Regionális együttműködés. Euroregion számokban. Szeged, 2002.
7. Saopštenje SN 30. Republički zavod za informatiku i statistiku, Beograd, 2002. (Közlemény, 30. füzet).
8. Saopštenje SN 31. Republički zavod za informatiku i statistiku, Beograd, 2002. (Közlemény, 30. füzet)
9. Bilten – prvi rezultati popisa stanovništva 2002. Republički zavod za informatiku i statistiku, Beograd (A Szerb Köztársaság 2002. évi népszámlálásának első eredményei)
10. Mirnics Károly: Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók. In: Vajdasági marasztaló. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2000.
11. Gábrity Molnár Irén: A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei. In: Fészekhagyó vajdaságiak. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka 2001.
12. Fészekhagyó vajdaságiak. A kötet táblázatos mellékletei. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2001.
13. Kocsis Károly: A Vajdaság és a magyar lakossága etnikai térszerkezetének közelmúltja és jelene. Kézirat, készült 2002-ben a Határon Túli Magyarok Hivatalának támogatásával, része Az önálló vajdasági magyar felsőoktatás intézmény megvalósíthatósági tanulmány kéziratának, melyet a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) koordinált a Határon Túli Oktatás Programirodával (Budapest).
14. Gábrity Molnár Irén: A fiatal értelmiségképzés lehetőségei. In: Holnaplátók. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2002.

15. Mirnics Károly: Nemzeti kisebbségből szórványnépesség. In: Kisebbségi lét-jelenségek. Magyarágkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2003.

### **Életminőség – humánháttér**

1. Allart: Having, Loving, Being. An alternative to the Swedish Model of Welfare Research (Utasi 2006).

2. Boda ZS. – Gulyás Á. – Matolay R.: A fenntartható gazdasági jólét mutatója (ISEW). ÖKO, IV/2–3., Budapest, 1993.

3. Csáki Cs.: Mezőgazdasági rendszerek tervezése és prognosztizálása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

4. Csikszentmihályi M.: És addig éltek, amíg meg nem haltak: a mindennapok minősége. Kulturtrade, Budapest, 1998.

5. Fekete Zs.: Életminőség-koncepciók, definíciók, kutatási irányok. In: Utasi Á. (szerk.) 2006: A szubjektív életminőség forrásai: biztonság és kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2006.

6. Freeman A. M., R. H. Haveman, A.V. Kneese: The Economics of Environmental Policy, Wiley, New York, 1973.

7. Hicks, H. A.: The Inequality-Adjusted Human Development Index. A Constructive Proposal. World Development, vol. 25., 1997.

8. Husz Ildikó: Az emberi fejlődés indexe. Szociológiai Szemle, 2001/2., 2001.

9. Jarett H. (ed.): Environmental Quality in a Growing Economy. John Hopkins University Press, Baltimore, 1996 (K. Boulding: The economics of the coming spaceship Earth).

10. Kozma F.: Ökonómia és ökológia. Közgazdasági szemle, 92/4.

11. Kopp M.–Pikó B.: Az egészséggel kapcsolatos életminőség pszichológiai, szociológiai és kulturális dimenziói. In: Kopp M. – Kovács M. (szerk.) A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2006.

12. Kovács J.: Életminőség a bioetika nézőpontjából. Elméleti problémák. In: Kopp M.–Kovács M. (szerk.) A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2006.

13. Kopp M.–Kovács M. (szerk.) A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2006.

14. Maslow, A.: A lét pszichológiája felé. Ursis Libris, Budapest, 2006.

15. Neumayer, E.: The Human Development Index and Sustainability. A Constructive Proposal. Ecological Economics, 39., 2001.

16. Nijkamp P.: Theory and Application of Environmental Economics, North Holland, 1980.

17. Pearce W.–Turner R. K.: Economics of natural resources and the environment. Harvester W, Hertfordshire, 1990.

18. Pearce David: „The Economics of Natural Resource Management.” Projects Policy Department. World Bank, Washington, D. C., 1986.

19. Rahman, T.–Mittelhammer, R. C.–Wandscheider P.: Measuring the Quality of Life across Countries. A Sensitivity Analysis of Well-being Indices. Research Paper No. 2005/06. In: World Institute for Development Economics Research (WIDER) established by the United Nations University (UNU). (A revised version of the paper originally prepared for the UNU-WIDER Conference on Inequality, Poverty and Human Well-Being, 30–31 May 2003, Helsinki)., 2005.

20. Samuelson P. A.–Nordhaus W. D.: Közgazdaságtan I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

21. Sebestyén Tibor: Életminőség és boldogság magyar trendje globális összehasonlításban. Eutrend Kutató, Budapest, 2005.

22. Serageldin I.: Sustainability and the Wealth of Nations. EDS and Monographs, Series No.5, The World Bank, Washington D. C., 1996.
23. Somogyi Sándor: A fenntartható mezőgazdasági fejlesztés menedzsmentje. PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 1998.
24. Stockhammer E.–Hochreiter H.–Obermayer B.–Steiner K.: The index of sustainable economic welfare (ISEW) as an alternative to GDP in measuring economic welfare. Ecological Economics, 21., 1997.
25. WORLD DATABASE OF HAPPINESS (WDH). Director: Prof. Dr. Ruut Veenhoven, Erasmus University Rotterdam, Faculty of Social Sciences. Continuous Register of Scientific Research on Subjective Enjoyment of Life. <http://www2.eur.nl/fsw/research/happiness/index.htm>
26. VITAS Healthcare Corporation. Miami–FL and Ira R. Byock MD, Missoula, Montana–Missioulas–Vitas Quality of Life Index, 2006.
27. UNDP: Human Development Report. Serbia 2005. Appendix: Main socioeconomic and human development indicators, 2005.
28. Statistički godišnjak Srbije, Republički Zavod za statistiku, Beograd, 2005. (Szerbia statisztikai évkönyve 2005)
29. <http://en.wikipedia.org>
30. Strategija ekonomskog razvoja Opštine Subotica – Radna verzija, Subotica, maj, 2006 (Szabadka község gazdaságfejlesztési stratégiája)
31. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. – Knjiga 5., Republički Zavod za statistiku, Beograd, 2003. (2002. évi népszámlálás: Népesség, háztartás és lakás)

## **Vajdaság munkaerőpiaca**

1. Statistički godišnjak Srbije i Crne Gore 2005. Zavod za statistiku, Beograd, 2005. (Szerbia és Montenegró statisztikai évkönyve 2005).
2. Szilágyi Ágnes: Demográfiai viszonyok. In: Vajdaság monográfia. Új Kézfogás Közalapítvány, Szabadka – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2003.

## **Szegénységcsökkentő programok és vállalkozásfejlesztés**

1. Strategija za smanjenje siromštva. Beograd, 2003. [www.sr.gov.yu](http://www.sr.gov.yu) (Szegénységcsökkentő stratégia)
2. Strategija reformi. Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2003. [www.sr.gov.yu](http://www.sr.gov.yu) (Reformstratégia)
3. Osposobljavanje institucija. Vodič za razvoj i procenu kapaciteta lokalnih institucija u Srbiji, SKG, Beograd, 2005. (Az intézmények működőképessé tétele)
4. Neposredno učešće građana u javnom životu na lokalnom nivou. Nacrt dokumenta, SKG, Beograd, 2006. (A polgárok közvetlen részvétele a helyi szintű közéletben)
5. Strategija za smanjenje siromštva, izazovi i mogućnosti na lokalnom nivou. SKG, Beograd, 2005. (Szegénységcsökkentő stratégia, helyi szintű kihívások és lehetőségek)
6. Smanjenje siromštva u Srbiji, uloga civilnog društva. UNDP, Beograd, 2004. (Szegénységcsökkentés Szerbiában, a civil szféra szerepe)
7. Lokalni ekonomski razvoj u Srbiji i Crnoj Gori. UNDP, Beograd, 2003. (Helyi szintű gazdaságfejlődés Szerbiában és Montenegróban)
8. Lokalne inicijative. Istraživanje stavova i predloga o aktivnom učešću građana u procesu smanjenja siromaštva u široj regiji Subotice (sa okolnim ruralnim sredinama i izvan okvira opštine Subotica) kroz zajednički napor svih zainteresovanih lokalnih aktera,

sproveden od strane civilne organizacije Otvorene perspektive, Subotica, podržan od strane Ministarstva za socijalna pitanja, 2003. (Helyi kezdeményezések)

9. Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji. Okrugli stolovi. Savetodavni odbor za civilno društvo, Beograd, 2005. (Szerbiai szegénységcsökkentő stratégiája)

10. Strategija podrške malim i srednjim preduzećima. www.sr.gov.yu (Támogatási stratégia kis- és középvállalkozásoknak)

11. Nacionalne strategije zapošljavanja. www.sr.gov.yu (Nemzeti foglalkoztatási stratégia)

12. Strategija za razvoj poljoprivrede www.sr.gov.yu (Mezőgazdaság-fejlesztési stratégia)

## **A vajdasági magyar lakosság iskolavégzettsége**

1. Vajdasági útkereső. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 1998.  
2. Vajdasági marasztaló. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2000.

3. A magyar tannyelvű oktatás helyzete, kulcskérdései és távlatai a Vajdaságban. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2002.

4. Holnaplátók. Ifjúsági közérzetmérés. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2002.

5. Kisebbségi létjelenségek. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2003.

6. Gábrity Molnár Irén: A vajdasági magyar felsőoktatás helyzete és intézményfejlésének időszéri problémái. In: Debreceni Szemle. Tudomány, kultúra folyóirat, 2004/2., 294–306 o.

7. A Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság elemzései. A Vajdasági Tartományi Végrehajtó Tanács archívuma, Újvidék, 2000–2005.

8. A Szabadkai Önkormányzat Oktatásügyi Titkárságának szakbizottsági anyaga. Szabadka Községi Tanács archívuma, 2005.

## **A felsőoktatás és hipotetikus karrier-utak Vajdaságban**

1. Zakon o univerzitetu. Službeni list, Beograd, 2002/21. (Egyetemi törvény)  
2. Zakon o visokom školstvu. Službeni list, Beograd, 2005. (Felsőoktatási törvény)  
3. Izmene zakona o visokom školstvu. Službeni list, Beograd, 1992/50, 1993/39, 1996/24. (Főiskolai törvény módosításai)

4. Turajlić, Srbijanka–Babić, Saša–Milutinović, Zoran (szerk.) (2001): Evropski univerzitet 2001? Alternativna akademska obrazovna mreža (AAOM), Beograd, (Az európai egyetemek?)

5. Visoko obrazovanje u Srbiji – strategija reforme. Ministarstvo prosvete i sporta, Sektor za visoko i više obrazovanje, Beograd, 2002. (A szerbiai felsőoktatás – reformstratégia)

6. Konceptija zakona o visokom školstvu. Ministarstvo prosvete i sporta, Sektor za visoko i više obrazovanje, Beograd, 2002. (A felsőoktatási törvény koncepciója)

7. Nikolić R.–Malbaša, V.: Akreditacija univerziteta u Srbiji. AAOM Beograd, (2002). (A szerb egyetemek akkreditációja)

8. Marinković-Nedučin R.–Lažetić, P.: Evropski sistem prenosa bodova u visokom školstvu. Vodić kroz ECTS. AAOM, Beograd, 2002.

9. Mandel Kinga: Változó oktatási minőségfogalom az erdélyi magyar középiskola igazgatóinak értelmezésében. Regio, 15. évfolyam, 2004. 2. sz. 3–14 o.



10. Handal, G.: Studentska evaluacija nastave. Priručnik za nastavnike i studente visokoškolskih ustanova. AAOM, Beograd, 2003. (A tanítás értékelése az egyetemi hallgatók részéről)
11. Jovanović, O.–Stojiljković-Petrović, D.: Nostrifikacija i ekvivalencija diploma, polazne osnove i moguća rešenja. Ministarstvo prosvete i sporta, Sektor za visoko i više obrazovanje, Beograd, 2003. (A diplomahonosítási és -elismerési kiindulópontok és a megoldások)
12. Mimica, Aljoša (szerk.) Komisija za akreditaciju visokog obrazovanja: Uputstva i kriterijumi za akreditaciju visokog obrazovanja. AAOM, Beograd, 2004. (Utasítás és kritérium a felsőoktatás akreditációjához)
13. Promocija Bolonjskog procesa. Prezentacija reforme visokog obrazovanja u Srbiji. Beograd, 2004. (A bolognai folyamat ismertetése)
14. Gábrity Molnár Irén (2004): A vajdasági magyar felsőoktatás helyzete és intézményfejlesztésének időszerű problémái. Debreceni Szemle, 2004/2. 294–306.
15. Gábrity Molnár Irén: Akkreditáció Szerbia-Montenegróban. In: Felsőoktatási akkreditáció Közép-Európában, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 2006.
16. Gábrity Molnár Irén: Oktatásunk jövője, In: Oktatási oknyomozó, Magyarorsággkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006.
17. Papp Z. Attila: Igényfelmérő kutatás a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandóságáról. In: Etnopolitika (tanulmánykötet) Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 195–208 o.
18. Gábrity Molnár Irén: A munkaerőpiac általános tendenciái Szerbiában (a Vajdaság). In: A kisebbségi lét és érvényesülés (A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében). Lucidus Kiadó, Budapest, 2003.
19. Gábrity Molnár Irén: A vajdasági magyarok elhelyezkedési lehetőségei. Konferencia-kiadvány, előadáskivonat. In: A magyar nyelvű oktatási intézmények munkaerő-kihívásai a Kárpát-medencében. MÁSZ, MTA-Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, TLA – Közép-Európai Tudományok Központja, Budapest, 2003.
20. T. Mirnics Zsuzsanna: Hazától hazáig. A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai. In: Fészekhagyó Vajdaságiak, Magyarorsággkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2001.
21. Honlapok: [www.mps.sr.gov.yu](http://www.mps.sr.gov.yu) és [www.enic@mps.sr.gov.yu](mailto:www.enic@mps.sr.gov.yu)

## **Civil szerepvállalás a helyi fejlesztési programokban**

1. Dr. Slobodan Milutinović: Lokalna Agenda 21. Uvod u planiranje održivog razvoja. Stalna konferencija gradova i opština, 2004. (A 21-es Helyi Ajánlás. Bevezetés a fenntartható fejlődés tervezésébe)
2. Dr. Slobodan Milutinović: Kako inicirati lokalnu agendu 21 u mojoj opštini. Osnovni vodič za nosioce odlučivanja, SKG, 2003. (A 21-es Ajánlás kezdeményezése közösségben)
3. Oposobljavanje institucija. Vodič za razvoj i procenu kapaciteta lokalnih institucija u Srbiji. SKG, Beograd, 2005 (Útmutató a szerbiai intézmények helyi fejlesztéséhez és kapacitásának becsléséhez)
4. Nataša Vučković: Evropske strategije i politike u lokalnoj zajednici. Evropske strategije i politike u lokalnoj zajednici, zbirka tekstova. Fond za evropske integracije, Fond centar za demokratiju, Beograd, 2006. (Európai stratégia és politika a helyi közösségekben)
5. Snežana Đorđević: Strateški razvoj i kreiranje politike u lokalnoj zajednici. Evropske strategije i politike u lokalnoj zajednici, zbirka tekstova. Fond za evropske in-



- tegracije, Fond centar za demokratiju, Beograd, 2006. (A stratégiai fejlesztés politika alkalmazása a helyi közösségekben)
6. Zdenka Milivojević: Strepen razvijenosti civilnog društva u Srbiji. Argument, Beograd, 2006. (A szerbiai civil társadalom fejlettségi szintje)
7. Tanja Ignjatović: Pokrenimo zajednice 1. Priručnik az aktivno učešće u razvoju lokalnih zajednica. BCIF, Beograd, 2004. (Kezdeményezzünk a közösségben, 1.)
8. Tanja Ignjatović: Pokrenimo zajednice 2. Priručnik sa primerima dobre prakse iz centralne i istočne Evrope, BCIF, Beograd, 2004. (Kezdeményezzünk a közösségben, 2.)
9. Neposredno učešće građana u javnom životu na lokalnom nivou. Nacrt dokumenta. SKG, Beograd, 2006. (A polgárok közvetlen részvétele a helyi közéletben)
10. Lokalni ekonomski razvoj u Srbiji i Crnoj Gori. UNDP, Beograd, 2003. (Helyi szintű gazdasági fejlődés Szerbiában és Montenegróban)
11. Uloga NVO u reformama javne uprave, pravosudnog sistema i lokalne samouprave. UNDP, Beograd, 2005. (A civil szervezetek szerepe a közigazgatási, igazságügyi rendszerben és helyi öngazgatásban)
12. Guide to participatory democracy, in Bosni and Herzegovina and in Serbia and Montenegro. Council of Europe, Beograd, 2006.
13. Zakon o lokalnoj samoupravi. [www.sr.gov.yu](http://www.sr.gov.yu) (Önkormányzati törvény)
14. Nacrt zakona o udruženjima. [www.sr.gov.yu](http://www.sr.gov.yu) (Társulási törvénytervezet)
15. Kako osnovati i registrovati nevladinu organizaciju. CRNPS, Beograd, 1999. (Hogyan alapítani és bejegyeztetni a civil szervezetet)
16. A tevékenységek besorolása. A Számvevők és Könyvvizsgálók Szövetségének törvénygyűjteménye. Belgrád, 08/2002. Ez magyar? Az eredeti is kellene.
17. Branka Petrović: Počeci nastajanja nevladinih organizacija u Srbiji. Republika, Beograd, mart 1999 (A civil szervezetek kezdete Szerbiában)
18. Značaj razvoja dobrovoljnog sektora. Republika, Beograd, 129/98. (Az önkéntes szféra fejlődésének jelentősége)
19. Zagorka Golubović i saradnici: Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba. Filip Višnjić, Beograd, 1995. (Nemzeti villongások a társadalmi jelleg és társadalmi változások tükrében)
20. Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2001.
21. Vajdasági útkereső. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 1998.
22. Vajdasági marasztaló. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2000.
23. Holnaplátó. Ifjúsági közérzetmérés. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2002.
24. Közérzeti barangoló. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2005.
25. Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003.
26. Gereben Ferenc–Tomka Miklós: Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben. Kerkai Könyvek, Budapest, 2000.
27. Honlapok:  
[www.undp.org.yu](http://www.undp.org.yu)  
[www.prsp.sr.go.yu](http://www.prsp.sr.go.yu)  
[www.gradjanskeinicijative.org.yu](http://www.gradjanskeinicijative.org.yu)  
[www.crnps.org.yu](http://www.crnps.org.yu),  
[www.magyar-szo.co.yu](http://www.magyar-szo.co.yu),  
[www.vladars.net/it/zakoni](http://www.vladars.net/it/zakoni),  
[www.statserb.sr.gov.yu](http://www.statserb.sr.gov.yu)

## Mentálhigiéniai állapotok

1. T. Mirnics Zsuzsanna: A vajdasági magyar fiatalok egészségvédő és egészségkárosító magatartása. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2005.
2. Dr. T. Mirnics Zsuzsanna: Élhető élet és kisebbségi távlatok. In: Holnaplátók. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2002.
3. Dr. Sági Zoltán: A fiatalok fekete foltjai. Életjel Könyvek 91, Szabadka, 2002.
4. Dr. Buda Béla: A lélek egészsége. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
5. Kopp Mária–Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot. Végtelen Kiadó, Budapest, 1995.
6. Hódi Sándor: Nemzeti önkép. Logos Kiadó, Tóthfalu, 2003.
7. Hódi Sándor: A nemzeti identitástudat zavarai. Forum, Újvidék, 1992.

## Gazdaság, ipari tevékenység, szolgáltatás, infrastruktúra

### Országos stratégiai dokumentumok

1. Statistički godišnjak Srbije 2005. Republički zavod za statistiku, Beograd, 2006. (Szerbia statisztikai évkönyve 2005)
2. Nacionalna strategija Srbije za pristupanje EU. Kancelarija Vlade RS za pridruživanje Evropskoj Uniji, Beograd, 2006. (Szerbia EU-csatlakozási nemzeti stratégiája)
3. Strategija razvoja poljoprivrede Srbije. Vlada Republike Srbije, Beograd, 2006. (Szerbiai mezőgazdaság-fejlesztési stratégia)
4. Nacionalna strategija upravljanja otpadom – sa programom približavanja EU. Vlada Republike Srbije, Beograd, 2003. (Nemzeti hulladékkezelési stratégia és EU-felzárkózási program)
5. Matejić M., uredn.: Strategija privrednog razvoja Srbije do 2010. Ekspettrni predlog. Vlada Republike Srbije, 2002. (Szerbia 2010-ig terjedő gazdasági fejlődésének stratégiája. Szakértői szövegtervezet)
6. Vodoprivredna osnova Republike Srbije. Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu, Beograd, 2001. (A Szerb Köztársaság vízgazdálkodási alapjai)
7. Ekspertska radna grupa: Komentar prednacrtu Zakona o telekomunikacijama. Savezni zavod za informatiku, Beograd, 2001. (A telekommunikációról szóló törvény szövegtervezetének kommentárja)

### Regionális/lokális stratégiai dokumentumok

1. Projekat strategije razvoja opštine Subotica do 2020. godine. Közgazdasági Kar, Szabadka, 2000. (Szabadka község 2020-ig terjedő fejlesztési stratégiája)
2. Malagurski B. i saradn.: Strategija ekonomskog razvoja opštine Subotica. Radna verzija. Közgazdasági Kar, Szabadka, 2006. szeptember 17. (Szabadka község gazdasági fejlődési stratégiája. Munkaverzió)
3. Cinkler R. i saradn.: Strategija razvoja vodosnabdevanja, kanalisanja i zaštite vodoprijemnika u Subotici. Víz- és Csatornázási Kommunális Közvállalat, Szabadka, 2006. (A vízellátás, csatornázás és a szennyvízbefogadók védelme Szabadkán)
4. Dr. Somogyi S.–Dr. Sefcsich Gy.: Gazdasági program. A VMSZ cselekvési programjának azonos című fejezete. 2289.1.hu.SZD/2006.05.10. – kiadatlan tanulmány, vitaanyag. Szabadka
5. Dr. Somogyi S.: Észak-Vajdaság – Fejlesztési program. Általános rész. SAB Trade, 1997. (nem publikált előtanulmány)
6. Dr. Sefcsich Gy.: Az észak-vajdasági régió ipara és energiagazdasága. Tanulmányvázlat egy regionális/interregionális gazdaság- és területfejlesztési stratégia megfo-

galmazásához. SAB Trade, 0600. a. hu. ÍRÁ/1998. 03. 07. sz. (nem publikált előtanulmány)

7. Die Wasserversorgung der Theißregion in Serbien. Sachsen Wasser GmbH, 2003. 11. 28. (nem publikált előtanulmány) (A szerbiai Tisza mente régió vízellátása)

8. Király Z. és munkatársai: Tanulmány Vajdaság AT ivóvízminőség-javítási programjához, Újvidék, 2002. (nem publikált előtanulmány)

9. Bačević Lj.: Razvoj Interneta u Jugoslaviji. EUNET, Beograd, 2003. (Az internet fejlődése Jugoszláviában)

10. Dr. Sefcsich Gy.: A mezőgazdasági melléktermékek (biomasszák) energetikai hasznosításának vajdasági tapasztalatai és lehetőségei. A VMTT szervezésében „Környezetkímélő mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés a Vajdaságban” címmel megtartott tudományos tanácskozása. 1463.hu.ÍRÁ/2001.10.18., Újvidék, 2002 novemberében.

11. Završni izveštaj Radne grupe za razmatranje mogućnosti ponovnog uvođenja tramvajskog saobraćaja u Subotici. Szabadkai Önkormányzat, 1886. se. SZD/2003. 03. 31. (nem publikált munkatanulmány) (A szabadkai villamosközlekedés újraindításának lehetőségét vizsgáló munkacsoport zárójelentése)

### **Tervek/tanulmányok:**

1. Dr. Sefcsich Gy.–Dr. Benák J.–Mgr. Cinkler R.: Project on solid waste collection and disposal on the territory of Northern Bačka. Szabadkai Önkormányzat, 2001. (Tanulmányterv) (Szilárd hulladékok begyűjtése, feldolgozása és lerakása az észak-bácskai régió területén)

2. Mgr. Cinkler R.–Dr. Benák J.–Dr. Sefcsich Gy. i sar.: Idejni projekat rekonstrukcije i proširenja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda (UPOV) grada Subotica. Vízgazdálkodási Intézet, Szabadka, 2499.se.SZD/ 2006.03.30. (Előterv) (Szabadka Község szennyvíztisztító telepének átépítése és bővítése)

3. Mgr. Cinkler R. és munkatársai: Sanacija i rekultivacija deponije otpadnih materijala u Subotici. Studija. Vízgazdálkodási Intézet, Szabadka, E-91/95, 1996.(A szabadkai hulladéklerakó szanációja és rekultivációja. Kivitelezhetőségi tanulmány)

### **Általános támogató szakirodalom:**

1. Kiss K. és Lukács A. (szerk.): Uniós csatlakozás – Közlekedés-környezet. Levégő Munkacsoport, Budapest, 2003.

2. Erdősi F.: Transzeurópai közlekedési tengelyek fejlesztési iránya és hatása a Balkán térszerkezetére. A bővített változat vázlata. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2004.

3. Lukács A. és Pavics L.: Gazdaságtalan-e a vasút? Levegő Munkacsoport, Budapest, 2002.

4. Kornai J.: Egyensúly, növekedés és reform. Népszabadság, Budapest, 2006. 06. 28.

5. Marc Bittner: Labourmarket-Monitoring – LAMO. Europrint, Wien, 2005. (Munkaerőpiac-monitoring)

6. Dr. Sefcsich Gy.: Az energiaválság küszöbén lennénk vajon? Hét Nap, Szabadka, 714.hu. ÍRÁ/1998.11. 07.

7. Dr. Sefcsich Gy.: Čvrsti otpadni materijali: prikupljanje, odnošenje i valorizacija, odlaganje. Egyetemi tankönyv. Építőmérnöki Kar, Szabadka, 2001. (Szilárd hulladékok: Begyűjtés, elszállítás, valorizáció és lerakás)

8. Dr. Benák J.–Mr. Cinkler R.: Neka praktična rešenja u snabdevanju vodom i odvođenju i preradi otpadnih voda. Udruženje za tehnologiju vode, Beograd, 1987. (Gyakorlati megoldások a vízellátásban és a szennyvízkezelésben)

## **Mezőgazdaság**

1. Szerbia Mezőgazdasági Fejlesztési Stratégiája kevés
2. Statistički godišnjak Srbije 2004. Beograd (Szerbiai statisztikai évkönyv 2004)
3. Nemzeti Vidékfejlesztési Terv – eredeti cím
4. Nemzeti Fejlesztési Terv – eredeti cím

## **Kereskedelem**

1. Grupa autora: Strategija i politika trgovine Republike Srbije. Vlada Republike Srbije i Ekonomski fakultet, Beograd, 2003. (A Szerb Köztársaság kereskedelmi politikája és stratégiája)
2. [www.statserb.sr.gov.yu](http://www.statserb.sr.gov.yu)

## **Informatikai hálózat**

1. BOS: Mreža u razvoju: informaciono društvo u Srbiji 2005. [www.emagyar.net](http://www.emagyar.net) Fejlődő hálózat: az informatikai társadalom Szerbiában, 2005-ben)
2. RCUB Beograd: AMREJ
3. Technology Networking International [www.internetogledalo.com](http://www.internetogledalo.com)

## **Környezetvédelem**

1. Hovány L.: Vizeink nyomában. Grafoprodukt, Szabadka, 2002.
2. Szölösi Gy.: A Palicsi-tó vize. Grafoprodukt, Szabadka, 1999., 2003.
3. Czékus G.–Zolnai A.: Lakóhelyem, Szabadka. Grafoprodukt, Szabadka, 2004.
4. Zolnai A.–Czékus G.: Changing and Strengthening the contents and moral standards of professional education – an imperative for mankind's future 16th. International Conference on Chemical Education, Budapest, 2000, 243. o.
5. Pálfi I.–Boga T.: Száraz és csapadékos időszakok a Kárpát-medencében. Nemzetközi Konferencia, Előszó. Budapest, 2001.
6. Hovány L.: Bácska felszínvizei. Bácsország, Szabadka, 1998.
7. Hovány L.: A Csík-ér torkolatai. Csantavéri Újság, Csantavér, 1998.
8. Hovány L.: A Zenta környéki vizek. Bácsország, Szabadka, 1999.
9. Somlyódy L.: Magyarország: Vízgazdálkodás-stratégiai kérdései. MTA, Budapest, 2002, 23. o.
10. Mohár G.: Folyószabályzás régen és ma. ÖKO, Budapest, 1991., 17–19. o.
11. Gergelj J.–Tot L.–Frank Z.: Ptice Potisja od Kanjiže do Novog Bečaja. Ciconia, 2000., 9:121–158. o. (Magyaroktól Törökbecs-ig terjedő Potisje madarai)
12. Gergelj J.–Šoti J.: Ornitofauna ribnjaka „Kapetanski rit”. Ciconia (1990) 2:22–49. o.
13. Gergelj J.–Hulo I.–Petrović S.: Istorijski pregled gnežđenja i seobe plavokljune patke (*Oxyura leucocephala*) u Vojvodini. Ciconia (1997) 6:30–39.
14. Horvat F. Procena letnje ornitofaune prirodnog dobra „Selevenjske pustare”. Szabadka, Ludaški zapisi, 2–3. sz., 1999., 73–76. o.
15. Hulo I.–Gergelj J.: Spisak ptica Specijalnog rezervata prirode „Ludaško jezero”. Ciconia, Novi Sad, 2001, 10. sz. 39–50. o.
16. Hulo I.: Noćni potrk (*Burchinus oedicephalus*) na Kapetanskom ritu, Ciconia, Novi Sad, 1997, 6. sz., 116.
17. Hulo I.–Ham I.: Predlog za zaštitu prirodnog dobra Ludaško jezero kao Specijalnog rezervata prirode (ornitofauna). Elaborat. Zavod za zaštitu prirode Srbije, Novi Sad, 1990.
18. Matvejev, S. D.: Predeli Jugoslavije i njihov živi svet. Naučna knjiga, Beograd, 1973.

19. Mikuska J.: Prilog poznavanju ornitofaune Ludaškog jezera. *Larus*, 1968., 20. sz. 60–79. o.
20. Puzović S.: Ramsarska područja u Srbiji u funkciji očuvanja diverziteta faune ptica vodenih staništa. *Zaštita prirode*, 1998., 50. sz. 283–290. o.
21. Lokális Ökológiai Akcióterv (LEAP). Szabadka község, 2003., 26–31. o.
22. B. B. Budisavljević: Buka, osnovi, analiza, izvori i zaštita. Građevinski fakultet Univerziteta Beograd, Beograd, 1998. (Zaj, alapok, elemzés, források és zajvédelem)
23. Mészáros Ernő: A levegő-kémia alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
24. Pravilnik o graničnim vrednostima, metodama merenja imisije, kriterijumima za uspostavljanje mernih mesta i evidencija podataka. Službeni glasnik RS br. 54/92. (Imisziós határértékek köztársasági szabványai)
25. Pravilnik o graničnim vrednostima emisije, načinu i rokovima merenja i evidentiranje podataka. Službeni glasnik RS br.30/97. (Emissziós határértékek köztársasági szabványai)
26. Zakon o zaštiti od buke. Službeni glasnik RS br. 54/92. (Zajvédelmi köztársasági törvény)
27. Opštinska odluka o merama o zaštiti od buke. Službeni Sl. List S.O. Subotica br.13/96, 31/2002. (Községi zajvédelmi határozat)

### **Turizmus**

1. Juray Tünde: A regionális és interregionális turisztikai tematikus utak szerepe Európában. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002.
2. Bjeljac, Z.–Čurčić, N.–Dobrovojević, O.: The development possibilities of tourism in Subotica and Kanjiza municipalities as a part of economic development in the border area; Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002.
3. Befektetési kézikönyv. Most–Híd, Szabadka, 2005.
4. Honlapok:  
[Http://www.vojvodina.com](http://www.vojvodina.com)  
[Http://www.vojvodina.sr.gov.yu](http://www.vojvodina.sr.gov.yu)  
[Http://www.vajdasag.lap.hu](http://www.vajdasag.lap.hu)  
[Http://www.vajdasagma.info](http://www.vajdasagma.info)  
<http://www.presztizs.hu>

### **Jogi háttér**

1. Službeni glasnik [www.glasnik.co.yu](http://www.glasnik.co.yu) (Hivatalos Közlöny)
2. Paragraf Net jogi adatláda [www.paragrafco.co.yu](http://www.paragrafco.co.yu)
3. Projuris jogi adatláda [www.projuris.org](http://www.projuris.org)
4. Narodna skupština Republike Srbije (Szerb Köztársaság Képviselőháza) [www.parlament.sr.gov.yu](http://www.parlament.sr.gov.yu)
5. Vlada Republike Srbije (A Szerb Köztársaság Kormánya)
6. Autonomna Pokrajina Vojvodina (Vajdasági Autonóm Tartomány)
7. Ministarstvo privrede (Gazdasági Minisztérium) Ministarstvo Finansija (Pénzügyi Minisztérium)
8. Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom (Külgazdasági Kapcsolatok Minisztériuma)
9. Ministarstvo za kapitalne investicije (Nagybefektetések Minisztériuma)
10. Ministarstvo trgovine, turizma i usluga (Kereskedelem, Turizmus és Szolgáltatások Minisztériuma)
11. Ministarstvo rudarstva i energetike (Bányászati és Energetikai Minisztérium)
12. Agencija za privatizaciju (Privatizációs Ügynökség)
13. Agencija za privredne registre (Gazdasági Nyilvántartások Ügynöksége) [www.apr.sr.gov.yu](http://www.apr.sr.gov.yu)

14. Republička agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva (Kis- és Középvállalatok és Vállalkozások Fejlesztésének Köztársasági Ügynöksége)
15. Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza – SIEPA (Külföldi Befektetések és Kivitelöszöntő Ügynökség) [www.siepa.sr.gov.yu](http://www.siepa.sr.gov.yu)
16. Agencija za privatizaciju (Privatizációs Ügynökség)
17. Fond za razvoj Republike Srbije (A Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapja)
18. Republički zavod za tržište rada (Köztársasági Munkaerőpiaci Hivatal)
19. Privredna komora Srbije (Szerbiai Gazdasági Kamara)
20. Privredna komora Vojvodine (Vajdasági Gazdasági Kamara)
21. Beogradska berza (Belgrádi Tőzsde)
22. Novosadski sajam (Újvidéki Vásár)
23. Narodna Banka Srbije (Szerb Nemzeti Bank)
24. Vojvodina Investment Promotion Alap honlapja [www.vip.org.yu/subotica.htm](http://www.vip.org.yu/subotica.htm)
25. Ljutić Branko Ž.: Okvir regulisanja banaka u Srbiji i svetski trendovi. Pravni informator online folyóirat, 3/2006. szám. [www.informator.co.yu](http://www.informator.co.yu)
26. Ljutić Branko Ž.: Pravni informator online folyóirat, 9/2005. szám. [www.informator.co.yu](http://www.informator.co.yu)
27. Ljutić Branko Ž.: Pravni informator online folyóirat, 1/2005. szám. [www.informator.co.yu](http://www.informator.co.yu)
28. Slijepčević Dragiša: Pravni informator online folyóirat, 10/2005. sz. [www.informator.co.yu](http://www.informator.co.yu)
29. Vasiljević Mirko: Pravni informator online folyóirat, 12/2004. sz. [www.informator.co.yu](http://www.informator.co.yu)
30. Befektetési kézikönyv. Most–Híd, Szabadka, 2005.
31. Ilić-Popov Gordana: Zakon o porezu na dodatnu vrednost u Srbiji. Poslovni zbornik, Beograd, 2005.
32. Messmann Stefan–Tajti Tibor: Investing in South Eastern Europe. European University Press, Beograd, 2005.
33. Stefanović Zlatko–Jelena Hrle: Statusno privredno pravo. Fakultet za poslovno pravo, Beograd, 2005.